

Unaprjeđenje kvalitete studiranja na pravnim fakultetima u Hrvatskoj

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2022**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:118:943190>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-08**

PRAVRI

Pravni fakultet Faculty of Law

Sveučilište u Rijeci
University of Rijeka

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Law](#)
[- Repository University of Rijeka, Faculty of Law](#)

uniri DIGITALNA
KNJIŽNICA

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Rijeci
Pravni fakultet

**Zbornik koautorskih radova nastavnika i studenata
sa znanstvene konferencije**

**„UNAPRJEĐENJE KVALITETE STUDIRANJA
NA PRAVNIM FAKULTETIMA U HRVATSKOJ“**

Rijeka, 2021.

Zbornik koautorskih radova nastavnika i studenata sa znanstvene konferencije

„UNAPRJEĐENJE KVALITETE STUDIRANJA
NA PRAVNIM FAKULTETIMA U HRVATSKOJ“

Nakladnik:

Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet, Hahlić 6, Rijeka

Za nakladnika:

prof. dr. sc. Vesna Crnić-Grotić, dekanica

Urednici:

izv. prof. dr. sc. Loris Belanić
doc. dr. sc. Dana Dobrić Jambrović

Tehnički urednik:

izv. prof. dr. sc. Loris Belanić

Lektura i korektura:

Silvija Gojević, prof.

UDK:

doc. dr. sc. Dejana Golenko

Korice:

Studio Smart 69, Mladen Stipanović

Grafička priprema i tisak:

Grafika Helvetica d.o.o., Rijeka

Naklada:

250 primjeraka

Ovaj Zbornik predstavlja rezultat znanstvene konferencije „Unaprjeđenje kvalitete studiranja na pravnim fakultetima u Hrvatskoj“ održane na Sveučilištu u Rijeci, Pravnom fakultetu 26. listopada 2021. godine.

ISBN: 978-953-8034-36-7

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Sveučilišne knjižnice Rijeka
pod brojem: 150206035

Organizacija znanstvene konferencije i tiskanje ove knjige financirano je u okviru projekta *Providentia Studiorum Iuris* – Unaprjeđenje kvalitete studiranja na pravnim fakultetima u Hrvatskoj, u potpunosti financiranoga sredstvima Europske unije iz Europskoga socijalnog fonda – OP Učinkoviti ljudski potencijali 2014. – 2020. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost Sveučilišta u Rijeci, Pravna fakulteta.

Kontakt: Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet, Hahlić 6, 51000 Rijeka, tel: +38551359500

<https://www.providentia-iuris.eu>

Za više informacija o EU fondovima: Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije
<https://www.strukturnifondovi.hr>

ZBORNİK KOAUTORSKIH RADOVA NASTAVNIKA I STUDENATA SA
ZNA NSTVENE KONFERENCIJE

**„UNAPRJEĐENJE KVALITETE STUDIRANJA
NA PRAVNIM FAKULTETIMA U HRVATSKOJ“**

Urednici:

izv. prof. dr. sc. Loris Belanić
doc. dr. sc. Dana Dobrić Jambrović

Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet
Rijeka, 2021.

Recenzenti:

dr. sc. Robert Blažević, redoviti profesor u trajnom zvanju
Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet

dr. sc. Vesna Crnić Grotić, redovita profesorica u trajnom zvanju
Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet

dr. sc. Jozo Čizmić, redoviti profesor u trajnom zvanju
Sveučilište u Splitu, Pravni fakultet

dr. sc. Edita Čulinović Herc, redovita profesorica u trajnom zvanju
Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet

dr. sc. Eduard Kunštek, redoviti profesor u trajnom zvanju
Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet

dr. sc. Marinko Đ. Učur, redoviti profesor u trajnom zvanju u mirovini
Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet

dr. sc. Sanja Barić, redovita profesorica
Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet

dr. sc. Žaklina Harašić, redovita profesorica
Sveučilište u Splitu, Pravni fakultet

dr. sc. Dionis Jurić, redoviti profesor
Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet

dr. sc. Boris Ljubanović, redoviti profesor
Sveučilište u Osijeku, Pravni fakultet

dr. sc. Marko Šikić, redoviti profesor
Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet

dr. sc. Nataša Žunić Kovačević, redovita profesorica
Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet

dr. sc. Budislav Vukas, redoviti profesor
Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet

dr. sc. Andrijana Bilić, izvanredna profesorica
Sveučilište u Splitu, Pravni fakultet

dr. sc. Anita Blagojević, izvanredna profesorica
Sveučilište u Osijeku, Pravni fakultet

dr. sc. Đorđe Gardašević, izvanredni profesor
Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet

dr. sc. Gabrijela Mihelčić, izvanredna profesorica
Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet

dr. sc. Ana Pošćić, izvanredna profesorica
Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet

dr. sc. Dinka Šago, izvanredna profesorica
Sveučilište u Splitu, Pravni fakultet

dr. sc. Stjepan Gadžo, docent
Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet

dr. sc. Ana Horvat Vuković, docent
Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet

dr. sc. Tihomir Katulić, docent
Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet

dr. sc. Katarina Knol Radoja, docentica
Sveučilište u Osijeku, Pravni fakultet

dr. sc. Božidar Kovačić, docent
Sveučilište u Rijeci, Odjel za informatiku

ZNANSTVENA KONFERENCIJA

**„UNAPRJEĐENJE KVALITETE STUDIRANJA
NA PRAVNIM FAKULTETIMA U HRVATSKOJ“**

Datum i mjesto održavanja:

26. listopada 2021., Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet

Organizator:

Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet

Programskogi odbor:

izv. prof. dr. sc. Loris Belanić, predsjednik
prof. dr. sc. Vesna Crnić Grotić
prof. dr. sc. Dario Đerđa
doc. dr. sc. Dana Dobrić Jambrović
doc. dr. sc. Ines Matić Matešković

Kontakt:

Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet
Hahlić 6, 51 000 Rijeka
Tel: +385 51 359 500

Web stranica projekta: <https://www.providentia-iuris.eu>

Za više informacija o EU fondovima:

Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije:

<https://www.strukturnifondovi.hr>

SADRŽAJ

PREDGOVOR	XI
---------------------	----

Edita Čulinović Herc, Narda Krnetić

Etičko obrazovanje na fakultetima kao odgovor na profesionalne izazove pravničke struke u trgovačkim društvima i javnoj upravi (izvorni znanstveni rad)	1
---	---

Ivana Kunda, Martina Bajčić, Dora Nikolla

Strani jezik u pravnom obrazovanju: dokad ćemo se praviti Englezi? (izvorni znanstveni rad)	35
--	----

Tunjica Petrašević, Samanta Filipović

Utjecaj Erasmus+ mobilnosti nastavnika i studenata na unaprjeđenje nastavnoga procesa (izvorni znanstveni rad)	51
---	----

Alan Uzelac, Juraj Brozović, Ema Basioli

Utjecaj prakse u Pravnoj klinici Pravnoga fakulteta u Zagrebu na zaposlenje nakon završetka studija (prethodno priopćenje)	69
---	----

Vanja Smokvina, Marko Mrakovčić, Marija Tonković

Suvremeni izazovi zapošljavanja mladih pravnika u odvjetništvu, javnom bilježništvu i pravosuđu (prethodno priopćenje)	91
---	----

Dario Đerđa, Lea Šljivić

Izučavanje javnoga i privatnoga prava na studijima prava u Hrvatskoj: je li uspostavljen kvalitetan balans? (pregledni znanstveni rad)	115
---	-----

Marija Boban, Jure Radalj

Regulativa i primjena <i>blockchain</i> tehnologije i pametnih ugovora u suvremenom elektroničkom poslovanju (pregledni znanstveni rad)	133
--	-----

Dejan Bodul, Bruno Šebijan

Mogu li troškovi studiranja u RH biti predmet otpusta u postupku stečaja potrošača? (pregledni znanstveni rad)	159
---	-----

Ana Đanić Čeko, Iskra Jukić, Matko Guštin

Uloga i značaj kliničke nastave na pravnim fakultetima u Republici Hrvatskoj s posebnim osvrtom na pravno-ekonomsku kliniku Pravnoga fakulteta u Osijeku (pregledni znanstveni rad)	183
---	-----

Katarina Marošević, Mihaela Blažević

Uloga tehnologije i kvaliteta obrazovanja tijekom pandemije virusa COVID-19:
Pravni fakultet Osijek (pregledni znanstveni rad) 211

Matija Miloš, Luka Brajković

Vrijednost podučavanja usporednoga ustavnog prava za razvoj kompetencija
suvremenih pravnika (pregledni znanstveni rad). 237

Frane Staničić, Leo Fel

Zakonodavno uređenje studentskoga predstavništva – problemi i perspektive
(stručni rad) 255

Emina Jerković, Biljana Činčurak Erceg, Tanja Žiroš

Financiranje visokoga obrazovanja i pravne naobrazbe u Europskoj uniji i
Republici Hrvatskoj (stručni rad) 275

TABLE OF CONTENTS

<i>Edita Čulinović Herc, Narda Krnetić</i> ETHICAL EDUCATION AT FACULTIES AS RESPONSE TO PROFESSIONAL CHALLENGES OF THE LEGAL PROFESSION IN COMPANIES AND PUBLIC ADMINISTRATION.	1
<i>Ivana Kunda, Martina Bajčić, Dora Nikolla</i> FOREIGN LANGUAGES IN LEGAL EDUCATION: WHEN WILL WE STOP TURNING A BLIND EYE TO ITS IMPORTANCE?	35
<i>Tunjica Petrašević, Samanta Filipović</i> THE IMPACT OF ERASMUS+ TEACHING STAFF AND STUDENT MOBILITY ON THE ADVANCEMENT OF TEACHING	51
<i>Alan Uzelac, Juraj Brozović, Ema Basioli</i> THE IMPACT OF CLINICAL PRACTICE AT THE FACULTY OF LAW IN ZAGREB ON THE EMPLOYABILITY OF ITS LAW GRADUATES.	69
<i>Vanja Smokvina, Marko Mrakovčić, Marija Tonković</i> CONTEMPORARY CHALLENGES OF HIRING YOUNG LAWYERS IN THE LEGAL PROFESSION OF ATTORNEYS, NOTARIES AND THE JUDICIARY	91
<i>Dario Đerđa, Lea Šljivić</i> TEACHING PUBLIC AND PRIVATE LAW IN LAW STUDIES IN CROATIA: HAS A QUALITY BALANCE BEEN REACHED?	115
<i>Marija Boban, Jure Radalj</i> REGULATION AND APPLICATION OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY AND SMART CONTRACTS IN MODERN ELECTRONIC BUSINESS	133
<i>Dejan Bodul, Bruno Šebijan</i> CAN THE COSTS OF STUDYING IN THE REPUBLIC OF CROATIA BE A SUBJECT OF DISMISSAL IN CONSUMER BANKRUPTCY PROCEEDINGS?	159
<i>Ana Đanić Čeko, Iskra Jukić, Matko Guštin</i> ROLE AND SIGNIFICANCE OF CLINICAL LEGAL EDUCATION ON FACULTIES OF LAW IN THE REPUBLIC OF CROATIA WITH SPECIAL OVERVIEW OF THE LEGAL-ECONOMIC CLINIC OF THE FACULTY OF LAW IN OSIJEK.	183

<i>Katarina Marošević, Mihaela Blažević</i> THE ROLE OF TECHNOLOGY AND QUALITY OF EDUCATION DURING PANDEMIC OF COVID-19 VIRUS: FACULTY OF LAW OSIJEK	211
<i>Matija Miloš, Luka Brajković</i> THE VALUE OF TEACHING COMPARATIVE CONSTITUTIONAL LAW IN DEVELOPING THE COMPETENCIES OF CONTEMPORARY LAW GRADUATES	237
<i>Frane Staničić, Leo Fel</i> LEGISLATIVE REGULATON OF STUDENT REPRESENTATION - PROBLEMS AND PERSPECTIVES	255
<i>Emina Jerković, Biljana Činčurak Erceg, Tanja Žiroš</i> FINANCING OF HIGHER EDUCATION AND LEGAL EDUCATION IN THE EUROPEAN UNION AND THE REPUBLIC OF CROATIA	275

PREDGOVOR

Pravni fakultet u Rijeci nositelj je projekta „Providentia Studiorum Iuris – Unaprjeđenje kvalitete studiranja na pravnim fakultetima u Hrvatskoj“ u suradnji s pravnim fakultetima u Zagrebu, Splitu i Osijeku. Projekt se provodi u okviru Operativnoga programa Učinkoviti ljudski potencijali 2014 – 2020, Europskoga socijalnog fonda. Svrha je projekta pridonijeti unaprjeđenju kvalitete studiranja na pravnim fakultetima u Hrvatskoj izradom standarda kvalifikacije i šest standarda zanimanja, unaprjeđenjem studijskih programa, uvođenjem suvremenih programskih rješenja te unaprjeđenjem sustava osiguravanja kvalitete i nastavničkih kompetencija za poučavanje usmjereno na studenta. S tim ciljem, Projekt obuhvaća niz aktivnosti koje će doprinijeti povećanju uključenosti i međusobne suradnje svih dionika uključujući i istraživanje tržišta rada kako bi se navedeni studijski programi prilagodili potrebama tržišta te kako bi se studentima omogućilo stjecanje prijeko potrebnih znanja, vještina i kompetencija u skladu s Hrvatskim kvalifikacijskim okvirom. Jedna od aktivnosti jest i uključivanje studenata u zajednički znanstveno-istraživački rad s nastavnicima. U tu svrhu predviđena je objava zbornika radova u koautorstvu nastavnika i studenata, nastalih kao rezultat zajedničkih istraživanja (u daljnjem tekstu: Zbornik) na temu unaprjeđenja visokoškolskoga obrazovanja na pravnim fakultetima u Republici Hrvatskoj i tržišta rada. Nadalje, projektnim aktivnostima predviđeno je i održavanje znanstvene konferencije na kojoj će koautori radova iz Zbornika, nastavnici i studenti, održati izlaganja i prezentirati rezultate istraživanja iz svojih radova.

Nedvojbeno, pravna struka (kao i prateća struka prvostupnika javne uprave) u ovom su stoljeću suočene s mnogobrojnim izazovima, vjerojatno više nego ikad prije u povijesti svojega postojanja. Uz potrebu permanentnoga usvajanja novih znanja kao posljedice razvoja domaćega pravnog sustava, postoji i obveza usvajanja dodatnih pravnih znanja, sve širega opsega, koja proizlaze iz supranacionalnih integracija i sustava (Europska unija, Vijeće Europe). S druge strane, značajni izazovi proizlaze iz unutarnjega tržišta Europske unije (tzv. četiri tržišne slobode) kao i iz sve prisutnije internacionalizacije gospodarstva, napose, u oblicima s kojima se hrvatsko gospodarstvo do sada nije suočavalo (sjetimo se samo domaćih tzv. start-up, te posebno značajnih među njima tzv. unicorn kompanija) nameću potrebu za adekvatnim pravnim uslugama na visokoj razini koja pretpostavlja duboko razumijevanje domaćih, europskih, inozemnih te međunarodnih propisa, pravnih instituta i sudske prakse. Konačno, tu je i nezaobilazna digitalizacija koja predstoji svakom aspektu društvenoga života pa tako i pravnoj struci. Kakve će tek izazove nametnuti pravnoj struci primjena umjetne inteligencije (AI) ne usudimo se ni nagađati. Sve navedeno pokazuje potrebu, uz klasično obrazovanje pravnika i prvostupnika javne uprave, usvajanja dodatnih sadržaja tijekom studija usmjerenih na stjecanja znanja i kompetencija za tržište rada 21. stoljeća.

Zbornik pred vama ishod je kontinuirane suradnje nastavnika i studenata. Njome su studenti stekli specifične kompetencije poput provođenja analize pravne teorije, pravnoga istraživanja te vrednovanja pravnih rješenja, kao i generičke kompetencije sustavnoga i smislenoga argumentiranja stajališta te razumijevanja i njegovanja akademske čestitosti u izradi pisanoga rada. Pored toga, velika je vrijednost

Zbornika sinteza pravne misli stručnjaka s područja čitave Hrvatske koji su dali svoj doprinos analizi postojećega pravnog obrazovanja te načinima njegova unaprjeđenja jačanjem kliničke nastave, nastave na stranom jeziku, uspostavljanjem ravnoteže u izučavanju javnoga i privatnoga prava, mobilnošću nastavnika i studenata, kao i stavljanjem većega naglaska na važnost etičkoga obrazovanja za pravnu struku. Pored nastavnoga procesa, (ko)autori su se posvetili problemima i perspektivama studentskoga predstavništva te troškovima studiranja. Konačno, istraživanja su posvećena ulozi novih tehnoloških rješenja u obrazovanju i elektroničkom poslovanju te suvremenim izazovima zapošljavanja mladih pravnikâ.

Rezultati navedenih istraživanja predstavljeni su na znanstvenoj konferenciji „Unaprjeđenje kvalitete studiranja na pravnim fakultetima u Hrvatskoj“ održanoj na Pravnom fakultetu u Rijeci, 26. listopada 2021. godine. Na taj je način omogućena diseminacija rezultata znanstvenih istraživanja i razmjena ideja kroz neposrednu raspravu (ko)autora radova zastupljenih u Zborniku i stručne javnosti, što je dalo dodatnu kvalitetu ovoj publikaciji kao konferencijskom Zborniku.

Sam Zbornik pripremljen je prema najvišim standardima uređivanja znanstvenih publikacija. U ovu svrhu proveden je postupak dvostruke „slijepe“ recenzije pojedinoga rada, a kategorizacija radova te upute za autore i recenzente slijede karakteristike znanstvenih časopisa koje objavljuju pravni fakulteti u Hrvatskoj.

Zbornik je, ponajprije, namijenjen upravama pravnih fakulteta i sveučilišta te kreatorima politika visokoga obrazovanja i tržišta rada u cilju promišljanja reformi u obrazovanju budućih magistara prava i prvostupnika javne uprave uz istodobno ukazivanje na nove tendencije u pravnom obrazovanju uvjetovane uključivanjem u suvremene društvene i gospodarske tijekove te sveprisutnom digitalizacijom cjelokupnoga društvenog života, a sve kako bi se stjecanjem praktičnih vještina i kompetencija za rad povećala zapošljivost studenata diplomskih sveučilišnih i stručnih studija na pravnim fakultetima.

U neformalnom smislu, spomenuta reforma obrazovanja na pravnim fakultetima već je započela. Vidljivo je ovo iz činjenice da studenti imaju mogućnost stjecanja dodatnih specijalističkih znanja i to već za vrijeme redovnoga studiranja u obliku (sve većega broja) izbornih i kliničkih predmeta, ali i kasnije na specijalističkim studijima (poslijediplomskim sveučilišnim i stručnim). S druge strane, uočljiva je tendencija intenzivnijega povezivanja studenata s pravnom strukom tijekom redovnoga studiranja kao dijela nastavnoga procesa na različitim pravnim klinikama, u prvoj fazi, obavljanjem stručne prakse (u izabranim tijelima javne uprave, sudovima, odvjetništvu, gospodarskim subjektima, civilnom sektoru), a poslije, pružanjem besplatne primarne pravne pomoći u specijaliziranim centrima/klinikama. Vrijeme će pokazati hoće li opisana „dobra praksa“ biti prihvaćena u širem opsegu (eventualno čak i postati sastavni dio kurikuluma na pravnim fakultetima), a što, naravno, iziskuje dodatne tehničke, organizacijske, ali prije svega kadrovske preduvjete.

Rijeka, listopad 2021.

Urednici:

izv. prof. dr. sc. Loris Belanić,
doc. dr. sc. Dana Dobrić Jambrović

Prof. dr. sc. Edita Čulinović-Herc*
Narda Krnetić**

ETIČKO OBRAZOVANJE NA FAKULTETIMA KAO ODGOVOR NA PROFESIONALNE IZAZOVE PRAVNIČKE STRUKE U TRGOVAČKIM DRUŠTVIMA I JAVNOJ UPRAVI

UDK: 17:378

34.01:17

Primljeno: 29.11.2020.

Prihvaćeno: 22.3.2021.

Izvorni znanstveni rad

Sažetak

Društvene promjene uvjetovane primjenom novih tehnologija i njihova nedovoljna regulacija snažno apostrofiraju važnost etičnoga postupanja. U trgovačkim društvima brzina očekivane adaptacije najveća je zbog tržišne utakmice, no tehnološke promjene jednako tako zahvaćaju druge djelatnosti u kojima tradicionalno djeluje pravnička struka poput pravosuđa i javne uprave. U radu se pozornost usmjerava na trgovačka društva i javnu upravu. U prvim dvama dijelovima rada ukazuje se na društvene promjene i promjene u paradigmi trgovačkih društava, odnosno u javnoj upravi, koje u prvi plan stavljaju važnost etičnoga postupanja pravničke struke. Nastavno se izlaže važnost koju za etično postupanje ima općeprimjenjiva zaštita zviždača, odnosno prijavitelja nepravilnosti. U četvrtom dijelu rada autorice istražuju pristupe u podučavanju etike u pravničkom obrazovanju te zaključno predlažu na koji način, uzevši u obzir iznesena domaća i komparativna iskustva, ugraditi etičko obrazovanje u obrazovanje pravnika uzevši u obzir i dosadašnja domaća i inozemna iskustva u podučavanju etike u studijskim programima studija prava i studija javne uprave.

Ključne riječi: etičke norme, etički kodeks, etičko obrazovanje, pravnička struka, trgovačko društvo, javna uprava.

1. PROMJENE U TRGOVAČKIM DRUŠTVIMA I VAŽNOST ETIČNOGA POSTUPANJA

Trgovačka su društva, više nego ikad, izložena promjenama u načinu poslovanja pod utjecajem informatičke tehnologije. Naprednim tehnološkim alatima ona žele postići ili zadržati položaj u tržišnoj utakmici neprekidno inovirajući svoje proizvode

* Redovita profesorica u trajnom zvanju, Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet, edita@pravri.hr
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-6177-8057

** Studentica V. godine Integriranog preddiplomskog i diplomskog studija Pravo, Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet, narda.krnetic1996@gmail.com

i usluge ili načine isporuke. Globalizacija ubrzava razvoj digitalnih tehnologija koje u trgovačkom društvu mijenjaju razne paradigme. Kao prvo, unutarnja struktura trgovačkoga društva se mijenja.¹ Zbog uvođenja modela poslovanja po principu *online* platforme, smanjuje se potreba za ljudskim radom.² S druge strane, dramatično se mijenja i radni odnos kao takav: od uvođenja novih oblika rada³, promjene koncepta radnoga mjesta i radnoga vremena. Pri odabiru radnoga mjesta mogućnost napredovanja i osobnoga razvoja postaje sve važniji motivacijski faktor. Na organizacijskoj razini dolazi do napuštanja strogih i formalnih hijerarhijskih organizacijskih struktura i pojave tzv. *flat* hijerarhije, organizacijske strukture s malo razina srednjega menadžmenta. U tim društvima njeguje se tzv. *best idea wins* kultura⁴ prema kojoj nije relevantno dolazi li inovacijski prijedlog s vrha ili dna organizacije, nego nudi li kompetitivnu prednost u odnosu na takmace i ima li inovacijski potencijal. Također se govori o promjeni cilja i svrhe samoga trgovačkoga društva.⁵ Govori se o tome da se kapitalizam nalazi na prekretnici u odnosu na ona vremena kad je Nobelovac Milton Friedman uspostavio još uvijek važeću korporativnu paradigmu – da je temeljni cilj korporacije povećanje bogatstva njezinih dioničara.⁶ Pritisak stvaranja bogatstva za dioničare, koji je naročito izražen kod dioničkih društava čije dionice kotiraju na uređenom tržištu, doveo je do orijentiranosti na kratkoročne ciljeve, eng. *short-termism*. Upravo je *short-termism* ocijenjen nepovoljnim za interese radnika, ostalih dionika trgovačkoga društva, odnosno njegovih kupaca i dobavljača te šire lokalne zajednice unutar koje trgovačko društvo djeluje.⁷ Stoga se javlja ideja da se usmjerenost na dioničara treba zamijeniti usmjerenošću na trgovačko društvo što se još naziva i *company centric view*. Također se ističe važnost postojanja društvene odgovornosti trgovačkoga društva.⁸ Imajući u vidu transformacije koje doživljavaju korporativni giganti kao što

1 Mark Fenwick, Erik P. M. Vermeulen, *The New Firm: Staying Relevant, Unique and Competitive*, u: *European Business Organization Law Review*, Vol. 16, no. 4 (2015): 599.

2 Fenwick, Vermeulen, *The New Firm: Staying Relevant, Unique and Competitive*, 599.

3 „Novi su novi oblici zapošljavanja kategorizirani u devet tipova, vrlo širokog obuhvata: dioba posloprimaca (*employee sharing*), dioba radnog mjesta (*job sharing*), privremeni menadžment (*interim management*), povremeni rad (*casual work*), rad temeljen na korištenju informacijsko-komunikacijske tehnologije (*ICT-based mobile work*), rad temeljen na korištenju vaučera (*voucher-based work*), portfolio rad (portfolio work), skupno zaposlenje (*crowd employment*), suradničko zapošljavanje (*collaborative employment*).“ Vidi Sandra Laleta, Nada Bodiroga-Vukobrat, Fleksigurnost i (de)regulacija tržišta rada, *Zbornik Pravnog fakuleta Sveučilišta u Rijeci*, v. 37, br. 1, 2016., 33-69.

4 Fenwick, Vermeulen, *The New Firm: Staying Relevant, Unique and Competitive*, 608.

5 Umjesto svih vidi: Joseph L. Bower and Lynn S. Paine, *The Error at the Heart of Corporate Leadership*, *Harvard Business Review* 95, no. 3 (May–June 2017): 50–60.

6 Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1962.)

7 Martin Lipton, *It's Time to Adopt the New Paradigm*, Harvard Law School Forum on Corporate Governance, <https://corpgov.law.harvard.edu/2019/02/11/its-time-to-adopt-the-new-paradigm/>, str. 1.

8 Pojam društveno odgovornog poslovanja postoji dugi niz godina i može ga se definirati na različite načine. HGK ima poseban projekt kojim se svake godine na natječaju identificiraju društveno odgovorne kompanije. O DOP-u se govori kada neka tvrtka, iznad strogo zakonom propisanih obaveza, integrira brigu za okoliš i društvo u sustav donošenja odluka. Više o projektu vidi: <https://dop.hgk.hr/>. O samom konceptu vidi: Neda Vitezić, Društvena

je Google gdje dolazi do usitnjavanja mega korporacije na manja trgovačka društva koja, s jedne strane, koriste prednosti što su članovi konglomerata, a s druge strane, čuvaju svoju autonomiju i *startup feel*⁹, ne iznenađuje da se odjednom preispituje i budućnost korporacije kao takve.¹⁰ S obzirom na sve veće iskazivanje informatičke samodostatnosti koja polazi od toga da pravo nije potrebno, jer je sve neophodno ugrađeno u algoritmički kôd,¹¹ dizajneri kodova i algoritama zadobivaju veliku moć i postoji opravdani strah da će, pogotovo ako im ulazne podatke daju korporativni insajderi, algoritam biti postavljen tako da pogoduje korporativnom insajderu koji je sudjelovao u njegovu oblikovanju, više nego interesu društva, odnosno njegovih dioničara.¹²

S obzirom na to da u uvjetima podnormiranosti postoji rizik zlouporabe tehnologije, važnost očuvanja povjerenja u trgovačka društva je iznimna.¹³ To u prvi plan stavlja potrebu etičnoga djelovanja zaposlenika trgovačkih društava na svim razinama, njihova etičkoga obrazovanja, a naročito korporativnih pravnika čiji je inače temeljni zadatak provjera usklađenosti društva s primjenjivim regulatornim okvirom. No, kako pravo i etika nisu jedno te isto, etičnost se na razini norme ugrađivala u organizacije raznim kodeksima etike, koje trgovačko društvo ili asocijacija

odgovornost-čimbenik dugoročne održivosti poduzeća u: *Socijalno odgovorno gospodarstvo*, Nada Bodiroga Vukobrat; Sanja Barić (ur.), Zagreb: Tim press, 2008. 13-26. i Neda Vitezić, Povezanost društveno odgovornog i efikasnog poslovanja u hrvatskim poduzećima, *Zbornik radova sa znanstvenog okruglog stola "Gospodarsko-socijalni razvitak hrvatskog društva tijekom proteklih 20 godina samostalnosti: Uspjesi zablude i pogreške"*, Nada Karaman-Aksentijević; Saša Drezgić; Ivan Frančišković (ur.). Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet; Znanstveno društvo ekonomista, 2011., 153-171.

- 9 Fenwich, Vermuelen, *The New Firm: Staying Relevant, Unique and Competitive*, 606.
- 10 Primjer za to je veliki znanstveni projekt u UK-u pod nazivom „The Future of the Corporation“ pod vodstvom prof. Colina Mayera sa Sveučilišta u Oxfordu, koji kao polaznu osnovu ima misao da pravni okvir ne može pratiti dinamiku društvenih promjena koje se zbivaju na razini trgovačkih društava, pogotovo kada se uzmu sasvim nove tehnologije kao što su strojno učenje, *blockchain* i drugi oblici DLT-a, korištenje umjetne inteligencije i sl. <https://www.thebritishacademy.ac.uk/programmes/future-of-the-corporation/>
- 11 Samodostatnost novih tehnologija se često opisuje i kao *lex cryptographica*. Ideja je da je najbolji regulator tehnologije sama tehnologija, Vidi: P. De Filippi, A. Wright, *Blockchain and the Law: The Rule of Code*, Harvard University Press, 2018, 5-9.
- 12 Luca Enriques and Dirk Andreas Zetsche, Corporate Technologies and the Tech Nirvana Fallacy, European Corporate Governance Institute (ECGI) - Law Working Paper, *Hastings Law Journal*, Forthcoming, br. 457 (2019), str. 1-65, preuzeto s: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3392321> Autori tvrde da onaj tko kontrolira dizajn (odnosno kôd) tehnologije kontrolira tehnologiju samu. Navedeno je naročito opasno ako se radi o tome da se digitalizacije funkcije upravljanja rizikom. Ako *software* ne pošalje odgovarajuće upozorenje u pravom trenutku, to može biti pogubno za društvo. No postavljanje nerealističnih parametara kao ulaznih podataka ne mora biti zlonamjerno, nego samo nestručno. No i to šteti interesima društva. Vidi поближе Bamberger, Kenneth A., Technologies of Compliance: Risk and Regulation in a Digital Age. *Texas Law Review*, Vol. 88, p. 669, 2010, UC Berkeley Public Law Research Paper No. 1463727, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1463727>, str. 669-739, naročito str. 675. i dalje.
- 13 Nikolas Kirby, Andrew Kirton and Aisling Crean, Do corporations have a duty to be trustworthy?, *Journal of the British Academy*, volume 6, supplementary issue 1 (2018), 75-129.

poduzetnika donose autonomno. Kao potonji navodimo primjer iz domaće prakse gdje je Hrvatska gospodarska komora (dalje: HGK) kao asocijacija gospodarstvenika na temelju Zakona o HGK-u¹⁴ i Statuta HGK-a¹⁵ donijela Kodeks etike u poslovanju koji je preporučila svojim članicama na prihvaćanje¹⁶. Isticanje potrebe za etičnim postupanjem naglašava i Kodeks korporativnoga upravljanja iz 2019. godine. Svrha toga Kodeksa jest promicanje djelotvornoga upravljanja i odgovornosti u društvima čije su dionice uvrštene na uređeno tržište Zagrebačke burze što znači da se ne primjenjuje na dionička društva koja nisu uvrštena, kao i druga trgovačka društva. Posebice se deseto poglavlje pod naslovom *Dionici i korporativna društvena odgovornost* bavi etičnim djelovanjem trgovačkoga društva u širem društvenom okruženju. Navedene inicijative naravno ne sprječavaju trgovačka društva da izrade svoje etičke kodekse.¹⁷ Posebno je osjetljivo pitanje etičnoga djelovanja i sprječavanja korupcije u trgovačkim društvima u većinskom državnom vlasništvu pa se nastoji djelovati i preventivno. Trenutno je na snazi Antikorupcijski program za trgovačka društva u većinskom državnom vlasništvu 2019. – 2020.¹⁸

U trgovačkom se društvu važnost etičnoga postupanja ogleda i na unutra (na svim razinama hijerarhijske ljestvice zaposlenika) i prema van (prema klijentima, dobavljačima i drugim vanjskim dionicima kao i prema društvenoj zajednici općenito). U ovom radu naglasak je na korporativnim pravnicima koji su u nas zaposlenici trgovačkih društava te u subordiniranom, radnopravnom odnosu s poslodavcem. No, i odvjetnici specijalizirani za pravo društava i trgovačko pravo, koji zastupaju društvo putem punomoći, također dolaze u doticaj s informacijama, odnosno bivaju u situacijama koje ih stavljaju pred moralne dvojbe. Pri tome korporativni pravnici, ako ne smiju biti ujedno i odvjetnici (što je komparativno gledano, različito postavljeno),¹⁹ podliježu etičkom kodeksu organizacije te moguće kodeksu etike korporativnih pravnika ako takav postoji²⁰. Za razliku od toga, odvjetnici podliježu Kodeksu

14 Zakon o Hrvatskoj gospodarskoj komori, Narodne novine br. 66/91., 73/91.

15 Statut Hrvatske gospodarske komore, Narodne novine br. 39/16.

16 Hrvatska gospodarska komora, Kodeks etike u poslovanju, <https://hgk.hr/documents/kodeksposlovneetikehrweb581354cae65c8.pdf>, pristupljeno 25. srpnja 2020.

17 Vidi primjerice Etički kodeks OTP banke d.d. - https://www.otpbanka.hr/sites/default/files/doc/eticki_kodeks.pdf Etički kodeks SENKO d.o.o. Čakovec <https://senko.hr/downloads/hr/eticki-kodeks-senko-2017.pdf>. Etičkim kodeksom utvrđuju se osnovna etička pravila ponašanja svih zaposlenika u Zagrebačkom holdingu d.o.o., povezanim društvima i ustanovama u njegovom vlasništvu, <https://www.zgh.hr/UserDocsImages/dokumenti/onama/Eticki-kodeks.pdf>, ETIČKI KODEKS MOTORPOINT d.o.o. ZA POSLOVNE PARTNERE, <https://www.motorpoint.hr/o-nama/eticki-kodeks> Etički kodeks Croatia osiguranja d.d. https://crosig.hr/media/eticki_kodeks_kb-tisak-crop.pdf i mnogi drugi.

18 <https://pravosudje.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Antikorupcija/Antikorupcijski%20program%20za%20trgova%C4%8Dka%20dru%C5%A1tva%20u%20ve%C4%87inskom%20dr%C5%BEavnom%20vlasni%C5%A1tvu%20za%20razdoblje%202019%20do%202020.pdf>, pristupljeno 26. srpnja 2020.

19 Vidi dalje analizu predmeta Gambro, pod točkom 3. Rada, gdje se radilo o odvjetniku koji je ujedno bio zaposlenik trgovačkog društva, što je prema pravu SAD-a moguće. U nas, zbog prirode odvjetničke profesije, kao slobodnog zanimanja, nije moguće obavljati odvjetničku profesiju i na temelju ugovora o radu obavljati pravne poslove za trgovačko društvo.

20 U nas postoji Kodeks etike Udruge korporativnih pravnika. Isti je dostupan na: <http://www>.

odvjetničke etike²¹ te kao samostalni profesionalci ne podliježu etičkim pravilima organizacije, odnosno trgovačkoga društva.

Temeljna zadaća korporativnoga pravnika u trgovačkom društvu, pogotovo gledano iz pozicije voditelja ureda za pravne poslove, jest osigurati da trgovačko društvo poduzima pravne radnje u skladu s regulatornim okvirom. Ponekad se na korporativne pravnike gleda kao i na glavne kočničare u postupcima donošenja odluka. Oni to dijelom i jesu jer trebaju upozoriti donositelje odluka na pravne, odnosno regulatorne rizike. Kako trgovačko društvo kao organizacija može imati i svoj etički kodeks, etički je pritisak na korporativne pravnike dvostruk. Oni svoje ponašanje trebaju uskladiti s kodeksom profesionalne etike korporativnih pravnika, ako takav postoji, ali i s etičkim kodeksom organizacije. U situacijama gdje profesionalna etika ide ruku pod ruku s etikom organizacije može doći do sukoba *dviju etika*. U pravnim sustavima gdje pravnici mogu istodobno biti licencirani odvjetnici i zaposlenici društva, profesionalna etika pravno je jača od organizacijske, no faktično, s obzirom na subordiniran položaj koji korporativni odvjetnik ima u odnosu na društvo, profesionalno etično postupanje može rezultirati ugrozom radnoga mjesta. S obzirom na to da se od korporativnoga pravnika u trgovačkom društvu i očekuje da uzme učešća u kreiranju etičkoga kodeksa, preporučljivo je da etičke norme kodeksa organizacije budu koherentne s etičkim kodeksom korporativnih pravnika.

Dakle, kad etično postupanje promatramo na razini trgovačkoga društva, valja uzeti u obzir i interakciju profesionalne i poslovne, ponekad nazivane organizacijskom, etikom. Aleksić²² ističe da se poslovna etika razvila suradnjom etike i ekonomije u 20. stoljeću. Globalno poznati korporacijski skandali, poput Enrona, sve su više u prvi plan stavili potrebu donošenja etičkih kodeksa i razvoja društvene odgovornosti trgovačkoga društva.²³ Etičnost se ugrađuje kao važan element djelovanja svake organizacije. Karpati²⁴ primjerice naglašava da je potrebno da etika postane dio svrhe poduzeća i to za sve zaposlene, a hoće li se to ostvariti ovisi najviše o onima koji to poduzeće vode.²⁵

udruga-korporativnih-pravnika.hr/dokumenti.htm

21 Kodeks odvjetničke etike, NN br. 64/07, 72/08 i 64/18.

22 Ana Aleksić, Poslovna etika – element uspješnog poslovanja, Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, god. 5, 2007, 420.

23 Neda Vitezić, Društvena odgovornost – čimbenik dugoročne održivosti poduzeća u: Socijalno odgovorno gospodarenje, Nada Bodiroga Vukobrat; Sanja Barić (ur.), Zagreb: Tim press, 2008. 13-26

24 Karpati, T.: Etika u gospodarstvu, Grafika, Osijek, 2001. str. 79-80.

25 U modernim uvjetima poslovanja u kojima sve više dominira umjetna inteligencija upozorava se na etičke dileme u primjeni samohodnih osobnih vozila. Ta vozila bi trebala biti „programirana“ na način da ako automobil „mora birati“ između žrtvovanja života putnika koji se u njemu vozi i skupine od pet ljudi koji mu se nađu na putu trebao bi žrtvovati putnika. No dalje se otvaraju nova pitanja: što ako je putnica trudna ili je mlada od pješaka? Prema tome programiranje samohodnih osobnih vozila predstavlja važnu etičku odluku s kojom se moraju suočiti menadžeri. Max H. Bazerman A New Model for Ethical Leadership, Harvard Business Review, September, 2020, dostupno na <https://hbr.org/2020/09/a-new-model-for-ethical-leadership> Vidi opširnije o pojmu etičkog vođenja: Katarina Katja Mihelić, Bogdan Lipičnik, Metka Tekavčić, Ethical Leadership, International Journal of Management & Information Systems – Fourth Quarter 2010 Volume 14, Number 5, str. 31-42. dostupno na: <http://www.ef.uni-lj.si/docs/>

Uz pojam etičnosti u trgovačkom društvu nadovezuje se pojam korporativne kulture.²⁶ Ona se uobičajeno uzima kao skup vrijednosti trgovačkoga društva kao organizacije, koje potiču ili sprječavaju pojedina ponašanja u tom društvu.²⁷ Ponašanje menadžera značajno utječe na ponašanje njima subordiniranih zaposlenika jer će se oni nastojati uskladiti sa sustavom vrijednosti koji prevladava u organizaciji.²⁸

Situacije u kojima korporativni pravnik treba donijeti pravno utemeljenu odluku, ali i odluku koja će ujedno biti u skladu s etičkim načelima, odnosno postulatima društveno odgovornoga ponašanja trgovačkoga društva, mogu biti bremenite etičkim dvojicama. Pritom su korporativni skandali svakako primjeri na kojima to dolazi najbolje do izražaja. Rhee²⁹ opisuje primjer pripajanja *Merrill Lyncha* banci *Bank of America*³⁰ koji je bio pokušaj spašavanja *Merrilla* u jeku financijske krize. Pravno je bilo sporno je li se mogao raskinuti ugovor o pripajanju nakon njegova potpisivanja zbog nastupa materijalno nepovoljnih promjena (*material adverse change*).³¹ Naime, uprava banke *Bank of America* razmišljala je o svom povlačenju iz postupka pripajanja kad je otkriveno da su *Merrillovi* dugovi bili za trećinu veći od deklariranih. No, osim pravnih dvojbi ništa manje nisu bile značajne etičke dvojbe. Postavilo se pitanje je li bilo društveno odgovorno od *Bank of America* da raskine ugovor o pripajanju zbog pravno opravdanih razloga u jeku financijske krize, u posljednjem kvartalu 2008. godine kad je tržište dionica bilo u slobodnom padu.

Uloga korporativnih (i vanjskih) odvjetnika bila je predmet preispitivanja i u drugim korporativnim skandalima. Počevši od računovodstvenoga skandala *Enron*³²,

- osebne strani/Mihelic_Lipicnik_Tekavcic_2010_clute.pdf
- 26 Ista se ponakad naziva organizacijskom kulturom. Doyle, A, *What Is Company Culture? Definition and Examples of Company Culture*, 15 August 2020, <https://www.thebalancecareers.com/what-is-company-culture-2062000..>
- 27 The British Academy, *Reforming Business for the 21st Century*, bilj. 1, str. 19.
- 28 Ana Aleksić, Poslovna etika – element uspješnog poslovanja, Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, god. 5, 2007, 422.
- 29 Robert Rhee, Carol Morgan, Tamar Frankel, & Mark Fagan, Ethical Issues in Business and The Lawyer's Role, 12 Transactions: Tenn. J. Bus. L. 37 (2011), dostupno na: <http://scholarship.law.ufl.edu/facultypub/477> Radi se o studiji slučaja koja se predaje na Sveučilištu u Marylandu u kolegiju pod nazivom Korporativna etika i društvena odgovornost koji je ponuđen i studentima prava i studentima ekonomije.
- 30 *Bank of America* je akvizirala „umirujući“ Merrill Lynch. No da je *Bank of America* znala za razmjere gubitaka, došlo bi do pozivanja na tu klauzulu i do raskida ugovora. Radilo se o klauzuli koja je omogućavala raskid ugovora zbog „materijalno nepovoljnih promjena“. Bilo je upitno je li se taj uvjet ostvario u onom trenutku kada su Merrillovi gubici naglo narasli s 9 na 12 milijardi US dolara. No, vlada SAD-a, konkretno tadašnji ministar financija Henry Paulson i predsjednik Federalne pričuve Ben Bernanke, bili su ti koji su uvjerali (ili prijetili) banci *Bank of America* da će pozove li se na tu klauzulu, doći do opoziva njezinih članova uprave. Ken Lewis koji je bio CEO (*Chief Executive Officer*) *Bank of America* mogao je ili nastaviti s pripajanjem ili mu je prijetila opasnost okončanja karijere. Vidi Halah Touryalai, In Defense Of The Bank Of America Merrill Lynch Deal, Forbes, Sept 28, 2011, dostupno na: <https://www.forbes.com/sites/halahouryalai/2011/09/28/in-defense-of-the-bank-of-america-merrill-lynch-deal/?sh=13d256597b81>
- 31 Usporedivo s klauzulom o promijenjenim okolnostima.
- 32 Odvjetnička tvrtka *Vinston & Elkins* je angažirana da ispita bilješke u financijskim izvješćima uključujući i ovlast tadašnjeg glavnog računovođe *Enrona* (CFO) da sklupa transakcije s

do najnovijega *Volkswagenova* skandala koji implicira i utjecaj na okoliš.³³ Tako se navodi da je vrlo ugledan i moćan odvjetnički ured Jones Day, koji je sam VW angažirao za provođenje interne istrage navedene prijevare, sakupio mnogo podataka o tome u koje vrijeme i što su točno pravnici VW-a znali o predmetu prijevare, ali su ti podatci do kojih je Jones Day došao i koji su dostavljeni Ministarstvu pravosuđa SAD-a s ciljem da se postigne smanjenje kazne za *Volkswagen*, ostali i dalje tajna.³⁴

Pod pritiskom korporativnih skandala mijenja se i odvjetnička etika, odnosno pravila postupanja. Nakon skandala s tvrtkom Enron ubrzo je donijet *Sarbanes-Oxley Act* iz 2002³⁵, ali je izmijenjen i Model pravila profesionalnoga ponašanja Američke odvjetničke komore (dalje u tekstu: ABA Model pravila)³⁶ upravo s nakanom da se odvjetnicima olakša prijava nezakonitoga ponašanja. Odvjetnik ne smije etički olakšati ponašanje za koje zna da je nezakonito ili prijevarno.³⁷ Međutim, postoji određena tenzija između klijentova prava na povjerljivost i etičkih obveza odvjetnika s tim da povjerljivost općenito ima prevagu. Prema ABA Modelu pravila odvjetnik može – ali nije obvezan – prijaviti vlastima nezakonito ponašanje klijenta „do mjere koju odvjetnik razumno smatra potrebnom kako bi spriječio klijenta da počini kazneno djelo ili prijevaru za koju je razumno izvjesno da će rezultirati znatnom povredom financijskih interesa ili imovine drugog u potpori kojeg je klijent koristio ili koristi odvjetničke usluge“³⁸. ABA Model pravila također sadrži odredbe koje se posebno odnose na okolnosti u kojima odvjetnik zastupa organizaciju (u našem slučaju trgovačko društvo). Ako odvjetnik zna za kršenje zakona koje bi vjerojatno moglo dovesti do značajne štete za trgovačko društvo, on mora djelovati u najboljem interesu

-
- Enronom putem svog *partnershipa*. Odvjetnička tvrtka je dala očitovanje da nije našla nikakve nepravilnosti u funkcioniranju *partnershipa* pri čemu se ogradila na način da nije proučavala računovodstveni aspekt. Vidi više: Jim Yardley With John Schwartz, Enron's Collapse: The law firm; Legal Counsel In Many Ways Mirrors Client The New York Times, Jan, 16, 2002 dostupno na: <https://www.nytimes.com/2002/01/16/business/enron-s-collapse-the-law-firm-legal-counsel-in-many-ways-mirrors-client.html> O Enronu u nas, vidi detaljnije, Edita Čulinović-Herc, Aktualna pitanja financijskog izvještavanja dioničkih društava - odgovornost revizora, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 25 (2004), 1; 167-202
- 33 O Dieselgateu vidi: Bovens, Luc. (2016). The Ethics of Dieselgate. *Midwest Studies In Philosophy*. 40. 10.1111/misp.12060. Šira studija slučaja u: Marco Frigessi di Rattalma (ed.) *The Dieselgate: A legal Perspective*, Springer, 2017, 3-120. Daniel Jacobs, Lawrence P. Kalbers, The Volkswagen Diesel Emissions Scandal and Accountability: Where Were the Auditors and Attorneys during the Sustainability Charade? *The CPA Journal*, July 2019, dostupno na: <https://www.cpajournal.com/2019/07/22/9187/>
- 34 Daniel Jacobs, Lawrence P. Kalbers, The Volkswagen Diesel Emissions Scandal and Accountability: Where Were the Auditors and Attorneys during the Sustainability Charade? *The CPA Journal*, July 2019, dostupno na: <https://www.cpajournal.com/2019/07/22/9187/>
- 35 Pub.L. 107–204, 116 Stat. 745, od 30.07. 2002 Vidi i: Cohen, George, Cramton, Roger, Koniak, Susan. (2004). Legal and Ethical Duties of Lawyers after Sarbanes-Oxley. 49 *Villanova Law Review*, January 2004, <http://bit.ly/2WDcHqw>
- 36 Model Rules of Professional Conduct American Bar Association, 2020, dostupno na: https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/publications/model_rules_of_professional_conduct/model_rules_of_professional_conduct_table_of_contents/
- 37 ABA Model Pravilo 1.2.
- 38 ABA Model Pravilo 1.6 (b) (2)

toga društva, ali ne nužno u najboljem interesu pojedinih službenika i zaposlenika. To povlači za osobom i dužnost odvjetnika da izvijesti o toj stvari višu hijerarhijsku razinu trgovačkoga društva³⁹.

2. PROMJENE U JAVNOJ UPRAVI I VAŽNOST ETIČNOGA POSTUPANJA

U javnoj upravi, jednako kao i u trgovačkim društvima, djeluje pravnička struka, no i niz službenika drugih struka jer javna uprava u okviru svojih nadležnosti pokriva široko područje ljudskih djelatnosti. Pritom treba naglasiti da se pravno gledano izdvaja pojam državnih službenika i namještenika⁴⁰ definiranih posebnim zakonom od javnih službenika i namještenika u javnim službama⁴¹ definiranih zakonom koji uređuje njihove plaće. S obzirom na djelokrug svojih ovlasti i nadležnosti, obje su kategorije izložene sličnim etičkim izazovima. Zbog toga, kad se istražuju etički izazovi u javnoj upravi, u to su uključeni i državni službenici neovisno o zanimanju.

Ipak, s obzirom na to da se radom preispituje gdje smjestiti etičke sadržaje u studijsku obrazovnu vertikalu, u ovom se radu, osim magistarskoga studija prava, istražuju i dosadašnje spoznaje u razvoju kurikuluma preddiplomskoga i diplomskoga stručnog studija javne uprave. To je zbog toga jer će u javnoj upravi djelovati magistri prava, ali jednako tako i stručni prvostupnici, odnosno stručni specijalisti javne uprave. Tradicijski razlog za objedinjavanje tih dviju pravničkih sa strukom javne uprave leži u tome što su ti studiji u RH stasali kao studijski programi pravnih fakulteta iako se izvode i na veleučilištima.⁴² No, naravno, to otvara pitanje jesu li stručni prvostupnici i

39 ABA Model Pravilo 1.13 (b) Za razliku, u RH, prema Kodeksu odvjetničke etike, povjerljivost ima potpunu prevagu: „29. Ono što je odvjetnik povjerljivo saznao u pružanju pravne pomoći pravnoj osobi ili kojem javnom tijelu, ne smije ni u kojem slučaju ili postupku uporabiti na njihovu štetu. Takvu spoznaju odvjetnik ne smije iskoristiti ni na štetu jednog ili više zainteresiranih članova te pravne osobe ili tijela, osim u pružanju pravne pomoći toj pravnoj osobi ili tijelu protiv tih članova.“ Kodeks etike Udruge korporativnih pravnika također predviđa apsolutnu zaštitu profesionalne tajne: „15. U obavljanju profesionalnih poslova korporativni pravnik dužan je čuvati kao profesionalnu tajnu sve ono što je u toku svoga rada i u vezi s radom saznao u pružanju pravne pomoći u trgovačkom društvu. Radi čuvanja profesionalne tajne ima pravo otkloniti svjedočenje odnosno davanje podataka u sudskom sporu o tome. 16. Dužnosti čuvanja profesionalne tajne korporativni pravnik bit će oslobođen samo ako bude pisano osloboden obveze čuvanja tajne, a za slučaj da je otkrivanje tajne očito u korist trgovačkog društva.“ Dostupno na: <http://www.udruga-korporativnih-pravnika.hr/dld/kodeks%20etike%20korporativnih%20pravnika.pdf>

40 O pojmu državnog službenika vidi čl.3. Zakona o državnim službenicima, NN 92/05, 140/05, 142/06, 77/07, 107/07, 27/08, 34/11, 49/11, 150/11, 34/12, 49/12, 37/13, 38/13, 01/15, 138/15, 61/17, 70/19, 98/19

41 Pojam javnih službi uređen je za potrebe Zakon o plaćama u javnim službama, NN 27/01, 39/09. Prema čl. 2. tog Zakona, javne službe (u smislu tog zakona) jesu javne ustanove i druge pravne osobe kojima se sredstva za plaće osiguravaju u državnom proračunu, To su također Hrvatski zavod za mirovinsko osiguranje (HZMO), Hrvatski zavod za zapošljavanje (HZZ), Hrvatski zavod za zdravstveno osiguranje (HZZO) te javne ustanove kojima se sredstva za plaće osiguravaju iz sredstava HZZO-a.

42 Primjerice, na veleučilištima se izvodi specijalistički diplomski stručni studij na Veleučilištu u

stručni specijalisti javne uprave doista samostalna struka u pravnom smislu te riječi.⁴³ Bez obzira na prijepore oko toga pitanja, istraživanja su pokazala da obrazovanje službenika javne uprave ide prema sve većem ujednačavanju studijskih sadržaja bez obzira što tradicijski razlozi pojedinih zemalja diktiraju veću ili manju zastupljenost pojedinih disciplina. U nas i dalje dominiraju, odnosno značajno su zastupljeni kolegiji iz polja prava. No, kad se pogled proširi izvan granica RH-a, iz istraživanja pregleda studijskih (diplomskih) programa javne uprave u tranzicijskim zemljama, što su ga još 2007. godine proveli Musa i drugi⁴⁴, razvidno je da se obrazovanje za javnu upravu u tranzicijskim zemljama započelo razvijati u okviru jedne od triju disciplina (pravo, ekonomija i politologija). No, još 2007. godine zamijećena je sve veća multidisciplinarnost tih studija kojima se polaznicima nastoje pružiti ne samo pravna nego i politološka, ekonomska, menadžerska, organizacijska i druga prijeko potrebna znanja o suvremenoj javnoj upravi.⁴⁵

Emancipaciju struke javne uprave kao samostalne struke, odnosno nadrastanje okvira disciplina iz kojih tradicionalno potječe te prelazak u kategoriju struke kojoj je svojstvena interdisciplinarnost, prvenstveno zahvaljujući sve većoj interdisciplinarnosti sadržaja studijskih programa⁴⁶ podupire nomenklatura područja

Šibeniku ili upravni studij Veleučilišta Nikola Tesla u Gospiću.

- 43 S obzirom da se prema čl. 9. st. 1. Zakona o akademskim i stručnim nazivima i akademskom stupnju (NN 107/07, 118/12) završetkom stručnog studija u trajanju od najmanje tri godine, čijim završetkom se stječe najmanje 180 ili više ECTS bodova, osoba stječe stručni naziv stručni prvostupnik (baccalaureus) odnosno stručna prvostupnica (baccalaurea) uz naznaku struke, u našem primjeru to implicira da javna uprava jest struka. U pogledu diplomske razine, u čl. 10.st.1. istog zakona stoji da „završetkom specijalističkoga diplomskoga stručnog studija koji traje jednu do dvije godine, čijim završetkom se stječe u pravilu 60 do 120 ECTS bodova, osoba stječe stručni naziv stručni specijalist, odnosno stručna specijalistica uz naznaku struke ili dijela struke sukladno nazivu studijskog programa, što upućuje na isti zaključak. Činjenica da prema Nacionalnoj klasifikaciji zanimanja (Narodne novine, 247/2020, 14/2011) postoje samo pravni stručnjaci/pravne stručnjakinje – vrsta 26, ali ne i „stručnjaci javne uprave“ ne potire sama za sebe tezu o „nepostojanju struke javne uprave“. K tome, javna uprava je identificirana kao djelatnost prema Nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti (Narodne novine, 58/2007., 52/2007), a i Pravilnik o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama, koji u kategoriji 5.14. Interdisciplinarnih društvenih znanosti raspoznaje kao granu (5.14.01) javnu upravu.
- 44 Anamarija Musa, Vedran Đulabić Tatjana Vukopčić, Mihovil Škarica Obrazovanje za javnu upravu: pregled diplomskih programa javne uprave u tranzicijskim zemljama, Hrvatska javna uprava, god. 7. (2007.), br. 3., str. 563-594
- 45 Za razliku, isti su autori glede zapadnoeuropskih zemalja u istraživanju provedenom 2007. godine zaključili da su se u svim promatranim zapadnim zemljama (16 zemalja) magistarski programi javne uprave bili znanstvenog karaktera i odvijali su se primarno na sveučilištima, a dodatno i na različitim stručnim školama, veleučilištima i sl. U okviru samih sveučilišta, studiji javne uprave odvijali su se u pravilu na fakultetima društvenih znanosti, i to fakultetima ili odjelima političkih znanosti (u svim zemljama), ponegdje na pravnim fakultetima (npr. Italija, Španjolska, Nizozemska, Belgija), a nešto rjeđe na ekonomskim fakultetima, posebno školama za menadžment (npr. Velika Britanija, Italija, Danska, Portugal). Vidi Musa i drugi, 313.
- 46 O navedenoj sve većoj interdisciplinarnosti govori se još od 2007. godine. Vidi Anamarija Musa, Vedran Đulabić Tatjana Vukopčić, Mihovil Škarica Obrazovanje za javnu upravu: pregled diplomskih programa javne uprave u tranzicijskim zemljama, Hrvatska javna uprava, god. 7. (2007.), br. 3., str. 593.

i polja znanosti gdje javna uprava postoji kao samostalna grana interdisciplinarnih društvenih znanosti.⁴⁷ Zbog toga razvojno i strateški gledano ima prostora za uspostavu cjelokupne znanstvene studijske vertikale u obrazovanju javne uprave, tim više što je upravna znanost uvijek bila raspoznavljiva i jako naglašen element kurikuluma (kako studija prava tako i javne uprave). Taj kvantni skok, naravno, povezan je s procjenom kapaciteta sveučilišnih sastavnica koje bi te programe izvodile, no na europskoj sceni magistarski programi javne uprave dominiraju u popisu više od 70 studijskih programa što ih je akreditiralo Europsko udruženje za akreditaciju studijskih programa javne uprave.⁴⁸

U javnoj upravi također se mijenjaju paradigme.⁴⁹ S obzirom na to da prema Kopriću moderna uprava stavlja u središte građane i njihove potrebe u zajednici, hijerarhijski koncept vladanja valja odbaciti u korist horizontalnoga.⁵⁰ Isti autor kao jednu komponentu reforme izdvaja unaprjeđivanje ljudskih potencijala u javnoj upravi, njihovo adekvatno obrazovanje, „koje se mora izmaknuti iz rala zastarjelih razmatranja o stručnim i sveučilišnim studijima, na temelju najboljih komparativnih iskustava“.⁵¹ Ističe da novu upravnu paradigmu treba pretočiti u programski dokument o dugoročnom razvoju hrvatske javne uprave (Hrvatska uprava 2030). Postojeća strategija, odnosno Strategija razvoja javne uprave za razdoblje od 2015. do 2020. godine⁵², uskladila je razvoj javne uprave s ciljevima Europe 2020., strategijom Europske unije kojom se želi poduprijeti razvoj pametnoga, održivoga i uključivoga gospodarstva do 2020. godine.

Kao i u poslovanju trgovačkih društava, digitalizacija je u snažnom zamahu i u javnoj upravi.⁵³ Upotreba novih tehnologija, poput *blockchaina*, DTL-a i drugih,

47 To se dodatno potvrđuje i kroz nomenklaturu Pravilnika o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama, koji u kategoriji 5.14. Interdisciplinarnih društvenih znanosti raspoznaje kao granu (5.14.01) javnu upravu.

48 Od 1999. godine navedeno udruženje za akreditaciju studijskih programa javne uprave poboljšava njihovu kvalitetu kroz postupak akreditacije. Doktorski studij iz javne uprave (kao akreditirani EAPAA studij) postoji na Sveučilištu u Twenteu u Nizozemskoj. Vidi поблише, <https://www.eapaa.eu/>

49 Ivan Koprić, Reforma javne uprave u Hrvatskoj: ni bolni rezovi ni postupne promjene – nužna je nova upravna paradigma, *Političke analize*, vol. 7, br. 26. (2016), 3-12. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/167364>

50 Koprić, *Reforma javne uprave u Hrvatskoj: ni bolni rezovi ni postupne promjene – nužna je nova upravna paradigma*, 11.

51 Koprić, *Reforma javne uprave u Hrvatskoj: ni bolni rezovi ni postupne promjene – nužna je nova upravna paradigma*, 11

52 Strategija razvoja javne uprave za razdoblje od 2015. do 2020. godine, Narodne novine, br. 70/15., <https://uprava.gov.hr/strategija-razvoja-javne-uprave-za-razdoblje-od-2015-do-2020-godine-14369/14369>, pristupljeno 20. srpnja 2020. Razvoj javne uprave odvija se u tri glavna smjera: pojednostavljenje i modernizacija upravnog postupanja, kao i osiguravanje pouzdane i brze podrške javne uprave građanima i poslovnim subjektima realizacijom projekata e-uprave; unaprjeđenje sustava razvoja i upravljanja ljudskim potencijalima radi stvaranja moderne javne službe; reforma upravnog sustava sukladno najboljoj praksi i iskustvima dobrog upravljanja prema europskim standardima.

53 Vlada Republike Hrvatske putem Ministarstva uprave, odnosno Uprave za e-Hrvatsku i ostalih dionika provodi digitalizaciju svih procesa javne uprave, daljnjeg razvoja e-usluga te

prisutna je i u javnom sektoru, posebice u javno-privatnim partnerstvima⁵⁴ te u zajednicama prakse (engl. *communities of practice*) u SAD-u⁵⁵. U mnogim državama, pa tako i u Europskoj uniji, raste broj projekata koji se sastoje od određene javne usluge temeljene na *blockchainu* i institucionalne strukture koja ga razvija.⁵⁶ Uvođenje novih tehnologija u upravu svakako će smanjiti potrebu za ljudskim radom službenika, no istodobno će otvoriti mogućnost da uprava zahvaljujući educiranim i kompetentnim službenicima djeluje na dobrobit građana i u onim sferama njihova života koje se nisu do sada mogle ostvariti u virtualnom okruženju.⁵⁷ No, upotreba novih tehnologija bit će snažan faktor eliminacije koruptivnoga djelovanja javnih službenika. Kao što je već napomenuto, i u trgovačkim društvima jačat će uloga onih koji kreiraju tehnološki dizajn pa će zapravo biti ključno tko kontrolira osobu koja je dizajner informatičkoga sustava. K tome, s obzirom da *blockchain* i druge DLT tehnologije po svojim tehnološkim obilježjima počivaju na ideji decentraliziranoga unosa podataka i odsustvu središnjega tijela koje sravnjuje podatke, odnosno stvaranja kronološke baze zapisa gdje novi zapis ne dokida stari već ostaje trajno dostupan i pretražljiv u *blockchain* mreži⁵⁸, ulazak te tehnologije *blockchaina* u javnu upravu u najmanju bi ruku mogao dalje jačati koncept decentralizirane uprave. Posebno se očekuje da će *blockchain* tehnologija revolucionirati ili barem olakšati razne državne službe i

povezivanja svih tijela državne uprave kako bi građani i poduzetnici dobili brzu i kvalitetnu uslugu s ciljem uspostave jedinstvenog načina komunikacije s tijelima državne uprave. Provodi se digitalizacija usluga prema građanima i poslovnim subjektima, kao i internih postupaka i procesa u tijelima javne uprave. Neki od tih projekata su e-Građani, e-Poslovanje, e-Pristojbe, e/m-Potpis i e/m-Pечат, e-Upisi i sl. <https://uprava.gov.hr/o-ministarstvu/ustrojstvo/4-uprava-za-e-hrvatsku-1080/aktualni-projekti/872>, pristupljeno 10. rujna 2020.

- 54 Primjerice, UN-ova inicijativa ID2020 (vidi više: <https://id2020.org/digital-identity>, pristupljeno 15. rujna 2020.)
- 55 Primjerice, U.S. General Services Administration's Emerging Citizen Technology Office (vidi više: <https://emerging.digital.gov/>, pristupljeno 15. rujna 2020.)
- 56 U Švedskoj je u rujnu 2016. pokrenut projekt *Property transactions* s ciljem poboljšanja transakcijskog sustava prijenosa vlasništva i rješavanja problema zemljišnih knjiga: nedovoljna transparentnost, spor postupak upisa, složeni postupak ugovaranja između kupca i prodavatelja (vidi više: Allessie, David, Maciej Sobolewski, Lorenzino Vaccari, eds. Francesco Pignatelli, *Blockchain for digital government*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2019., dostupno na: <https://joinup.ec.europa.eu/sites/default/files/document/2019-04/JRC115049%20blockchain%20for%20digital%20government.pdf>)
- 57 Vrček i Musa ističu da je osobito 2014. i 2015., učinjen veći iskorak u razvoju e-usluga prema građanima, osobito pokretanjem portala e-Građani na kojem građani pristupaju velikom broju usluga. To je u skladu s načelom *digital by default* koji prozlaži iz Akcijskog plana za razvoj e-uprave u EU-u, za razdoblje 2016. – 2020. (European Commission (2016) EU eGovernment Action Plan 2016-2020: Accelerating the digital transformation of government, COM(2016) 179 final, 19 April 2016,) što bi značilo da bi temeljna opcija svih usluga trebala biti digitalna. Vidi: Neven Vrček, Anamarija Musa, E-uprava u Hrvatskoj: izazovi transformacije uprave u digitalnom društvu, u: Anamarija Musa (ur.): Forum za javnu upravu, Uprava u digitalno doba Transformacijski potencijal e-uprave za veću učinkovitost i odgovornost, Friedrich-Ebert-Stiftung, Ured za Hrvatsku i Institut za javnu upravu, str. 7-32, str. 20 i dalje. Dostupno na: https://iju.hr/Dokumenti/fju_12.pdf
- 58 Detaljnije o tehnološkim svojstvima *blockchaina* vidi: De Filippi, Wright, *Blockchain and the law, The Rule of Code*, 33-46.

funkcije⁵⁹. U tom se kontekstu također govori o promjeni paradigme. Digitalna vlada (*digital government*) kao novi koncept znanosti o javnoj upravi, nasljednik je paradigme e-uprave.⁶⁰ Dok je bivši model jednostavno označavao digitalizaciju javne uprave, digitalna vlada odnosi se na stvaranje nove javne usluge po modelu pružanja usluga u kojima se koriste digitalne tehnologije. Nova se paradigma usredotočuje na javnu uslugu koja je okrenuta prema korisniku (*user-centric*) i inovativna. *Blockchain* je svakako jedan od najinovativnijih digitalnih tehnologija koja se mora uzeti u obzir u novoj paradigmi.⁶¹

Za razliku od trgovačkih društava gdje je ostvarenje cilja etičnoga postupanja ostavljeno na inicijativu i odgovornost njihovim osnivačima i tek neznatno dotaknuto pokušajem krovne *regulacije* HGK-a, a nešto značajnije kad su u pitanju društva u većinskom državnom vlasništvu, zanimanje za etička pitanja u javnoj upravi oduvijek je bilo veliko zbog mogućega koruptivnog djelovanja i drugih neetičnih i nezakonitih postupanja državnih službenika. Prema podacima *Transparency Internationala* Hrvatska je visoko rangirana zemlja prema indeksu percepcije korupcije te se od 2012. do 2019. g. ne bilježi značajno poboljšanje što dodatno ističe potrebu za jačanjem svijesti o osiguranju etičnosti u javnoj upravi.⁶² Kad su u pitanju postsocijalističke države,⁶³ od sredine 1990-ih te države počinju donositi zakone o državnim i javnim službenicima, antikorupcijske strategije i mjere, zakone o sprječavanju sukoba interesa, a nakon 2000. g. i etičke kodekse i kodekse ponašanja javnih službenika.⁶⁴ U tim su procesima proaktivno sudjelovale i neke međunarodne organizacije s različitim preporukama i nacrtima etičkih kodeksa koje su predlagale državama na usvajanje.⁶⁵ Pojačanje regulatorne aktivnosti na tom planu u RH došlo je do izražaja

59 Primjerice, vođenje raznih evidencija o građanima, vođenje raznih javnih knjiga i podrška elektroničkom glasovanju, borba protiv poreznih utaja i sl. Za zemljišne knjige vidi: Benjamin Verheye, Real estate publicity in a blockchain world: a critical assessment, *European property law journal* 6, br. 3 (2017), 441-477.

60 David Allesie, Maciej Sobolewski Lorenzino Vaccari, Francesco Pignatelli (Editor), *Blockchain for digital government*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2019, 4.

61 Allesie, Sobolewski, Vaccari, Pignatelli (eds.), *Blockchain for digital government*, 4.

62 Indeks korupcije zemalja svijeta u 2019. g. <https://www.transparency.org/en/cpi>

63 Gordana Marčetić, Izazovi upravljanja ljudskim potencijalima u javnoj upravi u 21. stoljeću: *Normalizacija statusa javnih službenika – rješenje ili zamka*, ur. Gordana Marčetić, Tijana Vukojičić Tomić, Iva Lopižić, Institut za javnu upravu 2019, https://iju.hr/Dokumenti/pub_41.pdf, 28. Ako se izuzmu te zemlje, općenito najniži je stupanj povjerenja u južnoeuropskim zemljama, Irskoj i UK-u, a najviši u sjevernoeuropskim zemljama. Slični su rezultati i nekih drugih istraživanja koji pokazuju da sjevernoeuropske zemlje i Švicarska imaju najviši stupanj povjerenja i prema državnoj službi. Citirano prema F. M., Van der Meer, T. Steen, A. Wille, *Western European Civil Service Systems: A Comparative Analysis*, Final Draft before Editing, 2015., 9-11., Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/304882551Civil_Service_Systems_in_Western_Europe_A_Comparative_Analysis (pristupljeno 20. srpnja 2020.)

64 Marčetić, *Izazovi upravljanja ljudskim potencijalima u javnoj upravi u 21. stoljeću*, 27.

65 Vidi pregled kod Marčetić, str. 27. Autorica izdvađa rad UN-a - International code of conduct for public officials – UN Resolution adopted by the general assembly - A/RES/51/610 - Action against Corruption, 12th December 1996; OECD-a Recommendation on Improving Ethical Conduct in the Public Service Including Principles for Managing Ethics in the Public Service,

prilikom ispunjavanja političkih kriterija iz procesa pridruživanja⁶⁶. Usvojen je Zakon o sprječavanju sukoba interesa u obnašanju javnih dužnosti, koji je regulirao sukob interesa državnih dužnosnika. Etički kodeks za državne službenike koji je formalno bio na snazi od 2006., pretrpio je 2008. godine značajnije izmjene i dopune, ali je tek nakon navedenih izmjena počeo proizvoditi učinke u praksi.⁶⁷ Prema tome, za osobe koje imaju status državnih službenika vrijedi jedinstveni etički kodeks. Kao glavna kritika ističe se da su državni dužnosnici neopravdano izuzeti od sankcioniranja neetičnih ponašanja te se krug osoba na koje se primjenjuje Etički kodeks za državne službenike treba proširiti i na državne dužnosnike.⁶⁸ Još uvijek nije donesen Etički kodeks saborskih zastupnika, a koji je prema preporukama antikorupcijskoga tijela GRECO već 2014. g. trebao biti donesen. Prema posljednjem Akcijskom planu za 2019. i 2020. uz Strategiju suzbijanja korupcije za razdoblje od 2015. do 2020. g. trebao je biti donesen u prvom kvartalu 2020. g.⁶⁹ Iz svega iznesenog proizlazi da je sustav osiguranja etičnoga postupanja u javnoj upravi uspostavljen u svojim bitnim komponentama iako se i on neprekidno nadograđuje.

3. VAŽNOST OSIGURANJA ZAŠTITE PRIJAVITELJA NEPRAVILNOSTI – ZVIŽDAČA

Kao instrumenti osiguranja etičnoga postupanja ističu se etički kodeksi te reguliranje sukoba interesa. Sukobi interesa jedan su od najčešćih uzroka raznih nepravilnosti bilo u vidu pogodovanja ili privilegiranja određenih korisnika usluga, bilo da je riječ o trgovačkim društvima ili o javnoj upravi. Ti kodeksi i pravila postupanja za rješavanje sukoba interesa trebali bi djelovati na adresate tako da oni spontano usklade svoje ponašanje s etički prihvatljivim normama, odnosno izgrade i primjenjuju odgovarajuće postupke za upravljanje sukobom interesa⁷⁰.

C(98)/70, 23 April 1998 i Vijeća Ministara u sklopu Vijeća Europe Recommendation No.R (2000) of the Committee of Ministers to Member States on codes of conduct for public officials, 11 May 2000.

66 Gordana Marčetić, Etički kodeksi i etika javnih službenika, *Croatian and Comparative Public Administration*, 2013., br.2., 516.

67 Marčetić, *Etički kodeksi i etika javnih službenika*, 517.

68 Marčetić, *Etički kodeksi i etika javnih službenika*, 529.

69 <https://pravosudje.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Antikorupcija/Nacr%20akcijskog%20plan%20za%20suzbijanje%20korupcije%20za%20razdoblje%20od%202019%20do%202020%20godine.pdf>

70 Reguliranje načina na koji se upravlja sukobom interesa važna je tema za regulatora financijskih usluga, naročito u domeni mirovinskih fondova. Prema odredbama članka 49. Zakona o obveznim mirovinskim fondovima (NN,19/14, 93/15, 64/18 i 115/18, dalje: ZOMF), mirovinsko društvo je dužno organizirati poslovanje na način da svodi rizik sukoba interesa na najmanju moguću mjeru, uzimajući pri tome u obzir vrstu, opseg i složenost svojeg poslovanja. Isto je dužno poduzeti sve razumne korake kako bi utvrdilo, otkrilo te spriječilo ili riješilo sukob interesa te uspostavilo odgovarajuće kriterije za utvrđivanje vrste sukoba interesa čije bi postojanje moglo naštetiti interesima mirovinskih fondova i njihovih članova. Hrvatska agencija za nadzor financijskih usluga je na temelju svojih ovlasti donijela 31. 10. 2019. Smjernice kojima se dodatno preciziraju situacije sukoba interesa. Vidi <https://www.hanfa.hr/media/4130/1-smjernice-sukob-interesa.pdf>

Važna univerzalna komponenta osiguranja etičnoga postupanja, bilo u kontekstu trgovačkoga društva, bilo u kontekstu javne uprave, jest zaštita osoba koje djeluju kao prijavitelji nepravilnosti. S obzirom na to da se zaposlenici trgovačkih društava, kao i državni službenici, nalaze u subordiniranom, radnopravnom odnosu prema svom poslodavcu, prijavljivanje nepravilnosti, odnosno neetičnoga postupanja osoba nadređenih zaposleniku često dovodi do otkaza ugovora o radu što je odvraćajuće za prijavitelje. Zbog toga zaštita prijavitelja nepravilnosti predstavlja esencijalnu komponentu osiguranja etičnoga postupanja. U nastavku se navode primjeri kako su prošli zviždači iz korporativnoga sektora i sektora javne uprave.

U prvom slučaju, radilo se o korporativnom odvjetniku koji je bio *in-house* odvjetnik⁷¹ zaposlen kod Gambro Inc., društvu kćeri njemačkoga trgovačkog društva koje je prodavalo aparate za dijalizu bubrega. Dana 19. srpnja 1985. njemačko je društvo majka obavijestilo svoje društvo kćerku da slijedi isporuka novih aparata iz Njemačke, no da aparati mogu ugroziti zdravlje pacijenta jer postoji mogućnost zadržavanja „kontinuirano visoke razine kalija, fosfata i uree/kreatina“ nakon dijalize.⁷² Korporativni odvjetnik upozorio je svoga poslodavca da se time krše propisi američke Uprave za hranu i lijekove SAD-a te da bi uvoz tih aparata trebalo prijaviti. Nakon toga je predsjednik američkoga društva kćeri odbio isporuku. No, nakon tjedan dana promijenio je mišljenje te je njemačkom društvu majci izjavio da će prihvatiti tu isporuku jer da njegovi kupci više polažu na cijenu nego na kvalitetu. Korporativni odvjetnik, koji je za to saznao od drugih zaposlenika, očitovao se predsjedniku da se korištenjem neispravnih strojeva već ionako ranjive pacijente dovodi u ozbiljan zdravstveni rizik te da će učiniti sve da zaustavi prodaju tih strojeva. No, 4. rujna 1985. korporativni je odvjetnik dobio svoju nagradu za dobar savjet i etičnost – dobio je otkaz.⁷³ U sudskom epilogu navedenoga predmeta koji je išao do Vrhovnoga suda,

71 Specifičnost statusa *in-house* korporativnoga odvjetnika u SAD-u je u tome što je to istovremeno odvjetnik, ali je u subordiniranom pravnom odnosu sa svojim poslodavcem.

72 Ralph Nader, *Corporate Law Firms and Corporate Ethics*, *Journal of the Institute for the Study of Legal Ethics*, vol. 2, Article 2., 1999., 8-9.

73 Ralph Nader, *Corporate Law Firms and Corporate Ethics*, *Journal of the Institute for the Study of Legal Ethics*, vol. 2, Article 2., 1999., 9-10. U nastavku, njemačka je kompanija poslala neispravne strojeve u SAD. Balla je izvijestio FDA o navedenim pošiljkama te su isti zaplijenjeni. Tadašnja etička pravila primjenjiva na odvjetnike u državi Illinois zahtijevala su da odvjetnik otkrije podatke o klijentu u mjeri u kojoj se čini potrebnim kako bi ga spriječio da počini radnju koja bi rezultirala smrću ili nanošenjem teške tjelesne ozljede drugoj osobi. U ožujku 1986. Balla je tužio sudu Gambro Inc., u Illinoisu za naknadu štete zbog “retaliatory discharge”. Predmet je došao do Vrhovnog suda u Illinoisu. U svojoj odluci od 19. prosinca 1991. sudačko vijeće se podijelilo. Pišući većinsko mišljenje, sudac William Clark suglasio se s Ballom da dokazi upućuju na to da ga je poslodavac otpustio zbog odmazde. No nije usvojio njegov tužbeni zahtjev. U obrazloženju je navedeno da i kada odvjetnik nema izbora, odnosno mora razotkriti poslodavčev protupravni akt, to ne znači da ga državni sud mora zaštititi od odmazde, jer da odvjetnik mora računati na to da kada i učini ispravnu stvar, može izgubiti posao. Radi se o riziku koji svaki pravnik mora prihvatiti baveći se svojom plemenitom profesijom. Sudac Charles Freeman koji je napisao izdvojeno mišljenje je rekao da „pretpostavka da se odvjetnik mora pridržavati nekog jasnog etičkog pravila (...) ignorira stvarnost.“ Nakon toga su se oglasili bivši kolege tužitelja, koji su u podnesku za poslodavca rekli da “važnost očuvanja povjerljivosti nadraža svaku drugu vrijednost”. Vidi Balla v. Gambro Inc., 584 N.E.2d 104

sud nije presudio korporativnom odvjetniku u korist pa to zorno pokazuje kako se etičnim postupanjem može dovesti u pitanje i vlastita egzistencija. Prema tome, ako etičan pravnik u sebi treba imati moralan karakter, a još više i hrabrosti, ta će se osoba lakše odlučiti za prijavu nepravilnosti ako postoji adekvatna zaštita zviždača.

U pogledu javne uprave, globalizacija zahtijeva visoke standarde ponašanja u javnoj službi.⁷⁴ Povećana zabrinutost zbog pada povjerenja u vladu i korupcije potaknula je vlade da preispitaju svoje pristupe etičkom ponašanju. Sve veću važnost dobivaju instrumenti ranoga prepoznavanja i sprječavanja nedoličnoga ponašanja u javnoj službi pri čemu se zaštita zviždača ističe kao krucijalni instrument. Europski sud za ljudska prava smatra da je zaštita zviždača u okviru čl. 10. Europske konvencije o ljudskim pravima primjenjiva i na javne službenike.⁷⁵ Kao primjer može se navesti slučaj *Heinisch v. Germany*⁷⁶. Heinisch, zviždačica koja je radila za trgovačko društvo u vlasništvu Berlinskoga senata⁷⁷, otpuštena je s posla nakon što je podnijela kaznenu prijavu zbog nedostataka u skrbi privatnoga poslodavca. Ti su se nedostaci sastojali od „nedostatka osoblja i nezadovoljavajuće njege i dokumentacije njege“⁷⁸. Nacionalni sudovi odbili su je vratiti na posao. Europski sud za ljudska prava presudio je sljedeće:

„Signaliziranje zaposlenika u javnom sektoru da postoji nezakonito ponašanje ili nedopušteno postupanje na radnom mjestu treba, u određenim okolnostima, uživati zaštitu. To se može zahtijevati posebno kad je dotični zaposlenik ili državni službenik kao jedina osoba (ili dio male kategorije osoba) svjestan onoga što se događa na poslu i stoga je u najboljem položaju da djeluje u javnom interesu upozorenjem poslodavca ili šire javnosti.“⁷⁹

Valja istaći da javni službenik koji prijavi nepravilnosti djeluje u javnom interesu, a motiv bi trebao imati zahvaljujući poznavanju načela djelovanja javnih službenika te načela etičnoga postupanja. Upravo se u tome ogleda važnost podučavanja etike u obrazovanju javnih službenika.

Potreba zaštite zviždača posljednjih se godina značajno ističe na međunarodnom planu te su u kreiranju novih zakonskih rješenja država članica EU-a utjecale preporuke

(1991), 145 III. 2d 492, 164 III. Dec. 892

74 OECD, Recommendation of the Council on OECD Legal Instruments Improving Ethical Conduct in the Public Service Including Principles for Managing Ethics in the Public Service, 2020., <https://legalinstruments.oecd.org/public/doc/129/129.en.pdf>, pristupljeno 17. rujna 2020.

75 OECD, Recommendation of the Council on OECD Legal Instruments Improving Ethical Conduct in the Public Service Including Principles for Managing Ethics in the Public Service

76 European Court of Human Rights, Case *Heinisch v. Germany* – application no. 28274/08, <https://hudoc.echr.coe.int/spa#%7B%22itemid%22:%5B%22001-105777%22%5D%7D>

77 Berlin je ujedno i jedna od njemačkih država. Izvršno tijelo te države je Berlinski senat koje upravlja gradom Berlinom.

78 European Court of Human Rights, Case *Heinisch v. Germany* – application no. 28274/08, <https://hudoc.echr.coe.int/spa#%7B%22itemid%22:%5B%22001-105777%22%5D%7D>

79 Tužiteljica je radila kao medicinska sestra – njegovateljica starijih osoba za *Vivantes Netzwerk für Gesundheit GmbH* čiji je osnivač bio Land of Berlin, European Court of Human Rights, Case *Heinisch v. Germany* European Court of Human Rights, Case *Heinisch v. Germany* – application no. 28274/08, <https://hudoc.echr.coe.int/spa#%7B%22itemid%22:%5B%22001-105777%22%5D%7D>

Vijeća Europe za zaštitu zviždača iz 2014. g.⁸⁰ Početci zaštite zviždača događali su se u zemljama *common law* sustava, a prvi zakon o zaštiti zviždača donesen u svijetu jest Lincolnov *False Claims Act* iz 1863. g.⁸¹ Zviždači imaju veliku ulogu u razotkrivanju nepravilnosti i nezakonitosti, prije svega u djelovanju državnih službenika te na taj način štite javni interes. Oni su ključan element borbe protiv korupcije te su od iznimnoga značaja za demokraciju, vladavinu prava te zaštitu slobode izražavanja. Vrlo su značajni u otkrivanju i procesuiranju korupcijskih kaznenih djela koja se najčešće događaju u četiri oka, unutar zatvorenih sustava te ju je vrlo često nemoguće otkriti izvana.⁸²

Iako je status zviždača bio i ranije uređen raznim propisima, javila se potreba za kreiranjem posebnoga zakona kojim se uređuju sva relevantna pitanja te unaprjeđuje sustav njihove zaštite. Razne međunarodne konvencije sadrže nekolicinu odredbi koje se dotiču zviždača⁸³, no one nisu osiguravale dovoljnu i učinkovitu zaštitu zviždača. Na razini Europske unije krajem 2019. g. donesena je Direktiva o zaštiti osoba koje prijavljuju povrede prava Unije (Direktiva o zaštiti zviždača)⁸⁴, koja je u skladu s načelom proporcionalnosti direktiva minimalne harmonizacije te su je države članice dužne implementirati do 17. prosinca 2021. g. Osobno područje primjene Direktive obuhvaća najširu moguću definiciju pojmova osoba koje podnose prijave, uključujući osobe u privatnom i javnom sektoru, stoga su jednako relevantne i za korporativni kontekst i za kontekst javne uprave. Predviđeno je da se uvedu jasni kanali prijave nepravilnosti unutar i izvan organizacije te da svaka država članica utvrdi posebno tijelo za zaprimanje prijava o povredama i za poduzimanje odgovarajućih mjera na temelju tih prijava. U pogledu pravnih subjekata u privatnom sektoru, obveza uspostave internih kanala razmjerna je njihovoj veličini i stupnju rizičnosti njihovih aktivnosti za javni interes, a ista obveza trebala bi se primjenjivati na sve javne pravne osobe na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini, razmjerno njihovoj veličini. Također se predviđa donošenje mjera za zaštitu od osвете te kazne koje su nužne za osiguranje djelotvornosti pravila o zaštiti zviždača.

Hrvatska je donijela Zakon o zaštiti prijavitelja nepravilnosti 2019. g.⁸⁵ u skladu

80 Recommendation CM/Rec(2014)7 of the Committee of Ministers to member States on the protection of whistleblowers, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805c5ea5

81 Margareta Habazin, *Zaštita zviždača, Hrvatska i komparativna javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave*, Vol. 10 No. 2, 2010. : 333. dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=199795

82 Habazin, *Zaštita zviždača*, str. 332.

83 Konvencija UN-a protiv korupcije donesena 2003. g. (Hrvatska ratificirala 2005. g. NN – Međunarodni ugovori, broj 2/05); Građanskopravna konvencija Vijeća Europe o korupciji donesena 2001. g. (Hrvatska ratificirala 2003. g. NN – Međunarodni ugovori, broj 6/03); Kaznenopravna konvencija Vijeća Europe o korupciji donesena 1999. g. (Hrvatska ratificirala 2000. g. NN – Međunarodni ugovori, broj 11/00); Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda štiti zviždače u okviru slobode govora (čl. 10.).

84 Directive (EU) 2019/1937 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2019 on the protection of persons who report breaches of Union law, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1937>, pristupljeno 08. srpnja 2020.

85 Zakon o zaštiti prijavitelja nepravilnosti, Narodne novine br. 17/2019

s preporukama Vijeća Europe iz 2014. g. Zakon, kao i Direktiva, predviđa zaštitu prijavitelja ne samo u tijelima javne vlasti već i u privatnim tvrtkama čime je obuhvaćen i privatni i javni sektor. Zakon razlikuje unutarnje, vanjsko i javno razotkrivanje te određuje jasne kanale prijavljivanja nepravilnosti koje omogućuje poslodavac (bilo tijela javne vlasti bilo privatnoga poslodavca). Osim toga, predviđene su mjere zaštite te prekršajne odredbe.

Dakle, odgovarajuća i učinkovita pravna zaštita zviždača ohrabrit će osobe da prijave nepravilnosti i druga koruptivna nezakonita i/ili nepravilna postupanja. Osim odgovarajućega pravnog okvira te mehanizama za zaštitu, važno je da postoji svijest javnosti o kanalima za prijavljivanje te da su državni službenici, suci i pravnici pravilno educirani.⁸⁶ S tim u vezi, autorice ističu da bi se kolegijem na pravnim fakultetima, kojim bi se izučavala etika i etično postupanje, svakako trebala obuhvatiti tematika zaštite zviždača.

U jednakoj mjeri kao i zaštita prijavitelja nepravilnosti, bitno je i „kontinuirano vježbanje moralnih mišića“⁸⁷ etičnim obrazovanjem u struci. Etično postupanje ima svoju zajedničku općedruštvenu jezgru, no ono podrazumijeva i kontekst unutar kojega se ono izvršava. Ako se uspoređuje kontekst korporativnoga pravника, osim pravničke etike potrebno je imati u vidu i poslovnu etiku gdje korporativni pravnici u transakcijama sa svojim klijentima postupaju kao sa sebi ravnima i dužni su primjenjivati i poslovnu etiku. U struci javne uprave, usprkos tendenciji promjene paradigme kojom se naglašava uslužna funkcija državne uprave, državni službenici i dalje su nadređeni adresatima, odnosno građanima s obzirom na tijela u kojima su zaposleni i unutar kojih obnašaju svoje dužnosti i izvršavaju ovlasti unutar dodijeljenih nadležnosti. Također, s obzirom na to da javna uprava pokriva najširi krug ljudskih djelatnosti, istodobno usmjeravajući svoju djelatnost prema građanima, gospodarstvu te drugim upravnim organizacijama i institucijama vlasti⁸⁸, etično postupanje službenika u javnoj upravi utječe na mnogo širi krug adresata, a dodatno se njihovo etično postupanje ispoljava s obzirom na točno određeni resor (komunalna djelatnost, zdravstvo, unutarnji poslovi i sl.)

Stoga se u idućem poglavlju osim različitih pristupa podučavanja etike u pravničkom obrazovanju ističe važnost i konteksta u kojem se to primjenjuje. Također se daju konkretni prijedlozi ciljeva predmeta, sadržaja i načina podučavanja etike za pravnike, odnosno iznose postojeća iskustva i primjeri podučavanja etike na pravnim i drugim fakultetima, naročito na primjeru etičkoga obrazovanja u javnoj upravi koje

86 Akcijski plan za 2019. i 2020. uz Strategiju suzbijanja korupcije za razdoblje od 2015. do 2020. g. predviđa program „Jačanje svijesti građana o važnosti i načinima prijavljivanja koruptivnog ponašanja/korupcije“ u IV. kvartalu 2020. g. te „Provedba edukacija sudaca na temu učinkovite zaštite prijavitelja nepravilnosti“ u IV. kvartalu 2020. g.

87 Donald Nicolson, Teaching legal ethics: what, how and why, *Revista de educación y derecho - Education and law review*, Número 1. (Octubre 2009- Marzo 2010), 8.

88 Ne manje značajni su i unutarnji upravni procesi. Više od ta četiri glavna područja djelovanja moderne uprave vidi Neven Vrčec, Anamarija Musa, E-uprava u Hrvatskoj: izazovi transformacije uprave u digitalnom društvu, u: Anamarija Musa (ur.): Forum za javnu upravu, Uprava u digitalno doba Transformacijski potencijal e-uprave za veću učinkovitost i odgovornost, Friedrich-Ebert-Stiftung, Ured za Hrvatsku i Institut za javnu upravu, str. 12.

već ima razvijene neke elemente.

4. VAŽNOST ETIČKOGA OBRAZOVANJA NA FAKULTETIMA I OBRAZOVNI PRISTUPI – DOMAĆA I KOMPARATIVNA ISKUSTVA

4.1. Kvalitete etičkih lidera i važnost konteksta u kojem djeluju

U komparativnoj literaturi koja se bavi pravničkim obrazovanjem postoji niz rasprava o tome na koji način treba podučavati etiku.⁸⁹ Izazov etičnosti postaje tim veći u eri digitalizacije jer se sudbina mnogih nalazi u rukama etički osviještenih (ili neosviještenih) tehnoloških lidera. To jednako vrijedi kako za korporativne pravnike koji svjedoče rastućoj digitalizaciji *compliance* funkcija, tako i za struku javne uprave. U kontekstu rastuće primjene novih tehnologija naročito je važno etično postupanje onih zaposlenika bilo trgovačkih društava, bilo javne uprave koji surađujući s kreatorima softverskih rješenja daju inpute informatičarima. Dizajn nekoga informatičkog sustava može biti postavljen tako da analizira podatke upravo na način koji pogoduje tim zaposlenicima, primjerice, u domeni upravljanja rizicima u trgovačkom društvu⁹⁰.

Ciulla tvrdi da postoje tri kvalitete etičkih lidera: perspektiva o sebi naspram svijeta, duboko razumijevanje ljudi i moralna imaginacija.⁹¹ Etičan lider mora moći vidjeti i anticipirati pitanja etičnosti unutar i izvan organizacije kao i osmisлити nove načine razmišljanja o stvarima i činjenja istih. Ista autorica smatra da književnost, povijest i filozofija, kao i umjetnost, potpomažuće djeluju na razvoj moralne imaginacije. Imajući u vidu da je pravo sve više uronjeno u digitalni kontekst, tim više jača potreba za humanističkim pristupom. Kao što to primjerice tvrdi Ciulla:

„ (...) što više radno mjesto postaje tehnološko, više su nam potrebni lideri koji su humanisti, koji mogu anticipirati neželjene posljedice tehnologije i kritički promišljati o utjecaju društvenih promjena na zaposlenike i društvo u cjelini. Tehnološki trenirani lideri često nisu pripremljeni da razmišljaju o pitanjima koja

89 Steven H. Hobbs, Symposium Introduction: Sharing Stories about Our Commitment to Teaching Ethics, *Journal of the Legal Profession*, vol. 26 (2002), 101-122; Donald Nicolson, Mapping Professional Legal Ethics: The Form and Focus of the Codes, *Legal Ethics* 1(1), 1998, 51-69; Julian Webb, Inventing the good: A Prospectus for Clinical Education and the Teaching of Legal Ethics in England, *Law teacher*, vol. 30 (1996), 270-294; James E. Moliterno, An Analysis of Ethics Teaching in Law Schools: Replacing Lost Benefits of the Apprentice System in the Academic Atmosphere, *University of Cincinnati Law Review*, vol. 60. (1991), 83-134. Općenito o poučavanju etike na akademskoj razini vidi studiju: Ercan Avci, Learning from experiences to determine quality in ethics education. *International Journal of Ethics Education* 2, (2017) 3–16., <https://doi.org/10.1007/s40889-016-0027-6>, pristupljeno 15. listopada 2020.

90 Kenneth A. Bamberger, Technologies of Compliance: Risk and Regulation in a Digital Age. *Texas Law Review*, Vol. 88, 2010, *UC Berkeley Public Law Research Paper* No. 1463727, 669., dostupno na: <https://ssrn.com/abstract=1463727>, pristupljeno 16. rujna 2020.

91 Joanne B. Ciulla, Imagination, fantasy, wishful thinking and truth, *The Business Ethics Quarterly*, Ruffin Series, 1: 99–108.

čine širu sliku.⁹²

U pogledu trgovačkih društava valja imati na umu da je, osim pravničke, relevantna i poslovna etika koja prije svega dolazi do izražaja prema klijentima, dobavljačima i drugim vanjskim dionicima trgovačkoga društva s kojima trgovačko društvo ulazi u poslovne transakcije i zahvaljujući tome stječe dobit. No, etično postupanje trgovačkoga društva promatra se i na razini trgovačkoga društva kao organizacije putem etičkih standarda organizacije implementiranih u etičke kodekse, radom etičkih odbora te treninga. Sve navedeno sastavni su elementi organizacijske kulture.⁹³ Stoga, zaposlenici pa tako i korporativni pravnici, iako imaju već razvijeni sustav vlastitih etičkih standarda koji su nadograđeni i onim stručnim (stečenim pravničkim obrazovanjem), trebaju prihvatiti etičke standarde organizacije i raditi u interesu organizacije u postizanju društvene odgovornosti i etičnoga poslovanja.

Povijest podučavanja etičnosti u trgovačkim društvima češće se povezuje sa studijima ekonomije i poduzetništva. No, i u tim studijskim programima kolegiji o etičnosti smatraju se često marginalnima i svojevrsnim ukrasom studijskih programa. Kao prvi kolegij za izučavanje poslovne etike može se izdvojiti kolegij koji je 1928. godine uveden na *Harvard Business School*. Čast predavati ga imao je filozof Carl Taeusch.⁹⁴ Kad je u pitanju pravo, Burger tvrdi da je studij prava iznimno moćan u definiranju, strukturiranju i internaliziranju profesionalnih normi, vrijednosti i stavova.⁹⁵ Prema istraživanju koje je još 1977. g. provela Udruga američkih pravnih fakulteta, najpopularniji način predavanja pravne etike na američkim pravnim fakultetima bio je kolegij koji se zvao Pravna etika ili Profesionalna odgovornost.⁹⁶

4.2. Pristupi podučavanju pravne etike i smještanje u obrazovnu vertikalu

U pogledu pristupa u podučavanju etike, izdiferencirali su se konvencionalni pristup, kognitivni pristup i karakterni pristup⁹⁷. Široko je prihvaćeno stajalište da učinkovito moralno obrazovanje pomaže studentima razvijati etičnost iznutra prema van.⁹⁸

Prema konvencionalnom pristupu, studente se u nastavi upućuje na postojanje

92 Joanne B. Ciulla, Ethical Leadership in a New Age of Work. In *Work in the Age of Data*. Madrid: BBVA, 2019. <https://www.bbvaopenmind.com/en/articles/ethical-leadership-in-a-new-age-of-work/#c15n7>, pristupljeno 10. rujna 2020.

93 Ana Aleksić, Poslovna etika – element uspješnog poslovanja, (2007) Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, str. 428.

94 Ciulla, *Ethical Leadership in a New Age of Work*

95 Warren E. Burger, *The Role of the Law School in the Teaching of Legal Ethics and Professional Responsibility*, Cleveland Law State Review, Cleveland State University (1980), 388., <https://engagedscholarship.csuohio.edu/clevstlrev/vol29/iss3/12>, pristupljeno 14. listopada 2020.

96 Burger, *The Role of the Law School in the Teaching of Legal Ethics and Professional Responsibility*, 391.

97 Nicolson, *Teaching legal ethics: what, how and why*, 5.

98 Augusto Blasi, Moral Understanding and the Moral Personality: The Process of Moral Integration, in: W.Kurtines and J. Gerwitz (eds.), *Morality, Moral Behaviour and Moral Development*, Wiley, New York, 1984

formalnih pravila (kodeksa) koja usvajaju stručna tijela. Uz to se provode male grupne rasprave gdje se od studenata traži da primijene pravila etičnoga postupanja na hipotetske slučajeve. No, ovaj pristup podučavanja izložen je i kritici.⁹⁹ Ako se predaje o etičkim kodeksima mjerodavnima za etičko postupanje neke profesije, spoznaju se etička pravila i mogućnost njihova kršenja, no to samo po sebi neće uroditi kritičkim pristupom – da se identificira i riješi etički problem. K tome, kodeksi su često vrlo načelni u artikuliranju svojih pravila, tako da učenje o njima ne pomaže u artikuliranju moralne posvećenosti i hrabrosti (eng. *moral commitment and courage*)¹⁰⁰.

Kognitivan pristup¹⁰¹ temelji se na ideji da je moralno rasuđivanje podložno razvoju pri čemu se razvoj može potaknuti. Studente se izlaže kognitivnom sukobu na temelju njihova postojećega vjerovanja i iskustva. Podučava ih se sokratskom metodom dijaloga i igrom uloga – suočavanjem s moralnim dilemama koje također potiču studente da usvoje perspektivu drugih.¹⁰² Dok se konvencionalni pristup usredotočuje na poznavanje pravila, ovaj se pristup usredotočuje na usvajanje različitih alata (uključujući i usvajanje etičkih teorija) koji su na raspolaganju za rješavanje etičkih problema.¹⁰³ Studenti na taj način postaju sposobni moralno rasuđivati i ondje gdje pravila ne postoje ili ako su nejasna i sl.

Mnogi filozofi morala smatraju i ovaj pristup nedostatnim ili problematičnim.¹⁰⁴ Tvrde da hipotetski primjeri ne mogu reproducirati bogat kompleks moralnih pitanja koja se javljaju u svakodnevnom životu, posebno u međuljudskim odnosima, te se taj model kritizira kao previše apstraktan jer se moralno rasuđivanje odvajava od njegova sadržaja.¹⁰⁵ Igra uloga u sigurnom okruženju dvorane ne oslikava vjerno stvarne situacije s kojima se pojedinci suočavaju s bezbroj vanjskih i unutarnjih pritisaka koji ugrožavaju njihove moralne vrijednosti.¹⁰⁶ Također se iznosi da ovaj pristup

99 R. Burrige, J. Webb, The values of common law legal education: rethinking rules, responsibilities, relationships and roles in the law school, *Legal Ethics* vol. 10 (2007), 72-97.

100 Nicolson, *Teaching legal ethics: what, how and why*, 6. Posebno o ulozi nastavnika, vidi: Joseph Castillo, Moral Commitment and Ethical Action In the Classroom: Integrating Morality, Ethics, and Values into Curriculum, *Capstone Projects and Master's Theses*, California State University 2018, 10-18. https://digitalcommons.csumb.edu/caps_thes_all/287, pristupljeno 30. listopada 2020.

101 Kognitivan pristup se još naziva i Kohlbergov pristup. O tom pristupu i njegovoj kritici vidi поближе: Donald Nicolson, Education, Education, Education: Legal Moral and Clinical, *The Law Teacher*, vol. 42, no.2 (2008), 154. i dalje

102 Iznosi se primjer Kohlbergove sokratske dileme hoće li suprug umiruće žene ukrasti drogu da bi spasio njezin život. Nicolson, *Education, Education, Education: legal Moral and Clinical*, 155.

103 Nicolson, *Teaching legal ethics: what, how and why*, 7.

104 Vidi primjerice Webb, *Inventing the good: a prospectus for clinical education and the teaching of legal ethics in England*, 270-294; Augusto Blasi, Moral Character: A Psychological Approach, in: Lapsley, D., Power, C. (Eds.), *Character Psychology and Character Education*, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2005. Također Peter E. Langford, *Approaches to the Development of Moral Reasoning*, London: 1995, Psychology Press, 256 <https://doi.org/10.4324/9781315791258>, pristupljeno 10. listopada 2020.

105 Webb, *Inventing the good: a prospectus for clinical education and the teaching of legal ethics in England*, 283.

106 Nicolson, *Teaching legal ethics: what, how and why*, 7.

podučavanju više potiče moralno rasuđivanje, nego poduzimanje moralne akcije, tj. moralno ponašanje.¹⁰⁷ Empirijska istraživanja potvrdila su da saznanje što je moralno ispravno ni na koji način ne osigurava moralno ponašanje.¹⁰⁸

Ističe se da bi karakterni pristup trebao osigurati da pravni fakulteti mogu pripremiti studente da odgovore na moralne dvojbe u praksi. Ovaj pristup ima svoje uporište u učenju o karakternim vrlinama, koje potječe od Aristotela.¹⁰⁹ Tvrdi se da ako je moralni karakter pravilno razvijen, on ne samo da omogućava moralno rasuđivanje već stječe moralnu motivaciju i hrabrost koja je potrebna za akciju.¹¹⁰ Drugim riječima, oblikovanje karaktera ne proizlazi toliko iz izravne nastave, koliko iz iskustva učestalog uranjanja u moralne dvojbe, odnosno vježbanja „moralnih mišića“.¹¹¹ Dok se konvencionalni pristup usredotočuje na spoznaje, kognitivni pristup na razumijevanje, karakterni se pristup koncentrira na izgradnju karaktera koji, ako je pravilno razvijen, dovodi do moralne motivacije i hrabrosti.¹¹²

Vrhunski stručnjaci u podučavanju pravne etike predlažu da pravni fakulteti koji žele ozbiljno podučavati profesionalnu etiku, trebaju raditi na izgradnji moralnoga karaktera studenata na način koji će osigurati da studenti mnogo jasnije iskažu etički profesionalizam. No, mišljenja o tome u kojoj se mjeri može uopće utjecati na izgradnju karakternih osobina u toj dobi su podijeljena.¹¹³

U idealnom slučaju, svi studenti prava trebali bi imati etičko obrazovanje kao obvezni predmet. Na razini operativnoga smještanja etike u obrazovnu vertikalu, postavlja se pitanje treba li etiku podučavati prožimajući njome svaki kolegij ili posebnim kolegijem obveznoga karaktera. Nicolson daje prednost jednom kolegiju unutar kurikuluma, no također to povezuje s kliničkim aktivnostima izvan kurikuluma.¹¹⁴ Ističe se da oni studenti koji prvotno uđu u izvankurikularne kliničke aktivnosti samo radi *bildanja* životopisa, mogu biti ponukani da „ostanu služiti onima u potrebi“ jednom kad shvate s kojim se sve problemima ljudi susreću i kad uvide u kojoj mjeri je njihov rad utjecao na živote drugih.¹¹⁵ Nema sumnje da podučavanje etike

107 Webb, *Inventing the good: a prospectus for clinical education and the teaching of legal ethics in England*, 284.

108 James R. Rest, Can Ethics Be Taught in Professional Schools? The Psychological Research, *Ethics easier said than done* 1 (1): 22-26, Winter 1988, <https://repository.library.georgetown.edu/handle/10822/822955>, pristupljeno 31. listopada 2020.

109 Nicolson, *Education, Education, Education: Legal, Moral and Clinical*, 156.

110 Nicolson, *Education, Education, Education: Legal, Moral and Clinical*, 158.

111 Nicolson, *Teaching legal ethics: what, how and why*, 8.

112 D. Lapsley & Power, C. (eds), *Character Psychology and Character Education* (Notre Dame 2005.), University of Notre Dame Press

113 Autori koji dvoje oko toga su, primjerice, Michael K. Robertson, Challenges in the Design of Legal Ethics Learning Systems: An Educational Perspective, *Legal Ethics*, vol. 8(2): January 2005, 222-239. Pregled rasprave o tom pitanju vidi kod: Moliterno, *An Analysis of Ethics Teaching in Law Schools: Replacing Lost Benefits of the Apprentice System in the Academic Atmosphere*, 83-134.

114 Nicolson, *Education, Education, Education: Legal Moral and Clinical*, 171.

115 Tako tvrdi Nicolson, *Education, Education, Education: Legal, Moral and Clinical*, 171. Vidi još: Patrick J. Schiltz, Legal Ethics in Decline: The Elite Law Firm, the Elite Law School, and the Moral Formation of the Novice Attorney, *Minnesota Law Review*, February 1998, 705-787. Potonji autor posebno naglašava daljnju izgradnju moralnog karaktera pravnika kroz pravničku

u svakom kolegiju smanjuje marginalizaciju etičnosti i šalje poruku studentima da su etička razmatranja sastavni dio pravne prakse i da se razlikuju prema kontekstualnim faktorima (kao što su vrsta prakse, vrsta slučaja i status klijenta). No, „dajući etici kuću svugdje, ona učinkovito lišava njezina temeljnog koncepta da joj je kuća igdje“.¹¹⁶

U smislu koncipiranja etičkoga obrazovanja svakako postoji potreba za izgradnjom posebnoga, obveznog kolegija u kojem će se dubinski analizirati opća teorijska i institucionalna pitanja i dati uvod u etično ponašanje koje se javlja u različitim kontekstima. Cilj takvoga kolegija trebao bi biti¹¹⁷: potaknuti interes za etiku; osvijetliti opće i profesionalne etičke alate koji su dostupni za rješavanje problema iz profesionalne etike; ilustrirati primjenu tih alata i problema izlažući studente situacijama koje uključuju moralne dileme te osigurati da usvoje navike identificiranja, ocjenjivanja i brige o etičkim pitanjima u mjeri da to postane spontano. U pogledu načina podučavanja, iako se takvo znanje može prenijeti u tradicionalnom formatu predavanja, interaktivni oblici nastave nadahnut će studente i pomoći im da razviju vlastiti moralni stav i moralno rasuđivanje. Zbog različitoga pogleda na etička pitanja iz akademske i perspektive pravника praktičara, uputno je studentima pružiti u nastavi oba pogleda s obzirom na to da praktičari vide etička pitanja i kroz osobna praktičarska iskustva.¹¹⁸

Prema teoriji učenja odraslih¹¹⁹, znanje se dublje usijeca tamo gdje su studentska iskustva osobnija, neposrednija i realnija, a ta se iskustva upravo i stječu da bi ih se bolje pripremio za njihovu buduću ulogu u društvu. Postoji mišljenje da se etička pitanja najbolje podučavaju u klinikama¹²⁰ jer postoji daleko veća vjerojatnost da će student razviti empatiju i emocionalnu zrelost koja je ključna za etičko ponašanje. Naučene će se lekcije dublje usjeći ako studenti odgovore na pitanja koja će imati posljedice u stvarnom svijetu.

„Samo u klinici, gdje su osobno nastavnik i student uključeni, gdje moraju poduzeti radnju i suočiti se s posljedicama; gdje postoje napetosti koje uznemiruju njihove emocije i oduzimaju im duševni mir, postoji prilika razvijati etičnost na

praksu (naglašavajući potrebu interne intergracije u odvjetničke urede u kojima diplomanti započinju svoj karijerni put) te ulogu mentora. Osjećaj izgubljenosti i neintegritanosti je čest osjećaj kod pravника koji započinju karijeru, ali je i zabrinjavajući kod studenata prava. Lawrence S. Krieger, The Inseparability of Professionalism and Personal Satisfaction: Perspectives on Values, Integrity and Happiness, *Clinical Law Review*, 2005, 425-445.

116 S. M. Bundy, Ethics education in the first year: an experiment, *Law and Contemporary Problems*, vol. 58(3), 2004., 19-36.

117 Donald Nicolson; Robertson, Michael K. and Corbin, Lillian and Tranter, Kieran and Bartlett, Francesca, eds., *Learning in Justice: ethical education in an extra-curricular law clinic*, u: *The Ethics Project in Legal Education*, 2010., Routledge, London

118 Schiltz, *Legal Ethics in Decline: The Elite Law Firm, the Elite Law School, and the Moral Formation of the Novice Attorney*, 705-787.

119 F. Block, The andragogical basis of clinical legal education, *Vanderbilt Law Review* vol. 35, 1982., 321-354.

120 Nigel Duncan, Ethical Practice and Clinical Legal Education, *International Journal of Clinical Legal Education*, 7 (2014), <http://dx.doi.org/10.19164/ijcle.v7i0.93>, pristupljeno 26. studenog 2020.

profesionalno odgovoran način.¹²¹

Provedeno istraživanje u Australiji pokazalo je odlične rezultate u izgradnji vještina potrebnih za etičko djelovanje sudjelovanjem studenata u vanjskoj lokalnoj klinici.¹²² U takvoj etici orijentiranoj klinici preporučljivo je da studenti vode refleksivne dnevnik i pišu refleksivne eseje. Ta samorefleksija omogućava i samoanalizu napretka u stjecanju potrebnih znanja i vještina.¹²³

4.3. Etika kao dio obrazovanja javnih službenika

U RH postoje etički kolegiji u kurikulumu studija javne uprave. Važnost kvalitetnoga obrazovanja javnih službenika identificirana je kao jedan od temeljnih preduvjeta za povećanje njihove produktivnosti, profesionalnosti, a time i stvaranja temelja modernizacije javne uprave.¹²⁴ Moderno upravno obrazovanje podrazumijeva interdisciplinarni pristup koji priprema javne službenike na odgovorno, etično, savjesno, ekonomično i učinkovito obavljanje poslova javne uprave. U Hrvatskoj su studiji javne uprave sačinjeni uglavnom od pravnih predmeta što pokazuje i istraživanje iz 2016. g. prema kojem prevladavaju pravni kolegiji (57 % obveznih predmeta), dok ekonomski i ostali kolegiji iz područja društvenih znanosti čine svega 8 % obveznih predmeta.¹²⁵ Studij javne uprave na Pravnom fakultetu u Zagrebu ističe se kao jedini multidisciplinarni studij kad je u pitanju omjer zastupljenosti pravnih i ostalih kolegija iz područja društvenih znanosti.¹²⁶ Na Pravnom fakultetu u Zagrebu etika se izučava kao zaseban predmet za dva studijska programa¹²⁷ te na Veleučilištu

121 Nicolson, *Teaching legal ethics: what, how and why*, 11.

122 Ana, Cody, Developing Students' Sense of Autonomy, Competence and Purpose through a Clinical Component in Ethics Teaching, *Legal Education Review*, Vol. 29, Issue 1 (2019), 18. Autorica izlaže rezultate provedenoga istraživanja na *University New South Wales*. Studenti koji su sudjelovali u klinici intervjuirali su stvarne klijente, izvještavali odvjetnike o pravnim problemima klijenta i zapisivali pravni savjet koji je dan klijentima. Autorica ističe da je istraživanje koje je provedeno o iskustvu studenata stečenog u provedbi rada u sklopu (vanjske) klinike pokazalo da su studenti postali pouzdaniji u pogledu svojih vještina intervjuiranja klijenata te se povećao njihov interes za rad u praksi. No, dodatna neočekivana „vrijednost više“ njihova rada sastojala se u (ponovnom) pronalaženju svrhe svoga studiranja zbog čega su studenti brže privodili kraju svoj studij. Autorica, naime, iznosi stavove nekih autora prema kojima studenti prava, ali i pravnici općenito u SAD-u imaju najvišu incidenciju depresije, i gubitka svrhe profesije. Vidi primjerice: Lawrence Krieger, *The Inseparability of Professionalism and Personal Satisfaction: Perspective on Values, Integrity and Happiness* (2005) *Clinical Law Review*, 425, 427.

123 Donald Nicolson, *Problematizing Competence in Clinical Legal Education: What Do We Mean by Competence and How Do We Assess Non-Skill Competencies*, *International Journal of Clinical Legal Education*, Vol. 23, Issue 1 (2016), 66-106.

124 Standardi izvrsnosti upravnog obrazovanja i usavršavanja (prijevod), prevela Irena Habeš, *Hrvatska i komparativna javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave*, Vol. 9. No. 1., 2009., 7.

125 Goranka Lalić Novak i Jasmina Džinić, *Upravno obrazovanje u Hrvatskoj: stanje i perspektive, 10. forum za javnu upravu*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Institut za javnu upravu, 2016., 37.

126 Lalić Novak, Džinić, *Upravno obrazovanje u Hrvatskoj: stanje i perspektive*, 37.

127 Etika javne službe (predaje se na studiju Državna uprava i Lokalna samouprava. Ispitna

u Šibeniku kolegijem Etika javne službe¹²⁸.

Koprić, primjerice, naglašava kako je etika javnih službenika jedan od većih problema javne uprave, posebice na lokalnoj razini, te kako se malo radi na etici javnih službenika putem upravnoga obrazovanja.¹²⁹ „U barem nekim situacijama sposobnost kompetentnoga izvršavanja funkcije ne odnosi se samo na posjedovanje potrebne razine vještine ili znanja već je i stvar osobne savjesti koja zahtijeva upotrebu nečijega moralnog kompasa.“¹³⁰ Upravo zbog važnosti etičnoga postupanja službenika, goruće je pitanje na koji način implementirati etiku u fakultetsko obrazovanje. Osim implementiranja etike u proces fakultetskoga obrazovanja, nužno je službenike konstantno usavršavati u području etike. Glavni cilj programa obuke i razvoja etike za javne službenike bio bi razviti vještine među službenicima tako da budu sposobni ispravno prepoznati ulogu relevantnih etičkih pitanja te donositi etički primjerene odluke u kontekstu primjenjivih temeljnih vrijednosti javnoga sektora.¹³¹ Ministarstvo uprave provodi program edukacije za povjerenike za etiku, međutim, u stvarnosti se radi o kratkom tečaju koji samo informira povjerenike za etiku o odredbama službeničkoga zakonodavstva i Etičkoga kodeksa te o načinu provođenja ispitnoga postupka. Kao što to Marčetić predlaže, cilj bi trebao biti uvođenje raznih vrsta edukacijskih programa preventivnoga karaktera koji bi obuhvaćali puno širi krug polaznika od samih povjerenika za etiku, pri čemu naglašava da treba uključiti rukovodeće državne službenike i dužnosnike kao i sve druge službenike u svakodnevnom i neposrednom kontaktu s građanima.¹³²

Primjer dobre prakse dolazi iz Austrije koja je 2008. g. uspostavila poseban tečaj osposobljavanja javnih službenika pod nazivom Prevencija korupcije – usklađenost – integritet s ciljem jačanja integriteta u obavljanju dužnosti u cjelokupnoj austrijskoj javnoj upravi i na taj način omogućujući sudionicima da odrede potrebne mjere za sprečavanje nedoličnoga ponašanja i korupcije.¹³³ Osim navedenoga seminara, Austrija svim službenicima nudi mnoštvo tečajeva i programa obuke koji se, između ostaloga, bave etikom, vrijednostima i integritetom. Osim Austrije, Estonija i Turska

literatura je: Kregar Josip, Marčetić Gordana, Grubišić Ksenija; Etika u politici i javnoj upravi; *Novi informator*, Zagreb (2016),

128 Etika javne službe, Specijalistički stručni studij – Upravni studij, Veleučilište u Šibeniku, Odjel upravnog studija; Ispitna literatura: Musa, A. (ur.), Etika i integritet u javnoj upravi, 3. Forum za javnu upravu, Friedrich-Ebert-Stiftung & Institut za javnu upravu, Zagreb, 2013. Bebek, B., Kolumbić, A., Poslovna etika, Sinergija, Zagreb, 2000. Žugaj, M., Šehović, J., Cingula, M. (2004.): Organizacija, Drugo, dopunjeno i izmijenjeno izdanje, poglavlje 12: Etika u poslovanju, Varaždin, TIVA, 571-590.

129 Koprić, *Reforma javne uprave u Hrvatskoj: ni bolni rezovi ni postupne promjene – nužna je nova upravna paradigma*, 9.

130 Guy B. Adams and Danny L. Balfour, Ethical Failings, Incompetence, and Administrative Evil: Lessons From Katrina and Iraq, *Ethics and Integrity in Public Administration - Concepts and Cases*, M.E. Sharpe, 2009., str. 44.

131 Whitton, Howard, Developing the „Ethical Competence“ of Public Officials, *Ethics and Integrity in Public Administration - Concepts and Cases*, 241., dostupno na: <http://docshare02.docshare.tips/files/14735/147359888.pdf> pristupljeno 10. rujna 2020.

132 Marčetić, *Etički kodeksi i etika javnih službenika*, 528.

133 OECD, *Ethics Training for Public Officials*, 2013., dostupno na: <https://www.oecd.org/corruption/acn/resources/EthicsTrainingforPublicOfficialsBrochureEN.pdf>

ističu se svojim programima za javne službenike koji uključuju etiku i vrijednosti.¹³⁴ Gledajući izvan Europe, na upravnim studijima u SAD-u važnost etike prepoznata je već 1970-ih kad je na otprilike 12 diplomskih studija javne uprave uvedena etika u obliku tečaja ili čitavoga kolegija u kurikulum. Razlog tome jest uvjerenje da javni službenici moraju biti odgovorni, djelovati transparentno te se pridržavati visokih etičkih standarda.¹³⁵ Razvoj etike u diplomskim i doktorskim studijima javne uprave u SAD-u bilježio je konstantan rast pa je već 1978. g. ukupno 44 % diplomskih studija javne uprave uključivalo etiku u kurikulum. Rast je nastavljen 1995. g. kad je etiku u kurikulumu imalo 60 % diplomskih studija, a 2015. g. akreditirana su 192 programa koja su uključivala etiku i to u 178 različitih škola.¹³⁶ Osim razvijenoga etičkog obrazovanja tijekom studija, SAD je svakako država koja ima najrazvijeniji sustav podučavanja etike i u cjeloživotnom obrazovanju. Svi zaposlenici u javnom sektoru moraju proći obaveznu početnu etičku orijentaciju kako bi naučili o standardima etičnoga ponašanja, dok oni koji su na višim položajima, prolaze godišnju obuku o etičkim standardima.¹³⁷

Snimka stanja kurikuluma preddiplomskih i diplomskih studija javne uprave u tranzicijskim zemljama u istraživanju koje su još 2007. godine proveli Musa i drugi autori, na uzorku koji je uključivao Sloveniju, Mađarsku, Češku, Poljsku, Slovačku, Estoniju, Latviju, Litvu, Bugarsku, Rumunjsku, Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju, Crnu Goru i Srbiju nije pokazala značajnu zastupljenost etičkih sadržaja.¹³⁸ U pogledu zemalja Zapadne Europe, identično istraživanje koje su iste godine proveli navedeni autori¹³⁹ analizirajući kurikulume diplomskih studija javne uprave na uzorku zemalja koji je uključivao Njemačku, Austriju, Švicarsku, Francusku, Finsku, Italiju, Belgiju, Španjolsku, Portugal, Švedsku, Norvešku, Nizozemsku, Irsku, Veliku Britaniju, Dansku i Island, pokazalo je također iznenađujuće mali broj etičkih sadržaja ako ih tražimo u samostalnim kolegijima. No, ipak je moguće da se navedeni sadržaji izučavaju kao dijelovi kolegija iz područja humanističkih znanosti – polje filozofija. Najznačajni je finski primjer gdje je tada na magistarskom programu uprave i organizacije Fakulteta društvenih znanosti Sveučilišta u Helsinkiju postojao predmet Etika u upravi i organizacijama.

134 OECD, *Ethics Training of Public Officials*

135 James, Christine, *Teaching Ethics in Public Administration*, Valdosta State University, Valdosta, GA, USA, 2016., 1., https://www.researchgate.net/publication/305911320_Teaching_Ethics_in_Public_Administration pristupljeno 10. rujna 2020.

136 James, *Teaching Ethics in Public Administration*, 1.

137 OECD, *Ethics Training for Public Officials*

138 Anamarija Musa, Vedran Đulabić, Tatjana Vukopčić, Mihovil Škarica, *Obrazovanje za javnu upravu: pregled diplomskih programa javne uprave u tranzicijskim zemljama*, *Hrvatska javna uprava*, god. 7. (2007.), br. 3., str. 563-594. Primjerice, Izborni kolegij Menadžment i etika izučava se u Latviji na preddiplomskom studiju.

139 Anamarija Musa, Vedran Đulabić, Tijana Vukopčić, Mihovil Škarica, *Obrazovanje za javnu upravu: pregled diplomskih programa javne uprave u zapadnoeuropskim zemljama*, *Hrvatska javna uprava*, god. 7. (2007.), br. 2., str. 289-317. Vidi str. 310.

5. ZAKLJUČAK

Utjecaj tehnoloških promjena najnovije generacije snažno mijenja paradigme u društvu pa tako i promatranom kontekstu ovoga rada – trgovačkim društvima i javnoj upravi. S obzirom na to da su nove tehnologije zasnovane na ideji samodostatnosti i nepotrebi za regulacijom, pravnici u korporativnom sektoru i službenici javne uprave djeluju i djelovat će sve više u kontekstu gdje nema oslonca na čvrste propise i jer je odgovor zakonodavca sporiji od brzine navedenih promjena. Primjena novih tehnologija u podnormiranom okruženju stvara plodno tlo za razne manipulacije pa tim više treba jačati etičko obrazovanje pravnika u trgovačkim društvima, službenika u javnoj upravi, ali naravno i u drugim kontekstima.

U javnoj upravi u RH postoji već razvijen sustav osiguranja etičnoga postupanja državnih službenika koji se stalno nadograđuje, a istraživanja su pokazala da su etički kolegiji uključeni i u obrazovanje javnih službenika na visokim učilištima. Za razliku kad su u pitanju pravnici koji rade u korporativnom sektoru, kao što je prethodno iznijeto, tu se profesionalna etika korporativnih pravnika usklađuje s etikom organizacije, odnosno trgovačkoga društva unutar kojega djeluje. Ona kao takva može postojati i kao nepisani skup pravila, ali može biti i kodificirana. Naporom HGK-a izrađen je i članicama preporučeni etički kodeks za trgovačka društva.¹⁴⁰ Na taj je način asocijacija gospodarskih subjekata u RH ukazala na potrebu osiguranja etičnoga postupanja u trgovačkim društvima. No, na koji će način trgovačko društvo brinuti o etičkom obrazovanju svojih zaposlenika prepušteno je u većoj mjeri samim društvima, odnosno njihovim osnivačima. K tome treba naglasiti da u populaciji uvrštenih društava Kodeks korporativnoga upravljanja naglašava dodatno etičku komponentu kroz komponentu društvene odgovornosti pa je to dodatan čimbenik osiguranja etičnosti u tim društvima.

Kako su etički sadržaji marginalno uklopljeni u obrazovanje magistara prava, nužno je uvesti poseban, po mogućnosti obavezan, kolegij u kojem će se objediniti etički sadržaji za budućega pravnika. Taj će pravnik predvidivo djelovati u pravosuđu, upravi ili trgovačkim društvima pa se i sadržaji toga predmeta mogu tome prilagoditi. U taj predmet mogli bi biti uključeni nastavnici raznih pravnih grana koje tematski pokrivaju pravosuđe, trgovačka društva, odnosno upravu, no svakako bi bilo korisno da u njegovoj izvedbi sudjeluju nastavnici iz područja humanističkih znanosti, polje filozofija gdje se etika izučava, kako bi se studentima ponudio i odgovarajući teorijski okvir koji će im poslužiti pri rješavanju problema tamo gdje etička pravila ne postoje ili su nejasna. Cilj toga kolegija svakako bi trebao biti i upoznavanje studenata s relevantnim etičkim kodeksima i propisima koji služe sprječavanju ili upravljanju sukobom interesa u pojedinim područjima djelovanja pravnika. Također, sadržajem toga kolegija trebalo bi obuhvatiti i sustav zaštite zviždača kako bi se studente dodatno potaklo i ohrabrilo na moralno ponašanje. Taj kolegij trebao bi imati svakako i klinički dio. Student bi bio izložen hipotetskoj ili stvarnoj moralnoj dvojbi koju bi

140 Kodeks etike u poslovanju donijet je na temelju čl.3., st. 1., podst. 13. Zakona o HGK (NN, br. 66/91, 73/91) i čl. 21. Statuta HGK, (NN br. 11/94 – pročišćeni tekst, 108/95, 19/96, 64/01, 142/11 i 9/14). Hrvatska gospodarska komora je preporučila svojim članicama prihvaćanje pravila tog Kodeksa.

trebao razriješiti uz pomoć etičkih pravila. U taj dio nastave korisno bi bilo uključiti vanjske suradnike (odvjetnike, korporativne pravnike, državne/javne službenike) koji bi svojim iskustvom pomogli studentima razriješiti etičke dileme. Taj bi se kolegij mogao izvoditi na posljednjoj godini studija prava i to kao obvezni kolegij ili, u eksperimentalnoj fazi, kao izborni kolegij. Podredno, mogao bi se izvoditi i u sklopu kliničkih predmeta.

Jednako tako, i kurikulum studija javne uprave korisno je obogatiti kolegijem koji će ponuditi sadržaje bitne za razvoj etičnosti javnih službenika.¹⁴¹ Osim etičkoga kodeksa primjenjivoga na državne službenike / službenike javne uprave, s obzirom na široki spektar ljudskih djelatnosti koje pokriva javna uprava, nastavni sadržaji mogu se dodatno obogatiti i etičkim elementima koji potječu iz raznih područja djelovanja javne uprave, ako je to budući resor unutar kojega će djelovati javni službenik (npr. zdravstvo). No, ključna je naravno profesionalna etika osoba koje su zaposlene u državnoj/javnoj upravi te također sustav zaštite zviždača, propisi koji preveniraju sukobe interesa i sl. I za pravnike i za službenike u javnoj upravi korisno je osigurati edukacijski kontinuum, odnosno kreirati cjeloživotne programe etičkoga obrazovanja i nakon završenoga studija. Dobar primjer edukacijskoga kontinuumu svakako je nedavno uvedeno obrazovanje povjerenika za etiku u RH koje se može proširiti na širi krug javnih službenika.

Imajući u vidu da su etičke dvojbe univerzalne, ali da njihovo rješavanje ovisi s jedne strane o profesiji, a s druge strane o djelatnosti unutar koje se profesija obavlja, korisno bi bilo na sveučilištima/fakultetima razviti programe cjeloživotnoga obrazovanja koji će osigurati kontinuum etičkoga obrazovanja kako za pravnike, tako i za stručne prvostupnike, odnosno specijaliste javne uprave.

141 Postoji, primjerice, predmet Etika javne službe koji se izvodi na četvrtom semestru Specijalističkoga diplomskog stručnog studija javne uprave, Pravnoga fakulteta u Zagrebu.

Edita Čulinović-Herc, Ph. D., Full Professor,
Narda Krnetić, student,
University of Rijeka, Faculty of Law

ETHICAL EDUCATION AT FACULTIES AS RESPONSE TO PROFESSIONAL CHALLENGES OF THE LEGAL PROFESSION IN COMPANIES AND PUBLIC ADMINISTRATION

Summary

Societal changes caused by the application of new technologies and due to lack of sufficient regulation strongly accentuate the importance of ethical conduct. In companies, the speediness of expected adaptation is highest due to market competition, but technological changes also tackle other fields of activities in which legal profession traditionally operates, such as the judiciary and public administration. This paper focuses on companies and public administration. The first two parts of the paper point out societal changes and paradigm changes in companies, and public administration, respectively, which give ethical conduct of the legal profession the foreground. Furthermore, the importance of the general legal protection of whistleblowers is underlined. In the fourth part of the paper, the authors explore approaches how to teach ethics in legal education and finally suggest how, while taking into account the domestic and comparative experiences, to incorporate ethical education into the education of lawyers and to accommodate them in law and public administration study programs.

Keywords: ethical norms, code of ethics, ethical education, legal profession, company, public administration.

LITERATURA

Knjige i članci:

1. Adams, Guy B., and Danny L. Balfour, Ethical Failings, Incompetence, and Administrative Evil: Lessons From Katrina and Iraq, *Ethics and Integrity in Public Administration - Concepts and Cases*, M.E. Sharpe, 2009., 40- 64., <http://docshare02.docshare.tips/files/14735/147359888.pdf>
2. Aleksić, Ana, Poslovna etika – element uspješnog poslovanja, *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, god. 5, 2007, 419-429. Allessie, David, Maciej Sobolewski, Lorenzino Vaccari, eds. Francesco Pignatelli, *Blockchain for digital government*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2019., <https://joinup.ec.europa.eu/sites/default/files/document/2019-04/JRC115049%20blockchain%20for%20digital%20government.pdf>
3. Avci, Ercan, Learning from experiences to determine quality in ethics education. *International Journal of Ethics Education* 2, (2017) 3–16., <https://doi.org/10.1007/s40889-016-0027-6>
4. Bamberger, Kenneth A., Technologies of Compliance: Risk and Regulation in a Digital

- Age. *Texas Law Review*, Vol. 88, 669 -739., 2010, <https://ssrn.com/abstract=1463727>
5. Bazerman Max H, A New Model for Ethical Leadership, *Harvard Business Review*, September, 2020, dostupno na <https://hbr.org/2020/09/a-new-model-for-ethical-leadership>
 6. Blasi, Augusto, Moral Character: A Psychological Approach, in: Lapsley, D., Power, C. (Eds.), *Character Psychology and Character Education*, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2005.
 7. Blasi, Augusto, Moral Understanding and the Moral Personality: The Process of Moral Integration, in: W.Kurtines and J. Gerwitz (eds.), *Morality, Moral Behaviour and Moral Development*, Wiley, New York, 1984
 8. Block, F., The andragogical basis of clinical legal education, *Vanderbilt Law Review* vol. 35, 1982., 321-354.
 9. Bovens, Luc. (2016). *The Ethics of Dieselgate*. *Midwest Studies In Philosophy*. 40. 10.1111/misp.12060.
 10. Bower, Joseph L., and Lynn S. Paine, The Error at the Heart of Corporate Leadership. *Harvard Business Review* 95, no. 3 (May–June 2017): 50–60.
 11. Bundy, S.M., Ethics education in the first year: an experiment, *Law and Contemporary Problems*, 2004., vol. 58(3), 19-36.
 12. The British Academy, *Reforming business for the 21st century: a framework for the future of the corporation*, 2018, 1-30. dostupno: <https://www.thebritishacademy.ac.uk/publications/reforming-business-21st-century-framework-future-corporation/>
 13. Burger, E. Warren, *The Role of the Law School in the Teaching of Legal Ethics and Professional Responsibility*, *Cleveland Law State Review Cleveland State University* 1980., 377 -395. <https://engagedscholarship.csuohio.edu/clevstlrev/vol29/iss3/12>
 14. BurrIDGE, R. and J. Webb, The values of common law legal education: rethinking rules, responsibilities, relationships and roles in the law school, *Legal Ethics* vol. 10 (2007), 72-97.
 15. Castillo, Joseph, Moral Commitment and Ethical Action In the Classroom: Integrating Morality, Ethics, and Values into Curriculum, *Capstone Projects and Master's Theses*, California State University 2018, 10-18., https://digitalcommons.csumb.edu/caps_thes_all/287 Ciulla, Joanne B., Ethical Leadership in a New Age of Work, u: *Work in the Age of Data*, Madrid: BBVA, 2019., <https://www.bbvaopenmind.com/en/articles/ethical-leadership-in-a-new-age-of-work/#c15n7>
 16. Ciulla, Joanne B., Imagination, fantasy, wishful thinking and truth, *The Business Ethics Quarterly*, Ruffin Series, no.1., 1998.: 99–108.
 17. Cody, Ana, Developing Students' Sense of Autonomy, Competence and Purpose through a Clinical Component in Ethics Teaching, *Legal Education Review*, Vol. 29, Issue 1 (2019), 1-19.Cohen, George, Cramton, Roger, Koniak, Susan. (2004). Legal and Ethical Duties of Lawyers after Sarbanes-Oxley. 49 *Villanova Law Review*, January 2004, <http://bit.ly/2WDcHqw>
 18. Čulinović-Herc, Edita, Aktualna pitanja financijskog izvještavanja dioničkih društava - odgovornost revizora, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 25 (2004), 1; 167-202
 19. Davidson, M. L., Harness the Sun, Channel the Wind, The Art and Science of Effective Character Education, u: Lapsley & Power (eds) *Character Psychology and Character Education*, Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2005., 218-244.
 20. De Filippi, P., A. Wright, *Blockchain and the Law: The Rule of Code*, Harvard University Press, 2018.
 21. Doyle, A., *What Is Company Culture? Definition and Examples of Company Culture*, 15 August 2020, dostupno na: <https://www.thebalancecareers.com/what-is-company-culture-2062000>.
 22. Duncan, Nigel, Ethical Practice and Clinical Legal Education, *International Journal of Clinical Legal Education*, 7 (2014), <http://dx.doi.org/10.19164/ijcle.v7i0.93>

23. Enriques, Luca and Dirk Andreas Zetzsche, Corporate Technologies and the Tech Nirvana Fallacy, European Corporate Governance Institute (ECGI) - Law Working Paper, *Hastings Law Journal*, br. 457 (2019), 1-65., <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3392321>
24. Fenwick, Mark, Erik P. M. Vermeulen, The New Firm: Staying Relevant, Unique and Competitive, *European Business Organization Law Review*, Vol. 16, no. 4 (2015): 595-623.
25. Friedman, Milton, *Capitalism and Freedom*, Chicago: The University of Chicago Press, 1962.
26. Frigessi di Rattalma, Marco (ur.) *The Dieselgate: A Legal Perspective*, Springer, 2017, 3-120.
27. Habazin, Margareta, „Zaštita zviždača”, *Hrvatska i komparativna javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave*, Vol. 10 No. 2, 2010. , https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=199795
28. Habeš, Irena, Standardi izvrsnosti upravnog obrazovanja i usavršavanja (prijevod), *Hrvatska i komparativna javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave*, Vol. 9. No. 1., 2009.
29. Hobbs, Steven H., Symposium Introduction: Sharing Stories about Our Commitment to Teaching Ethics, *Journal of the Legal Profession*, vol. 26 (2002), 101-122.
30. Jacobs, Daniel, Lawrence P. Kalbers, *The Volkswagen Diesel Emissions Scandal and Accountability: Where Were the Auditors and Attorneys during the Sustainability Charade?* *The CPA Journal*, July 2019, dostupno na: <https://www.cpajournal.com/2019/07/22/9187/>
31. James, Christine, *Teaching Ethics in Public Administration*, Valdosta State University, Valdosta, GA, USA, 2016., dostupno na stranici; https://www.researchgate.net/publication/305911320_Teaching_Ethics_in_Public_Administration
32. Karpati, Tibor: *Etika u gospodarstvu*, Grafika, Osijek, 2001. 107 str.
33. Kirby, Nikolas, Andrew Kirton and Aisling Crean, Do corporations have a duty to be trustworthy?, *Journal of the British Academy*, volume 6, supplementary issue 1 (2018), str. 75-129.
34. Koprić, Ivan, Reforma javne uprave u Hrvatskoj: ni bolni rezovi ni postupne promjene – nužna je nova upravna paradigma, *Političke analize*, vol. 7, br. 26. (2016), 3-12., <https://hrcak.srce.hr/167364>
35. Krieger, Lawrence S., The Inseparability of Professionalism and Personal Satisfaction: Perspectives on Values, Integrity and Happiness, *Clinical Law Review*, 2005, 425-445.
36. Laleta, Sandra, Nada Bodiroga-Vukobrat, Fleksivnost i (de)regulacija tržišta rada, *Zbornik Pravnog fakuleta Sveučilišta u Rijeci*, v. 37, br. 1, 2016., 33-69., <https://hrcak.srce.hr/160467>
37. Lalić Novak, Goranka, Jasmina, Džinić, Upravno obrazovanje u Hrvatskoj: stanje i perspektive, *10. forum za javnu upravu*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Institut za javnu upravu, 2016. g.
38. Langford, Peter E., *Approaches to the Development of Moral Reasoning*, London: 1995, Psychology Press, 256, <https://doi.org/10.4324/9781315791258>
39. Lapsley, D., Power, C. (Eds.), *Character Psychology and Character Education*, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2005.
40. Marčetić, Gordana, Etički kodeksi i etika javnih službenika, *Croatian and Comparative Public Administration*, 2013., br. 2, 499-539.
41. Marčetić, Gordana, *Izazovi upravljanja ljudskim potencijalima u javnoj upravi u 21. stoljeću: Normalizacija statusa javnih službenika – rješenje ili zamka*, ur. Gordana Marčetić, Tijana Vukojičić Tomić, Iva Lopižić, Institut za javnu upravu, 2019., 1-35., https://iju.hr/Dokumenti/pub_41.pdf
42. Mihelić, Katarina Katja, Bogdan Lipičnik, Metka Tekavčić, Ethical Leadership, *International Journal of Management & Information Systems*, 2010 Vol. 14, No. 5, str. 31-42. dostupno na: http://www.ef.uni-lj.si/docs/osebnestrani/Mihelic_Lipicnik_Tekavcic_2010_clute.pdf
43. Moliterno, James, E. An Analysis of Ethics Teaching in Law

- Schools: Replacing Lost Benefits of the Apprentice System in the Academic Atmosphere, *University of Cincinnati Law Review*, vol. 60. (1991), 83-134.
42. Musa, Anamarija, Vedran Đulabić, Tijana Vukopčić, Mihovil Škarica, Obrazovanje za javnu upravu: pregled diplomskih programa javne uprave u zapadnoeuropskim zemljama, *Hrvatska javna uprava*, god. 7. (2007.), br. 2., str. 289-317.
 43. Musa, Anamarija, Vedran Đulabić, Tatjana Vukopčić, Mihovil Škarica, Obrazovanje za javnu upravu: pregled diplomskih programa javne uprave u tranzicijskim zemljama, *Hrvatska javna uprava*, god. 7. (2007.), br. 3., str. 563-594.
 44. Nader, Ralph, Corporate Law Firms and Corporate Ethics, *Journal of the Institute for the Study of Legal Ethics*, vol. 2, Article 2., 1999., 1-14.
 45. Nicolson, Donald, Education, Education, Education: Legal Moral and Clinical, *The Law Teacher*, vol. 42, no.2 (2008), 145-172.
 46. Nicolson, Donald; Robertson, Michael K. and Corbin, Lillian and Tranter, Kieran and Bartlett, Francesca, Learning in Justice: ethical education in an extra-curricular law clinic, u: *The Ethics Project in Legal Education*, 2010., Routledge, London
 47. Nicolson, Donald, Mapping Professional Legal Ethics: The Form and Focus of the Codes, *Legal Ethics* 1(1), 1998, 51-69.
 48. Nicolson, Donald, Problematizing Competence in Clinical Legal Education: What Do We Mean by Competence and How Do We Assess Non-Skill Competencies, *International Journal of Clinical Legal Education*, Vol. 23, Issue 1 (2016), 66-106.
 49. Nicolson, Donald, *Teaching legal ethics: what, how and why*, *Revista de educación y derecho. Education and law review*, No.1. Octubre 2009- Marzo 2010, https://www.researchgate.net/publication/279422869_Teaching_legal_ethics_what_how_and_why
 50. Rhee, Robert, Carol Morgan, Tamara Frankel, Mark Fagan, Ethical Issues in Business and The Lawyer's Role, 12 *Transactions: Tenn. J. Bus. L.* 37 (2011), dostupno na: <http://scholarship.law.ufl.edu/facultypub/477>
 51. Rest, James R., *Can Ethics Be Taught in Professional Schools? The Psychological Research, Ethics easier said than done* 1 (1): 22-26., Winter 1988, <https://repository.library.georgetown.edu/handle/10822/822955>
 52. Robertson, Michael K. Challenges in the Design of Legal Ethics Learning Systems: An Educational Perspective, *Legal Ethics*, vol. 8(2): January 2005, 222-239.
 53. Schiltz, Patrick J., Legal Ethics in Decline: The Elite Law Firm, the Elite Law School and the Moral Formation of the Novice Attorney, *Minnesota Law Review*, February 1998, 705-787.
 54. Touryalai, Halah, *In Defense Of The Bank Of America Merrill Lynch Deal*, *Forbes*, Sept 28, 2011, dostupno na: <https://www.forbes.com/sites/halahtouryalai/2011/09/28/in-defense-of-the-bank-of-america-merrill-lynch-deal/?sh=13d256597b81>
 55. Van der Meer, F. M., T. Steen, A. Wille, *Western European Civil Service Systems: A Comparative Analysis - Final Draft before Editing*, 2015., https://www.researchgate.net/publication/304882551_Civil_Service_Systems_in_Western_Europe_A_Comparative_Analysis
 56. Verheye, Benjamin, Real estate publicity in a blockchain world: a critical assessment, *European property law journal* 6, br. 3 (2017), 441-477.
 57. Vitezić, Neda, Društvena odgovornost-čimbenik dugoročne održivosti poduzeća, *Socijalno odgovorno gospodarjenje*, Bodiroga Vukobrat, Nada; Barić, Sanja (ur.). Zagreb: Tim press, 2008., 13-26.
 58. Vitezić, Neda, Povezanost društveno odgovornog i efikasnog poslovanja u hrvatskim poduzećima, *Zbornik radova sa znanstvenog okruglog stola „Gospodarsko-socijalni razvitak hrvatskog društva tijekom proteklih 20 godina samostalnosti: Uspjesi zablude i pogreške”*, Karaman-Aksentijević, Nada; Drezgic, Saša; Frančišković, Ivan (ur.). Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet; Znanstveno društvo ekonomista, 2011., 153-171.

59. Vrčec, Neven, Musa, Anamarija, E-uprava u Hrvatskoj: izazovi transformacije uprave u digitalnom društvu, u: Anamarija Musa (ur.): *Forum za javnu upravu, Uprava u digitalno doba Transformacijski potencijal e-uprave za veću učinkovitost i odgovornost*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Ured za Hrvatsku i Institut za javnu upravu, str. 7-32 dostupno na: https://iju.hr/Dokumenti/fju_12.pdf
60. Webb, Julian, Inventing the good: A Prospectus for Clinical Education and the Teaching of Legal Ethics in England, *Law teacher*, vol. 30 (1996), 270-294.
61. Whitton, Howard, Developing the „Ethical Competence“ of Public Officials, *Ethics and Integrity in Public Administration - Concepts and Cases*, M.E. Sharpe, 2009., 236- 255., <http://docshare02.docshare.tips/files/14735/147359888.pdf>
62. Yardley, Jim, John Schwartz, *Enron's Collapse: The law firm; Legal Counsel In Many Ways Mirrors Client The New York Times*, Jan, 16, 2002 dostupno na: <https://www.nytimes.com/2002/01/16/business/enron-s-collapse-the-law-firm-legal-counsel-in-many-ways-mirrors-client.html>

Pravni izvori:

1. Council of Europe, Recommendation CM/Rec(2014)7 of the Committee of Ministers to member States on the protection of whistleblowers, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805c5ea5
2. Directive (EU) 2019/1937 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2019 on the protection of persons who report breaches of Union law, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1937>, pristupljeno 8. srpnja 2020.
3. European Commission (2016) EU eGovernment Action Plan 2016-2020: Accelerating the digital transformation of government, COM(2016) 179 final, 19 April 2016,
4. Gradanskopravna konvencija Vijeća Europe o korupciji, 2001, (NN- Međunarodni ugovori, broj 6/03);
5. Kaznenopravna konvencija Vijeća Europe o korupciji donesena 1999. g. (NN, - Međunarodni ugovori, broj 11/00);
6. Kodeks odvjjetničke etike, NN br. 64/07, 72/08 i 64/18.
7. Kodeks etike Udruge korporativnih pravnika. Dostupno na: <http://www.udrugakorporativnih-pravnika.hr/dokumenti.htm>
8. Kodeks etike u poslovanju, Hrvatska gospodarska komora, dostupno na: <https://hgk.hr/documents/kodeksposlovneetikehrweb581354cae65c8.pdf>, pristupljeno 25. srpnja 2020.
9. Konvencija UN-a protiv korupcije od 2003. (NN, MU, 2/05)
10. Model Rules of Professional Conduct American Bar Association, 2020., dostupno na: https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/publications/model_rules_of_professional_conduct/model_rules_of_professional_conduct_table_of_contents/
11. Nacionalna klasifikacija zanimanja (Narodne novine, 247/2020, 14/2011)
12. Nacionalna klasifikacija djelatnosti (Narodne novine, 58/2007., 52/2007)
13. OECD, Recommendation of the Council on OECD Legal Instruments Improving Ethical Conduct in the Public Service Including Principles for Managing Ethics in the Public Service, 2020., <https://legalinstruments.oecd.org/public/doc/129/129.en.pdf>, pristupljeno 17. rujna 2020.
14. OECD, Recommendation of the Council on OECD Legal Instruments Improving Ethical Conduct in the Public Service Including Principles for Managing Ethics in the Public Service
15. OECD, Ethics Training for Public Officials, 2013., <https://www.oecd.org/corruption/acn/resources/EthicsTrainingforPublicOfficialsBrochureEN.pdf>

Prof. dr. sc. Ivana Kunda*
Doc. dr. sc. Martina Bajčić**
Dora Nikolla***

STRANI JEZIK U PRAVNOM OBRAZOVANJU: DOKAD ĆEMO SE PRAVITI ENGLEZI?

UDK: 34.801.732
801.732:34
Primljeno: 24. 2. 2021.
Prihvaćeno: 30. 3. 2021.
Izvorni znanstveni rad

Wer fremde Sprachen nicht kennt, weiß nichts von seiner eigenen.
J. W. Goethe

Sažetak

U ovom radu istraženi su stavovi studenata i djelatnih pravnika alumna Pravnoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci o važnosti znanja stranoga jezika u pravnoj struci. Istraživanjem je na temelju upitnika ocijenjena svrsishodnost učenja stranih jezika u pravnom obrazovanju te su utvrđene najpotrebnije vještine u okviru stranoga jezika pravne struke. Polazeći od analize rezultata upitnika oblikovani su konkretni prijedlozi kako razvijanjem interdisciplinarnih znanja i vještina osposobiti studente prava za bolju prilagodbu kameleonskom tržištu rada te u svjetlu suvremene višejezične stvarnosti Europske unije unaprijediti obrazovanje pravnika u Hrvatskoj. Da bismo se prestali praviti Englezi, kad je riječ o stranim jezicima u pravnoj struci, potrebno je nastaviti napore u pojačavanju raznih vidova unaprjeđenja kompetencija i vještina budućih pravnika i pravnika alumna u engleskom jeziku, ali i drugim jezicima.

Ključne riječi: pravna struka, strani jezik, studij prava, tržište rada.

1. UVOD

Unatoč sveprisutnom stereotipu da svi govore engleski, odnosno neki strani jezik, čak 46 % Europljana govori samo materinski jezik, dok njih 66 % nema dostatno razvijene vještine engleskoga za vođenje konverzacije.¹ Dugoročni cilj

* Redovna profesorica, Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet, ikunda@pravri.hr

** Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet, martina@pravri.hr

*** Studentica Integriranog sveučilišnog studija prava Sveučilišta u Rijeci, Pravnog fakulteta.

1 Vasiljevs, A. 2015. *Breaking the language barriers in the digital single market. Digital Single Market Strategy: a New Start, Going Local Event 16 June 2015*, <https://veca.likta.lv/LV/Aktivitates/Documents/A.Vasiljevs-16.06.pdf> (pristupljeno 1. veljače 2021.).

Europske unije da svaki građanin uz svoj materinski jezik posjeduje znanja i vještine još najmanje dvaju jezika još je uvijek neostvaren, premda se u tom smislu provodi niz mjera poput ranoga početka učenja jezika i povećanja broja nastavnih sati stranoga jezika u školama.² Važnost poznavanja stranoga jezika u pravnoj struci oduvijek je postojala: inicijalno u okviru pravno-povijesnih studija³, potom vezano uz izučavanje stranoga prava primjenom usporednopravne metode te izučavanjem međunarodnoga prava jer su primarni, a nerijetko i sekundarni izvori izučavanja mahom na stranom jeziku. Danas je ta važnost pojačana i činjenicom da se pravnici na području EU-a pravom bave u okviru unutarnjega tržišta te se sve više služe stranim jezicima kako zbog naglašene mobilnosti građana EU-a i uživanja temeljnih sloboda, poput slobode poslovnoga nastana i prekograničnoga pružanja usluga, tako i zbog integracijskih procesa. Postojanje prava EU-a stvarnost je s kojom se svaki djelatni pravnik u Hrvatskoj prije ili kasnije mora suočiti⁴, a naše pravosuđe treba što prije internalizirati svoju ulogu primjenjivača prava EU-a.

Trendovi globalizacije i europeizacije, dakako, odražavaju se i na obrazovanje pravnika koje valja osuvremenjivati u skladu s potrebama tržišta rada i načela višejezičnosti kao jednoga od temeljnih postulata prava EU-a.⁵ U nastavku slijedi kratak osvrt na njegovu primjenu u praksi kako bismo procijenili u kojoj mjeri studenti i diplomirani pravnici Pravnoga fakulteta u Rijeci poznaju strane jezike te koliko njihovo poznavanje stranih jezika odgovara praksi provođenja višejezičnosti u EU, odnosno pravimo li se još uvijek pomalo Englezi kad je u pitanju jezično obrazovanje u pravnoj struci. Osim toga, globalno i višejezično tržište rada više nije fikcija ni za domaće pravnike koji su ponekad primorani čitati propise i sudsku praksu na stranim jezicima zastupajući inozemne klijente ili želeći se zaposliti u institucijama EU-a, odnosno drugih europskih integracija.⁶

Još davne 1958. godine Vijeće Europske unije donijelo je Uredbu br. 1 o određivanju jezika koji se koriste u (tadašnjoj) Europskoj ekonomskoj zajednici.⁷ Danas su njome predviđena dvadeset i četiri službena i radna jezika institucija

2 Vidi: http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_386_en.pdf (pristupljeno 10. veljače 2021.).

3 Primjeri su znanstveni opusi pravnih povjesničara kao što je akademik Lujo Margetić koji je u nizu svojih znanstvenih radova bio oslonjen na poznavanje stranih jezika, a poznato je da je poznao brojne jezike uključujući latinski i starogrčki. Više o njegovu opusu dostupno je ovdje <https://sites.google.com/pravri.hr/lujomargetic/znanstveni-opus> (pristupljeno 1. ožujka 2021.).

4 Bukovčan, D. 2009. Podučavanje stranih jezika pravne struke – stanje, problemi i kako ih riješiti. *Strani jezici* 39 (2009), 4, str. 2.

5 O načelu višejezičnosti u pravu EU-a vidi: Crnić-Grotić, V. 2021. Ravnopravnost jezika u Europskoj uniji – mit ili stvarnost?, u: Bačić, A., *Pravo i politika EU: Stara pitanja, novi odgovori*. Zagreb: HAZU., str. 45 – 47.

6 Primjerice, pravnici koji žele raditi na Sudu Europske unije u Luxemburgu moraju poznavati francuski jezik, a pravnici na Europskom sudu za ljudska prava engleski i francuski.

7 Uredba Vijeća br. 1 od 15. travnja 1958. o utvrđivanju jezika koji se koriste u Europskoj ekonomskoj zajednici. SL 385/58, 6.10.1958., str. 385/58. Uredba je dakako redovito mijenjana različitim aktima o pristupanju.

Europske unije.⁸ Uz kategorije službenih i radnih jezika razlikuje se i kategorija vjerodostojnih jezika, koja podrazumijeva jednaku valjanost i jednak status propisa EU-a na svim jezicima.⁹ Premda navedena Uredba ne sadržava definiciju službenih, odnosno radnih jezika, razlika među njima manifestira se u vanjskoj komunikaciji, npr. institucija i građana, institucija i država članica u kojoj se upotrebljavaju službeni jezici te u komunikaciji za interne svrhe institucija u kojoj se rabe radni jezici, pretežito engleski, ali i njemački i francuski.¹⁰ Institucije EU-a u praksi provode pragmatičnu višejezičnost s obzirom na to da svaka institucija samostalno uređuje primjenu načela višejezičnosti. Ovdje će biti kratak osvrt na rad Parlamenta, Suda i predloženoga sustava jedinstvenoga patenta Unije.

Europski parlament odlučio se za resursno učinkovitu potpunu višejezičnost prema kojoj se resursima dodijeljenim u tu svrhu upravlja na temelju stvarnih potreba korisnika radi troškovne djelotvornosti.¹¹ Kao radni jezici uglavnom se upotrebljavaju engleski, njemački i francuski. Na Sudu Europske unije francuski je interni jezik. U praksi sudac izvjestitelj svoj prethodni izvještaj Sudu podnosi na francuskom te se sve presude pišu i revidiraju na francuskom da bi se zatim prevele na jezik postupka. Vjerodostojnom jezičnom verzijom presude smatra se samo jezik postupka za razliku od zakonodavnih instrumenata EU-a koji su jednako vjerodostojni na svim službenim jezicima EU-a.¹²

Pitanje službenih jezika utjecalo je i na prijedlog pravnoga uređenja europskoga patenta s jedinstvenim učinkom na području EU-a. Naime, u sklopu normativnoga paketa pravila u pogledu jezika prednost je dana engleskom, njemačkom i francuskom.¹³ Upravo je pitanje jezika bilo jedan od osnovnih prijepora od samoga

8 Službeni jezici i radni jezici institucija EU-a jesu: bugarski, španjolski, češki, danski, njemački, estonski, grčki, engleski, francuski, irski, hrvatski, talijanski, latvijski, litavski, mađarski, malteški, nizozemski, poljski, portugalski, rumunjski, slovački, slovenski, finski i švedski (članak 1.). Na irski jezik, koji je jedan od službenih jezika i radnih jezika, primjenjuju se mjere privremenoga odstupanja u pogledu upotrebe irskoga kao vjerodostojnoga jezika. U svjetlu Brexita neki zastupnici Europskoga parlamenta najavljujivali su kako engleski više neće biti radni i/ili službeni jezik EU-a, no takvu bi odluku Vijeće moralo donijeti jednoglasno, što nije izgledno. No, pozivi u tom smislu ne jenjavaju iz političke sfere pa nije iznenadila ni nedavna izjava francuskoga ministra za europske poslove Clémenta Beaunea da u EU-u trebamo prestati govoriti *slomljenim engleskim* i poticati jezičnu raznolikost. Maïa de la Baume, *EU should stop speaking 'broken English' after Brexit, says French minister*, <https://www.politico.eu/article/brexit-eu-official-language-english-should-stop-speaking-broken-clement-beaune/> (pristupljeno 13. siječnja 2021.)

9 Bajčić, M. 2020. Terminologija u pravu EU-a. U: Brač, I.; Ostroški Anić, A. (ur.). *Svijet od riječi: terminološki i leksikografski ogledi*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb, str. 255.

10 Ibid.

11 Poslovnik Europskog parlamenta, Deveti parlamentarni saziv, srpanj 2019. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RULES-9-2019-07-02_HR.pdf

12 Vidi Poslovnik Suda Europske unije, SL L 265, 29.9.2012, posebno izdanje na hrvatskom: pogl. 1, sv. 11, str. 3 – 44. Čitavo 8. poglavlje Poslovnika Suda EU-a posvećeno je pitanju jezika što govori o važnosti jezika za rad toga Suda. Tomu je tako i u Glavi III. Poslovnika Općeg suda, SL L 105, 23.4.2015, str. 1 – 66.

13 Paket čine: Uredba (EU) br. 1257/2012 Europskog parlamenta i Vijeća od 17. prosinca 2012.

početka rada na ujednačavanju patentnoga prava u EU-u do te mjere da se prvi pomak dogodio tek kad se otvorila mogućnost pojačane suradnje. Italija se suradnji pridružila tek naknadno (uviđajući da njezina upornost neće uroditi plodom), dok je Španjolska i dalje ostala izvan suradnje.¹⁴

Značaj stranoga jezika u pravnoj struci razlogom je da se ispita poznavanje stranih jezika kod pravnika (i studenata prava) kao i njihovi stavovi o važnosti stranoga jezika u pravnoj struci.

2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U ovom poglavlju pojašnjena je struktura uzorka ispitanika koji su sudjelovali u istraživanju, a potom su izložena osnovna obilježja upitnika.

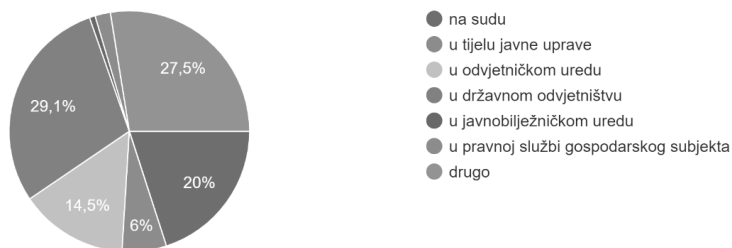
2.1. Uzorak ispitanika

Istraživanje je provedeno na uzorku od 385 ispitanika među kojima njih 99,4 % pripada skupini koja ima jedan materinski jezik – hrvatski. 17,4 % ispitanika studenti su prava (67 od 385 ispitanika). Preostali su diplomirani pravnici koji su bili studenti Pravnoga fakulteta u Rijeci u razdoblju od 1973. godine do 2020. godine, a zaposleni su pretežito u pravosuđu (vidi Grafikon br. 1).¹⁵

Grafikon br. 1: Struktura zaposlenih pravnika u uzorku

14. Ako ste zaposleni, navedite gdje:

385 odgovora

U pogledu strukture ispitanika uzorak koji obuhvaća veći broj diplomiranih

o provedbi pojačane suradnje u području stvaranja jedinstvene patentne zaštite, OJ L 361, 31.12.2012, p. 1–8, posebno izdanje na hrvatskom: pogl. 17, sv. 3, str. 208 - 215.; Uredba Vijeća (EU) br. 1260/2012 od 17. prosinca 2012. o provedbi pojačane suradnje u području stvaranja jedinstvene patentne zaštite u pogledu primjenjivih aranžmana prevođenja, SL L 361, 31.12.2012., str. 89 – 92., posebno izdanje na hrvatskom: pogl. 17, sv. 3, str. 216 – 219. i *Agreement on a Unified Patent Court* (Sporazum o Sudu za jedinstveni patent), SL C 175, 20.6.2013., str. 1 – 40

- 14 Patentni paket čeka na stupanje na snagu koje je odgođeno drugim političkim razlozima, između ostalih Brexitom.
- 15 Navedene brojke trebalo bi minimalno korigirati jer se među *druge* svrstalo i pet ispitanika koji su zaposleni na Sudu EU-a te četiri ispitanika koji su samozaposleni odvjetnici (pitanje br. 15).

pravnik u odnosu na broj studenata ima svoje opravdanje s obzirom na cilj istraživanja i usmjeravanje pažnje na tržište rada. Upravo stavovi i iskustva zaposlenih pravnika o važnosti i korištenju stranih jezika u radu pružaju ne samo uvid u stvarne potrebe pravnika već i polazište za eventualne daljnje korake i promjene. U tom pogledu, ovo istraživanje razlikuje se od usporedivih, prethodnih istraživanja¹⁶ jer je cilj osuvremenjivati obrazovanje pravnika radi što bolje prilagodbe višejezičnome tržištu rada, a ne analiza metodoloških i didaktičkih pristupa nastavi stranih jezika.

2.2. Upitnik

Istraživanje je provedeno korištenjem e-obrasca koji je porukama e-pošte, putem više komunikacijskih kanala (strukovne komore, pravosudna tijela, osobni kontakti i sl.), prosljeđen potencijalnim ispitanicima.

Anonimni upitnik za potrebe ovoga istraživanja sastavljen je od dvaju dijelova. Prvi dio sastoji se od 15 općenitih pitanja o učenju stranih jezika čiji je cilj bio istražiti razinu poznavanja stranih jezika kao i strani jezik kojim ispitanici najbolje vladaju. Drugi dio obuhvaća 20 pitanja kojima se istražuje konkretno obrazovanje na stranom jeziku pravnik na Pravnom fakultetu u Rijeci, svrsishodnost učenja stranoga jezika struke, važnost engleskoga jezika pravne struke kao i konkretne vještine koje su studentima, odnosno pravnicima najpotrebnije u radu. Upitnik obuhvaća pitanja u kojima se uglavnom nudi mogućnost izbora jednoga od ponuđenih odgovora. U osam pitanja bilo je moguće nadopisati vlastiti odgovor. To je omogućilo dublji uvid u, primjerice, promišljanja studenata i pravnika o svrsi učenja stranoga jezika na pravnom studiju i povezanost znanja stranih jezika i zapošljivosti. U radu se rabe metode analize i sinteze dobivenih podataka.

3. ANALIZA REZULTATA

Budući da je upitnik koji je korišten u ovom istraživanju sastavljen od dvaju dijelova, zasebno su i analizirani u nastavku.

3.1. Prvi dio

Ponajprije je ispitan broj stranih jezika koji su ispitanici učili u sklopu formalnoga obrazovanja. Većina ispitanika, njih 53,8 %, navodi dva jezika, pri čemu je engleski na prvom mjestu (99,7 %), njemački na drugom (69,1 %), na trećem talijanski (59,5 %), a na četvrtom francuski (26,8 %).¹⁷

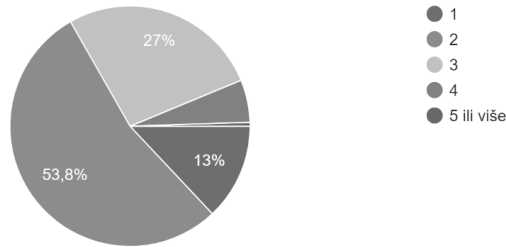
16 Vidi: npr. Sedlan-König, Lj., Kraljević, L., Defining Preferences – a Need Analysis Project in ESP, u: Tokić, B., Davies, M., Jemeršić, J. (ur.), *ESP – Contradictions and Balances*, Zagreb: The British Council & HUPE, 1999., str. 159 – 165.; Vilke-Pinter, D., Kereković, S., Strani jezik i struka, *Strani jezici*, vol. 26, br. 1, 1997., str. 14 – 20.

17 Zanimljivo je vidjeti popis jezika koji su bili u petoj ponuđenoj kategoriji *drugi jezik*, a u kojoj su ispitanici sami upisivali o kojem je jeziku riječ: španjolski, latinski, ruski, mađarski, starogrčki, hebrejski, slovenski, kineski, portugalski, češki, švedski, norveški, poljski, nizozemski, esperanto i luksemburški.

Grafikon br. 2: Broj stranih jezika u formalnom obrazovanju

4. Koliko ste stranih jezika učili u okviru formalnog obrazovanja u osnovnoj školi, srednjoj školi i na fakultetu?

385 odgovora

U ovom kontekstu zanimljiv je i podatak o prosječnom vremenskom trajanju učenja stranoga jezika, koje obuhvaća raspon od 9 do 12 godina za 41,3 % ispitanika te čak više od 12 godina za 38,2 % ispitanika.¹⁸

Očekivano, na pitanje o stranom jeziku kojim najbolje vladaju, 88,5 % ispitanika navodi engleski jezik. Svega 18 od ukupno 385 ispitanika (4,6 %) navodi talijanski, a 15 (3,8 %) njemački. Na studiju prava 89 % ispitanika slušalo je engleski kao strani jezik, odnosno 7,5 % njemački.¹⁹ Time su potvrđena i dosadašnja istraživanja prema kojima, općenito, na svim hrvatskim fakultetima znatno manji broj studenata uči njemački jezik u odnosu na engleski jezik²⁰ te se engleski smatra važnijim od njemačkoga.²¹ Prevaga engleskoga jezika u ovom kontekstu u skladu je s globalnim trendovima i posebnim (institucijskim) položajem engleskoga koji funkcionira kao *lingua franca* u EU-u. Na to se nadovezuje i činjenica da 38 % Europljana govori engleski kao strani jezik, 12 % francuski, 11 % njemački, 7 % španjolski, 5 % ruski.²²

Upitnikom je, također, omogućen bolji uvid u svrsishodnost kolegija stranoga jezika pravne struke u okviru obrazovanja pravnika s obzirom na neprestane mijene na tržištu rada i novu višejezičnu zbilju u pravnoj struci. Kao i u ranijim istraživanjima potvrđena je hipoteza o korisnosti poznavanja stranih jezika. Kad se radi o procjeni važnosti jezičnih kolegija, ispitanici pretežno misle da je važno poznavanje stranoga jezika, a osobito engleskoga (što proizlazi iz odgovora na pitanja br. 7 i 8).

18 Trajanje od 5 do 8 godina navodi 16,6 % (64 ispitanika), od 1 od 4 godine 4,2 % (16 ispitanika) (pitanje br. 7).

19 Dvoje od 385 ispitanika navodi da im je talijanski bio strani jezik tijekom studija prava.

20 Kordić, Lj., Mujić, N., Strani jezik u funkciji pravne struke: istraživanje stavova djelatnih pravnika i studenata prava, *Pravni vjesnik*, vol. 19, br. 3-4, 2003., str. 58.

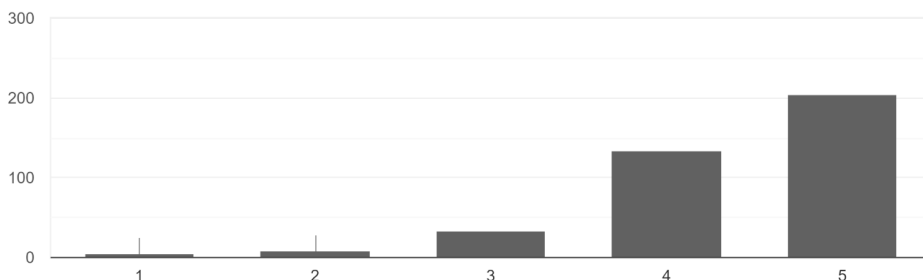
21 Kordić, Lj., Papa, D., Suradnja među katedrama u svrhu podizanja kvalitete nastave stranih jezika struke – komparativni pristup, *Pravni vjesnik*, vol. 30, br. 1, 2014., str. 84.

22 Bajčić, M., The Role of EU Legal English in Shaping EU Legal Culture, *International Journal of Law and Language JLL*, vol. 7, 2018., str. 13.

Grafikon br. 3: Stav o važnosti poznavanja stranoga jezika za pravnu struku

16. Kako biste ocijenili važnost poznavanja engleskog jezika za pravnu struku?

385 odgovora

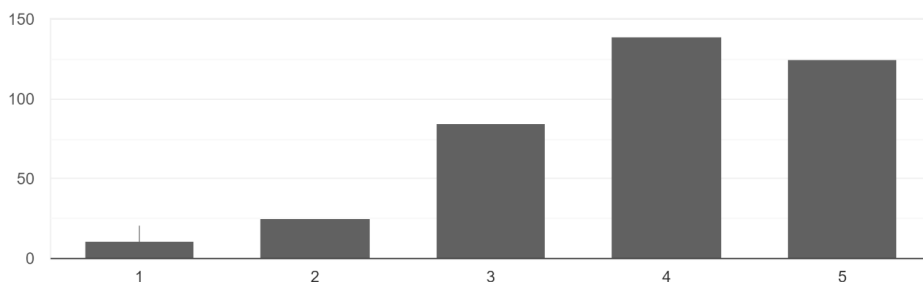
Važnost poznavanja engleskoga jezika za pravnu struku većina ispitanika, njih 53 % (204), ocjenjuje najvišom ponuđenom ocjenom (5). Navedena dominacija engleskoga jezika posljedica je najveće *isplativosti* toga jezika u ekonomskom smislu za njegove govornike, a očekuje se da će slijedom sve snažnije digitalizacije biti i izraženija.²³

Važnost poznavanja drugih stranih jezika za pravni studij ocijenjena je nešto slabije te je očitija diversifikacija u odgovorima ispitanika.

Grafikon br. 4: Stav o važnosti poznavanja drugih stranih jezika za pravni studij

7. Kako biste ocijenili važnost poznavanja drugih jezika za pravni studij?

385 odgovora

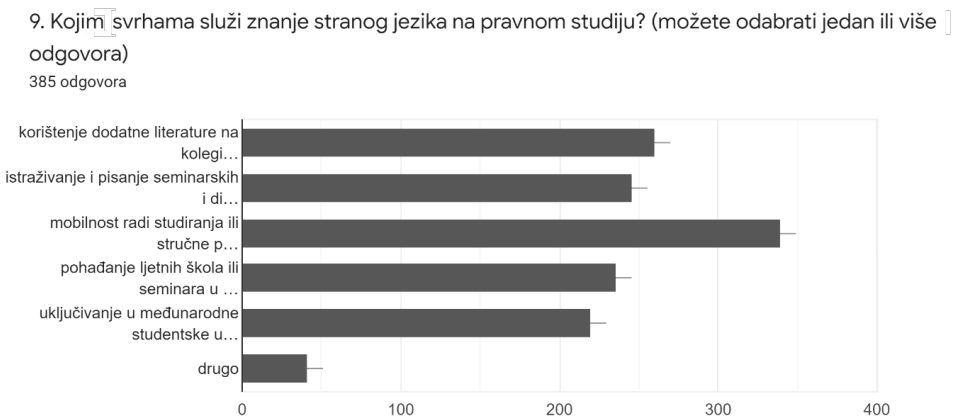
Najviše ispitanika korisnost poznavanja drugih stranih jezika ocjenjuje

23 Crnić-Grotić, V., op. cit., str. 55.

ocjenom 4 (36,1 %), ali ako se zbroje ocjene 4 i 5 dolazi se do sume od gotovo 70 % (točnije 68,6 %) ispitanika koji poznavanje drugoga stranog jezika smatraju važnim. To je moguće objasniti i činjenicom da je engleski jezik komunikacije, pa tako i pravne, te da je slijedom dominacije SAD-a na globalnom, ali i europskom tržištu, poznavanje engleskoga jezika nezamjenjivo. Ipak, kad je u pitanju pravna struka, najmanje su dva moguća razloga porasta potrebe za poznavanjem drugoga stranog jezika pored engleskoga: porijeklo naših nacionalnih pravnih pravila koja nisu posljedica harmonizacije s pravom Europske unije i porijeklo predmeta poslovnih partnera hrvatskih klijenata ili porijeklo stranih klijenata. Pored toga, i poznavanje prava EU-a nerijetko je otežano bez znanja još jednoga jezika pored engleskoga upravo zbog velikih razlika između pravnih poredaka (hrvatskoga i poredaka država u kojima je službeni jezik engleski među kojima su mnoge države *common law*), u pogledu samoga pravnog sustava, pravnih grana, pravnih instituta, pravnih načela i sl., što se odražava i na pravnu terminologiju i sintaksu, odnosno jezik općenito. Stoga je korištenje pravnih tekstova na engleskom jeziku, uključujući onih EU-a, redovito opterećeno rizikom pogrešnoga razumijevanja pa se savjetuje korištenje i dodatne jezične verzije.²⁴

Međutim, za razliku od ranijih istraživanja, iz odgovora ispitanika doima se kako je došlo do pomaka u svrsi učenja stranih jezika. To je vidljivo iz sljedećega grafikona.

Grafikon br. 5: Stav o svrsi poznavanja stranoga jezika na pravnom studiju

Mobilnost radi studiranja ili stručne prakse u inozemstvu (npr. u sklopu programa EU-a Erasmus+) navodi se u 88,1 % svih odgovora; korištenje dodatne literature na kolegijima u 67,5 %, a pohađanje ljetnih škola ili seminara u inozemstvu u 61,3 % odgovora. Analizirajući ranija istraživanja, čini se kako je više pažnje

24 Kunda, I., op. cit., str. 18.

bilo usmjeravano na stjecanje znanja o stranim pravnim sustavima, npr. u okviru poredbenoga prava što je nemoguće bez poznavanja stranih jezika te se iz perspektive studenata isticala važnost proučavanja stručne literature na stranom jeziku.²⁵ U ovom istraživanju na pitanje koliko su često tijekom studiranja koristili izvore informacija o pravu na stranom jeziku, 43,6 % ispitanika navodi rijetko. Stoga je moguće zaključiti da je danas, a kao posljedica pristupanja Hrvatske EU-u, poznavanje stranoga jezika studentima nužno prvenstveno kako bi sudjelovali u programima studentske mobilnosti, međunarodnim pravnim i interdisciplinarnim školama, tečajevima i seminarima, a pravnicima kako bi nastavili cjeloživotno obrazovanje.²⁶ Štoviše, čak više od polovice ispitanika (51,7 %) smatra da je napredno znanje stranoga jezika prednost pri zapošljavanju te ga ocjenjuju najvišom ponuđenom ocjenom (5), a više od trećine ispitanika (34,5 %) također visokom ocjenom (4), dakle ukupno 86,2 % ispitanika visoko vrednuje napredno znanje stranoga jezika. Nisku vrijednost (1 i 2) naprednoga znanja jezika za zapošljavanje u pravnoj struci daje tek 4,4 % ispitanika.

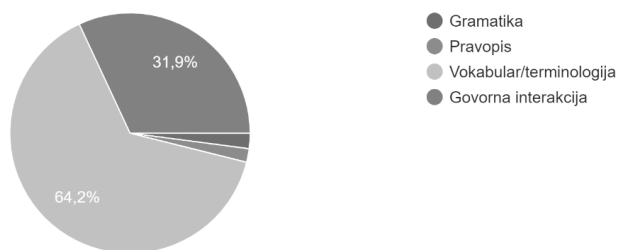
3.2. Drugi dio

Promišljajući koje su vještine učenja stranoga jezika struke najvažnije za područje prava, intuitivno se nameće ovladavanje stručnom, odnosno pravnom terminologijom što se uvjerljivo dokazalo odgovorima ispitanika na sljedeće pitanje.

Grafikon br. 6: Stav o važnosti pojedinih aspekata jezičnoga znanja na pravnom studiju

15. Koji aspekt jezičnog znanja je po vama najvažniji na studiju prava?

385 odgovora

Čak 64,2 % ispitanika smatra terminologiju, odnosno stručni vokabular najvažnijim aspektom pri podučavanju stranoga jezika struke.²⁷ Ne začuđuje ni da

25 Npr. Kordić i Mujić, op.cit. u bilj. 14, 2003.

26 Osobito pravosudni dužnosnici redovito sudjeluju u stručnom usavršavanju i programima razmjene u okviru Europske mreže za pravosudno osposobljavanje (EJTN), koje se pretežito održavaju na engleskome jeziku što od sudionika iziskuje poznavanje engleskoga ili drugoga stranog jezika. Više informacija na: <http://www.ejtn.eu/> (pristupljeno 10. siječnja 2021.).

27 Komunikacijska kompetencija i dalje je glavni cilj učenja stranoga jezika. U većini europskih

je govorna interakcija ocijenjena visokim postotkom od 31,9 %. S druge strane, znanje gramatike bitnim smatra svega osam (2,1 %), a pravopisa sedam (1,8 %) od 385 ispitanika. I ovi odgovori u skladu su sa stvarnim potrebama studenata, ali i s rezultatima ranijih istraživanja. Analiza rezultata o učenju njemačkoga jezika pravne struke pokazala je kako i studenti prava i pravnici smatraju da više pozornosti treba poklanjati govornim vježbama.²⁸ Valja napomenuti da su i nastavnici kao najvažniji aspekt u nastavi stranoga jezika pravne struke ocijenili razvoj vještina komunikacije, govora i stručnoga vokabulara.²⁹ Pitanje pravne terminologije smatra se ključnim problemom i s aspekta prevođenja pravnih tekstova u okviru institucija EU-a³⁰ što dodatno opravdava stavljanje naglaska na tu komponentu učenja stranoga jezika u pravnoj struci.

Zanimljivo je da čak 47 % ispitanika smatra kako je govorenje najpotrebnija vještina u okviru stranoga jezika na studiju prava. Prednost koju toj vještini daju pripadnici pravne struke potvrđena je i u nedavnom istraživanju.³¹ Nadalje, razvijanje vještine čitanja na stranom jeziku bitnim ocjenjuje 24,9 % ispitanika, a pisanje 18,4 % ispitanika. Navedeno ukazuje na to da je tek manji broj pravnika u okviru stručnoga rada usmjeren pisanju pravnih tekstova na stranom jeziku dok najvećim dijelom imaju potrebu za usmenom komunikacijom na stranom jeziku. Povezujući to s profilom zaposlenja u uzorku moguće je izvesti zaključak da je još uvijek u hrvatskoj pravnoj struci dominantan razgovor na stranom jeziku s klijentima i kolegama, dok je pisanje podnesaka, ugovora i sl., za koje je potrebna dodatna razina poznavanja stručnoga stranog jezika uglavnom izvan uobičajenih zadataka. To je u skladu i s činjenicom da je mali broj hrvatskih pravnika u položaju zastupati stranke pred nadležnim tijelima u inozemstvu ili u pregovorima s inozemnim osobama ili u položaju da radi u nadležnim tijelima u kojima se koriste strani jezici.

Takvo samopozicioniranje hrvatskih pravnika nije posve u skladu s mogućnostima koje pruža prije svega članstvo u Europskoj uniji, ali i međunarodnim organizacijama. Navedene mogućnosti nisu iskorištene u punini jer prema istraživanjima na razini EU-a postoji bitna podzastupljenost na rukovodećim i drugim radnim mjestima u tijelima EU-a (institucijama, agencijama i dr.).³² Upravo je izvrsno poznavanje stranoga jezika,

kurikula najčešće je prihvaćena definicija iz Zajedničkoga europskoga referentnog okvira za jezike (2005). Komunikacijska kompetencija definira se u smislu jezičkoga znanja i sadrži tri elementa: jezičnu, sociolingvističku i pragmatičku kompetenciju. Mihajlović Djigunović J., Strani jezici u kurikulumu: Europski modeli i hrvatske težnje, *Metodika*, vol. 10, br. 18, 2009., str. 52.

28 Kordić i Mujić, op.cit. u bilj. 14, 2003, str. 71.

29 Npr. Bukovčan, op. cit., str. 8.

30 Kunda, I, Neke uobičajene pogreške u prijevodima propisa Europske unije, *Prevoditelj*, vol. 38, br. 94, 2015., str. 13. i dalje.

31 Usporedivo istraživanje manje je po obuhvatu (62 ispitanika iz Hrvatske) te nešto drukčijih pitanja, no dopušta isti zaključak. Vidi: Sierocka, H., Chovancová, B., Kordić, Lj., Addressing the Needs of Lawyers in Legal English: A Comparative Study in Four European Union Countries, *Comparative Legilinguistics*, vol. 33, 2018., str. 65.

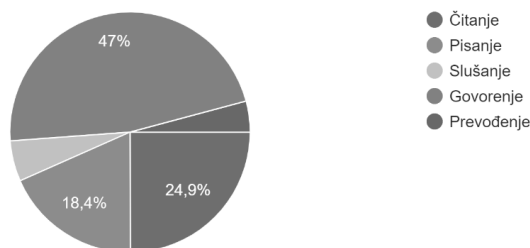
32 U odnosu na funkcije u Europskom parlamentu vidi: Eric MAURICE et al. *Bilan de la 8ème législature du Parlement européen, Question d'Europe, n°512, 23 avril 2019, Fondation Robert Schuman*, <https://www.robert-schuman.eu/fr/doc/questions-d-europe/qe-512-fr.pdf>

pa tako i stranoga jezika pravne struke, iznimno bitno za zapošljavanje na takvim mjestima. Stoga je zadatak pravnih fakulteta da bolje jezično osposobe magistre prava za poslove za koje se mogu natjecati u konkurenciji s kolegama iz ostalih država članica. Isti zaključci vrijede i za međunarodne organizacije, odnosno poslove koji su u njima otvoreni, a ne podliježu kvotama koje se popunjavaju temeljem državne pripadnosti.

Grafikon br. 7: Stav o važnosti vještina na studiju prava

14. Koja je vještina po vama najvažnija na studiju prava?

385 odgovora

Iz perspektive studenata ovi su odgovori očekivani jer ponajviše koriste strani jezik sudjelovanjem u programima studentske mobilnosti, stručnih seminara, međunarodnih ljetnih škola te jer ponekad moraju čitati literaturu i sudsku praksu na stranom jeziku (što je zorno iz odgovora na pitanje br. 9). Iz perspektive nastavnika ne začuđuje da svega 16 od 385 ispitanika (4,2 %) prevođenje drži bitnom vještinom koju bi trebalo usvajati tijekom studija prava. Studenti za potrebe prevođenja očekivano koriste *online* pomagala za strojno prevođenje te smatraju kako je ono dovoljno dobro za njihove potrebe.³³ No, iz perspektive znanstvenika i prevoditelja pravnih tekstova, takav stav posve zanemaruje posebnosti prevođenja, a poglavito pravnoga prevođenja kao i mogućnosti zapošljavanja i konkurentnosti na tržištu rada koje takvo znanje pruža magistrima prava. Unatoč tomu, čak 86,8 % ispitanika navodi kako bi upisali izborne kolegije na višim godinama studija, a čiji cilj bi bio razvijanje specifičnih vještina poput pravnoga pisanja na engleskome jeziku (vidi pitanje br. 6). Zamjetan je i porast u broju studenata koji pišu diplomski rad na engleskome jeziku, a najčešće su motivirani time što će zaposlenje pokušati ostvariti izvan granica Republike Hrvatske. Također, više od tri četvrtine ispitanika (77,4 %) navodi da bi bilo korisno imati više predmeta stranih jezika u okviru studija prava, dok manje od četvrtine (22,6 %) to ne smatra korisnim. Na pitanje koji bi to jezici bili, 290 ispitanika odgovara kako slijedi: engleski, talijanski, francuski, njemački, španjolski, kineski i ruski. Ukratko,

(pristupljeno 7. veljače 2021.), a u odnosu na 72 tijela vidi: *European Democracy Consulting, Geographical Representation in EU Leadership Observatory 2021*, <https://eudemocracy.eu/geographical-representation-eu-leadership-observatory> (pristupljeno 7. veljače 2021.)

33 Ovaj podatak proizlazi iz neformalnih razgovora studenata i nastavnika.

i studenti prava i djelatni pravници svjesni su važnosti kontinuiranoga učenja stranoga jezika na studiju prava, no ostaje prostora za daljnje razvijanje svijesti o važnosti jezičnoga znanja (struke) kao komparativne prednosti na tržištu rada.

4. DOBRE PRAKSE I POGLED U BUDUĆNOST: KAKO DALJE?

Analizom upitnika utvrdili smo stavove studenata prava i pravnika o važnosti znanja stranoga jezika ne samo tijekom studija prava već i u obavljanju njihova posla. Ispitanici su uglavnom svjesni činjenice da moraju biti konkurentni na višejezičnome tržištu rada, ali je potrebno dodatno pojačati svijest o važnosti jezičnih vještina različitih od govorenja. Ključno pitanje jest kako pravni fakulteti mogu pomoći u tome da se njihovi alumni snažnije pozicioniraju na tržištu rada, posebice EU-a. Zanimljivo je zamijetiti kako je Pravni fakultet u Rijeci već svojim prvim nastavnim planom usvojenim 1973. godine pionirski predvidio nastavu iz stranoga jezika (engleskoga, njemačkoga ili talijanskoga) i to na svim studijskim godinama u obliku dva sata predavanja i jednoga sata vježbi što nije bio slučaj na drugim pravnim fakultetima u Hrvatskoj.³⁴

Premda su rezultati upitnika općenito u skladu s ranijim istraživanjima stavova i studenata prava i pravnika u Hrvatskoj o općenitoj vrijednosti poznavanja stranoga jezika za pravnu struku, ovim istraživanjem otvara se prostor daljnjem promišljanju novih vještina koje su potrebne za prilagodbu višejezičnome tržištu rada s jedne strane te sudjelovanju u studentskoj mobilnosti s druge. S obzirom na te nove trendove koji se nedvojbeno odražavaju i na promjenu paradigme u učenju stranih jezika, potrebno je kontinuirano osuvremenjivati nastavne planove i to na trojaki način: prilagođavanjem sadržaja i metoda postojećih kolegija stranih jezika u pravnoj struci, izvođenjem pravnih i drugih nejezičnih kolegija na stranim jezicima i uvođenjem novih interdisciplinarnih kolegija koji u sebi sadrže komponentu (stranoga/stranih) jezika.

Nadalje, pozitivnim se može ocijeniti trend povećanja udjela predmeta koji se na pravnim fakultetima izvode na stranom jeziku što je dijelom posljedica i povećanja broja stranih studenata koji dolaze na hrvatske pravne fakultete u sklopu programa razmjene Erasmus+, čemu će doprinijeti i trenutno članstvo Sveučilišta u Rijeci u europskom projektu *Young Universities for the Future of Europe* (YUFE).³⁵ Na početku su se ti predmet izvodili samo za studente na razmjeni, a s vremenom su ponuđeni i studentima matičnoga fakulteta koji su upisali studij prava na hrvatskom jeziku. No, da se u tom kontekstu još uvijek pravimo Englezi, potvrđuju i činjenice da je broj kolegija na stranom jeziku koji se trenutačno nude domaćim studentima relativno malen i da se takvi kolegiji nude isključivo na jednom stranom jeziku – engleskom. Da bi bilo korisno povećati takvu ponudu kolegija, pokazuju strateška opredjeljenja

34 Detaljnije vidi Čaval, J., Osnivanje i razvoj Pravnog fakulteta u Rijeci, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 4, 1983., str. 9. Međutim, prema nastavnom planu za akademsku godinu 1982/1983 nastava iz stranoga jezika bila je predviđena samo na prvim dvjema studijskim godinama što je i današnja praksa na svim pravnim fakultetima u Hrvatskoj.

35 Vidi: <https://yufe.eu/> (pristupljeno 12. veljače 2021.)

Sveučilišta u Rijeci i preporuke internih i vanjskih vrednovanja kvalitete, a potvrđuju i stavovi studenata iskazani odgovorima na upitnik.

Interdisciplinarno poučavanje prava i jezika najmanje je razvijeno u kurikulumu. Kao svijetli primjeri mogu se izdvojiti predmeti koji se izvode na Pravnom fakultetu u Rijeci: Terminologija Europske unije, koji se kao izborni predmet na trećoj godini integriranoga studija prava može izvoditi na engleskome i njemačkome jeziku; Višejezični aspekti prava Europske unije te Pravo, jezik i spoznaja, koji se također mogu izvoditi na navedenim jezicima kao izborni kolegiji na Poslijediplomskom doktorskom studiju iz područja društvenih znanosti, polje pravo; ali i stručni tečajevi: Uvod u njemačko pravo i Uvod u talijansko pravo. Potonji se kontinuirano organiziraju od 2015. godine uz potporu inozemnih organizacija te ih bez naknade mogu pohađati studenti i pravnici. Teme se svake godine mijenjaju i nadopunjuju, izvode ih profesori i pravnici čiji je materinski jezik njemački odnosno talijanski, i to isključivo na njemačkome odnosno talijanskome jeziku. Ti tečajevi nude priliku za usavršavanje pravne terminologije upoznavanjem osnova njemačkoga i talijanskoga prava. Time se otvara prostor europskim jezicima različitim od engleskoga, a koji su važni za izučavanje prava. Od 2018. Pravni fakultet u Rijeci sudjeluje u organizaciji međunarodne ljetne škole *European Law and Economy Summer School* koja obuhvaća i radionicu na temu višejezičnosti i terminologije EU-a. Počevši od 2019. godine, na Pravnom fakultetu u Rijeci održavaju se i dvojezične međunarodne studentske konferencije. Na do sada održanim dvjema takvim konferencijama sudjelovalo je gotovo pedeset studenata uključujući studente Pravnoga fakulteta u Rijeci, koji su izlagali na engleskom ili njemačkom jeziku. Studenti također prepoznaju dodanu vrijednost sudjelovanja na ovakvim usavršavanjima jer je zamjetan porast broja sudionika iz godine u godinu.

Dodatno valja razmotriti uvođenje nastave iz drugoga stranog jezika kao izbornoga na višim godinama studija prava³⁶ i nastaviti organizirati stručne tečajeve, gostujuća predavanja i međunarodne skupove koji ciljano obrađuju aktualne pravne teme na stranome jeziku radi unaprjeđenja obrazovanja pravnika i promicanja njihove zapošljivosti.

36 U ak. god. 2020./2021. nijedan pravni fakultet u Hrvatskoj ne navodi u svojem izvedbenom planu integriranoga studija prava izborne kolegije stranih jezika u pravnoj struci na višim godinama (3. – 5.), već pravni fakulteti u Osijeku, Rijeci i Zagrebu nude četiri uzastopna kolegija (i za engleski i za njemački) po jedan u svakom semestru počevši od prvoga (vidi: <https://www.pravos.unios.hr/integrirani-preddiplomski-i-diplomski-sveucilisni-studij/izvedbeni-plan> (pristupljeno 10. veljače 2021.), <https://www.pravri.uniri.hr/files/studiji/diplomski/izvedbeni700.pdf> (pristupljeno 10. veljače 2021.), <https://www.pravo.unizg.hr/studij/integrirani-pravni> (pristupljeno 10. veljače 2021.)), dok Pravni fakultet u Splitu nudi samo dva kolegija (i za engleski i za njemački), jedan u četvrtom semestru i jedan u petom semestru studija (vidi: <http://www.pravst.unist.hr/studiji/preddiplomski-i-diplomski/integrirani-preddiplomski-i-diplomski/#1539032791653-8d3aaa9f-cf55> (pristupljeno 10. veljače 2021.)). Međutim, uvidom u popis izbornih predmeta na petoj godini integriranoga studija prava, čini se da Pravni fakultet u Zagrebu nudi sljedeće izborne predmete: *English for Lawyers V*, *German for Lawyers V*, Francuski jezik pravne struke, Njemački jezik pravne struke (vidi: <https://www.pravo.unizg.hr/studij/integrirani-pravni/peta-godina/izborni-predmeti>, pristupljeno 12. veljače 2021.).

Potrebno je daljnje osluškivanje potreba tržišta rada i osobito tehnološko osuvremenjivanje nastave iz svih predmeta pa tako i iz stranoga jezika. Za razliku od nekih drugih europskih zemalja, Hrvatska zasad nema nacionalnu strategiju o umjetnoj inteligenciji, ni programe financiranja jezičnih tehnologija.³⁷ Inicijative na razini sveučilišta i pojedinih visokoobrazovnih ustanova tim su važnije u nastojanjima da se prestanemo praviti Englezima kad je u pitanju uporaba tehnologije u unaprjeđivanju višejezičnosti i interdisciplinarnosti koja uključuje (strani) jezik. Nadamo se da ćemo uskoro svjedočiti većoj integraciji jezičnih tehnologija i na hrvatskim fakultetima izradom i korištenjem paralelnih (dvojezičnih i višejezičnih) korpusa pravnih jezika kako ne bi došlo do digitalnoga odumiranja hrvatskoga jezika, a na što je upozorio Europski parlament donijevši 2019. godine Rezoluciju o jezičnoj ravnopravnosti u digitalnom dobu.³⁸

37 Rehm, G. et al., *The European Language Technology Landscape: Language-Centric and Human-Centric AI for Cross-Cultural Communication in Multilingual Europe*, u: *Proceedings of the 12th Language Resources and Evaluation Conference (LREC)*, 2020., <https://arxiv.org/abs/2003.13833> (pristupljeno 12. veljače 2021.), str. 2.

38 Jezična ravnopravnost u digitalnom dobu: Rezolucija Europskog parlamenta od 11. rujna 2018. o jezičnoj ravnopravnosti u digitalnom dobu (2018/2028(INI)), (2019/C 433/07), SL C 433, 23.12.2019., str. 42 - 49.

Ivana Kunda, Ph. D., Full Professor
Martina Bajčić, Ph. D., Assistant Professor
Dora Nikolla, student
University of Rijeka, Faculty of Law

FOREIGN LANGUAGES IN LEGAL EDUCATION: WHEN WILL WE STOP TURNING A BLIND EYE TO ITS IMPORTANCE?

Summary

This paper investigates the attitudes of students and alumni of the Faculty of Law, University of Rijeka on the importance of foreign language acquisition for the legal profession. By means of a questionnaire the paper examines the usefulness of learning foreign languages in the framework of legal education, identifying the most relevant foreign language skills for lawyers embarking on a (transnational) practice of law. Departing from the results of the questionnaire, the authors make proposals how to train students to better adapt to the chameleon-like labour market of the multilingual EU by developing interdisciplinary know-how, furthering thereby the education of lawyers in Croatia. Placing a higher priority on teaching foreign languages to law students and lawyers, it is necessary to undertake further efforts with a view of improving their competences and skills in English, as well as in other foreign languages.

Keywords: legal profession, foreign language, legal studies, labour market.

LITERATURA

1. Bajčić, M., The Role of EU Legal English in Shaping EU Legal Culture, *International Journal of Law and Language JLL*, vol. 7, 2018., str. 8 – 24.
2. Bajčić, M., Terminologija u pravu EU-a, u: Brač, I.; Ostroški Anić, A. (ur.), *Svijet od riječi: terminološki i leksikografski ogledi*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2020., str. 253 – 264.
3. Bukovčan, D., Podučavanje stranih jezika pravne struke – stanje, problemi i kako ih riješiti. *Strani jezici*, vol. 39, br. 4, 2009., str. 429 – 444.
4. Crnić-Grotić, V., Ravnopravnost jezika u Europskoj uniji – mit ili stvarnost?, u: Bačić, A., *Pravo i politika EU: Stara pitanja, novi odgovori*, Zagreb: HAZU, str. 43 – 55.
5. Čaval, J., Osnivanje i razvoj Pravnog fakulteta u Rijeci. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 4, 1983., str. 1 – 77.
6. European Parliament, Language Equality in the Digital Age. European Parliament Resolution of 11 September 2018 on Language Equality in the Digital Age (2018/2028(INI)).
7. Kordić, Lj., Mujić, N., Strani jezik u funkciji pravne struke: istraživanje stavova djelatnih pravnika i studenata prava, *Pravni vjesnik*, vol. 19, br. 3-4, 2003., str. 57 – 78.
8. Kordić, Lj., Papa, D. Suradnja među katedrama u svrhu podizanja kvalitete nastave stranih jezika struke – komparativni pristup, *Pravni vjesnik*, vol. 30, br. 1, 2014., str. 73 – 88.
9. Kunda, I., Neke uobičajene pogreške u prijevodima propisa Europske unije, *Prevoditelj*, vol. 38, br. 94, 2015., str. 13 – 18.

10. Mihaljević Djigunović J., Strani jezici u kurikulumu: Europski modeli i hrvatske težnje, *Metodika*, vol. 10, br. 18, 2009., str. 51 – 79.
11. Rehm, G. et al., The European Language Technology Landscape: Language-Centric and Human-Centric AI for Cross-Cultural Communication in Multilingual Europe, u: *Proceedings of the 12th Language Resources and Evaluation Conference (LREC)*, 2020., <https://arxiv.org/abs/2003.13833> (pristupljeno 12. veljače 2021.)
12. Sedlan-König, Lj., Kraljević, L., Defining Preferences – a Need Analysis Project in ESP, u: Tokić, B., Davies, M., Jemeršić, J. (ur.), *ESP – Contradictions and Balances*, Zagreb: The British Council & HUPE, 1999., str. 159 – 165.
13. Sierocka, H., Chovancová, B., Kordić, Lj., Addressing the Needs of Lawyers in Legal English: A Comparative Study in Four European Union Countries, *Comparative Legilinguistics*, vol. 33, 2018., str. 57 – 88.
14. Vasiljevs, A. Breaking the language barriers in the digital single market. Digital Single Market Strategy: a New Start, Going Local Event 16 June 2015 <https://veca.likta.lv/LV/Aktivitates/Documents/A.Vasiljevs-16.06.pdf> (pristupljeno 13. veljače 2021.)
15. Vilke-Pinter, D., Kereković, S., Strani jezik i struka, *Strani jezici*, vol. 26, br. 1, 1997., str. 14 – 20.

Izv. prof. dr. sc. Tunjica Petrašević*
Samanta Filipović**

UTJECAJ ERASMUS+ MOBILNOSTI NASTAVNIKA I STUDENATA NA UNAPRJEĐENJE NASTAVNOGA PROCESA

UDK 378.014.3::061.1EU
Primljeno: 5. 11. 2020.
Prihvaćeno: 22. 12. 2020.
Izvorni znanstveni rad

Sažetak

Obrazovanje je politika u nadležnosti država članica Europske unije (dalje: EU). Ipak, kako se države članice susreću s istim ili sličnim izazovima u obrazovanju, ima smisla zajedničko djelovanje. Do Ugovora iz Maastrichta (1993.) nije postojala nikakva pravna osnova za djelovanje EU-a na području obrazovanja. Ovim ugovorom EU je dobila vrlo ograničene ovlasti da bi Ugovor iz Lisabona (2009.) prepoznao obrazovnu politiku kao pomoćnu, odnosno koordinirajuću nadležnost EU-a.¹ Erasmus+ je program Europske unije usmjeren prema jačanju znanja i vještina te zapošljivosti europskih građana kao i unaprjeđivanju obrazovanja, osposobljavanja te rada u području mladih i sporta. Njime se objedinjuje sedam prethodnih programa², a jedan od njih bio je Program cjeloživotnoga obrazovanja (tzv. Lifelong Learning Program) čija je jedna od komponenti bila Erasmus. Za potrebe ovoga rada fokusirat ćemo se na program Erasmus+, Ključna aktivnost 1 – mobilnost u svrhu učenja za pojedince s posebnim osvrtom na mobilnost nastavnika i studenata. Cilj je ove komponente Erasmus+ programa modernizacija i poboljšanje visokoga obrazovanja diljem Europe i u ostatku svijeta.

Cilj rada ispitati je utjecaj Erasmus+ mobilnosti nastavnika i studenata na

* Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, tpetrase@pravos.hr

** Samanta Filipović studentica je IV. godine Integriranoga preddiplomskoga i diplomskoga sveučilišnog studija prava na Pravnom fakultetu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, samantafilipovic1@gmail.com

1 Dunja Duić i Tunjica Petrašević, „Impact of the Erasmus+ Jean Monnet Chair in EU procedural law project on students from faculties other than the Faculty of law“, u: *Economy of Eastern Croatia – Vision and Growth*, Anka Mašek Tonković (Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku, 2017.), 455.-456.

2 Vidi: Vodič za program Erasmus+, pristupljeno 2. srpnja 2020., https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/programme-guide_hr

unaprjeđenje nastavnoga procesa na Pravnom fakultetu Osijek³ (izravno) i na ostalim pravnim fakultetima u Republici Hrvatskoj (indirektno). S tim ciljem provest će se istraživanje među nastavnicima i studentima Pravnoga fakulteta Osijek koji su koristili program Erasmus+ mobilnosti.

Ključne riječi: Europska unija, Erasmus+, mobilnost, nastavnici, studenti.

1. UVOD

Obrazovanje igra ključnu ulogu u osobnom razvoju pojedinaca, a samim time i u društvenom razvoju. Imajući na umu važnost obrazovanja za društveni razvoj, ono je nacionalni interes svake države, međutim, njegova se važnost prepoznaje i na europskoj razini. Uzimajući u obzir činjenicu da obrazovanje, osim što pridonosi društvenom razvoju, pridonosi i gospodarskom razvoju, nije začuđujuće da se obrazovanje promiče na razini EU-a. Unija sve više stavlja mlade i njihovo obrazovanje i osposobljavanje na prioritetna mjesta u svojim strateškim programima. Štoviše, 2017. godine Rimskom deklaracijom⁴ europski su se čelnici, između ostaloga, obvezali da im je jedan od ciljeva pretvoriti Uniju u zajednicu koja pruža najbolje obrazovanje i osposobljavanje, a uz to koja nudi mogućnost studiranja i pronalaženja radnih mjesta na području čitave Europe.⁵ Postavlja se pitanje na koji način EU nastoji ostvariti zadane ciljeve? Izgradnjom europskoga prostora obrazovanja, a jedan od projekata koji je, može se slobodno reći, kamen temeljac za izgradnju spomenutoga jest Erasmus program, odnosno njegova danas aktivna inačica Erasmus+.⁶

Europska unija programom Erasmus+ teži poboljšanju obrazovnoga sustava poticanjem suradnje između država članica što na kraju dovodi do krajnjega cilja – stvaranja europskoga prostora obrazovanja. Jedna od komponenti samoga programa jest mobilnost, odnosno učenje kroz mobilnost kao ključna aktivnost 1. Mogućnost je to koja se nudi ne samo studentima i vježbenicima nego i profesorima, nastavnicima, voditeljima osposobljavanja i dr. No, kako je tema ovoga rada mobilnost studenata i nastavnika, fokus će biti stavljen samo na ove skupine.

Cilj je rada ispitati utjecaj Erasmus+ mobilnosti nastavnika i studenata na

3 U nastavku teksta: PRAVOS

4 *Vijeće Europske unije*, pristupljeno 2. kolovoza 2020., <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/03/25/rome-declaration/pdf>

5 U Komunikaciji pod nazivom „Izgradnja snažnije Europe: uloga politika u području mladih, obrazovanja i kulture“ Komisija je iznijela svoju viziju europskog prostora obrazovanja do 2025. godine, odnosno viziju Europe u kojoj granice ne sprječavaju učenje, studiranje i istraživanje. Vidi više na: *EUR – Lex*, pristupljeno 3. kolovoza 2020., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0268&from=EN>

6 „Iako će se *Erasmus+* programom i budućim europskim okvirom za suradnju u području obrazovanja i osposobljavanja raditi na uspostavi europskog prostora obrazovanja, podupirati će se i drugim relevantnim politikama. EU će prije svega nastaviti podupirati nastojanja država članica u provedbi reforme u okviru europskog semestra i u okviru različitih programa potrošnje, uključujući Europski socijalni fond, kao konkretnog dokaza da Europa ulaže u ljude i poboljšava njihove živote.“ Vidi više na: *EUR – Lex*, pristupljeno 3. kolovoza 2020., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0268&from=EN>

unaprjeđenje nastavnoga procesa na Pravnom fakultetu Osijek (izravno) i na ostalim pravnim fakultetima u Republici Hrvatskoj (indirektno). S tim ciljem provest će se istraživanje među nastavnicima i studentima PRAVOS-a koji su koristili program Erasmus+ mobilnosti.

Istražuje se sljedeće: koliko puta je jedan nastavnik ili student koristio mobilnost, koliko dugo (u danima ili tjednima), na kojem stranom visokom učilištu su boravili, kad su prvi puta koristili Erasmus+ mobilnost, što ih je potaknulo na prijavu, pozitivna i negativna iskustva mobilnosti; za nastavnike: je li posjet pridonio unaprjeđenju nastavničkih ili istraživačkih metoda, jesu li nastavnici stečena iskustva odlučili implementirati u nastavu; za studente: uočene razlike u nastavnom procesu.

U prvom će se dijelu opisati razvoj nadležnosti EU-a na području obrazovanja. U drugom dijelu rada daje se pregled Erasmus+ programa, njegova razvoja, komponenti i ciljeva. Treći i središnji dio rada posvećen je istraživanju među studentima i nastavnicima PRAVOS-a uz analizu rezultata. U četvrtom dijelu daju se zaključne napomene.

2. RAZVOJ NADLEŽNOSTI EU-A NA PODRUČJU OBRAZOVANJA

Prije detaljnijega uvida u Erasmus+ program, potrebno je napraviti korak unatrag i osvrnuti se na razvoj nadležnosti EU-a na području obrazovanja. Prethodno je istaknuto kako obrazovanje i osposobljavanje igraju ključnu ulogu u gospodarstvu, a važno je i napomenuti kako obrazovanje spada pod nadležnost država članica. No, kako se države članice suočavaju s više-manje istim problemima i izazovima u obrazovanju, potpuno je jasno zbog čega postoji suradnja između država članica te zašto EU podupire aktivnosti u spomenutom području. No, vratimo se na početak. Sve do 1993. godine područje obrazovanja bilo je izuzeto iz djelovanja EU-a, odnosno EU nije imala pravni temelj djelovanja na tom području. Upravo zbog toga, već spomenute, 1993. godine dolazi do promjene. Naime, Ugovorom iz Maastrichta EU po prvi put dobiva pravnu osnovu za djelovanje na području obrazovanja, međutim, to je djelovanje bilo vrlo ograničeno. Tek je 2009. godine Ugovorom iz Lisabona obrazovna politika prepoznata kao pomoćna nadležnost.⁷ Naime, kako EU svoje djelovanje temelji na načelu dodjeljivanja ovlasti, što znači da je EU zasnovana na prijenosu ovlasti s razine država članica, Lisabonskim ugovorom spomenuto načelo izraženo je jasnije nego ikad prije. Tako ovlasti EU-a dijelimo na isključive, podijeljene i komplementarne.⁸ No, ovdje se stavlja fokus isključivo na komplementarnu, odnosno pomoćnu nadležnost u koju između ostalih ubrajamo i područje obrazovanja, osposobljavanja, mladih i sport. Područje obrazovanja područje je u kojem EU može

7 Dunja Duić i Tunjica Petrašević, „Impact of the Erasmus+ Jean Monnet Chair in EU procedural law project on students from faculties other than the Faculty of law“, u: *Economy of Eastern Croatia - Vision and Growth*, Anka Mašek Tonković (Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku, 2017.), 456.

8 Tamara Čapeta, „Europska unija po Lisabonskom ugovoru“, *Hrvatska javna uprava* 10, br. 1 (2010): 43

podupirati, koordinirati ili nadopunjavati djelovanje država članica.⁹ Tako članak 165. Ugovora o funkcioniranju Europske unije (dalje: UFEU) jasno navodi kako Unija doprinosi razvoju kvalitetnoga obrazovanja tako da potiče suradnju između država članica te jednako tako, ako je to potrebno, podupire i dopunjava aktivnost država članica pri čemu se ističe kako EU poštuje odgovornost država članica za nastavni sadržaj i ustroj obrazovnih sustava te kulturnu i jezičnu raznolikost.¹⁰

Razvojem nadležnosti dolazi posljedično do pojačane aktivnosti EU-a na obrazovnom planu. Samo jedan od primjera jest inicijativa EU-a kako bi potakla stvaranje europskoga prostora obrazovanja. Time se želi postići da boravak u inozemstvu radi studiranja postane uobičajena praksa kao i da se školske i visokoškolske kvalifikacije priznaju na cijelom području EU-a. Osim toga, teži se tomu da svi imaju pristup visokokvalitetnom obrazovanju bez obzira na socioekonomski položaj pojedinaca.¹¹

Izazove koje postavlja moderno doba, odnosno utjecaj globalizacije na sve segmente života pa tako i na obrazovanje, EU svojom aktivnošću pokušava premostiti realizacijom spomenutih planova barem na području Europe, ali i šire. Zato je itekako važan utjecaj Unije na području obrazovanja kako bi ne samo pridonijela razvoju obrazovnoga sustava nego i koordinirala i podupirala djelovanje država članica.

3. ERASMUS+ PROGRAM

Erasmus program osnovan je još 1987. godine između jedanaest država članica¹², a s ciljem promicanja akademske i kulturne razmjene između studenata. U svojoj prvoj godini postojanja između jedanaest država članica 3 244 studenata otišlo je na razmjenu. Tijekom godina program se pojavljivao u nekoliko svojih inačica, a trenutno je aktivna Erasmus+. Zapravo, Erasmus+ rezultat je integracije sedam europskih programa¹³ koji su se provodili u razdoblju od 2007. godine pa sve do 2013. godine. Sve su to programi kojima su bile poduprte aktivnosti, između ostaloga, i u područjima visokoga obrazovanja. Erasmus+ programom postavljeni su novi ciljevi te se njime želi postići više nego prethodnim spomenutim programima.¹⁴

9 *Europska komisija*, pristupljeno 31. srpnja 2020., https://ec.europa.eu/info/about-european-commission/what-european-commission-does/law/areas-eu-action_hr

10 Ugovor o funkcioniranju Europske unije, Službeni list Europske unije, C 202, 7. lipnja 2016., čl. 165 st.1

11 *Europska komisija*, pristupljeno 01. kolovoza 2020., https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/european-education-area_hr

12 Belgija, Danska, Njemačka, Grčka, Francuska, Irska, Italija, Nizozemska, Portugal, Španjolska i Ujedinjeno Kraljevstvo.

13 Program za cjeloživotno učenje, program Mladi na djelu, program Erasmus Mundus, Tempus, Alfa, Edulink i programi suradnje s industrijaliziranim zemljama u području visokog obrazovanja.

14 Više o tome u: Vodič za program Erasmus+, pristupljeno 10. kolovoza 2020., https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/programme-guide_hr; Cristina Fernández-Rovira, „The journey into the European public sphere. The case of the Erasmus programme.“, *Universitas* (volumen), br.30 (2019): 82; Sue Hubble, Alex Bellis i Paul Bolton, *The Erasmus Programme. Briefing paper*, House of Commons, (2020): 5; Sandro Serpa et al., „Mobility

Postavlja se pitanje što je točno Erasmus+ i koji su njegovi ciljevi. Erasmus+ program je Europske unije koji podupire obrazovanje, osposobljavanje, mlade i sport, odnosno program koji je usmjeren k jačanju vještina i znanja, unaprjeđenju obrazovanja, osposobljavanja te rada u području mladih i sporta. Program se provodi u razdoblju od 1. siječnja 2014. do 31. prosinca 2020. godine. Uspostava programa uređena je Uredbom br. 1288/2013 o uspostavi programa Erasmus+. ¹⁵

Opći ciljevi programa propisani su Uredbom o uspostavi programa Erasmus+ u članku 4. Jedan od prioriteta jest ostvarenje ciljeva strategije Europa 2020. uključujući vodeći cilj u području obrazovanja. ¹⁶ Nadalje, ostvarenje ciljeva strateškoga okvira za europsku suradnju u obrazovanju i osposobljavanju (ET 2020.) uključujući odgovarajuća mjerila. Jedan od ciljeva jest i ostvarenje održivoga razvoja zemalja partnera u području visokoga obrazovanja. Zatim ostvarenje ukupnih ciljeva obnovljenoga okvira za europsku suradnju u području povezanom s mladima (2010. – 2018.). Također i ostvarenje cilja razvijanja europske dimenzije u sportu, posebno sportu na lokalnoj razini, u skladu s programom rada Unije za sport kao i promicanje europskih vrijednosti u skladu s člankom 2. Ugovora o Europskoj uniji. ^{17 18}

Neki od ciljeva programa jesu: a) omogućiti mladim ljudima da steknu vještine i znanja u inozemstvu kako bi na taj način poboljšali svoju zapošljivost; b) poboljšati kvalitetu podučavanja te izvrsnost u inovacijama ustanova za obrazovanje i osposobljavanje; c) modernizacija sustava obrazovanja i strukovnoga osposobljavanja, d) povećati međunarodnu dimenziju obrazovanja i osposobljavanja osobito suradnjom između ustanova EU-a i ustanova zemalja partnera u području visokoga obrazovanja i strukovnoga obrazovanja i osposobljavanja; e) poboljšati podučavanje i učenje jezika; f) promicanje izvrsnosti u aktivnostima podučavanja i istraživanja u području europske integracije među academicima, učenicima i građanima. ¹⁹

Kako bi se ostvarili zadani ciljevi, u okviru samoga programa provode se tri ključne aktivnosti koje čine strukturu programa, a to su: ključna aktivnost 1 – obrazovna mobilnost pojedinaca, ključna aktivnost 2 – suradnja za inovacije i

in the Internationalisation of Higher Education Institutions“, *International Journal of Higher Education* 9, br.4 (2020):47

15 Uredba (EU) br. 1288/2013 Europskog parlamenta i Vijeća od 11. prosinca 2013. o uspostavi programa Erasmus+: programa Unije za obrazovanje, osposobljavanje, mlade i sport i stavljanje izvan snage odluke br. 1719/2006/EZ, 1720/2006/EZ i 1298/2008/EZ, SL L 347, 20.12.2013. (dalje u tekstu: Uredba o uspostavi programa Erasmus+)

16 Glavni obrazovni cilj je smanjiti stopu ranog napuštanja školovanja na manje od 10 % i povećati postotak visokoobrazovanih osoba na barem 40 % do 2020. (Vodič za program Erasmus+, pristupljeno 2. kolovoza 2020., https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/programme-guide_hr)

17 Unija se temelji na vrijednostima poštovanja ljudskog dostojanstva, slobode, demokracije, jednakosti, vladavine prava i poštovanja ljudskih prava, uključujući i prava pripadnika manjina. Te su vrijednosti zajedničke državama članicama u društvu u kojem prevladavaju pluralizam, nediskriminacija, tolerancija, pravda, solidarnost i jednakost žena i muškaraca. (Ugovor o Europskoj uniji, čl.2)

18 Uredba o uspostavi programa Erasmus+, čl. 4

19 EUR-Lex, pristupljeno 2. kolovoza 2020., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=legisssum:150102_1

razmjena dobre prakse te ključna aktivnost 3 – podrška reformi politike. Kao što je već uvodno napomenuto u ovome radu, fokus će biti stavljen na ključnu aktivnost 1, no nakon prikaza iste ukratko će biti prikazane i ključne aktivnosti 2 i 3.²⁰

Ključna aktivnost 1 mjera je kojom se prije svega podupire mobilnost učenika i osoblja. Obrazovna mobilnost iznimna je prigoda za studente u svim ciklusima visokoga obrazovanja kao i studenata u strukovnom obrazovanju i osposobljavanju, vježbenike i mlade ljude, ali i profesore, nastavnike, učitelje, voditelje osposobljavanja, osobe koje rade s mladima, osoblje obrazovnih ustanova i organizacija civilnoga društva da dožive iskustvo učenja i/ili rada u drugoj državi. Njome se također podupiru i združeni diplomski studiji Erasmus Mundus (EMJMD). Erasmus Mundus integrirani je međunarodni studijski program koji zajednički vodi međunarodni konzorcij ustanova visokoga obrazovanja.²¹ Osim toga, ključnom aktivnošću podupiru se i zajmovi za diplomatske studije Erasmus+. Naime, studenti u visokom obrazovanju iz partnerskih država mogu se u okviru programa prijaviti za zajam²² za odlazak na diplomski studij u inozemstvo.^{23 24}

Ključnom aktivnošću 2 (suradnja za inovacije i razmjena dobre prakse) podržavaju se transnacionalna strateška partnerstva²⁵, udruženja znanja između ustanova visokoga obrazovanja i poduzeća koja nastoje poticati inovacije, poduzetništvo, kreativnost i zapošljivost. Jednako tako podupiru se i projekti za jačanje sposobnosti čiji je cilj podržati organizacije, odnosno ustanove i sustave u njihovu postupku modernizacije i internacionalizacije s tim da određene vrste projekata za jačanje sposobnosti podupiru aktivnosti u području mobilnosti ako one pridonose ciljevima projekta. Osim toga, promiču se i platforme za informatičku podršku²⁶, udruženja sektorskih vještina koja podupiru osmišljavanje i isporuku zajedničkih kurikuluma, programa i metodologija za poučavanje i osposobljavanje u sklopu strukovnoga osposobljavanja.^{27 28}

20 Vodič za program Erasmus+, pristupljeno 31. srpnja 2020., https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/programme-guide_hr

21 Vidi više na: *Europska komisija*, pristupljeno 10. kolovoza 2020., https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/opportunities/individuals/students/erasmus-mundus-joint-master-degrees_hr

22 Studenti bi se trebali obratiti nacionalnim bankama ili agencijama za studentske zajmove koji sudjeluju u programu. (Vodič za program Erasmus+, pristupljeno 1. kolovoza 2020., https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/programme-guide_hr)

23 Vodič za program Erasmus+, pristupljeno 1. kolovoza 2020., https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/programme-guide_hr

24 Uredba o uspostavi programa Erasmus+, članak 7.

25 Cilj transnacionalnih strateških partnerstva je razviti inicijative koje su posvećene jednom ili više područja obrazovanja, osposobljavanja i mladih. Vidi više na: Vodič za program Erasmus+, pristupljeno 9. kolovoza 2020., https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/programme-guide_hr

26 U platforme za informatičku podršku ubrajaju se e-Twinning, Portal za školsko obrazovanje, Europska platforma za obrazovanje odraslih (EPALE) i Europski portal za mlade. (Vodič za program Erasmus+, pristupljeno 1. kolovoza 2020., https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/programme-guide_hr)

27 Vodič za program Erasmus+, pristupljeno 1. kolovoza 2020., https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/programme-guide_hr

28 Uredba o uspostavi programa Erasmus+, članak 8.

Ključna aktivnost 3 odnosi se na podršku reformi politike, a obuhvaća aktivnosti započete na razini EU-a koje su povezane s provedbom političkoga plana Unije u području obrazovanja i osposobljavanja u kontekstu OMC-a²⁹, provedbom instrumenata EU-a za transparentnost i priznavanje u zemljama sudionicama Programa. Osim toga, spomenuta aktivnost povezana je i političkim dijalogom s relevantnim europskim zainteresiranim stranama u području obrazovanja i osposobljavanja kao i NARIC-om, mrežama *Eurydice* i *Euroguidance* te nacionalnim centrima *Europass*.³⁰

U nastavku slijedi analiza istraživanja provedenoga među nastavnicima i studentima PRAVOSA-a koji su koristili Erasmus+ program mobilnosti.

4. ANALIZA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Cilj ovoga dijela rada istražiti je utjecaj sudjelovanja kako studenata tako i nastavnika u Erasmus+ programu na unaprjeđenje nastavnoga procesa. Isto će se proučiti na temelju podataka koje je prikupio Ured za unaprjeđenje i osiguranje kvalitete visokoga obrazovanja Pravnoga fakulteta Osijek u svom istraživanju među nastavnicima i studentima PRAVOSA-a, a koji su koristili Erasmus (+) program mobilnosti.³¹

U prvom dijelu fokus će biti stavljen na odgovore koje su dali studenti, dok u drugom nastavnici, a na temelju kojih će se izvući odgovarajući zaključci.

4.1. Rezultati istraživanja među studentima

Koliko ste puta do sada sudjelovali u programu mobilnosti Erasmus+?

Od ukupnoga broja ispitanika njih 25 % sudjelovalo je više puta u Erasmus+ programu mobilnosti. Ipak, većina je studenata sudjelovala samo jednom u Erasmus+ programu.

Koliko je trajao Vaš posljednji boravak na partnerskom visokom učilištu (ukupno trajanje Erasmus+ mobilnosti)?

Najveći broj studenata, njih 58,3 %, boravio je na partnerskom visokom učilištu pet mjeseci. Šest mjeseci boravilo je 16,7 % studenata. Nešto manje, četiri mjeseca provelo je 8,3 % studenata, isti broj proveo je tri mjeseca te tri i pol mjeseca.

Na kojem ste stranom visokom učilištu koristili program mobilnosti Erasmus+ posljednji put?

Studenti navode sljedeća sveučilišta: *Universidad de Zaragoza* (Španjolska), *Pforzheim University* (Njemačka), *Eötvös Loránd University* (Mađarska), *Universidad Católica de Valencia San Vicente Mártir* (Španjolska), *Karl-Franzens Universität*

29 Otvorena metoda koordinacije (OMK) ili eng. *Open method of coordination* (OMC) u Europskoj uniji može se opisati kao svojevrstan oblik „blagog” zakona. To je oblik međuvladinog utvrđivanja politika koji ne rezultira obvezujućim pravnim mjerama EU-a i ne zahtijeva od država EU-a da uvode nove ili mijenjaju svoje zakone. Vidi više na: *EUR-Lex*, pristupljeno 10. kolovoza 2020., https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/open_method_coordination.html

30 Uredba o uspostavi programa Erasmus+, članak 9.

31 Ovdje se želimo zahvaliti voditelju Ureda za kvalitetu Marijanu Dumančiću na pomoći i suradnji.

(Austrija), *Mykolo Romero University* (Litva), *Université de Nîmes* (Francuska), *Pécsi Tudományegyetem* (Mađarska), *Facultat de Dret* (Španjolska) i *Univerza v Mariboru* (Slovenija).

Gotovo je svaki student boravio na različitom sveučilištu, dvoje na istom sveučilištu u Litvi (*Mykolo Romero University*) te dvoje na istom sveučilištu u Mađarskoj (*Eötvös Loránd University*).

Što se tiče zemalja koje su najpopularnije, prema ovim podacima to su Španjolska (25 % ispitanika je boravilo u spomenutoj državi), zatim Mađarska gdje je boravio jednak postotak ispitanika te na kraju Litva u kojoj je boravilo 16,7 % ispitanika.

Koje ste godine prvi puta sudjelovali u programu mobilnosti Erasmus+?

Najveći broj studenata sudjelovao je po prvi puta u programu mobilnosti 2015. godine (33,3 %). Njih 25 % prvi je puta sudjelovalo 2014. godine, dok je 16,7 % prvi put sudjelovalo 2016. godine te isti broj 2017. godine. Jedan je student (što čini 8,3 %) u programu mobilnosti prvi put sudjelovao 2012. godine.

Što Vas je potaklo na korištenje programa mobilnosti (Erasmus+ ili neke druge)? Molimo da navedete razloge prijave.

Ono što gotovo svaki student navodi kao razlog prijave jest stjecanje novoga iskustva i želja za upoznavanjem drugih kultura, novih ljudi, odnosno studenata iz drugih zemalja. Uz to, jedan od češćih razloga prijave jest i učenje stranih jezika, odnosno jačanje jezičnih kompetencija. Studenti, također kao razlog prijave, navode i želju za studiranjem na stranom fakultetu uz upoznavanje funkcioniranja pravnoga sustava tih država. Između ostaloga, kao razlog sudjelovanja navode i radoznalost, mogućnost putovanja i stjecanje novih znanja.

Studenti potaknuti upoznavanjem stranih obrazovnih sustava³² uče jedni od drugih te primjenjivanjem onih metoda koje su se pokazale kao najučinkovitije dovode do toga da razlike između sustava država članica budu sve manje. Time se i ostvaruje težnja Unije stvaranju europskoga prostora obrazovanja, odnosno prostora u kojem granice ne sprečavaju učenje i studiranje. Osim toga, poznato je kako EU, između ostaloga, stremi i stvaranju osjećaja jedinstva između građana EU-a, a provedbom Erasmus+ programa to i postiže. Vidljivo je kako studenti žele upoznati kulture drugih zemalja i steći nove kontakte, odnosno povezati se s drugim državama članicama čime se i stvara osjećaj povezanosti i jedinstva.

Kako ste saznali za Erasmus+ program?

Najveći broj ispitanika, njih 41,7 % saznalo je za Erasmus+ program od kolega, odnosno prijatelja. Zatim, njih 33,3 % saznalo je na društvenim mrežama, dok je njih 25 % saznalo iz medija.

Budući da je najveći broj ispitanika saznao za Erasmus+ program od kolega/prijatelja, može se zaključiti da je potrebno isti prezentirati više na društvenim mrežama budući da mladi danas najviše informacija i prikupljaju iz toga izvora.

Molimo Vas da navedete pozitivna iskustva stečena tijekom Vašega sudjelovanja u programu Erasmus+?

32 Budući da ovdje govorimo o pravnim fakultetima, onda i upoznavanjem stranih pravnih sustava.

Studenti navode kako su prije svega naučili strani jezik, odnosno poboljšali već stečeno znanje stranih jezika te upoznali nove kolege (*networking*). Također, kao ništa manje bitna pozitivna iskustva navode i upoznavanje nove kulture, stjecanje novih znanja i mogućnost putovanja. Zanimljivo je da studenti navode i činjenicu širenja vidika, razvijanje međusobne solidarnosti i tolerancije. Uz to, navode i razvoj socijalnih i to naročito komunikacijskih vještina, upoznavanje potpuno drukčijega obrazovnog sustava, predavanja i ispita, mogućnost slušanja kolegija koji ne postoje na matičnom fakultetu te osamostaljenje u radu.

Osvrnemo li se na razloge prijave za sudjelovanje u programu Erasmus+, možemo zaključiti da su studenti ispunili svoja očekivanja pa čak i više od toga.

Molimo Vas da navedete negativna iskustva stečena tijekom Vašega sudjelovanja u programu Erasmus+.

Njih 66,7 % navodi kako nisu imali negativna iskustva tijekom sudjelovanja u programu Erasmus+. Preostali navode lošu administraciju partnerskih sveučilišta kao i loše poznavanje engleskoga jezika kod domaćih profesora i osoblja nekih sveučilišta, dok jedan od ispitanika navodi da je doživio diskriminaciju od studenata partnerskoga sveučilišta, ne navodeći o kakvom se postupanju radi.

Što smatrate prednostima sastavnice partnerskoga sveučilišta koju ste posjetili u odnosu na Pravni fakultet Osijek?

16,7 % navodi kako nema posebnih prednosti, odnosno da su partnerska sveučilišta na kojima su boravili uvelike slična PRAVOS-u. Ostali navode kako na partnerskim sveučilištima koje su posjetili postoji možda bolji odnos između studenata i profesora te da tamošnji profesori više potiču dijalog na nastavi, međutim, navode i kako su ondje nastavne grupe puno manje. Uz to, ističu kako se na predavanjima profesori više osvrću na praktične slučajeve i potiču istraživački rad studenata. Kad je riječ o kolegijima koje su pohađali, studenti navode kako je u partnerskim sveučilištima općenito velik izbor raznovrsnih kolegija koji su im bili ponuđeni. Također, smatraju da su programi studija više prilagođeni stvarnim potrebama tržišta rada što od predmeta koje studenti slušaju do načina predavanja koji uključuje rješavanje problemskih zadataka i *open book* ispita. Na kraju, spominju kako je na visokim učilištima domaćinima relativno velik broj međunarodnih studenata, a posljedično i veći broj kolegija dostupan na engleskom jeziku. Na kraju, navode kako su na partnerskim sveučilištima predavaonice općenito opremljenije.

Prikupljene informacije treba iskoristiti za unaprjeđenje svih procesa na vlastitom Fakultetu i zato su ovi podaci od posebne važnosti Upravi fakulteta koja treba biti generator pozitivnih promjena.

Što smatrate nedostacima sastavnice partnerskoga sveučilišta koju ste posjetili u odnosu na Pravni fakultet Osijek?

66,7 % navodi kako nema nedostataka partnerskih sveučilišta koje su posjetili u odnosu na PRAVOS, dok ostatak navodi diskriminaciju stranih studenata, davanje netočnih informacija, lažno predstavljanje programa sveučilišta, manji broj nastavnoga osoblja koji je onda manje dostupan studentima, činjenica da se hrvatski profesori bolje i lakše izražavaju na engleskom jeziku i otežano dobivanje formalnih informacija o obvezi prijave boravka i ishođenja studentskih isprava.

Iz ovih negativnih iskustava naših studenata na inozemnim sveučilištima treba također učiti kako ne bi ponavljali iste pogreške i unaprijedili svoj odnos prema dolazećim Erasmus studentima.

Što Vas se posebno dojmilo u nastavnom procesu partnerskoga visokog učilišta? Koje biste mogućnosti ili aktivnosti voljeli vidjeti na Pravnom fakultetu Osijek?

Studente se dojmio veći broj internacionalnih studenata i kolegija s međunarodnom tematikom te bi isto voljeli vidjeti na matičnom fakultetu – PRAVOS-u. Navode kako bi više stranih studenata na matičnom fakultetu pružilo mogućnost studentima da razviju međunarodnu suradnju i toleranciju. Također ih se dojmio način na koji profesori održavaju predavanja, koji uključuje više praktičnih primjera. Osim toga, dojmilo ih se učenje pisanjem komentara na presude, rješavanje hipotetskih predmeta, *open book* ispiti te činjenica kako se pri definiranju konačne ocjene iz ispita uzimaju u obzir i napisani eseji i zadaće kao i prisutnost na predavanjima. Jedan od ispitanika navodi kako PRAVOS-u nedostaje debatan klub i slični klubovi u kojima bi studenti više razvijali svoje komunikacijske vještine. Također navode i kako bi željeli da bude više konkretnih primjera iz prakse da se studenti ne susretnu prvi puta s praksom tek prilikom prvoga zapošljavanja.

Sudjelovanje studenata u programu mobilnosti Erasmus+ itekako utječe na unaprjeđenje nastavnoga procesa i to se može vidjeti upravo iz ovakvih primjera. *Exempli gratia*, studenti koji navode da je potrebno više prakse sudjelovali su u rasponu od 2012. pa do 2016. godine, dok studenti nakon 2016. godine više kao prednost ne navode činjenicu da su se na partnerskim sveučilištima više susreli s praksom. Na PRAVOS-u su u međuvremenu pokrenute nove pravne klinike koje studentima omogućuju upoznavanje s praksom.

Smatrate li da postoje bitne razlike u nastavnom procesu na sastavnici koju ste posjetili i Pravnom fakultetu Osijek? Molimo Vas, kratko obrazložite.

33,3 % navodi kako ne postoje bitne razlike u nastavnom procesu. Dok od ostatka ispitanih neki navode kako profesori na stranim fakultetima imaju moguće više poštovanja prema studentima, neki pak navode kako je na tim fakultetima veći naglasak bio na istraživačkom pristupu učenju te da su polaganje ispita i predavanja fleksibilnija. Nadalje, postoji veća mogućnost specijalizacije na višim godinama, a na nekim je institucijama šestomjesečna praksa sastavni dio studijskoga programa. Za konačnu ocjenu iz ispita vrednuje se i prisutnost na nastavi kao i zadatci koji su se rješavali tijekom semestra. Postoji jednak omjer učenja teorije i prakse, čak se na nekim kolegijima veći fokus stavljao na praksu.

Ispitanica koja je sudjelovala 2014. godine navodi kako su se već tad na predavanjima koristili laptopi i ostala tehnička pomagala.

Molimo Vas da u ovom pitanju ocijenite sljedeće stavove prema sljedećem tumačenju: 1 – ne slažem se, 5 – slažem se, 0 – nemam mišljenje. Stav: Posjet sastavnici partnerskoga sveučilišta doprinio je poboljšanju mojega znanja i kompetencija.

Od ispitanih, njih 66,6 % izjasnilo se kako se slažu s navedenim stavom, odnosno smatraju da je posjet sastavnici partnerskoga sveučilišta doprinio poboljšanju znanja

i kompetencija. Njih 16,7 % ocijenio je spomenuti stav ocjenom 4, odnosno više se slažu s tim stavom nego ne slažu. Dok je njih 16,7 % ocijenio ocjenom 2 što znači da su više mišljenja da se ne slažu, nego da se slažu.

Većina studenata smatra da je sudjelovanje u programu mobilnosti doprinijelo poboljšanju njihovih znanja i kompetencija što je generalno gledano i jedan od ciljeva koji se Erasmus+ programom i želi postići.

4.2. Rezultati istraživanja među nastavnim osobljem

U ovome dijelu rada fokus je na nastavnicima i njihovim odgovorima koji će također biti prezentirani i analizirani uz komentare.

Koliko ste puta do sada sudjelovali u programu mobilnosti Erasmus+ kao nastavnik ili istraživač?

Njih 63,7 % izjasnilo se da su u programu mobilnosti Erasmus+ sudjelovali više puta. S druge strane, njih 36,3 % sudjelovalo je samo jednom.

Iz priloženoga se vidi da su nastavnici skloni češće sudjelovati u programu mobilnosti.

Koliko je dana trajao Vaš posljednji boravak na partnerskom visokom učilištu (ukupno trajanje Erasmus+ mobilnosti)?

Najveći broj nastavnika, 27,2 %, navodi kako je njihov boravak trajao 12 dana na partnerskom visokom učilištu. Njih 18,2 % provelo je 14 dana na partnerskom visokom učilištu. Upola manje dana, točnije sedam dana, trajao je boravak 18,2 % nastavnika. Isti taj postotak navodi kako je boravio osam te pet dana na partnerskom visokom učilištu.

Na kojem ste stranom visokom učilištu koristili program mobilnosti Erasmus+ posljednji put?

Nastavnici navode sljedeća sveučilišta: *Università degli studi di Trieste* (Italija), *Universitat de Barcelona* (Španjolska), *Loyola University* (Chicago, SAD), *Università degli Studi dell'Insubria* (Italija), *Universidad Nacional de Educación a Distancia* u Madridu (Španjolska), *Università degli Studi di Perugia* (Italija), *Università degli Studi di Verona* (Italija), *University of Hertfordshire* (UK), *Univerza v Ljubljani* (Slovenija), *Universität zu Köln* (Njemačka) te *Universität Wien* (Austrija).

Nastavnici pak u najvećem broju borave na talijanskim sveučilištima (njih 27,2 %).

Koje ste godine prvi puta sudjelovali u programu mobilnosti Erasmus+?

Najveći je broj nastavnika prvi put sudjelovao 2013. i 2016. godine (27,3 %). Njih 18,2 % sudjelovalo je 2012. godine, a njih 9,1 % 2014., 2017. te 2019. godine.

Što Vas je potaklo na korištenje programa mobilnosti? Molimo da navedete razloge prijave.

Kao i kod studenata, nastavnici u najvećem broju ističu kako ih je prvenstveno potaklo novo iskustvo. Osim toga, neki od razloga su međunarodno okruženje, novi kontakti, želja za učenjem, usavršavanje stranoga jezika, proširenje znanja i spoznaja u području planiranja i organizacije nastave, upoznati razine drugih sveučilišta, ispitati granice te mogućnost istraživanja na stranom institutu.

Molimo Vas da navedete pozitivna iskustva stečena tijekom Vašega

sudjelovanja u programu Erasmus+ u svojstvu nastavnika ili istraživača.

Nastavnici navode kako je mobilnost od iznimne važnosti za unaprjeđenje izvođenja nastave te da predstavlja važan korak u njihovu znanstvenom i stručnom usavršavanju. Uz to, kao pozitivna iskustva ističu i nova akademska poznanstva i shodno tomu uspostavu odlične suradnje s nastavnicima iz prihvatne institucije, koja je na kraju rezultirala ne samo u objavi zajedničkih radova već i u suradnji na zajedničkim projektima. Također, navode i upoznavanje sustava stranih sveučilišta kao i mogućnost rada u drukčijim uvjetima.

Nastavnici, kao i studenti, navode kako je mobilnost od posebnoga značaja za unaprjeđenje nastavnoga procesa. Sudjelovanjem u programu mobilnosti upoznaju se s novim metodama izvođenja nastave, novim idejama, a što posljedično dovodi do primjene tih metoda i ideja na matičnom fakultetu.

Molimo Vas da navedete negativna iskustva stečena tijekom Vašega sudjelovanja u programu Erasmus+ u svojstvu nastavnika ili istraživača.

18,2 % izjasnilo se kako je jedino negativno iskustvo administracija, dok ostali navode kako nisu imali negativnih iskustava.

Što smatrate prednostima sastavnice partnerskoga sveučilišta, koju ste posjetili u odnosu na Pravni fakultet Osijek?

Kao prednosti partnerskoga sveučilišta nastavnici navode velik broj istraživača iz raznih dijelova svijeta od kojih je moguće učiti temeljem iskustva koje su oni stekli. Neki navode bolju knjižničnu građu, neki pak ističu tehnološku (na)prednost³³ kao prednost. Jedan od nastavnika kao prednost sveučilišta koje je posjetio ističe visoke standarde za napredovanje koji sve nastavnike primoravaju na aktivniji znanstveni i nastavni angažman čime osiguravaju visoku kvalitetu svojoj instituciji.

Što smatrate nedostacima sastavnice partnerskoga sveučilišta, koju ste posjetili u odnosu na Pravni fakultet Osijek?

Njih 45,5 % navodi kako isti ne postoje. Od preostalih neki ističu lošu organizaciju, drugi pak činjenicu kako studenti fakulteta koje su posjetili slabije govore engleski jezik i teže prate predavanje gostujućih predavača. Jedan od nastavnika posjetio je fakultet na kojem se nastava održava isključivo *online* pa kao nedostatak navodi otuđenost studenata od matičnoga fakulteta.

Ukoliko ste u programu međunarodne mobilnosti bili u svojstvu nastavnika, što Vas se posebno dojmilo u nastavnom procesu partnerskoga visokog učilišta?

Nastavnici navode kako ih se dojmila visoka motiviranost tamošnjih studenata koji su vrlo aktivni na predavanjima i sama interakcija sa studentima. Kako su neki od nastavnika za vrijeme posjeta partnerskih sveučilišta predavanja održavali u *online* okruženju, ističu kako su se zbog takvoga izvođenja nastave lakše snašli u *online* nastavi koju su bili primorani izvoditi za vrijeme pandemije bolesti COVID-19 u ljetnom semestru ak. god. 2019./2020. Isti navode kako ih se dojmila uporaba modernije tehnologije za izvođenje nastave.

Jeste li nešto, i što, od navedenoga u prethodnom odgovoru nakon provedene mobilnosti odlučili implementirati u nastavu?

Jedan od nastavnika navodi kako je omogućio praćenje predavanja putem alata za

33 Upotreba moderne tehnologije za izvođenje nastave i provođenje ispita.

udaljeno učenje još u vrijeme kad je to studentima u RH bilo poprilično neobično. Osim toga, uključio je mnoštvo studija slučaja (*case study*) i davanje konkretnih primjera uz teorijske dijelove. Uz sve to ističe kako sa studentima prakticira opušteniji i više prijateljski odnos nakon boravka na Erasmusu. Kako je već navedeno u prethodnom odgovoru, neki od nastavnika održavali su nastavu u *online* okružju što im je uvelike pomoglo prilikom izvođenja nastave za vrijeme pandemije koronavirusa. Neki su čak teme svojih istraživanja uključili u svoja predavanja i osmislili novi predmet.

Molimo Vas da u ovom pitanju ocijenite sljedeće stavove prema sljedećem tumačenju: 1 – ne slažem se, 5 – slažem se, 0 – nemam mišljenje.

Stav: Posjet sastavnici partnerskoga sveučilišta doprinio je poboljšanju mojih nastavnih ili istraživačkih metoda.

Njih 72,7 % navodi kako im je posjet sastavnici partnerskoga sveučilišta doprinio poboljšanju nastavnih, odnosno istraživačkih metoda, a 18,2 % ocjenjuje taj stav ocjenom 4 što znači da se više slažu nego ne slažu. Međutim, 9,1 % niti se slaže niti ne slaže.

Stav: Moje znanje i nastavno iskustvo doprinijeli su ugledu Pravnoga fakulteta Osijek.

Da je znanje i nastavno iskustvo doprinijelo ugledu matičnoga fakulteta, smatra njih 36,4 %. Također, isti stav s ocjenom 4 ocjenjuje 36,4 % što znači da su više skloni slaganju s tim stavom nego neslaganju. S druge strane, 27,2 % niti se slaže niti ne slaže.

Stav: Mobilnost nastavnika unaprjeđenjem nastavnih metoda doprinosi kvaliteti studiranja naših studenata.

Njih 81,8 % smatra da mobilnost nastavnika unaprjeđenjem nastavnih metoda doprinosi kvaliteti studiranja naših studenata, a 9,1 % ocjenjuje spomenuti stav ocjenom 4 što znači da se više slažu nego ne slažu. Isti broj (9,1 %) niti se slaže niti ne slaže.

Jeste li skloni nastaviti koristiti Erasmus+ program mobilnosti nastavnoga osoblja?

Svi nastavnici odgovaraju sa *da*, odnosno svih 100 % sklono je nastaviti koristiti Erasmus+ program mobilnosti nastavnoga osoblja.

Želite li još nešto istaknuti ili komentirati? Molimo da svoj komentar unesete niže.

Jedan od nastavnika ističe kako je važnost, odnosno prednost programa Erasmus+ u razvoju i jačanju međunarodne sveučilišne suradnje te u unaprjeđenju izvođenja nastave na matičnim fakultetima. Osim toga, predstavlja važan korak u znanstvenom i stručnom usavršavanju nastavnika.

Također, jedan ispitanik navodi kako bi volio da se mogućnost mobilnosti koristi u još većoj mjeri nego do sada jer se na taj način podiže kvaliteta matičnoga fakulteta i nastavnika te se obogaćuju nastavni procesi.

4.3. Mobilnost na Pravnome fakultetu Osijek

PRAVOS je donio svoj Pravilnik o Erasmus+ programu međunarodne mobilnosti studenata (2017.) kao i Protokol Erasmus+ dolazne i odlazne studentske mobilnosti

Pravnoga fakulteta Osijek (2018.). S ovim dvama aktovima detaljno je uređena odlazna i dolazna mobilnost. PRAVOS je sklopio ukupno 46 ugovora o Erasmus+ suradnji.

U razdoblju od 2009. – 2020. godine ukupno je 58 studenata našega fakulteta koristilo program Erasmus+ mobilnosti i to uglavnom za nastavu, u pravilu jedan semestar i uglavnom na završnim godinama studija. Prva dolazna mobilnost realizirana je u akademskoj godini 2012./2013. Od tada je na našem Fakultetu boravilo 36 inozemnih studenata, uglavnom u svrhu studiranja i u pravilu na jedan semestar.

S druge strane, kad govorimo o mobilnosti (ne)nastavnoga osoblja u razdoblju 2011. – 2020. godine, ukupan broj nenastavnoga odnosno nastavnoga osoblja koji je koristio program mobilnosti iznosi 53, dok je 28 inozemnoga (ne)nastavnog osoblja boravilo na našem Fakultetu. Na PRAVOS-u su u međuvremenu unaprijeđene aktivnosti promocije Erasmus+ programa studentske, nastavničke i stručno-administrativne dolazne i odlazne mobilnosti. Sve relevantne informacije objavljuju se na mrežnim stranicama Sveučilišta, Fakulteta, ali i na *Facebook* profilu Fakulteta i Studentskoga Zbora.³⁴

Cilj je Fakulteta povećanje odlazne i dolazne mobilnosti tijekom vremena, a s tim ciljem poduzima se niz mjera, primjerice, uvođenjem Erasmus *caffea*, aktivnosti u sklopu koje u opuštenoj atmosferi informiramo studente o prednostima mobilnosti. Isti je nedavno održan (9. rujna 2020. godine) na *Zoom* platformi s obzirom na epidemiološku situaciju na kojem su zainteresiranim studentima sve informacije i odgovore na pitanja dali studenti i nastavnici koji su sudjelovali u samom programu mobilnosti. Također, povodom Dana Europe koji se obilježava na PRAVOS-u organiziraju se brojne aktivnosti kojima se propagira mobilnost.

5. ZAKLJUČAK

Na temelju iznesenih rezultata istraživanja među nastavnicima i studentima može se zaključiti da program mobilnosti Erasmus+ igra važnu ulogu u unaprijeđenju nastavnoga procesa. EU svakako ostvaruje zadane ciljeve provedbom Erasmus+ programa mobilnosti, točnije EU svojim projektom doprinosi poboljšanju obrazovnih sustava država članica. Iz prikazane analize vidimo kako su nastavnici svjesni važnosti programa mobilnosti koji doprinosi njihovu osobnom razvoju, ali najvažnije, njihovu stručnom usavršavanju što dovodi do podizanja kvalitete znanstveno-istraživačkoga rada na Fakultetu. U prilog tomu govori činjenica da je većina ispitanih nastavnika više puta sudjelovala u programu mobilnosti te da su skloni nastaviti sudjelovati u istom. Osim toga, ono što su zapazili i naučili na sastavnicama partnerskih sveučilišta primijenili su, koliko je to bilo moguće, na matičnom fakultetu. S druge strane, važnu ulogu igra i mobilnost studenata u poboljšanju obrazovnoga sustava. Program mobilnosti prije svega doprinosi stjecanju novih znanja studenata, a s druge strane, iskustvom koje steknu pridonose poboljšanju nastavnoga procesa svojih matičnih fakulteta. Studenti su vrlo otvoreno ukazali na prednosti partnerskih sveučilišta koja su posjetili i to trebaju biti smjernice Upravi Fakulteta za poboljšanja vlastite institucije.

34 Izvješće o primjeni Strateškog plana za razdoblje 2015.-2020. iz rujna 2019. godine

Iskustvom Erasmus mobilnosti studenti postaju kompetentniji za buduća radna mjesta te isto tako nakon završetka studija na tržištu rada pronalazimo stručnije, odnosno kvalificiranije osobe. Iz provedenoga istraživanja zaključujemo da su studenti ispunili svoja očekivanja koja su imali prilikom prijave za sudjelovanje u programu mobilnosti te je isto tako vidljivo da se studenti vraćaju s mnogo više pozitivnih nego negativnih iskustava.

Štoviše, broj studenata koji su sudjelovali u Erasmus+ programu mobilnosti može i treba biti veći. Naš fakultet, svjestan te činjenice, marljivo radi na aktivnostima kojima povećava informiranost studenata te ih potiče na sudjelovanje.

Tunjica Petrašević, Ph. D., Associate Professor
Samanta Filipović, student
University of Osijek, Faculty of Law

THE IMPACT OF ERASMUS+ TEACHING STAFF AND STUDENT MOBILITY ON THE ADVANCEMENT OF TEACHING

Summary

As a policy, education is within the competence of the Member States of the European Union (EU). As education-related challenges are common (in varying degrees) to the Member States, a common action is only sensible. Prior to the Maastricht Treaty (1993), there had existed no legal basis for EU action in the domain of education. The Treaty provided the EU only with constrained competence, and it was not until the Lisbon Treaty (2009) that educational policy was recognized as a supporting, i.e., coordinating competence of the EU.³⁵ Erasmus+ is an EU program aimed at strengthening knowledge and skills and thus employability of EU citizens, as well as improving education, training, and work in the fields of youth and sports. Erasmus+ is an integration of seven earlier programs,³⁶ one such being the Lifelong Learning Program, of which Erasmus was a component. This paper focuses on Erasmus+, specifically its Key Action 1: Learning Mobility of Individuals, with particular regard to teaching staff and student mobility. Key Action 1 is aimed at modernization and improvement of higher education across Europe and the world.

The aim of this paper is to examine the impact of the Erasmus+ teaching staff and student mobility on the advancement of teaching at the Faculty of Law in Osijek (directly), and other faculties of law in Croatia (indirectly). To that end, a survey will be conducted among teaching staff and students of the Faculty of Law in Osijek who have participated in the Erasmus+ mobility program.

Keywords: European Union, Erasmus+, mobility, teaching staff, students.

LITERATURA

1. Cristina Fernández-Rovira, „The journey into the European public sphere. The case of the Erasmus programme.“, *Universitas*, br. 30 (2019)
 2. Dunja Duić i Tunjica Petrašević, „Impact of the Erasmus+ Jean Monnet Chair in EU procedural law project on students from faculties other than the Faculty of law“,
-
- 35 Dunja Duić and Tunjica Petrašević, „Impact of the Erasmus+ Jean Monnet Chair in EU Procedural Law Project on Students from Faculties Other Than the Faculty of Law“, in *Economy of Eastern Croatia - Vision and Growth*, Anka Mašek Tonković (Osijek: J. J. Strossmayer University of Osijek, Faculty of Economics in Osijek, 2017), pp. 455-456.
- 36 See: *Erasmus+ Programme Guide*, accessed 2 July 2020, https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/programme-guide_en

- u: *Economy of Eastern Croatia - Vision and Growth*, Anka Mašek Tonković, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku, (2017)
3. Izvješće o primjeni Strateškog plana za razdoblje 2015.-2020. iz rujna 2019. godine
 4. Komunikacija Komisije Europskom parlamentu, Vijeću, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru i Odboru regija, dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0268&from=EN>
 5. Sandro Serpa et al., „Mobility in the Internationalisation of Higher Education Institutions“, *International Journal of Higher Education* 9, br.4 (2020)
 6. Sue Hubble, Alex Bellis i Paul Bolton, The Erasmus Programme. Briefing paper, House of Commons, (2020)
 7. Tamara Čapeta, „Europska unija po Lisabonskom ugovoru“, *Hrvatska javna uprava* 10, br. 1 (2010)
 8. Ugovor o Europskoj uniji, *Službeni list Europske unije*, C 202/1, 7. lipnja 2016.
 9. Ugovor o funkcioniranju Europske unije, *Službeni list Europske unije*, C 202, 7. lipnja 2016.
 10. Uredba (EU) br. 1288/2013 Europskog parlamenta i Vijeća od 11. prosinca 2013. o uspostavi programa Erasmus+: programa Unije za obrazovanje, osposobljavanje, mlade i sport i stavljanje izvan snage odluke br. 1719/2006/EZ, 1720/2006/EZ i 1298/2008/EZ, SL L 347, 20.12.2013.
 11. Vodič za program Erasmus+, dostupan na: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/programme-guide_hr
 12. Mrežna stranica EUR-Lex, *Erasmus+ – Transnacionalna partnerstva EU-a u područjima obrazovanja, osposobljavanja, mladih i sporta*, dostupno na: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=legisum:150102_1
 13. Mrežna stranica EUR-Lex, *Glosar sažetaka zakonodavstva*, dostupno na: https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/open_method_coordination.html?locale=hr
 14. Mrežna stranica Europske komisije, *Europski prostor obrazovanja*, dostupno na: https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/european-education-area_hr
 15. Mrežna stranica Europske komisije, *Područja djelovanja EU-a*, dostupno na: https://ec.europa.eu/info/about-european-commission/what-european-commission-does/law/areas-eu-action_hr
 16. Mrežna stranica Vijeća Europske unije, *Rimska deklaracija*, dostupno na: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/03/25/rome-declaration/pdf>

Prof. dr. sc. Alan Uzelac, dipl. iur.*

Juraj Brozović, mag. iur.**

Ema Basioli***

UTJECAJ PRAKSE U PRAVNOJ KLINICI PRAVNOGA FAKULTETA U ZAGREBU NA ZAPOSLENJE NAKON ZAVRŠETKA STUDIJA

UDK: 347.921.6:378.4(497.5).096:34](Zagreb)

Primljeno: 30. 11. 2020.

Prihvaćeno: 1. 2. 2021.

Prethodno priopćenje

Sažetak

Kliničko pravno obrazovanje praktični je oblik nastave na pravnim fakultetima u sklopu kojeg se teorijsko znanje primjenjuje na pravnim problemima konkretnih stranaka. Aktivnim uključivanjem u rješavanje brojnih društvenih problema kroz kliničku praksu studenti dodatno razvijaju sposobnosti primjene naučenoga gradiva, stječu socijalne vještine i etičke vrijednosti, ali i opće i strukovne kompetencije koje su tražene na tržištu rada. Pravna klinika Pravnoga fakulteta u Zagrebu u svojem je desetogodišnjem radu uključila više od osamsto studenata koji su riješili preko petnaest tisuća predmeta davanjem općih pravnih informacija i izradom pisanih pravnih mišljenja što je zahtijevalo primjenu propisa iz raznih pravnih područja. S obzirom na to da dosad nije empirijski zabilježen utjecaj kliničke prakse na Pravnom fakultetu u Zagrebu na zaposlenje nakon završetka studija, u prvom će se dijelu rada prikazati rezultati provedenoga anketnog istraživanja na reprezentativnom uzorku bivših studenata kliničara, a sadašnjih magistara prava, sa zaključcima o mjeri u kojoj je klinička praksa studentima pomogla u savladavanju gradiva u okviru studija, koliko u zaposlenju, a koliko im je pomogla (i dalje pomaže) u obavljanju svakodnevnih zadataka na njihovu radnom mjestu. Kako bi se rezultati anketnoga istraživanja povezali s načinom i organizacijom rada u Pravnoj klinici Pravnoga fakulteta u Zagrebu te njezinim ciljevima, u drugom će se dijelu rada prikazati studije slučajeva sedam kliničkih grupa te potom iznijeti zaključci o ključnim elementima kliničke prakse na Pravnom fakultetu u Zagrebu.

* Redoviti profesor u trajnom zvanju, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, alan.uzelac@pravo.hr

** Asistent, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, juraj.brozovic@pravo.hr

*** Studentica Pravnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, studentska administratorica, Pravna klinika Pravnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, ema.basioli@student.pravo.hr

Ključne riječi: praktično pravno obrazovanje, pravne klinike, kliničko pravno obrazovanje, zapošljavanje pravnika.

1. UVOD

Za uspješan završetak integriranoga preddiplomskoga i diplomskoga pravnog studija u Republici Hrvatskoj studenti su u pravilu dužni upisati i položiti praktični dio nastave, odnosno uspješno završiti neki od oblika praktičnih vježbi u skladu s izvedbenim planom fakulteta na kojem studiraju.¹ Razlog treba tražiti u želji da studenti već tijekom studija dođu u priliku primijeniti naučeno gradivo umjesto da im se to omogući tek po završetku studija. Praktične vježbe mogu obaviti u određenim ustanovama, odvjetničkim uredima ili društvima, sudjelovanjem u simuliranom suđenju (*moot court*), hospitiranjem na sudu te, barem na onim fakultetima gdje je takav oblik prakse dostupan, u pravnim klinikama.

Kliničko pravno obrazovanje nije novost ni u svijetu ni u Republici Hrvatskoj. Ono veže svoje korijene uz inovativnu *case* metodu učenja prava harvardskoga profesora C. C. Langdella koji je predložio da studenti proučavaju odluke sudova i tako predviđaju sadržaj sudskih odluka u budućnosti. Problem Langdellova pristupa pravnom obrazovanju bio je taj što je bio statičan jer se u potpunosti usredotočio na ranije donesene sudske presude pa se s vremenom pristupalo dinamičnijim oblicima takvoga učenja, odnosno osnivanjem pravnih klinika.² Kao oblik praktičnoga obrazovanja pravne klinike prepoznate su još u 19. stoljeću u Sjedinjenim Američkim Državama, a u Europi tek od kraja 20. stoljeća.³ Tradicionalno se osnivaju radi ostvarenja dvaju ciljeva: pružanja besplatne pravne pomoći socijalno ugroženim pojedincima i skupinama te osposobljavanja studenata prava za pravne vještine i pripremom za preuzimanje društvenih odgovornosti.⁴

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu prepoznao je potrebu dodatnoga razvijanja socijalnih vještina, produbljivanja znanja i primjene naučenoga gradiva pa je 2010.

- 1 V. izvedbene i nastavne planove Pravnoga fakulteta u Osijeku (<https://www.pravos.unios.hr/integrirani-preddiplomski-i-diplomski-sveucilisni-studij/izvedbeni-plan>), Pravnoga fakulteta u Splitu (<http://www.pravst.unist.hr/dokumentacija/#1554217507046-dac510e3-86d5>) te Pravnoga fakulteta u Zagrebu (https://www.pravo.unizg.hr/pravni-studij/5.godina/nastavni_plan). Pristupljeno 5. listopada 2020. Ističemo kako na Pravnom fakultetu u Rijeci (<http://pravni.uniri.hr/files/studiji/diplomski/izvedbeni700.pdf>) u osmom i devetom semestru postoji mogućnost da studenti kao izborni kolegij upišu jednu od klinika, ali nije riječ o pravnoj klinici u kojoj studenti samostalno intervjuiraju stranku te potom pružaju pravnu pomoć (eng. *live-client clinic*). Ostali oblici praktičnih vježbi usporedivi su na svim pravnim fakultetima u Republici Hrvatskoj.
- 2 Stephen Wizner, „The Law School Clinic: Legal Education in the Interests of Justice”, *Fordham Law Review* 70, br. 5 (2002):1931, <https://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol70/iss5/29>.
- 3 Barbara Bilić, Tena Čupić, Janko Havaš, „Hrvatska pravnoklinička iskustva u svjetlu dobrih europskih praksi”, *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja* 53, br. 105 (2019):101, <https://hrcak.srce.hr/235495>.
- 4 Mohammad Mahdi Meghdadi, Ahmad Erfani, „The role of legal clinics of law schools in human rights education”, *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 15 (2011):3015, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.04.234>.

osnovana Pravna klinika Sveučilišta u Zagrebu (dalje: Pravna klinika). Svojom organizacijom, ciljevima, metodom rada i rezultatima postala je ne samo najvećom pravnom klinikom u Republici Hrvatskoj već i predvodnikom kliničkih aktivnosti u ovom dijelu Europe. Zato je osobito važno u prvom dijelu rada prikazati osnovna načela na kojima je ustanovljena te razloge za upravo takvu organizaciju.

Nadalje, s obzirom na nedostatak istraživanja o zadovoljstvu i uspješnosti stažiranja studenata kliničara u pravnim klinikama te korelaciji stjecanja kliničkoga iskustva s pronalaskom zaposlenja i pomoći u obavljanju svakodnevnih aktivnosti na radnom mjestu, proveli smo empirijsko istraživanje nad reprezentativnim uzorkom bivših studenata kliničara Pravne klinike. Cilj je na temelju istraživanja donijeti zaključke o tome kako i koliko pravno kliničko obrazovanje utječe na savladavanje gradiva i stjecanje općih i strukovnih kompetencija studenata te kako se one nakon završetka studija odražavaju na njihov položaj na tržištu rada. U istraživanju smo koristili kvantitativnu metodu (analizom rezultata anketnoga upitnika) te deskriptivno-kvalitativnu metodu (analizom sedam odabranih predmeta riješenih u Pravnoj klinici).

U prvom je dijelu istraživanja prije svega trebalo odrediti uzorak. Nakon deset godina djelovanja u Pravnoj klinici je do 1. ožujka 2020. volontiralo 879 studenata, od kojih je njih najmanje 552 završilo pravni studij do 15. lipnja 2020. kad je vršeno uzorkovanje. *Online* anketni upitnik od 20 pitanja izrađen je u *Microsoft Formsu* te je poslan ispitanicima u razdoblju od 13. do 27. srpnja 2020. godine, a krajnji rok za njegovo ispunjavanje bio je 9. kolovoza 2020. Upitnik je poslan uzorku od 499 ispitanika izabranih u *MS Excelu* nasumičnim odabirom koristeći *RAND* funkciju. Ispitanici su osobe obaju spolova koje su uspješno završile pravni studij i stekle titulu magistra prava te su volontirale za vrijeme studija najmanje jedan semestar u Pravnoj klinici. Sva su pitanja zatvorenoga tipa s već ponuđenim odgovorima ili mogućnosti označavanja stupnja slaganja ili neslaganja s određenom tvrdnjom, a upitnik je ispunilo ukupno 238 ispitanika. Time je zadovoljen uvjet reprezentativnosti jer margina pogreške iznosi manje od 5 % ($p < 0.05$).

U drugom dijelu rada praktičnim primjerima i opisom kliničkih aktivnosti prikazat će se kako se spomenuta vizija osnivanja i ciljevi Pravne klinike odražavaju u svakodnevnom radu studenata volontera te prožimaju kroz predmete svih sedam specijaliziranih kliničkih grupa. Detaljnom analizom sedam reprezentativnih predmeta različite pravne problematike prikazat će se kako klinički rad pomaže primijeniti naučeno gradivo, pomaže i u savladavanju i učenju novih instituta, upoznaje studente s područjima koja su marginalno ili nimalo pokrivena kurikulumom, pomaže studentima u stjecanju vještine strukturiranoga pisanoga pravnog izražavanja u stjecanju komunikacijskih i socijalnih vještina te u usvajanju etičkih vrijednosti. Naposljetku, posljednji odabrani slučaj dokazuje kako Pravna klinika ostvaruje svoj osnovni cilj osnivanja, odnosno pomoć ugroženim skupinama društva, a studenti volontiranjem ne doprinose samo svojem obrazovanju i stjecanju praktičnoga znanja već daju i zavidan doprinos zajednici.

2. KLINIČKO OBRAZOVANJE NA PRAVNOM FAKULTETU U ZAGREBU

2.1. Ciljevi, struktura i način djelovanja Pravne klinike

Kliničko pravno obrazovanje predstavlja obrazovnu transformaciju, a javilo se iz potrebe za promjenom koncepta učenja. Studenti ne uče pravne institute samo čitajući literaturu već i uključivanjem u rad šire društvene zajednice.⁵ Pravna klinika osnovana je u listopadu 2010. nakon što je s Ministarstvom pravosuđa sklopljen Ugovor o financiranju projekata udruga ovlaštenih za pružanje besplatne pravne pomoći i pravnih fakulteta za rad pravnih klinika iz sredstava za pružanje besplatne pravne pomoći za 2010.⁶ te izmijenjen Pravilnik o studiju. Od svojih početaka Pravna klinika djeluje u okviru Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći (NN 62/08, 44/11 i 81/11, odnosno kasnije NN 143/13, 98/19, u daljnjem tekstu: ZBPP) te je ovlašten pružatelj primarne pravne pomoći koja se sastoji u pravnom savjetovanju i informiranju korisnika besplatne pravne pomoći.⁷ Kao uzor/model kliničkoga obrazovanja odabrana je pravna klinika Pravnoga fakulteta Oslu (*JussBuss*) koju karakterizira autonoman rad studenata u grupama vođen idejom naglašene socijalne osjetljivosti uz istodobno stjecanje korisnih praktičnih vještina.⁸

Volontiranjem u Pravnoj klinici, pružajući primarnu pravnu pomoć iz različitih područja, studenti nadograđuju svoje praktično pravno znanje⁹, ali i doprinose cijelom sustavu pravne pomoći i cjelokupnoj zajednici upravo zato što je osiguran besplatan pristup na pravnu pomoć najugroženijim skupinama društva.¹⁰ Jedan od ostalih ciljeva jest senzibilizirati studentsku populaciju i podržati ih u volonterskom radu i drugim oblicima pravnoga djelovanja radi opće dobrobiti ili zaštite ugroženih osoba i socijalnih skupina te njihovu aktivizmu.¹¹

Podjela na grupe, preuzeta iz norveškoga modela, u početku je imala minimalistički oblik, s podjelom na tri grupe – građansku, kaznenu i upravnu – koje

5 Alan Uzelac, Barbara Preložnjak, „Clinical Legal Education Between the Labor Market Demands and the Need to Contribute to Society”, izlaganje na konferenciji Međunarodne mreže za kliničko pravno obrazovanje (ENCLE) u Torinu, 20. - 21. rujna 2018.

6 Barbara Preložnjak, „Clinical legal education in Croatia – from providing legal assistance to the poor to practical education of students“, *International Journal of Clinical Legal Education*, br.19 (2013):373-374.

7 Čl. 6. st. 2. navodi kako primarnu pravnu pomoć pružaju upravna tijela, ovlaštene udruge i pravne klinike.

8 Juraj Brozović, „Pravna klinika – odlična prilika za stjecanje praktičnih vještina već tijekom studiranja”, *Pro Bono*, br. 1 (2012):1, https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Pro_bono_1.pdf.

9 Barbara Preložnjak, Juraj Brozović, The financial challenges of clinical legal education: an example from a zagreb law clinic, *International Journal of Clinical Legal Education* 23, br. 4. (2016):145.

10 *Ibid.*, str. 11 i 12.

11 Taj studentski aktivizam odražava se i na dužnost svakoga studenta da surađuje s jednom od pedesetak udruga civilnog društva s kojima je Pravna klinika u deset godina svojega djelovanja sklopila sporazume o suradnji.

su održavale pravno područje u kojem su se studenti kliničari trebali specijalizirati. Vrlo brzo, već u drugom semestru djelovanja, Pravna klinika shvatila je da se njezina organizacijska struktura mora u većoj mjeri približiti korisnicima koji kao pravni laici ne mogu unaprijed prepoznati u koju grupu predmeta ulazi njihov predmet. Stoga je od drugoga semestra Pravna klinika podijeljena u šest, a od naredne akademske godine sedam grupa čiji nazivi odražavaju specifične ugrožene skupine građana:

- Grupa za pomoć tražiteljima međunarodne zaštite i strancima
- Grupa za suzbijanje diskriminacije i prava manjina
- Grupa za prava djece i obiteljsko uzdržavanje
- Grupa za zaštitu i pomoć žrtvama kaznenih djela
- Grupa za zaštitu prava radnika
- Grupa za zaštitu prava pacijenata
- Grupa za pomoć građanima u ovršnom postupku.

Pravna klinika ima integralni i diverzificirani pristup prema pravnim problemima, odnosno svaki se korisnik može obratiti Pravnoj klinici neovisno o vrsti pravnoga problema s kojim se susreo. Dežurni student provodi intervju i uz pomoć studentskoga administratora unosi u bazu osnovne podatke o stranci i njezinu predmetu. S obzirom na informacije i pitanja predmet se dodjeljuje jednoj od radnih skupina (grupa) koja u najbližoj mjeri odgovara potrebama pojedine stranke.¹² Unutar Pravne klinike djeluju još dvije grupe koje su sastavljene od studenata svih kliničkih grupa: Grupa za odnose s javnošću i Uredništvo biltena *Pro bono*.¹³

Autonomija studenata koju Pravna klinika pokušava poticati po uzoru na norveški model odražava se i na njezina tijela upravljanja. Rad Pravne klinike vodi i koordinira vodstvo, odnosno voditelj Pravne klinike koji ima više zamjenika i pomoćnika. Voditelj predstavlja Pravnu kliniku te nadzire opći rad i njezino poslovanje.¹⁴ Međutim, ključno tijelo upravljanja – Malo vijeće – čine pored vodstva, akademskih i vanjskih mentora, studentski mentori svake od sedam kliničkih grupa. Malo vijeće donosi ključne odluke o projektima i planovima rada Pravne klinike, organizacijskim i strukturnim promjenama, uključivanju u rad novih akademskih mentora, imenovanju studentskih mentora i administratora i sl.¹⁵ Jednom u semestru održava se i plenum svih studenata kliničara da se tako svakom uključenom studentu omogući utjecaj na donošenje upravljačkih odluka.¹⁶

Autonomija studenata odražava se i na sam sastav studentskih grupa i izbor studentskih mentora. Iako odluku potvrđuje Malo vijeće, intervju za prijem nove generacije studenata kliničara prema posebnim uputstvima provode sami studentski mentori i administratori nadležni za rad pojedine grupe. Ključni kriteriji za prijem studenata nisu vezani primarno uz uspjeh na studiju, već motivaciju za rad, poželjno i veći broj semestara. Studentske mentore, odnosno iskusnije studente kliničare koji sudjeluju u radu Pravne klinike više od jednoga semestra, također bira sama grupa uz potvrdu Maloga vijeća jer vrijedi pravilo: oni koji zajedno odgovaraju, trebaju imati

12 *Op. cit.* bilj. 6, str. 378.

13 Čl. 13. Akta o organizaciji Pravne klinike.

14 Čl. 11. Akta o organizaciji Pravne klinike.

15 Čl. 14. Akta o organizaciji Pravne klinike.

16 Čl. 15. Akta o organizaciji Pravne klinike.

utjecaja na izbor svojih suodgovornih kolegica i kolega.¹⁷

Autonomija studenata u radu na samim predmetima, što je također karakteristika norveškoga modela, nije mogla u cijelosti biti preslikana na hrvatske prilike, odnosno pravno okruženje naviknuto na hijerarhijsku strukturu i odnose. Zato je, u cilju disperzije odgovornosti, odgovornost za rezultat i pruženu pravnu pomoć podijeljena između studenta izvjestitelja koji vrši istraživanje te na temelju toga izrađuje nacrt pravnoga mišljenja, studentskoga mentora koji je zadužen za primarnu kontrolu formalne ispravnosti i potpunosti pravnoga mišljenja, grupe koja može u svakom trenutku intervenirati i dati svoje sugestije za poboljšanje nacrta pravnoga mišljenja te akademskoga, odnosno vanjskoga mentora koji potvrđuje da je nacrt usklađen s pravnim propisima. Studenti pružaju pravnu pomoć pod stručnim nadzorom akademskih mentora.¹⁸ Akademski i vanjski mentori nisu studenti, već suradnici i nastavnici Pravnoga fakulteta u Zagrebu, odnosno druge stručne osobe (odvjetnici, odvjetnički vježbenici te drugi diplomirani pravnici) s iskustvom u pojedinom pravnom području.¹⁹ Opće pravne informacije, koje predstavljaju jednostavniji oblik pružene pravne pomoći zbog čega se često daju u usmenom obliku, podložne su jednostavnijoj formi bez kontrole akademskoga mentora, ali ponovno prolaze kontrolu studentskoga mentora i grupe.

Kako klinički rad izgleda u praksi? Unutar svake specijalizirane kliničke grupe volontira između dvanaest i osamnaest studenata te su isti podijeljeni u dvije podgrupe. Svaka klinička grupa održava dežurstvo jednom tjedno u trajanju od dva sata u prostorijama Pravne klinike, a podgrupe se unutar nje rotiraju pa je stoga student volonter dežuran jednom u dva tjedna.²⁰ Koordinaciju rada pojedinih kliničkih grupa na terenu vrše studentski administratori kojih je trenutno četvero. Njihova je uloga presudna jer su zaduženi za unos predmeta u kliničku bazu podataka, ali i statističko praćenje rada grupa kao i za svakodnevnu komunikaciju s vodstvom i drugim tijelima Pravne klinike.²¹ Oni naručuju stranke za dolazak u prostorije Pravne klinike radi intervjua na dežurstvu. Nakon provedbe intervjua grupa, zajedno sa studentskim administratorima, donosi odluku o prijemu predmeta nakon čega se on dodjeljuje jednoj od kliničkih grupa i studentu izvjestitelju unutar nje, koji odmah može početi

17 Čl. 13. i 17. Akta o organizaciji Pravne klinike.

18 Alan Uzelac, Barbara Preložnjak, „The Development of Legal Aid Systems in the Western Balkans. A Study of Controversial Reforms in Croatia and Serbia”, *Kritisk Iuss* 20, 3-4 (2012):274, f. 59.

19 Čl. 13. st. 6. i čl. 2. Akta o organizaciji Pravne klinike.

20 Stranke se Pravnoj klinici mogu obratiti telefonom, ispunjavanjem obrasca na internetskoj stranici, osobnim dolaskom u prostorije Pravne klinike u radno vrijeme ili na dežurstvo u sklopu vanjskih klinika. Vanjske klinike projekt su koji je počeo 2012., također po uzoru na norveški model, odlaskom u 14 gradova izvan Grada Zagreba kako bi pravna pomoć bila dostupna na širem teritoriju Republike Hrvatske, posebno na području onih pravnih fakulteta koji nisu uspostavili pravne klinike. U izvanrednim okolnostima uzrokovanih pandemijom i zagrebačkim potresom dežurstva u rezidentnoj klinici zamijenjena su telefonskim dežurstvima kako bismo odgovorili na epidemiološke izazove. Domagoj Zidarević, „Nova svakodnevica u Pravnoj klinici”, *Pro Bono*, br. 12 (2020):1, https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Pro_bono_12.pdf.

21 Čl. 16. Akta o organizaciji Pravne klinike.

s radom.²²

2.2. Statistika rada Pravne klinike

U Pravnoj se klinici od početka vodi statistika o broju i vrsti predmeta s ciljem praćenja rada klinike i potreba građana. U prvom desetljeću svojega djelovanja zaprimila je preko petnaest tisuća predmeta te se time prometnula u jednoga od najvećih pružatelja primarne pravne pomoći u Republici Hrvatskoj. U gotovo trećini slučajeva (32,4 %) stranke su se Pravnoj klinici obratile barem dvaput što znači da joj se trećina stranaka, očito zadovoljnih pruženom pravnom pomoći, obraća ponovno.

Svi predmeti evidentiraju se prema vrsti postupka kojem pripadaju (građanski, upravni ili kazneni) te je najviše građanskih predmeta (72,63 %), potom upravnih (20,80 %) te kaznenih predmeta (6,57 %).²³ Među građanskim predmetima prednjače ovršni predmeti, zemljišnoknjižni, a slijede ih radni (ugovor o radu, otkazni rok), obiteljski (razvod braka, uzdržavanje, skrbništvo) te pitanja vezana uz nasljeđivanje. Nadalje, od upravnih predmeta valja izdvojiti pravo na mirovinu, prava osoba s invaliditetom, pravo na besplatnu pravnu pomoć te prava tražitelja azila, a od kaznenih pitanja vezanih uz vođenje kaznenoga postupka, kaznene prijave i prekršajni postupak. Predmeti, dakle, pokrivaju materiju koja je djelomično zastupljena u kurikulumu, a djelomično područja koja studenti tek trebaju istražiti.

Pravna klinika nastoji pravnu pomoć pružiti po najvišim profesionalnim standardima, svaki predmet riješiti čim prije moguće, posebno u hitnim slučajevima, a sa svim podacima koje joj stranke ustupe postupa pažljivo i obazrivo čuvajući pritom povjerljivost podataka i dostojanstvo stranaka. Prema podacima iz ak. god. 2019./2020., pravna mišljenja u prosjeku su se izrađivala u roku od 51,79 dana iako treba naglasiti da se dio predmeta, koje označavamo hitnima, rješava značajno ranije, unutar zakonom ili sudskom odlukom određenoga roka. Opće pravne informacije daju se unutar roka od 16,62 dana.

U rad su se do tekuće akademske godine uključila 983 studenta kliničara čime je postala i najmasivniji oblik praktičnih vježbi na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Novu generaciju studenata također prima češće od, npr. simuliranih suđenja jednom semestralno ovisno o potrebama pojedine grupe.²⁴ Što se tiče broja akademskih i vanjskih mentora, njihov je broj tijekom godina varirao i ovisi o njihovoj raspoloživosti. Trenutno su aktivna čak 73 akademska mentora od kojih su većina vanjski mentori pa nisu na raspolaganju za istodobno mentoriranje velikoga broja predmeta. U rad je tijekom godina bilo uključeno još trideset i dvoje akademskih i vanjskih mentora.

22 U praksi smo skloni tomu da studentska grupa koja je provodila intervju preuzme predmet jer ima neposredna saznanja o predmetu. Međutim, broj predmeta i uža specijalizacija mogu biti razlog da predmet u konačnici bude dodijeljen drugoj grupi.

23 Podatci prikazuju stanje na dan 26. studenoga 2020. te je ukupan broj riješenih predmeta u Pravnoj klinici 15 547, a od toga 11 292 su građanski, 3233 upravni te 1022 kazneni predmeti.

24 Statistički smo zabilježili kako čak 48,81 % studenata u Pravnoj klinici ostaje volontirati dulje od jednoga semestra iako je za 10 ECTS bodova potrebno stažirati samo jedan semestar.

3. REZULTATI KVANTITATIVNOGA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

3.1. Opća karakteristika uzorka

U svrhu provođenja istraživanja za izvođenje zaključaka u prvom dijelu rada korišten je *online* anketni upitnik koji je za 500 ispitanika bio dostupan slanjem elektroničkom poštom. Anketnim upitnikom od 20 pitanja prikupljeni su podaci bivših studenata volontera Pravne klinike koji se odnose na rad u Pravnoj klinici, učenje tijekom studiranja, ali i zaposlenje i utjecaj na rad na sadašnjem radnom mjestu. Svi ispitanici imaju isti stupanj obrazovanja te su završili integrirani pravni studij, a volontirali su najmanje jedan semestar u Pravnoj klinici. Stopa odgovora na poslano ankete bila je 47,6 %, odnosno zabilježeno je 238 odgovora ispitanika što je dovoljno za ciljanu reprezentativnost.

Prvi dio anketnoga upitnika (osam pitanja) odnosio se na opće karakteristike ispitanika poput spola, starosne dobi, radnoga staža, broja dosadašnjih radnih mjesta, trenutnoga radnog mjesta, broju semestara provedenih u Pravnoj klinici, godini studija u kojoj se ispitanik uključio u Pravnu kliniku te koju je funkciju u njoj obnašao.

Iz uzorka je vidljivo da je većina ispitanika ženskoga spola (71 %) i da pripadaju dobnoj skupini od 28 do 30 godina (40,76 %). Većina ispitanika zaposlena je jednu do dvije godine (27,32 %), odnosno u neznatno manjem postotku dvije do tri godine (26,05 %). Najveći broj ispitanika do sada je radio na samo jednom radnom mjestu (40,34 %). Zanimljiv je podatak da je gotovo 9 % ispitanika radilo na više od tri radna mjesta (Tablica br. 1).

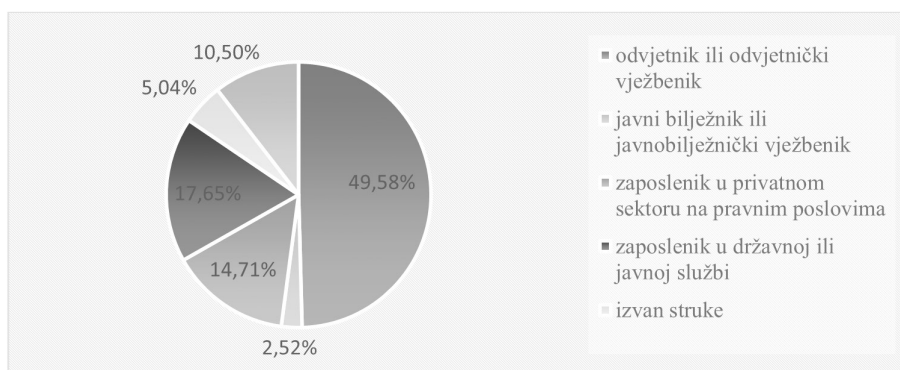
Tablica br. 1: Opća karakteristika uzorka

	APSOLUTNO	RELATIVNO (u%)
SPOL		
Ženski	169	71
Muški	69	29
DOB		
22-24	4	1,69
25-27	69	29
28-30	97	40,76
31 i više	68	29
RADNI STAŽ		
Manje od 1 godine	35	14,71
1 - 2 godine	65	27,31
2 - 3 godine	62	16,06
4 - 5 godina	46	19,33
Više od 5 godina	30	12,61

BROJ DOSADAŠNJIH RADNIH MJESTA		
1	96	40,34
2	104	43,7
3	17	7,14
4	16	6,72
5 ili više	2	2,1

Što se tiče sektora zaposlenja (Graf br. 1), najveći broj ispitanika, skoro polovina, zaposlen je kao odvjetnik ili odvjetnički vježbenik (49,58 %). Drugu polovinu čine ispitanici zaposleni kao javni bilježnik ili javnobilježnički vježbenik (2,52 %), u državnoj ili javnoj službi (17,65 %), u privatnom sektoru na pravnim poslovima (14,71 %), izvan struke (5,04 %) i na ostalim poslovima (10,50 %).

Graf br. 1: Sektor zaposlenja ispitanika

Ispitanici su u pitanju ponuđenim odgovorima također otkrili koliko su semestara volontirali u Pravnoj klinici te je najveći udio ispitanika proveo dva semestra u Pravnoj klinici (čak 42,02 %), jedan semestar (30,25 %), tri semestra (15,55 %), četiri semestra (9,66 %), pet ili više semestara (samo 2,52 %). Većina ispitanika uključila se u rad Pravne klinike na četvrtoj godini studija (47,48 %), na trećoj godini njih 28,57 %, na petoj godini njih 22,27 %, a samo 1,68 % na drugoj godini. Nadalje, 33,61 % ispitanika navelo je da je obnašalo neku od studentskih dužnosti u Pravnoj klinici poput studentskoga mentora, studentskoga administratora, člana PR-tima i člana uredništva biltena *Pro bono*.

3.2. Zadovoljstvo volontiranjem te njegovim utjecajem na studij i zaposlenje

Drugi dio upitnika odnosio se na mišljenje ispitanika o zadovoljstvu rada u Pravnoj klinici te mišljenje koliko im je rad u Pravnoj klinici pomagao pri učenju novoga gradiva, razumijevanju naučenoga gradiva, ali i zaposlenju. U ovom dijelu

upitnika svi su sudionici trebali izraziti svoj stupanj slaganja Likertovom skalom²⁵ s navedenim tvrdnjama. Navedeno je 12 tvrdnji na koje su sudionici odgovarali na ljestvici od pet stupnjeva: uopće se ne slažem, djelomično se ne slažem, niti se slažem niti se ne slažem, djelomično se slažem, u potpunosti se slažem.

Kad je u pitanju utjecaj kliničkoga staža na usvajanje i razumijevanje gradiva tijekom studija, svojim odgovorima 47,06 % ispitanika se djelomično te 41,60 % u potpunosti složilo kako im je iskustvo u Pravnoj klinici pomoglo u razumijevanju funkcioniranja pojedinih pravnih instituta u praksi i primjeni naučenoga gradiva na studiju. Nadalje, 42,44 % bivših studenata prava makar se djelomično složilo kako im je iskustvo u Pravnoj klinici pomoglo u savladavanju gradiva predmeta koje nisu položili do početka prakse. Istodobno, čak 62,61 % ispitanika uopće se nije složilo s tvrdnjom da ih je volontiranje omelo u polaganju ispita i ispunjavanju drugih studentskih dužnosti. Ovo su nam vrijedni podatci ne samo zato što potvrđuju da je ključan cilj osnivanja Pravne klinike ostvaren već i zato što vidimo da volonterske obveze, unatoč njihovoj broju i opsegu, nisu bile smetnja u uspješnom dovršetku studija.

Što se tiče utjecaja prakse u Pravnoj klinici na zaposlenje, samo 21,01 % ispitanika nije se ni djelomično složio s tvrdnjom kako im je iskustvo u Pravnoj klinici pomoglo pri zaposlenju, odnosno da poslodavac nije prilikom njihova zapošljavanja uzeo u obzir i cijenio volontiranje, dok se više od polovine ispitanika barem djelomično složilo s tom tvrdnjom (54,62 %). Što se tiče rada i obavljanja zadataka u okviru trenutnoga radnog mjesta, nešto manje od polovine ispitanika (48,74 %) barem se djelomično složilo da im je Pravna klinika pomogla u njihovu obavljanju. Osobito su nam važni podatci o stjecanju pravničkih vještina tijekom kliničkoga staža jer je velika većina ispitanika ocijenila da im je Pravna klinika barem djelomično pomogla u stjecanju komunikacijskih i socijalnih vještina potrebnih za rad sa stankama (79,84 %), vještina strukturiranoga pisanoga pravnog izražavanja (69,23 %) te razumijevanju etičkih vrijednosti i u odnosu zastupnik – stranka (74,37 %). Time smo, barem u očima bivših studenata kliničara, dobili potvrdu da Pravna klinika često neposredno, a u svakom slučaju makar posredno, utječe na zaposlenje studenata pravnoga studija.

O njihovu zadovoljstvu možda više svjedoči posljednji niz pitanja koji omogućuje da, sagledano u retrospektivi, dobijemo poruku o poželjnim nastavnim oblicima. Visoki udio ispitanika bivših studenata prava (95,38 %) općenito smatra da bi Pravni fakultet u Zagrebu trebao veći naglasak staviti na učenje kroz praksu. S ovom tvrdnjom nema ispitanika koji se uopće ili djelomično nisu složili. Nadalje, ponovno se velika većina ispitanika, njih 71,43 %, izjasnila kako se u potpunosti slaže i smatra važnim da student tijekom studentske prakse u okviru studija ostvari dodatne ciljeve poput pomoći ugroženim skupinama što nam potvrđuje da je ostvaren i drugi cilj

25 „Vrsta najčešće primjenjivane ljestvice za mjerenje stavova. Sastoji se od tvrdnji, najčešće 15 do 20, koje izražavaju pozitivan ili negativan stav prema nekom objektu stava. Svaku tvrdnju prati najčešće pet mogućih odgovora. Njima se izražava stupanj slaganja, odn. neslaganja sa stavom izraženim u tvrdnji (potpuno slaganje, slaganje, neodlučnost/neutralnost, neslaganje, potpuno neslaganje).“ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža 2020*, Pristupljeno 10. studenoga 2020., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=36507>.

osnivanja Pravne klinike. U odnosu na samu kliničku praksu polovina ispitanika u cijelosti smatra kako bi klinička praksa trebala biti obvezna za sve studente. Ono što nam je najvažnije iz aspekta zadovoljstva studenata, čak 83,61 % ispitanika u cijelosti se složio s tvrdnjom da bi preporučili mlađim kolegama volontiranje u Pravnoj klinici.

Tablica br. 2: Utjecaj kliničke prakse na studij i zaposlenje

	uopće se ne slažem	djelomično se ne slažem	niti se slažem niti se ne slažem	djelomično se slažem	u potpunosti se slažem
Iskustvo u Pravnoj klinici pomoglo mi je u razumijevanju funkcioniranja pojedinih pravnih instituta u praksi i u primjeni gradiva naučenoga na studiju.	2,10 %	2,52 %	6,72 %	47,06 %	41,60 %
Iskustvo u Pravnoj klinici pomoglo mi je u savladavanju gradiva predmeta koje nisam položio/la do početka prakse u Pravnoj klinici.	22,27 %	10,50 %	24,79 %	31,52 %	10,92 %
Volontiranje u Pravnoj klinici omelo me u polaganju ispita i ispunjavanju drugih studentskih dužnosti.	62,61 %	13,45 %	11,34 %	10,50 %	2,10 %
Iskustvo u Pravnoj klinici pomoglo mi je pri zaposlenju, odnosno poslodavac je prilikom mogega zapošljavanja uzeo u obzir i cijenio moje volontiranje u Pravnoj klinici.	13,87 %	7,14 %	24,37 %	34,03 %	20,59 %
Iskustvo u Pravnoj klinici pomaže mi u radu i obavljanju svakodnevnih zadataka u okviru trenutnoga radnog mjesta.	21,43 %	8,40 %	21,43 %	36,97 %	11,77 %
U Pravnoj klinici stekao/la sam potrebne komunikacijske i socijalne vještine potrebne za rad sa strankama koje mi koriste i danas.	3,78 %	6,72 %	9,66 %	50,00 %	29,84 %
U Pravnoj klinici stekao/la sam vještine strukturiranoga pisanoga pravnog izražavanja.	9,24 %	7,14 %	14,29 %	44,96 %	24,37 %

Pravna klinika doprinijela je mojem razumijevanju etičkih vrijednosti u odnosu zastupnik – stranka.	6,30 %	3,78 %	15,55 %	47,06 %	27,31 %
Općenito smatram da bi Pravni fakultet u Zagrebu trebao veći naglasak staviti na učenje kroz praksu umjesto klasičnih predavanja.	0,00 %	0,00 %	0,42 %	4,20 %	95,38 %
Smatram važnim da studenti tijekom studentske prakse u okviru studija ostvare dodatne ciljeve poput pomoći ugroženim skupinama građana.	0,42 %	0,84 %	5,46 %	21,85 %	71,43 %
Smatram da bi klinička praksa trebala biti obvezna za sve studente.	6,72 %	6,72 %	14,29 %	22,27 %	50,00 %
Preporučio/la bih mlađim kolegama volontiranje u Pravnoj klinici.	0,42 %	0,84 %	3,79 %	11,34 %	83,61 %

4. STUDIJE SLUČAJEVA: PRIKAZ KLINIČKE METODE U ODABRANIM PREDMETIMA

4.1. Uvodno

Na temelju gore iskazanih podataka vidimo kako su rezultati empirijskoga istraživanja među bivšim studentima, volonterima Pravne klinike potvrdili hipotezu da kliničko obrazovanje pomaže studentima u razumijevanju naučenoga gradiva, usvajanju novih znanja, kako veliku većinu njih ne ometa u ispunjavanju studentskih dužnosti i kako je poslodavac volontiranje u Pravnoj klinici uzeo u obzir prilikom zaposlenja. Kako bi se odgovori ispitanika povezali s radom u Pravnoj klinici u nastavku slijedi analiza sedam predmeta stranaka koje su studenti primili, intervjuirali te čije su pravne probleme obradili te uspješno riješili. Cilj ovoga dijela rada jest na praktičnim reprezentativnim primjerima kliničkih grupa pokazati zašto organizacija Pravne klinike s opisanom načinom rada daje rezultate dobivene anketnim upitnikom i opisane u trećem poglavlju.

U svim aspektima rada Pravne klinike u najvećoj se mogućoj mjeri štiti privatnost stranke. Stranke prilikom dolaska u Pravnu kliniku daju izričitu privolu za obradu osobnih podataka te im se daje Pouka o privatnosti Pravne klinike.²⁶ U predstavljenim

26 Dokumentacija i osobni podatci načelno se koriste samo u procesu pružanja besplatne pravne pomoći sukladno odredbama ZBPP-a. Stranka je upoznata u Pouci o privatnosti kako Pravna klinika osobne podatke koristi za postizanje drugih njezinih legitimnih interesa te da njezin predmet može poslužiti kao inspiracija za znanstveno-stručne tekstove koje Pravna klinika

slučajevima u cijelosti poštujemo anonimnost te nećemo iznositi osobne podatke stranaka, koji bi ih na bilo koji način mogli izložiti javnosti, odnosno identifikaciji.

4.2. Pravna klinika pomaže u razumijevanju funkcioniranja pravnih instituta i primjeni naučenoga gradiva

U svrhu primanja studenata u Pravnu kliniku, stručniji i iskusniji kliničari provode intervjue kandidata na početku svakoga semestra te jedno od glavnih pitanja odnosi se na motiv prijave. Najčešći odgovor jest kako žele volontirati u Pravnoj klinici zbog nedostatka praktičnoga oblika nastave, odnosno kako bi bolje razumjeli naučeno gradivo te kako bi pomogli potrebitim građanima.

U jednakom primjeru studenti su trebali primijeniti naučeno gradivo iz građanskoga materijalnog prava koji se, barem prema preliminarnoj pravnoj kvalifikaciji, odnosio na potencijalnu zastaru potraživanja. Stranka je imala više dugovanja radi čije naplate se provodila ovrha nad njezinom mirovinom. Riječ je o dugu za televizijsku pristojbu i dugu prema jednoj banci. Uz to, stranka je od privatnoga društva uzela zajam u iznosu od 1500 kuna, a čije je potraživanje ustupljeno jednoj zadruzi. Stranku je zanimalo je li nastupila zastara potraživanja te može li ikako postići otpis duga ili odgodu njegova plaćanja.

Student kliničar koji je bio izvjestitelj u predmetu primjenom Zakona o obveznim odnosima (NN 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18) na strankin slučaj zaključio je kako zastara ne teče jer su vjerovnici prekid zastarnoga roka ishodili pokretanjem ovršnih postupaka u FINA-i te sukladno tomu, zastara u konkretnim slučajevima nije nastupila niti će zastarni rok moći početi teći dok ne budu pravomoćno okončani navedeni postupci. Student je, dakle, teorijsko znanje stečeno u okviru kolegija Građansko pravo I primijenio na konkretne činjenice utvrđene intervjuom sa strankom i proučavanjem dokumentacije. Posebno vrijedi istaknuti da je student dobio uvid u ovršni spis za što u redovitom kurikulumu nema prilike do pete godine studija i to samo ako izabere kolegij Izvanparnično i ovršno pravo kao predmet izabranoga (građanskopravnog) modula.

4.3. Pravna klinika pomaže u savladavanju novoga gradiva i predmeta koji nisu položeni prije obavljanja prakse

Tipičan primjer savladavanja novoga gradiva koje studenti nisu susreli do trenutka volontiranja jest rad na predmetima iz područja radnoga prava. Studenti, naime, upisuju kolegij Radno i socijalno pravo tek u osmom semestru, odnosno u ljetnom semestru četvrte godine studija. S obzirom na to da se većina studenata priključuje upravo na četvrtoj godini, dio njih – dakako nakon edukacije i detaljnih uputa – dobiva priliku pod nadzorom usvajati gradivo ovoga kolegija prije nego što su ga imali priliku upisati. Kliničko obrazovanje i ranije se potvrdilo kao odlična metoda kojom se mogu podučavati pravni instituti različitih grana prava²⁷ i to upravo

objavljuje na blogu ili u službenom glasilu, dakako uz zaštitu povjerljivosti te potpunu anonimizaciju primljenih podataka.

27 R. J. Wilson, „Western Europe: Last Holdout in the Worldwide Acceptance of Clinical Legal

primjenom pravnih instituta na strankin konkretan primjer.²⁸

U sljedećem primjeru prikazat će se kako Pravna klinika pomaže u učenju novih pravnih instituta i novoga gradiva predmeta. U konkretnom predmetu stranka je početkom 2006. sklopila ugovor na neodređeno vrijeme za obavljanje poslova medicinske sestre u jednom domu za starije i nemoćne. Tijekom godina triput je koristila porodiljni dopust, a više puta joj je priznavan status roditelja njegovatelja. Tijekom 2017., pet dana nakon posljednjega rješenja kojim joj je priznat status roditelja njegovatelja, stranci je osobno uručen izvanredni otkaz zbog nepoloženoga stručnog ispita za medicinsku sestru i neopravdan izostanak s posla jedan dan. Stranka tvrdi da je poslodavac znao u trenutku zapošljavanja, kao i sve naredno vrijeme, da ona nema položen stručni ispit. Također, stranka navodi da je liječnica omaškom propustila navesti sporni datum u doznakama o bolovanju s obzirom na to da su prethodni i sljedeći dani pokriveni doznakama. Stranku je zanimalo je li otkaz zakonit s obzirom na njezin status i činjenicu da je poslodavac znao za manjak stručnih preduvjeta, a htjela je i znati kakve pravne mogućnosti ima na raspolaganju radi osporavanja toga otkaza. Kako bi odgovorio na strankina pitanja, kliničar je morao primijeniti više članaka Zakona o radu (NN 94/14) koji još nije savladao u dosadašnjem studiranju te naučiti više o pravnim institutima statusa roditelja njegovatelja, otkaza (analizirati razloge za otkaz, zahtjev za zaštitu prava i sl.), a u zadnjem se pitanju susreo i sa Zakonom o besplatnoj pravnoj pomoći.

U konkretnom slučaju objedinjeni su elementi radnoga i socijalnoga prava te je student bio potaknut da pronade i prouči materiju s kojom se dosad u svom obrazovanju nije susreo. Dakako, da bi studenti to mogli, potrebna je edukacija koja se na općoj razini i razini svake grupe organizira na početku svakoga semestra. Također, svaki se student može obratiti svojim akademskim mentorima za pomoć prije izrade nacrtu pravnoga mišljenja. Poželjno je da se studenti konzultiraju sa starijim kolegicama i kolegama u grupi. Desetogodišnje iskustvo pokazalo nam je da su rezultati u pravilu bolji ako rješavanju predmeta pristupi motiviran pojedinac koji tek treba istražiti određeno područje nego nemotiviran student s prethodnim znanjem o određenoj materiji.

4.4. Pravna klinika upoznaje studente s područjima koja su marginalno ili nimalo pokrivena kurikulumom

Studenti kliničari često se susreću s predmetima kad stranke žele provjeriti imaju li pravo na naknadu štete, kome i kako se potužiti zbog moguće kaznene, prekršajne i građanske odgovornosti što je djelomično pokriveno fakultetskim kurikulumom. Slično je i s pregledom socijalnih prava koja su djelomično pokrivena gradivom u okviru kolegija Radno i socijalno pravo. Međutim, brojni su slučajevi u kojim je potrebno primijeniti socijalno zakonodavstvo za koje studenti nisu mogli čuti čak i da su položili sve obvezne kolegije.

Education”, *German Law Review* 10, br. 7 (2009): 834, doi:10.1017/S207183220000136X.

28 Margaret Martin Barry, Jon C. Dubin, Peter A. Joy, „Clinical Education for This Millennium: The Third Wave” *Clinical Law Review* 7, br. 1 (2000):15, https://www.academia.edu/23947045/Clinical_Education_for_this_Millennium_The_Third_Wave.

U konkretnom se slučaju Pravnoj klinici obratila stranka koja je tad već četiri godine bolovala od dijabetesa tipa 1. Stranka je nezaposlena i upoznata je sa svojim pravom na ortopedsku pomagala, no zanimalo ju je ima li još kakvih prava uzimajući u obzir svoju dijagnozu te koje su pretpostavke za rad osoba s invaliditetom i ima li kakve prednosti prilikom zapošljavanja.

U konkretnom primjeru prava osoba s invaliditetom određena su Zakonom o socijalnoj skrbi (NN 157/13, 152/14, 99/15, 52/16, 16/17) te je isti obuhvaćen kao dio obvezne literature predmeta Radnoga i socijalnoga prava, no kod zapošljavanja osoba s invaliditetom primjenjuje se posebni zakon i odgovarajući podzakonski propisi koje studenti nemaju prilike učiti u sklopu kurikuluma. Kliničar je detaljnom analizom strankine dokumentacije i zakonskih normi utvrdio kako stranka nema posebna prava po osnovi statusa osobe oboljele od dijabetesa, no može pokušati ostvariti prava iz sustava socijalne skrbi poput osobne invalidnine, prava na doplatka za pomoć i njegu i naknadu do zaposlenja. Nadalje, kliničar je u odgovoru na drugo pitanje, primijenivši Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN 157/13, 152/14), ustanovio kako stranka u svojstvu osobe oboljele od dijabetesa tipa 1 može ostvariti pravo prednosti pri zapošljavanju i neka druga prava pod uvjetima propisanim tim zakonom i odgovarajućim pravilnicima, a možebitno može ostvariti i određena prava iz mirovinskoga sustava. Vrijedi napomenuti kako je student radom na ovom predmetu morao proučiti i primijeniti još četiri pravilnika kako bi u potpunosti utvrdio opseg strankinih prava.²⁹

4.5. Pravna klinika pomaže studentima u stjecanju vještine strukturiranoga pisanoga pravnog izražavanja

Najvažniji oblik pravne pomoći koji predstavlja sveobuhvatnu analizu strankina predmeta jest pisano pravno mišljenje koje se prema posljednjim podacima izrađuje u preko 40 % svih slučajeva u Pravnoj klinici. Iako pitanja stranaka nekad znaju biti jednostavna, broj stranica prosječnoga pravnog mišljenja iznosi između pet i deset stranica, a nerijetko prelazi taj broj. Svi studenti na početku semestra dobivaju detaljne upute o poželjnoj strukturi pravnoga mišljenja, kao i pisani priručnik za rad, no u konačnici studenti vještine pisanoga izražavanja razvijaju tek samostalnom izradom nacрта te – što je izuzetno važno – u interakciji i komunikaciji s akademskim mentorima.

U jednom takvom predmetu pravno je mišljenje prepravljano čak tri puta, što je u početku bio rezultat potrebe ispravne pravne kvalifikacije strankina pravnoga problema, a kasnije u službi pravilnoga strukturiranja misli kako bi one stranci bile razumljive. U konkretnom predmetu, strankin je muž prodao stan, no nije u Vodoopskrbi izvršio promjenu korisnika usluge te su ga ovršili. Zanimalo ga je zašto je prvi postupak povodom prigovora izgubio te odgovara li on za nepodmireni dug

29 Pored Pravilnika o sadržaju i načinu vođenja očevidnika zaposlenih osoba s invaliditetom (NN 75/18), riječ je o Pravilniku o sastavu i načinu rada tijela vještačenja u postupku ostvarivanja prava iz socijalne skrbi i drugih prava po posebnim propisima (NN 73/97, 27/01, 59/0. i 82/01), Pravilniku o utvrđivanju kvota za zapošljavanje osoba s invaliditetom (NN 157/13) te Pravilniku o poticajima pri zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN 157/13).

prema Vodoopskrbi. Uz to ga je zanimalo može li na temelju ugovora o kupoprodaji stana tražiti naknadu štete budući da ugovor sadrži odredbu kako kupac od stupanja u posjed snosi sve troškove režija. Izrada mišljenja trebala je biti brza jer je stranci u roku od nekoliko tjedana slijedilo pripremno ročište u postupku pred nadležnim sudom povodom njegova prigovora protiv novoga platnog naloga. Aktivnom komunikacijom akademskoga mentora i grupe, unatoč višestrukim prepravcima, pravno je mišljenje izrađeno u roku.

Mišljenje je prvo trebalo uskladiti s primjenjivim zakonskim propisima. Iako je stranka doista spominjala naknadu štete, valja voditi računa da je riječ o pravnom laiku i da studenti ne mogu niti trebaju biti vezani strankinom pravnom kvalifikacijom. Studente je zato trebalo upozoriti na primjenjive zakonske i podzakonske propise iz kojih je proizlazila solidarna odgovornost prodavatelja i kupca. To znači da je stranka mogla jedino postaviti regresni zahtjev, a ne zahtjev za naknadu štete, s time da je trebalo u dokumentaciji analizirati je li solidarnost ustanovljena samo u korist stranke kao jednoga od solidarnih dužnika. Student je u drugom prepravku upozoren i da prilikom ocjene zastare zahtjeva mora u obzir uzeti i mogućnost da je tijekom zastarnoga roka radnjama dužnika ili vjerovnika prekinut. Mišljenje je posljednji put izmijenjeno i zbog potrebe pojednostavljenja teksta posebno u vezi s procesnim mogućnostima na pripremnom ročištu. Svjestan složenosti pravnih pitanja, akademski mentor savjetovao je studente da stranci mišljenje uruče osobno uz usmeno pojašnjavanje njihovih elemenata. Time smo u dijalogu ostvarili i edukativnu i savjetničku komponentu kliničkoga rada.

4.6. Pravna klinika pomaže studentima u stjecanju komunikacijske i socijalne vještine u radu sa strankama

Statistički podatci pokazali su kako se svaka treća stranka ponovno obrati Pravnoj klinici za drugo pružanje besplatne pravne pomoći. Tako navodimo i primjere dvaju zaprimljenih i zatvorenih predmeta jedne stranke koji će prikazati timski rad, komunikaciju među kliničarima, ali i sa strankom. Stranka se prvo javila Pravnoj klinici vezano uz ishodenje rješenja o mirovini i pokretanju upravnoga postupka u lipnju 2019.

Stranka je krajem 2018. podnijela zahtjev za mirovinu koji nije bio riješen više od pola godine. Telefonom mu je referentica zadužena za rješavanje njegova predmeta rekla da ne zna kad će rješenje biti potpisano i da ne može dati preciznije informacije. Problem je proizlazio iz tumačenja HZMO-a da stranka nema pravo na zdravstveno osiguranje jer nema 15 godina radnoga staža u Hrvatskoj, a nije ni u radnom odnosu ni u mirovini. Stranka je općom pravnom informacijom obaviještena da je po Zakonu o upravnom postupku rok za donošenje rješenja 60 dana. Stranka se povratno javila nakon pola godine jer je dobila odbijajuće rješenje iako je ono, barem prema tvrdnjama stranke, utemeljeno na pogrešnom utvrđenom činjeničnom stanju i tumačenju isprava u spisu. Stranci smo u pravnom mišljenju pojasnili koje su mogućnosti u vezi s ulaganjem pravnih lijekova te analizirali njezine navode i primljenu dokumentaciju.

Važno je naglasiti kako su na predmetima radile dvije različite studentice

kliničarke koje su tijekom rada na predmetu surađivale i međusobno komunicirale kako bi uvid u stanje stvari bio čim potpuniji. Timski je rad značajan za kliničko obrazovanje. Poticanje timskoga rada pomaže studentima usvojiti kritične životne vještine uključujući vještine vezane uz komunikaciju, planiranje i koordinaciju, vođenje i suradnju kao i rješavanje sukoba te razvoj njihove kreativnosti.³⁰

Stranka se drugi put javila elektroničkim putem, no nakon kontaktiranja kliničarke izvjestiteljice spremno se odazvala na intervju i donijela dodatnu dokumentaciju. Kliničarka je provođenjem intervjua i redovitom telefonskom komunikacijom sa strankom često razjašnjavala nejasnoće u dokumentaciji te dobila sve potrebne pravne informacije. Ovim primjerima vidimo kako studenti često moraju višekratno komunicirati sa strankama jer se prilikom istraživanja na predmetu pojave brojna pitanja koja nisu mogla biti anticipirana tijekom provođenja samo intervjua. Samim time analiza se svakoga pojedinog predmeta produbljuje, a količina interakcije bitno povećava razumijevanje materije u odnosu na klasične nastavne oblike. Dodatno, studenti razvijaju komunikacijske vještine koje se samo djelomično mogu usvojiti upotrebom srodnih praktičnih nastavnih oblika.

4.7. Pravna klinika uči studente etičkim vrijednostima u odnosu zastupnik – stranka

Kliničari se radom na predmetu mogu susresti s nizom etičkih dilema zbog čega obvezna edukacija na početku svakoga semestra uključuje upoznavanje studenata u Pravnoj klinici s osnovnim etičkim strukovnim standardima posebno u odnosu zastupnik – stranka. Specifični dvojni položaj Pravne klinike – kao pružatelja besplatne pravne pomoći i posebnoga nastavnog oblika – uvjetuje i poseban pristup radu koji neće u svim elementima odgovarati radu odvjetnika stranaka. Studenti kliničari potiču se na objektivni odmak od interesa, želja i očekivanja njihovih stranaka te rezultat njihova rada uvijek treba biti objektivno pravno mišljenje.

Poseban etički izazov predstavljaju nekooperativne stranke koje zahtijevaju poseban pristup pa studenti nužno trebaju usvojiti i određene profesionalne i poslovne vještine za ophođenje s takvim strankama. S obzirom na to da se Pravnoj klinici može svatko slobodno obratiti, ponekad nam se javljaju stranke s kojima je iznimno teško komunicirati ili koje nisu dovoljno kooperativne da bismo im mogli pružiti kvalitetnu pravnu pomoć. Važno je da u tim predmetima studenti zadrže profesionalni pristup iako je potencijalno riječ o zlouporabi prava na besplatnu pravnu pomoć.

Tako u bazi Pravne klinike postoje zapisi o desetak predmeta jedne stranke koja se prvi put obratila Pravnoj klinici 2014. kad je odbijala dati svoje osobne podatke iako joj je pojašnjeno da je to nužan preduvjet pružanja besplatne pravne pomoći. Istoga mjeseca javila se ponovno te ovoga puta dala sve informacije potrebne za pružanje pravne pomoći. Ozbiljnost strankina problema navela je studente na odluku o prijemu predmeta jer je stranka navela kako trpi zlostavljanje od susjeda već duži period i izrazila strah da joj prisluškuju telefon. Stranka je savjetovana da se

30 Janet Weinstein, Linda Morton, Howard Taras, Vivian Reznik, „Teaching Teamwork to Law Students”, *J. Legal Educ.* 63, br. 36 (2013):38, <https://jle.aals.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1092&context=home>.

obradi državnom odvjetniku i podnese kaznenu prijavu te da priloži dokumentaciju iz bolnice u kojoj se liječila nakon posljednjega fizičkog napada. Stranka se javila nastavno na prethodni predmet s pitanjima zašto državno odvjetništvo i policija nisu pokrenuli postupak protiv susjeda, ima li pravo kazneno progoniti susjeda te kako se može obraniti od provaljivanja i uznemiravanja susjeda. Iako je stranka već dobila pravni savjet, dodatno su joj pojašnjene procesne mogućnosti. Unatoč tomu, stranka se Pravnoj klinici obratila još nekoliko puta svaki put ponovno ponavljajući iste ili slične upite. Stranka je, unatoč izostanku najave, svaki put primljena te su je kliničari različitih kliničkih grupa uredno saslušali. Kako su studenti kliničari doskočili tom problemu bez ugrožavanja profesionalnih standarda u ophođenju sa strankom?

U slučaju da je stranka imala pitanje na koje nije bilo odgovoreno, otvoren je novi predmet i riješen općom pravnom informacijom. U odnosu na ponovljene upite strpljivo su joj još jednom pojašnjena već izrađena i uručena pravna mišljenja. Stranka je često odbijala dati dokumentaciju na uvid, a kliničari su stranku često morali smirivati i ispočetka pokušati opravdati ukazano povjerenje. Zadržali su profesionalan pristup uz nužnu dozu empatije te stekli vrijedno iskustvo koje se ne može steći čitanjem nijednoga udžbenika.

4.8. Pravna klinika pomaže studentima ostvariti druge dodatne ciljeve poput pomoći ugroženim skupinama građana

Osjećaj socijalne pravednosti može se kod studenata najbolje razviti ako sami dođu u susret s društvenim nepravdama.³¹ Kao što je već navedeno, Pravna klinika nastoji na opipljiv način doprinijeti sustavu besplatne pravne zaštite obradom slučajeva te javnu pravopolitičku djelatnost usmjeriti na razvoj instrumenata zaštite ugroženih prava na općoj i sistemskoj razini.

U jednom je predmetu stranka sklopila ugovor o doživotnom uzdržavanju sa suprugom. Supruga je umrla čime je stranka postala jedini vlasnik etažiranoga stana i kao takva je upisana u zemljišnu knjigu. Ima sina u četrdesetima koji je nezaposlen i nasilan te se ne želi iseliti iz stana. Stranka je pitala je li dužna uzdržavati sina, kako se zaštititi od njegova nasilničkoga ponašanja, kako ga natjerati da se iseli iz stana te kako može raspolagati nekretninom u svojem vlasništvu.

Stranka je u detaljnom pravnom mišljenju na devet stranica obaviještena o pravnim mogućnostima nakon što je analizirana njezina situacija. Pravna klinika pomogla je umirovljenici slabijega imovinskog stanja i žrtve obiteljskoga nasilja upravo zbog nasilja u obitelji i teške situacije u kojoj se stranka našla. Studenti u predmetu nisu samo unaprijedili svoje pravno znanje već su i pomogli nekome kome je pomoć prijeko potrebna i tko nije mogao pomoć dobiti na drugome mjestu. Ako je išta dodana vrijednost Pravne klinike, onda je to društveni doprinos u predmetima poput ovoga.

31 Stephen Wizner, Jane Aiken, „Teaching and Doing: The Role of Law School Clinics in Enhancing Access to Justice”, *Fordham Law Review* 73, br. 3 (2004):1005, <https://core.ac.uk/download/pdf/144223744.pdf>.

5. ZAKLJUČAK

Naše je istraživanje potvrdilo da su ciljevi zacrtani 2010., kad je osnovana Pravna klinika, u cijelosti ostvareni i da možemo nakon primitka više od 15 000 predmeta i uključivanja gotovo 900 studenata u njezin rad biti zadovoljni njezinom organizacijom i rezultatima.

Empirijsko je istraživanje potvrdilo kako kliničko pravno obrazovanje na Pravnom fakultetu u Zagrebu pomaže pri razumijevanju funkcioniranja pojedinih pravnih instituta u praksi pri savladavanju gradiva obveznih i izbornih kolegija, a i da samo volontiranje ne ometa studente u polaganju ispita i ispunjavanju drugih studentskih dužnosti. Nadalje, bivši studenti kliničari ocijenili su kako je njihov poslodavac prilikom zaposlenja uzeo u obzir njihov klinički staž te takvo iskustvo karakterizirao kao pozitivan angažman tijekom studija i dobar preduvjet za stjecanje stručnih kompetencija. Nadalje, istraživanje je potvrdilo da su brojni bivši studenti kliničari u Pravnoj klinici stekli vještine strukturiranoga pisanog izražavanja te potrebne komunikacijske i socijalne vještine koje koriste i danas. Važno je upozorenje velike većine studenata da bi Pravni fakultet u Zagrebu trebao staviti veći naglasak na učenje kroz praksu premda ne nužno uvođenjem obveznoga kliničkoga pravnog obrazovanja.

Zadovoljstvo studenata i njihova pozitivna ocjena rezultat su pomno promišljene organizacijske strukture koja jamči kontinuitet i održivi koncept kliničkoga pravnog obrazovanja. Međutim, koncept je dobar i održiv samo u onoj mjeri u kojoj su dobri i ustrajni svi koji sudjeluju u njezinu radu: od studenata koji trebaju biti dovoljno motivirani i savjesni preko akademskih mentora koji trebaju pažljivo balansirati između edukativne komponente nadzora te želje za brzim i učinkovitim pružanjem točnih i potpunih savjeta sve do vodstva Pravne klinike koje treba osiguravati prisutnost u relevantnim projektima s partnerskim organizacijama. Važna je, ako ne i presudna, i podrška matične ustanove – kako u organizacijskom tako i financijskom smislu – koja u prvom desetljeću našega rada srećom nije izostala. Jednostavan je to recept koji se lako može preslikati i na druge fakultete uz malo dobre volje i puno volonterskoga angažmana. Najteže je krenuti, no zadovoljna lica studenata i njihovih stranaka dovoljan su motiv za učiniti taj sudbonosni korak unaprijed.

Alan Uzelac, Ph. D., Full Professor
Juraj Brozović, assistant
Ema Basioli, student
University of Zagreb, Faculty of Law

THE IMPACT OF CLINICAL PRACTICE AT THE FACULTY OF LAW IN ZAGREB ON THE EMPLOYABILITY OF ITS LAW GRADUATES

Summary

Clinical legal education is a practical form of teaching at law faculties in which the theoretical knowledge is applied to specific legal problems of live clients. By actively engaging in solving different social problems through clinical practice, students further develop the ability to apply their knowledge, acquire social skills and ethical values, but also general and professional competences desired in the labor market. In its first decade, the Law Clinic of the Faculty of Law University of Zagreb included more than eight hundred students who resolved over fifteen thousand cases by providing general legal information and writing written legal opinions, which all required the application of different laws and regulations. Since the impact of clinical practice at the Faculty of Law in Zagreb on employment after graduation still has not been a subject of empirical study, in the first part of the paper we will present the results of a survey on a representative sample of former clinical students and current masters of law. More precisely, we will present conclusions on the extent that clinical practice helped students in successfully completing the courses within their curriculum and extent to which it was significant for their former and current employment. In order to connect the results with the methods, goals and structure of the Law Clinic of the Faculty of Law in Zagreb, in the second part of the paper we will present case studies of seven clinical groups and then draw conclusions about key elements of clinical practice at the Faculty of Law in Zagreb.

Keywords: practical legal education, legal clinics, clinical legal education, employment of lawyers.

LITERATURA

1. Akt o organizaciji Pravne klinike Pravnog fakulteta u Zagrebu, 2014.
2. Alan Uzelac, Barbara Preložnjak. „Clinical Legal Education Between the Labor Market Demands and the Need to Contribute to Society”, izlaganje na konferenciji Međunarodne mreže za kliničko pravno obrazovanje (ENCLE) u Torinu, 20. - 21. rujna 2018.
3. Alan Uzelac, Barbara Preložnjak. „The Development of Legal Aid Systems in the Western Balkans. A Study of Controversial Reforms in Croatia and Serbia”, *Kritisk Iuss* 20, 3-4 (2012):261-287, http://www.alanuzelac.from.hr/pubs/B52_Legal%20Aid%20CroSerb_Kritisk%20juss.pdf
4. Barbara Bilić, Tena Čupić, Janko Havaš. Pravnik. „Hrvatska pravno-klinička iskustva u svjetlu dobrih europskih praksi”, *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja* 53, br.

- 105 (2019):101-123, <https://hrcak.srce.hr/235495>
5. Barbara Preložnjak. „Clinical legal education in Croatia – from providing legal assistance to the poor to practical education of students“, *International Journal of Clinical Legal Education*, br.19 (2013):11-13.
 6. Barbara Preložnjak, Juraj Brozović. „The financial challenges of clinical legal education: an example from a zagreb law clinic“, *International Journal of Clinical Legal Education* 23, br. 4. (2016): 137-161.
 7. Domagoj Zidarević. „Nova svakodnevica u Pravnoj klinici“, *Pro bono*, br. 12 (2020):1-3, https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Pro_bono_12.pdf
 8. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža 2020. Pristupljeno 10. studenoga 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=36507>
 9. *Izvedbeni plan Pravnog fakulteta u Osijeku*. Pristupljeno 5. listopada 2020. <https://www.pravos.unios.hr/integrirani-prediplomski-i-diplomski-sveucilisni-studij/izvedbeni-plan>
 10. *Izvedbeni plan Pravnog fakulteta u Splitu*. Pristupljeno 5. listopada 2020. <http://www.pravst.unist.hr/dokumentacija/#1554217507046-dac510e3-86d5>
 11. *Izvedbeni plan Pravnog fakulteta u Zagrebu*. Pristupljeno 5. listopada 2020. https://www.pravo.unizg.hr/pravni-studij/5.godina/nastavni_plan
 12. Janet Weinstein, Linda Morton, Howard Taras, Vivian Reznik. „Teaching Teamwork to Law Students“, *J. Legal Educ.* 63, br. 36 (2013):36-64, <https://jle.aals.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1092&context=home>
 13. Juraj Brozović. „Pravna klinika – odlična prilika za stjecanje praktičnih vještina već tijekom studiranja“, *Pro bono*, br. 1 (2012):1-2, https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Pro_bono_1.pdf
 14. Mohammad Mahdi Meghdadi, Ahmad Erfani. „The role of legal clinics of law schools in human rights education“, *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 15 (2011):3014-3017, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.04.234>
 15. Pravilnik o studiju Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
 16. R. J. Wilson. „Western Europe: Last Holdout in the Worldwide Acceptance of Clinical Legal Education“, *German Law Review* 10, br. 7 (2009): 823-846, doi:10.1017/S207183220000136X
 17. Margaret Martin Barry, Jon C. Dubin, Peter A. Joy. „Clinical Education for This Millennium: The Third Wave“, *Clinical Law Review* 7, br. 1 (2000):1-75, https://www.academia.edu/23947045/Clinical_Education_for_this_Millennium_The_Third_Wave
 18. Stephen Wizner. „The Law School Clinic: Legal Education in the Interests of Justice“, *Fordham Law Review* 70, br. 5 (2002):1929-1937, <https://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol70/iss5/29>
 19. Stephen Wizner, Jane Aiken. „Teaching and Doing: The Role of Law School Clinics in Enhancing Access to Justice“, *Fordham Law Review* 73, br. 3 (2004):997-1011, <https://core.ac.uk/download/pdf/144223744.pdf>
 20. Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći. Narodne novine br. 143/13., 98/19.
 21. Zakon o obveznim odnosima. Narodne novine br. 35/05., 41/08., 125/11., 78/15., 29/18.

Izv. prof. dr. sc. Vanja Smokvina, dipl. iur.*
Doc. dr. sc. Marko Mrakovčić**
Marija Tonković***

SUVREMENI IZAZOVI ZAPOŠLJAVANJA MLADIH PRAVNIKA U ODVJETNIŠTVU, JAVNOM BILJEŽNIŠTVU I PRAVOSUĐU

UDK 338.108.38:331.108.3
Primljeno: 17. 1. 2021.
Prihvaćeno: 2. 2. 2021.
Prethodno priopćenje

Sažetak

U radu autori analiziraju do sada u Republici Hrvatskoj nikad istraženu temu izazova zapošljavanja mladih pravnika vježbenika u odvjetništvu, javnom bilježništvu i pravosuđu (sudstvu i državnom odvjetništvu). Prvotno se otvara rasprava o važnosti empirijskoga istraživanja odnosa društva i prava, potom se daje pravni okvir zapošljavanja mladih pravnika u navedenim područjima, reguliranja njihova statusa te uređenja samoga osposobljavanja vježbenika.

U drugom dijelu rada prezentiraju se rezultati provedenoga anketnog istraživanja stavova sudaca i sudskih savjetnika, državnih odvjetnika, zamjenika državnih odvjetnika te državnoodvjetničkih savjetnika, odvjetnika, javnih bilježnika i javnobilježničkih prisjednika o izazovima zapošljavanja vježbenika. Anketu je ispunilo 510 ispitanika s područja čitave Republike Hrvatske. Nakana je rada da prezentirani rezultati posluže kao inspiracija za neka buduća istraživanja ove problematike te potaknu otvaranje rasprave o ovom važnom pitanju kako unutar i među znanstvenim disciplinama tako i u unutar zajednice pravnih praktičara.

Ključne riječi: vježbenici, pravosuđe, odvjetništvo, javno bilježništvo, zapošljavanje.

1. UVOD

U predmetnom radu autori su željeli po prvi puta na osnovi empirijskih podataka istražiti neke teme vezane uz problematiku zapošljavanja mladih pravica i pravnika (magistrica i magistara prava) u Republici Hrvatskoj (dalje: RH) iz perspektive

* Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet, vsmokvina@pravri.hr

** Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet, mmrakovcic@pravri.hr

*** Studentica V. godine Integriranog preddiplomskog i diplomskog sveučilišnog studija Pravo, Sveučilišta u Rijeci, Pravnog fakulteta, mtonkovic@pravri.hr.

pravnih praktičara. Osnovni je temelj za izradu ovoga rada provedeno anketno istraživanje pravnika koji rade u pravosuđu, odvjetništvu i javnom bilježništvu. Na osnovi njihovih iskustava, stavova i mišljenja željelo se utvrditi neke važne izazove i probleme s kojima se tek diplomirani pravници i institucije pravnog sustava susreću pri zapošljavanju vježbenika.

Budući da „nema prava izvan društva“¹, odnosno budući da pravni sustav uvijek djeluje u okviru širega društvenog okruženja², različiti su aspekti njegova funkcioniranja i organizacije, barem jednim dijelom, pod utjecajem izazova s kojim se susreće društvo u cjelini. Shodno tomu, i izazove s kojima se suočava pravni sustav unutar nekoga društva, osim iz *unutarnje* perspektive pravne znanosti, treba nužno istraživati i iz perspektive drugih društvenih znanosti koje *izvana* propituju utjecaje društvenih, političkih, ekonomskih i kulturnih procesa na organizaciju i funkcioniranje pravnih institucija i djelovanje aktera unutar njih.³ To se posebno odnosi na ulogu empirijske sociologije prava⁴ koja bi svojim metodama trebala istražiti manifestacije različitih aspekata međusobnoga utjecaja između prava i društva s jedne te društva i prava s druge strane. Empirijska sociologija prava, gledano u cjelini, dosad je istraživala utjecaj različitih društvenih, ekonomskih i političkih čimbenika na oblikovanje pravnih normi, na djelovanje aktera unutar pravosudnoga sustava, na funkcioniranje institucija pravnoga sustava i na probleme s kojima se susretala pravna profesija u različitim društvima.⁵ Istovremeno, iako je u svijetu objavljen velik broj teorijskih i empirijskih rasprava iz područja sociologije prava⁶, u Hrvatskoj nalazimo tek mali broj empirijskih znanstvenih radova koji istražuju iskustva, stavove i mišljenja pravnika (i studenata prava) ili drugih stručnjaka o temama i problemima koje bi se mogli svrstati u tematiku te discipline.⁷ Dosad su objavljeni empirijski radovi koji istražuju vrijednosne motive upisa na pravni fakultet i studentsku percepciju pravne profesije⁸, percepciju različitih stručnjaka (pravnika, socijalnih

1 Siniša Zrinščak, et. al., *Opća sociologija s uvodom u sociologiju prava* (Zagreb: Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu, 2020.), 107.

2 Eugen Pusić, *Društvena regulacija: Granice znanosti i iskustva* (Zagreb: Globus, 1989.), 11.-15.

3 Javier A. Treviño, *The sociology of Law: Classical and Contemporary Perspectives* (New York: St. Martin's Press, 1996.), 5.-7.

4 Iako to nije tema ovog rada, više o raspravi koja polazi iz „kuta“ pravne znanosti o doprinosima i ograničenjima teorijskih spoznaja opće sociologije i sociologije prava za razumijevanje prava vidi u: Ivan Padjen, *Metodologija pravnih znanosti: pravo i susjedne discipline* (Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2015.).

5 Duško Vrban, *Sociologija prava: Uvod i izvorišne osnove* (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006.), 11.

6 Josip Kregar, et. al., *Uvod u sociologiju* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu-Pravni fakultet u Zagrebu, 2008.), 30.

7 Korektnosti radi, treba istaknuti kako u zadnje vrijeme u našoj zemlji svjedočimo sve većem broju online anketnih istraživanja koja propituju mišljenja i stavove različitih stručnih javnosti o problematici veznoj uz pravo i pravosuđe. Nadamo se da će u skorijoj budućnosti rezultati tih istraživanja biti prezentirani općoj i stručnoj javnosti, te tako obogatiti korpus empirijski prikupljenih podataka o spomenutim temama.

8 Marko Mrakovčić, „Vrijednosni motivi upisa na pravni fakultet i studentska percepcija pravne profesije“, *Odgovno-obrazovne teme* 1, br. 1-2 (2018): 49-76. <https://hrcak.srce.hr/211006>

radnika, psihologa, socijalnih pedagoga) o svrsishodnosti sustava maloljetničkoga pravosuđa⁹, stavove sudaca o europskom i međunarodnom pravu¹⁰, koliko studenti prava poznaju i prihvaćaju europsko i međunarodno pravo¹¹, povjerenje pravnika u institucije hrvatskoga pravosudnog sustava i njihovo zadovoljstvo funkcioniranjem njegovih važnih dijelova (sudstva, državnoga odvjetništva i odvjetništva)¹².

Nadalje, zbog toga što u doba kasne modernosti procesi globalizacije na svim razinama društvenoga života generiraju nove „rizike“¹³ i zbog toga što se institucije nacionalnih država suočavaju s novim izazovima u organizaciji i regulaciji različitih društvenih odnosa i procesa¹⁴, nužno je dodatno istražiti stavove stručne javnosti o tome koliko je postojeća organizacija različitih društvenih (pod)sustava i regulacija različitih sfera društvenoga života uspješna u obavljanju važnih društvenih funkcija.¹⁵ Shodno tomu, smatramo da je u navedenom smislu iznimno važno istražiti što pravnici (ali i druge stručne javnosti koje istražuju pravo *izvana*) misle o funkcioniranju pravnoga sustava, postojećoj organizaciji obrazovanja pravnika i općenito budućnosti pravne profesije u novim okolnostima.¹⁶

9 Sabina Mandić, Dora Dodig Hundić, Neven Ricijaš i Mirta Kuharić, „Percepcija stručnjaka o svrsishodnosti sustava maloljetničkog pravosuđa“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 39, br. 3 (2018): 1259-1283. <https://doi.org/10.30925/zpfsr.39.3.4>

10 Barbara Preložnjak, „Poznavanje, razumijevanje i stavovi hrvatskih sudaca o europskom i međunarodnom pravu“ u: *Poznavanje i vrijednosno prihvaćanje europskog i međunarodnog prava u Republici Hrvatskoj*, ur. Ivan Šimunović (Zagreb: Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu, 2012.), 109-152.

11 Vanja-Ivan Savić, „Odnos studenta Pravnog fakulteta u Zagrebu prema europskom i međunarodnom pravu“ u: *Poznavanje i vrijednosno prihvaćanje europskog i međunarodnog prava u Republici Hrvatskoj*, ur. Ivan Šimunović (Zagreb: Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu, 2012.), 153-183.

12 Marko Mrakovčić i Danilo Vuković, „Unutarnja“ kriza pravosuđa? Stavovi pripadnika pravničkih profesija o pravosuđu u Hrvatskoj i Srbiji, *Politička misao* 56, br. 1 (2019): 75-105. <https://doi.org/10.20901/pm.56.1.03>

13 Anthony Giddens, *Sociologija – prema 4. engleskom izdanju*, (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2007.), 68.-69.

14 Ibid., 59.-61.

15 Naravno, treba istaknuti i to da se uz spomenute izazove hrvatsko društvo suočava i s brojnim unutarnjim problemima koji su generirani procesima i devijacijama postsocijalističke transformacije važnih društvenih podsustava. Više analiza o tranziciji i transformaciji u postsocijalističkim društvima i RH vidi u: Ivan Cifrić, „Tranzicija i transformacija — između norme i prakse“, *Socijalna ekologija* 5, br. 2 (1996): 135-153. <https://hrcak.srce.hr/141435>; Inga Tomić-Koludrović i Mirko Petrić, „Hrvatsko društvo – prije i tijekom tranzicije“, *Društvena istraživanja* 16, br. 4-5 (90-91) (2007): 867-889. <https://hrcak.srce.hr/19170>; Krešimir Žažar, „Što nakon (društvene) tranzicije? Kritičke crtice uz upotrebu tranzicijskoga pristupa u sociološkim razmatranjima hrvatskoga društva“, *Revija za sociologiju* 45, br. 2 (2015): 171-199. <https://doi.org/10.5613/rzs.45.2.3>; Svetozar Steve Pejovich, „Tranzicija, tranzicijski troškovi i kultura“, *Financijska teorija i praksa* 27, br. 2 (2003): 235-250. <https://hrcak.srce.hr/5788>; Tahir Mahmutefendić, „Utjecaj tranzicije na blagostanje i raspodjelu dohotka u zemljama tranzicije u jugoistočnoj Europi“, *Tranzicija* 21, br. 43 (2019): 63-71. <https://hrcak.srce.hr/224053>;

16 O aktualnosti teme i kritičkim promišljanjima u svezi budućnosti pravne profesije govori i podatak da se jednostavnim pretraživanjem kombinacije prethodnih pojmova putem *Google* pretraživača dobije oko 115 000 rezultata na hrvatskom jeziku te više od 725 000 rezultata na

Vodeći se navedenom logikom, prije nego što se prikažu rezultati istraživanja, u radu će se dati pregled postojećega uređenja zapošljavanja, osposobljavanja i statusa mladih pravnik pripravnika, odnosno vježbenika kako se nazivaju za svako od četiriju područja: sudstvo i državno odvjetništvo (pravosuđe), odvjetništvo i javno bilježništvo. Poseban je naglasak dan na postupak zapošljavanja u pravosuđu jer u pravosuđu nalazimo detaljno uređeno navedeno pitanje, potom trajanje vježbeništva te stručno osposobljavanje za polaganje pravosudnoga ispita. Time je prikazan zakonski okvir vježbeništva što je svojevrсни uvod u analizu rezultata prikupljenih anketiranjem.

Uz to, u ovome se radu daje prikaz rezultata samo jednoga dijela provedenoga anketnog istraživanja, a ostali dijelovi bit će prezentirani u nekom budućem radu. Konkretnije rečeno, u empirijskom dijelu ovoga rada naglasak je stavljen na stavove ispitanika o čimbenicima koji utječu na (ne)zapošljavanje budućih (novih) vježbenika u sustavu, o čimbenicima koji utječu na razinu uključenosti studenata prava u razne oblike stručne prakse te stavove pravnih praktičara o znanjima i vještinama koje diplomirani studenti prava stječu i imaju po okončanju studija. Navedenim aspektima dan je primat u ovom radu upravo zato što je osnovni cilj projekta *Providentia Studiorum Iuris – Unaprjeđenje kvalitete studiranja na pravnim fakultetima u Hrvatskoj*.¹⁷ U tom kontekstu cilj je da podatci prikazani u ovom radu doprinesu otvaranju rasprave o problemima zapošljavanja vježbenika u spomenutim pravnim institucijama te otvaranju rasprave o dodatnom unaprjeđenju kvalitete studiranja i kvalitete postojećih studijskih programa na pravnim fakultetima u Hrvatskoj.

2. STUDIJI PRAVA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Da bi se mogao prikazati sustav vježbeništva u RH, važno je prvotno dati kratak uvod u sustav obrazovanja budućih magistrica i magistara prava.

U RH akreditirane su četiri javne visokoobrazovne ustanove, odnosno pravna fakulteta pri sveučilištima u Zagrebu¹⁸, Rijeci¹⁹, Splitu²⁰ i Osijeku²¹. Sva četiri fakulteta provode razne studijske programe, no temeljni im je svima sveučilišni studijski program koji provode kao integrirani preddiplomski i diplomski sveučilišni studijski program prava (dalje: studij prava) u trajanju od pet godina s ukupno 300 ECTS bodova. Kad je riječ o studijskim programima, isti su kad je riječ o obveznim

engleskom jeziku.

17 Ovaj je rad objavljen u sklopu projekta Europskoga socijalnog fonda *Providentia Studiorum Iuris – Unaprjeđenje kvalitete studiranja na pravnim fakultetima u Hrvatskoj*, unutar Operativnoga programa Učinkoviti ljudski potencijali 2014 – 2020, Provedba Hrvatskoga kvalifikacijskog okvira (HKO) na razini visokoga obrazovanja.

18 *Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet*, pristup 30. studenoga 2020., <https://www.pravo.unizg.hr/>.

19 *Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet*, pristup 30. studenoga 2020., <https://www.pravri.uniri.hr/hr/>.

20 *Sveučilište u Splitu, Pravni fakultet*, pristup 30. studenoga 2020., <http://www.pravst.unist.hr/>

21 *Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet*, pristup 30. studenoga 2020., <https://www.pravos.unios.hr/>.

predmetima, ujednačeni, dok određena odstupanja postoje pri ponudi izbornih predmeta i seminara, no navedeno značajno nadilazi predmet ovoga rada te o tome neće biti riječi.

Također, kako bi se stekla slika veličine studijskih grupa, važno je istaknuti i veličine upisnih kvota. U tablici 1 iskazane su upisne kvote za prvu godinu studija prava na svima četirima pravnim fakultetima te proizlazi da iste nisu ujednačene te da najveći broj srednjoškolaca – budućih studenata prava upisuje Pravni fakultet u Zagrebu.²²

Tablica br. 1: Upisne kvote pravnih fakulteta za ak. god. 2020./21. i 2021./22.

Fakultet	Redoviti studij	Izvanredni studij	Ukupno mjesta
Pravni fakultet u Zagrebu	652	50	702
Pravni fakultet u Splitu	220	50	270
Pravni fakultet u Rijeci	200	40	240
Pravni fakultet u Osijeku	185	50	230

Izvor: *studij.hr*, 2020.

3. VJEŽBENICI U PRAVOSUĐU, ODVJETNIŠTVU TE JAVNOM BILJEŽNIŠTVU

U ovome poglavlju daje se pregled pravnoga okvira reguliranja statusa mladih pravnika - pripravnika, odnosno vježbenika. Podjela je učinjena na vježbenike u pravosuđu (sudstvo i državno odvjetništvo) zato što ih uređuju isti propisi te se potom obrađuju vježbenici u odvjetništvu i na koncu vježbenici u javnom bilježništvu.

3.1. Vježbenici u pravosuđu

Nakon završetka studija prava sljedeći je korak za većinu magistrica i magistara prava obavljanje vježbeničke prakse ili stručnoga obrazovanja radi stjecanja uvjeta za polaganje pravosudnoga ispita. Postupak prijave i polaganja pravosudnoga ispita reguliran je odredbama Zakona o vježbenicima u pravosudnim tijelima i pravosudnom ispitu (u daljnjem tekstu: ZVPTPI)²³, no kako isti nadilazi predmet ovoga rada, bit će obuhvaćen u sljedećem radu u kojem će se obraditi i dobiveni rezultati istraživanja o važnom pitanju kao što je priprema i sam sustav pravosudnoga ispita.

Vježbenik u pravosudnom tijelu može biti osoba hrvatskoga državljanstva, koja je zdravstveno sposobna za rad te ima završen studij prava. Pored navedenih uvjeta kod osobe ne smiju postojati zapreke za prijam u državnu službu propisane propisima

22 Agencija za znanost i visoko obrazovanje, *studiji.hr*, pristup 20. studenoga 2020., <https://www.studij.hr/statistika>

23 Zakon o vježbenicima u pravosudnim tijelima i pravosudnom ispitu, Narodne novine br. 14/19. (dalje u tekstu ZVPTPI).

o državnim službenicima. Tako u državnu službu ne mogu biti primljene osobe protiv kojih se vodi kazneni postupak po službenoj dužnosti ili koje su proglašene krivim za kazneno djelo za koje se kazneni postupak vodi po službenoj dužnosti; osobe kojima je prestala državna služba zbog teške povrede službene dužnosti u razdoblju od četiri godine od prestanka državne službe; te osobe kojima je prestala državna služba zbog toga što nisu zadovoljile na probnom radu u razdoblju od četiri godine od prestanka državne službe.²⁴ Osobe bez državljanstva, osim uvjeta propisanih posebnim zakonom, moraju ishoditi prethodno odobrenje središnjega tijela državne uprave nadležnoga za službeničke odnose. Izuzetak su državljani Europske unije koji su izjednačeni s hrvatskim državljanima u pogledu uvjeta.²⁵

Ministarstvo nadležno za poslove pravosuđa²⁶ određuje broj raspoloživih vježbeničkih mjesta u pravosudnim tijelima te propisuje javni natječaj za popunjavanje istih. Provjeru znanja i ocjenjivanje kandidata provodi Povjerenstvo za izbor vježbenika u sastavu od triju članova – jedan iz reda rukovodećih službenika ministarstva nadležnoga za poslove pravosuđa, jedan iz reda sudaca na prijedlog predsjednika Vrhovnoga suda RH i jedan iz reda zamjenika državnih odvjetnika na prijedlog Glavnoga državnog odvjetnika RH. Svaki od članova ima tri zamjenika koji se imenuju na isti način te im mandat traje dvije godine.²⁷

Slobodna vježbenička mjesta popunjavaju se kandidatima koji ostvare ukupno najveći broj bodova koji se određuju na osnovi rezultata ocjena završenoga studija prava (najviše 50 %), rezultata na pisanoj provjeri znanja (najviše 40 %) te provedenoga strukturiranog razgovora kojim se utvrđuju profesionalni ciljevi i motivacija kandidata za rad u pravosudnim tijelima (najviše 10 %).²⁸

Pravilnikom o postupku prijma vježbenika u pravosudna tijela detaljnije se uređuje način utvrđivanja broja bodova i vrednovanja kandidata te sadržaj pisane provjere znanja i strukturiranoga razgovora kandidata u postupku prijma vježbenika u pravosudna tijela.²⁹ U postupku odabira kandidat može ostvariti najviše 100 bodova. Na osnovi rezultata završenoga studija prava kandidat može ostvariti najviše 50 bodova. Opći uspjeh ostvaren na studiju prava bodovno se vrednuje tako da se prosječna ocjena ostvarena na studiju, izražena cijelim brojem i jednom decimalom, množi s brojem deset i dobiveni broj predstavlja broj ostvarenih bodova. Povjerenstvo za izbor vježbenika odlučuje u svakom pojedinom slučaju koji se broj bodova ostvaruje za završen sveučilišni diplomski studij prava u inozemstvu vrednujući postignuti opći uspjeh na tom studiju primjenom prethodnih kriterija. Kao opći uspjeh ostvaren na studiju prava vrednuju se i postignuća tijekom studija prava za koja kandidat može ostvariti ukupno najviše pet bodova i to za: rektorovu nagradu tri boda, odnosno dekanovu nagradu dva boda. Kao opći uspjeh ostvaren na posljediplomskom studiju

24 Zakon o državnim službenicima, Narodne novine br. 92/05., 140/05., 142/06., 77/07., 107/07., 27/08., 34/11., 49/11., 150/11., 34/12., 49/12., 37/13., 38/13., 01/15., 138/15., 61/17., 70/19., 98/19., čl. 49.

25 ZVPTPI, cit., čl. 5.

26 Ministarstvo pravosuđa i uprave Republike Hrvatske.

27 ZVPTPI, cit., čl. 6.

28 ZVPTPI, cit., čl. 7.

29 Pravilnik o postupku prijma vježbenika u pravosudna tijela, Narodne novine br. 106./19., čl. 1.

prava vrednuju se i sljedeća postignuća tijekom poslijediplomskoga studija prava za koja kandidat može ostvariti najviše pet bodova i to za završen sveučilišni doktorski studij prava pet bodova, a za završen specijalistički poslijediplomski studij tri boda. Na temelju rezultata pisane provjere znanja kandidat može ostvariti najviše 40 bodova. Na temelju rezultata provedenoga strukturiranog razgovora kandidat može ostvariti najviše deset bodova. Nakon provedenoga postupka vrednovanja Povjerenstvo utvrđuje listu kandidata prema ostvarenom broju bodova.³⁰ Cilj je pisane provjere znanja ocijeniti sposobnost kandidata za prepoznavanje pravnih problema u pojedinim predmetima, predlaganje mogućih materijalno-pravnih i postupovnih rješenja te sposobnost postupanja u uvjetima ograničenoga vremena. Na pisanoj provjeri znanja kandidat mora odabrati među predloženim odgovorima (višestruki odabir) ili dopuniti ponudenu tvrdnju ključnim pojmom koji nedostaje.³¹ Strukturiranom razgovoru može pristupiti kandidat koji je na temelju prethodnih kriterija ostvario najmanje 51 bod. Strukturiranim razgovorom ocjenjuju se društvene i komunikacijske vještine kandidata, njegovi profesionalni ciljevi te motivacija za rad u pravosudnim tijelima. Strukturirani razgovor provode članovi Povjerenstva uz sudjelovanje stručne osobe (psihologa).³²

Vježbenička praksa traje dvije godine te se obavlja u općinskim, županijskim, trgovačkimi upravni sudovima te u općinskim županijskim državnim odvjetništvima.³³ Tijekom navedenoga razdoblja vježbenici se raspoređuju na različite odjele ovisno o tome radi li se o sudačkim ili državnoodvjetničkim vježbenicima. Sudački vježbenik dužan je provesti najmanje četiri mjeseca u građanskom prvostupanjskom odjelu, dva mjeseca u kaznenom prvostupanjskom odjelu, po jedan mjesec u drugostupanjskom građanskom i kaznenom odjelu, po jedan mjesec u trgovačkom i upravnom sudu te dva mjeseca u državnom odvjetništvu. Državnoodvjetnički vježbenik dužan je provesti najmanje deset mjeseci prakse na sudu, od čega po tri mjeseca u građanskom prvostupanjskom odjelu i kaznenom prvostupanjskom odjelu, po jedan mjesec u drugostupanjskom građanskom i kaznenom odjelu te po jedan mjesec na trgovačkom i upravnom sudu. Preostalo vrijeme prakse do stjecanja uvjeta za pravosudni ispit određuje čelnik pravosudnoga tijela u koje je vježbenik raspoređen.³⁴

Pravosudna akademija, radi stjecanja vještina za rješavanje praktičnih poslova iz djelokruga sudova i državnoga odvjetništva, organizira obvezne stručne radionice u trajanju od dva mjeseca.³⁵ Također, čelnik pravosudnoga tijela dodjeljuje vježbeniku mentora radi praćenja njegova rada. Mentorova je dužnost skrbiti se o stručnom obrazovanju vježbenika te poticati zanimanje i trud kako bi ga pripremio za odgovoran rad prilikom ispunjenja praktičnih zadataka.³⁶

30 Pravilnik o postupku prijma vježbenika u pravosudna tijela, cit., čl. 3.

31 Pravilnik o postupku prijma vježbenika u pravosudna tijela, cit., čl. 4., st. 1.-2.

32 Pravilnik o postupku prijma vježbenika u pravosudna tijela, cit., čl. 5., st. 1.-3.

33 ZVPTPI, cit., čl. 9.

34 ZVPTPI, cit., čl. 11.

35 ZVPTPI, cit., čl. 12., st. 2.

36 ZVPTPI, cit., čl. 13.

3.2. Vježbeništvo u odvjetništvu

Zakonom o odvjetništvu definirano je da se pravo na obavljanje odvjetničke vježbe stječe upisom u imenik odvjetničkih vježbenika³⁷ ako se podnositelj zahtjeva prvi put osposobljava za zanimanje. Pravo na upis u imenik odvjetničkih vježbenika ima osoba koja ispunjava uvjete iz članka 48. Zakona o odvjetništvu, odnosno da je hrvatski državljanin; da je državljanin države članice Europske unije ili druge države potpisnice Sporazuma o Europskom gospodarskom prostoru; da je poslovno sposobna; da je zdravstveno sposobna za obavljanje poslova odvjetništva; da je završila sveučilišni studij prava na pravnom fakultetu u RH; da protiv nje nije pokrenuta istraga, odnosno da se protiv nje ne vodi kazneni postupak zbog kaznenoga djela koje se goni po službenoj dužnosti; da nije u radnom odnosu.³⁸

Hrvatska odvjetnička komora, odvjetnici i odvjetnička društva u čijim uredima vježbenici rade dužni su brinuti se za stručnu i praktičnu poduku vježbenika kao i za usvajanje pravila Kodeksa odvjetničke etike. Hrvatska odvjetnička komora utvrđuje obvezni program obrazovanja odvjetničkih vježbenika radi polaganja pravosudnoga ispita, na koji suglasnost daje ministarstvo nadležno za pravosuđe, a koji mora biti usklađen s programom Pravosudne akademije. Također, Hrvatska odvjetnička komora dužna je u roku od tri mjeseca od dana upisa vježbenika u Imenik odvjetničkih vježbenika obavijestiti ministarstvo nadležno za poslove pravosuđa o upisu odvjetničkih vježbenika.³⁹

Odvjetničkom vježbeniku prestaje pravo na obavljanje vježbe i mora ga se brisati iz imenika odvjetničkih vježbenika ako u roku od tri godine od stjecanja prava na polaganje pravosudnoga ispita ne položi taj ispit ili ako bez opravdanoga razloga u roku od dvije godine ne zatraži upis u imenik odvjetnika nakon što je za to stekao uvjete.⁴⁰

3.3. Vježbeništvo u javnom bilježništvu

Zakonom o javnom bilježništvu određeno je da se diplomirani pravnici zaposleni u javnobilježničkom uredu smatraju javnobilježničkim vježbenicima ako su upisani u imenik javnobilježničkih vježbenika, koji vodi Hrvatska javnobilježnička komora.

U imenik javnobilježničkih vježbenika može biti upisana samo osoba koja dokaže da ispunjava uvjete za imenovanje javnim bilježnikom⁴¹, odnosno da je državljanin RH; ima poslovnu sposobnost i ispunjava opće zdravstvene uvjete za obavljanje sudačke službe; da je u RH diplomirala pravni fakultet ili koja je nostrificirala svoju diplomu o završenom pravnom fakultetu izvan RH; da je dostojna javnoga povjerenja za obavljanje javnobilježničkoga poziva (nema zapreka za obavljanje službe); da će

37 *Imenik odvjetničkih vježbenika*, pristup 30. studenoga 2020., <http://www.hok-cba.hr/hr/odvjetni%C4%8Dki-vje%C5%BEbenici>

38 Zakon o odvjetništvu, Narodne novine br. 09/94., 117/08., 50/09., 75/09., 18/11., čl. 61.

39 Zakon o odvjetništvu, cit., čl. 63.

40 Zakon o odvjetništvu, cit., čl. 67.

41 Zakon o javnom bilježništvu, Narodne novine br. 78/93., 29/94., 162/98., 16/07., 75/09., 120/16., čl. 13., st. 1., t. 1, 2, 3., 6., 7. i 8., st. 2., te čl. 38. i 39.

napustiti drugu naplatnu službu ili kakvo drugo naplatno zaposlenje ili članstvo u tijelu pravne osobe koja obavlja kakvu gospodarsku djelatnost te da aktivno vlada hrvatskim jezikom i drugim jezikom koji je službeni na području na kojemu treba obavljati javnobilježničku službu.

Zapreke za prijam u službu javnoga bilježnika, pa i javnobilježničkoga vježbenika, jesu sljedeće: da je protiv osobe pokrenut kazneni postupak; da je osuđena zbog kaznenoga djela iz koristoljublja ili zbog inače nečasnoga krivičnog djela koje se goni po službenoj dužnosti sve dok traju pravne posljedice osude; da je odlukom stegovnoga tijela lišena zvanja suca, državnoga službenika, javnoga bilježnika, javnobilježničkoga prisjednika ili odvjetnika dok ne prođu tri godine od dana lišenja zvanja; da se temeljem ponašanja za koje je moguće opravdano zaključiti da neće pošteno i savjesno obavljati javnobilježničku službu; da je osoba prezadužena, odnosno da se osoba nalazi pod stečajem ili je glavnim dioničarom ili glavnim nositeljem osnivačkih prava pravne osobe koja je pod stečajem.⁴² Također, na javnobilježničke vježbenike kao i na javne bilježnike primjenjuje se zabrana suradnje i političkoga djelovanja, odnosno ne smiju se povezati s odvjetnikom ni s drugim fizičkim ili pravnim osobama radi zajedničkoga obavljanja službi ni koristiti isti poslovni prostor. Glede političkoga djelovanja na odgovarajući se način primjenjuju pravila o zabrani političkoga djelovanja sudaca.⁴³

Osim prethodno navedenoga, zabrana obavljanja druge službe ili zaposlenja koje se odnosi na javnoga bilježnika, odnosi se i na javnobilježničkoga vježbenika. Naime, javnobilježnički vježbenik ne može istovremeno biti odvjetnik; ne smije istovremeno biti u kojoj drugoj naplatnoj službi, imati kakvo drugo naplatno zaposlenje ili biti članom tijela pravne osobe koja obavlja kakvu gospodarsku djelatnost. Ministarstvo nadležno za poslove pravosuđa može, uz prethodno pribavljeno mišljenje Hrvatske javnobilježničke komore, dati javnom bilježniku opozivu dozvolu za obavljanje prethodno navedene službe, zaposlenja odnosno članstva.⁴⁴

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Nakon što se u prethodnim poglavljima dao uvod u pravni okvir obrazovanja i zapošljavanja mladih pravnika (magistrica i magistara prava) u statusu vježbenika, u ovome dijelu rada daje se pregled rezultata provedenoga empirijskog istraživanja koje čini najvažniji dio ovoga rada.

4.1. Glavni cilj i istraživačka pitanja

Budući da istraživanja ove problematike dosad nisu provedena u RH, glavni cilj ovoga istraživanja bio je utvrditi kako pravni praktičari percipiraju različite izazove zapošljavanja vježbenika koji postoje u pravosuđu (sudstvu i državnom odvjetništvu), odvjetništvu i javnom bilježništvu u aktualnom trenutku razvoja našega društva. Uz to, željelo se potaknuti daljnju raspravu o tome bi li se i kako dodatno moglo

42 Zakon o javnom bilježništvu, cit., čl. 13., st. 2.

43 Zakon o javnom bilježništvu, cit., čl. 38. st. 1. i 3.

44 Zakon o javnom bilježništvu, cit., čl. 39. st. 1.-3.

unaprijediti proces obrazovanja pravnika na pravnim fakultetima u RH. Shodno tomu, istraživačka pitanja od kojih se polazi u analizama u ovom radu jesu:

1) Kako pravni praktičari doživljavaju utjecaj i važnost različitih čimbenika na zapošljavanje vježbenika u njihovim organizacijama – pritom se analizira postoje li razlike između ispitanika s obzirom na pravnu profesiju⁴⁵ u kojoj trenutno rade i s obzirom na radno iskustvo, odnosno na vrijeme koje je proteklo od kad su diplomirali na pravnom fakultetu.

2) Koje razloge (uzroke) pravni praktičari koji rade u različitim pravnim profesijama smatraju više ili manje utjecajnim u kontekstu nezapošljavanja novih (budućih) vježbenika u organizacijama u kojima rade. Razlike su ponovo testirane s obzirom na pravnu profesiju i radno iskustvo.

3) Kako pravni praktičari procjenjuju utjecaj različitih čimbenika na to što studenti nisu više uključeni u stručnu praksu u pravosudnim tijelima, odvjetništvu i javnom bilježništvu. Testirane su razlike s obzirom na pravnu profesiju i radno iskustvo ispitanika.

4) Konačno, željelo se utvrditi smatraju li pravni praktičari, i u kojoj mjeri, da studenti prava tijekom studija stječu neka potrebna pravna i komunikacijska znanja i vještine koje ih na zadovoljavajući način pripremaju za obavljanje vježbeničkih poslova u praksi. I ovdje su testirane razlike s obzirom na pravnu profesiju i radno iskustvo ispitanika.

4.2. Uzorak i mjerni instrumenti

Podatci na osnovi kojih su izvršene statističke analize u ovom radu prikupljeni su od polovine studenoga do polovine prosinca 2020. godine na čitavom prostoru RH *online* anketom poslanom putem elektroničke pošte. Sudovima, državnim odvjetništvima, odvjetničkim i javnobilježničkim uredima poslana je molba za uključivanjem u istraživanje Suvremeni izazovi zapošljavanja mladih pravnika u odvjetništvu i pravosuđu u Hrvatskoj kako bi se istražilo izazove s kojima se susreću vježbenici i pravni sustav koji ih zapošljava u aktualnom trenutku razvoja našega društva. Sudjelovanje u istraživanju bilo je dobrovoljno, a anketa je bila anonimna. Prikupljeni podatci čine prigodni uzorak pravnik i pravnica koji/koje rade u okviru navedenih pravnih profesija. Nakon što je baza očišćena od nepotpuno ispunjenih anketa, uzorak je obuhvatio $N = 510$ ispitanika iz svih županija u RH. Uzorak se sastoji od 141 pravnik⁴⁶ koji radi u sudstvu (27,6 %), 94 koji rade u državnom odvjetništvu (18,4 %), 234 koji rade u odvjetništvu (45,9 %) i 41 koji radi u javnom bilježništvu (8 %) što otprilike odgovara i stvarnom stanju jer najveći broj pravnik radi u odvjetništvu, koje slijedi sudstvo i državno odvjetništvo te na koncu nalazimo javnobilježništvo gdje ipak radi najmanji broj pravnik. U okviru uzorka 11,2 % ispitanika pravni je fakultet završilo u posljednjih pet godina; 20,2 % njih prije šest do

45 U radu se kreće s pretpostavkom da postoji više pravnih profesija kao što su suci, državni odvjetnici, odvjetnici i javni bilježnici. Više o tome u: Ulrike Schultz i Gisela Shaw, *Women in the World's Legal Professions*, (Oxford – Portland: Hart Publishing, 2003.)

46 Autori u radu koriste pojam *pravnik* u muškom rodu, no u anketi podjednako su sudjelovale osobe oba spola.

deset godina; 35,1 % njih prije 11 do 20 godina, a njih 33,5 % prije više od 20 godina.

Za potrebne ovoga rada iz navedenoga anketnog istraživanja korišteno je nekoliko mjernih instrumenata i jednostavnih varijabli. Prvi se instrument sastojao od devet varijabli i mjerio je procjenu ispitanika o tome koliko se različiti čimbenici vrednuju pri zapošljavanju vježbenika u organizacijama u kojima rade. Ispitanici su mogli odgovoriti skalom od pet stupnjeva: 1 = nimalo; 2 = malo; 3 = osrednje; 4 = mnogo; 5 = izrazito mnogo. Analize su pokazale da je instrument zadovoljavajuće pouzdanosti (Cronbachov $\alpha=,852$). Nadalje, procjena ispitanika o utjecaju različitih čimbenika (razloga) na nezapošljavanje novih vježbenika u njihovim organizacijama mjerena je trima jednostavnim varijablama (nedovoljno znanje i kvalifikacije kandidata, nedostatak potrebe zbog nedovoljno posla te nedostatak resursa za zapošljavanje usprkos potrebi). Ispitanici su ponovno mogli odgovoriti sa: 1 = nimalo; 2 = malo; 3 = osrednje; 4 = mnogo; 5 = izrazito mnogo. Sljedeći se instrument sastojao od pet varijabli na koje su ispitanici mogli odgovoriti istom skalom kao i u prethodnim slučajevima. Njime se mjerila procjena ispitanika o utjecaju različitih čimbenika na to što studenti nisu u većoj mjeri uključeni u stručnu praksu u pravosudnim tijelima (Cronbachov $\alpha=,621$). Konačno, posljednji je instrument mjerio smatraju li ispitanici da studenti tijekom studija prava u zadovoljavajućoj mjeri stječu pravna i komunikacijska znanja i vještine potrebne za obavljanje vježbeničkih poslova u njihovim organizacijama (Cronbachov $\alpha=,826$). Ispitanicima su ponuđene četiri tvrdnje na koje su mogli odgovoriti skalom od pet stupnjeva: 1 = uopće se ne slažem; 2 = ne slažem se; 3 = niti se slažem niti se ne slažem; 4 = slažem se; 5 = potpuno se slažem.

U analizi podataka dobivenih na navedenim instrumentima korištene su univarijatne i bivarijatne procedure. Univarijatnim statističkim postupcima prikazani su postotci distribucija odgovora na pojedina pitanja, aritmetičke sredine (M) te standardne devijacije (SD), a bivarijatnom analizom (jednostavnom analizom varijance)⁴⁷ testirana je značajnost razlika između skupina ispitanika.

4.3. Rezultati istraživanja

Tablica br. 2: Procjena utjecanja različitih čimbenika na zapošljavanje vježbenika

	1	2	3	4	5	M	SD
prosjeck ocjena	16,86 %	17,06 %	30,78 %	21,96 %	13,33 %	2,98	1,265
vrijeme trajanja studija	12,94 %	15,88 %	27,45 %	28,04 %	15,69 %	3,18	1,247
preporuke nastavnika	24,71 %	21,96 %	28,24 %	20,00 %	5,10 %	2,59	1,202
sudjelovanje na studentskim simuliranim sudenijima (moot court)	23,14 %	23,53 %	25,69 %	19,22 %	8,43 %	2,66	1,257

47 Za svaku analizu varijance prvotno je proveden test homogenosti varijance, testiran F-omjer te su provedeni post-hoc testovi multiple komparacije. U slučaju homogenih varijanci korišten je Scheffeov, a u slučaju nehomogenih Tamhaneov T2 test.

iskustvo stručne prakse tijekom studija (pravne klinike i sl.)	16,86 %	18,82 %	27,25 %	24,90 %	12,16 %	2,97	1,265
studentski aktivizam (rad u studentskim udrugama, sudjelovanje u različitim tijelima fakulteta/sveučilišta i dr.)	28,04 %	27,65 %	25,29 %	14,51 %	4,51 %	2,4	1,168
znanje kandidata tijekom razgovora za posao	4,90 %	8,82 %	22,35 %	30,78 %	33,14 %	3,78	1,142
dojam kandidata tijekom razgovora za posao	2,75 %	3,33 %	9,02 %	28,04 %	56,86 %	4,33	0,966
prethodni rad u pravnoj praksi	13,92 %	11,57 %	22,55 %	28,43 %	23,53%	3,36	1,331

1 = nimalo; 2 = malo; 3 = osrednje; 4 = mnogo; 5 = izrazito mnogo

Kao što je vidljivo iz tablice br. 2, ispitanici u prosjeku smatraju da samo dojam i znanja kandidata prilikom razgovora za posao mnogo (kategorija 4) utječu na zapošljavanje vježbenika u organizacijama u kojima rade. Čak 84,90 % ispitanika smatra da dojam kandidata tijekom razgovora za posao mnogo ili izrazito mnogo (kategorije 4 i 5) utječe na zapošljavanje vježbenika, a 63,92 % njih isto smatra za znanje koje kandidat prezentira na tom razgovoru. Nadalje, ispitanici u prosjeku ocjenjuju da prethodni rad u pravnoj praksi, vrijeme trajanja studija, prosjek ocjena, iskustvo stručne prakse tijekom studija osrednje (kategorija 3) utječu na taj proces. Između 35,29 % i 51,96 % ispitanika smatra da navedeni čimbenici imaju velik ili izrazito velik (kategorije 4 i 5) utjecaj prilikom zapošljavanja vježbenika. Konačno, u relativnom smislu, ispitanici ocjenjuju da sudjelovanje na studentskim simuliranim suđenjima, preporuke nastavnika i studentski aktivizam imaju najmanje utjecaja na zapošljavanje vježbenika u njihovim organizacijama. Za potonje čimbenike otprilike svaki drugi ispitanik ocjenjuje da ima nimalo ili tek malo (kategorije 1 i 2) utjecaja prilikom zapošljavanja vježbenika.

Tablica br. 3: ANOVA – razlike u procjeni utjecanja različitih čimbenika na zapošljavanje vježbenika

Koliko na zapošljavanje vježbenika u Vašoj organizaciji utječe:	suci M (SD)	državni odvjetnici M (SD)	odvjetnici M (SD)	javni bilježnici M (SD)	F	Post-hoc
prosjeck ocjena	3,13 (1,37)	3,63 (1,30)	2,68 (1,10)	2,63 (1,07)	15,419**** ⁴⁸	2 ≠ 1, 3, 4 3 ≠ 1
vrijeme trajanja studija	2,81 (1,30)	3,02 (1,22)	3,45 (1,18)	3,22 (1,17)	8,811***	3 ≠ 1, 2
preporuke nastavnika	2,38 (1,23)	2,49 (1,17)	2,74 (1,18)	2,68 (1,23)	3,031*	3 ≠ 1
sudjelovanje na studentskim simuliranim suđenjima (<i>Moot Court</i>)	2,38 (1,21)	2,67 (1,18)	2,93 (1,29)	2,12 (1,03)	8,827***	3 ≠ 1, 4
iskustvo stručne prakse tijekom studija (pravne klinike i sl.)	2,54 (1,26)	2,87 (1,18)	3,30 (1,22)	2,76 (1,22)	12,051***	3 ≠ 1, 2
studentski aktivizam (rad u studentskim udrugama, sudjelovanje u različitim tijelima fakulteta/sveučilišta i dr.)	2,13 (1,10)	2,47 (1,19)	2,57 (1,19)	2,17 (1,05)	4,783**	3 ≠ 1
znanje kandidata tijekom razgovora za posao	3,79 (1,20)	4,09 (1,13)	3,59 (1,08)	4,20 (1,08)	6,400***	3 ≠ 2, 4
dojam kandidata tijekom razgovora za posao	3,87 (1,16)	4,17 (1,06)	4,65 (0,65)	4,46 (0,81)	22,527***	3 ≠ 1, 2 2 ≠ 4
prethodni rad u pravnoj praksi	2,98 (1,45)	3,39 (1,27)	3,55 (1,25)	3,51 (1,27)	5,828***	3 ≠ 1

Analiza varijanca prikazana u tablici br. 3 pokazala je da između različitih pravnih profesija postoje statistički značajne razlike u procjeni važnosti različitih čimbenika pri zapošljavanju vježbenika. Primjerice, u relativnom smislu, pokazalo se da su prethodni rad u pravnoj praksi, iskustvo stručne prakse tijekom studija, sudjelovanje na studentskim simuliranim suđenjima, vrijeme studiranja kandidata

48 Zbog uštede prostora statističke vrijednosti p će u svim tablicama biti prikazane s oznakom * za $p < 0,05$, oznakom ** za $p < 0,01$ i oznakom *** za $p < 0,001$.

i preporuke nastavnika statistički značajno nešto više važni prilikom zapošljavanja vježbenika u odvjetništvu nego u sudstvu. Nadalje, pokazalo se da je prosjek ocjena studenata nešto više važan za zapošljavanje u državnom odvjetništvu nego u sudstvu, odvjetništvu i javnom bilježništvu. Uz to, pokazalo se da je prosjek ocjena nešto važniji kod zapošljavanja u sudstvu nego u odvjetništvu. Pokazalo se i da je znanje kandidata još nešto više važno za zapošljavanje u javnom bilježništvu i državnom odvjetništvu nego u sudstvu. Konačno, pokazalo se da je dojam kandidata tijekom razgovora za posao još nešto više važan prilikom zapošljavanja u odvjetništvu nego u sudstvu ili državnom odvjetništvu. Pokazalo se da je dojam kandidata na razgovoru također statistički značajno još više važan prilikom zapošljavanja u javnom bilježništvu nego prilikom zapošljavanja u sudstvu.

Uz prethodno navedeno, analiza varijance pokazala je da postoji statistički značajna razlika u procjeni važnosti utjecaja nekih čimbenika na zapošljavanje vježbenika između grupa ispitanika koji su u različitim razdobljima završili pravni fakultet. Pokazalo se da ispitanici koji su fakultet završili do prije pet godina i oni koji su završili fakultet prije šest do deset godina u još većoj mjeri od ispitanika koji su fakultet završili prije više od 20 godina smatraju da dojam kandidata tijekom razgovora za posao utječe na zapošljavanje vježbenika ($F=6,461^{***}$). *Post-hoc* testovi pokazali su da ispitanici koji su fakultet završili do prije pet godina ($M=4,58$) i oni koji su fakultet završili prije šest do deset godina ($M=4,53$) još u većoj mjeri od ispitanika koji su fakultet završili prije 20 godina ($M=4,09$) procjenjuju važnost učinka dojma kandidata na razgovoru za zapošljavanje. Uz to, ANOVA se pokazala statistički značajnom po pitanju procjene utjecaja prethodnoga iskustva rada kandidata u stručnoj praksi za zapošljavanje ($F=3,130^*$), ali daljnje provedeni *post-hoc* testovi nisu detektirali značajne razlike između konkretnih grupa. Ipak, kako bi se mogao steći opći dojam, prikazat ćemo vrijednosti aritmetičkih sredina koje su ostvarile različite grupe s obzirom na razdoblje završetka studija. Ispitanici koji su fakultet završili do prije pet godina u prosjeku po tom pitanju ostvaruju $M=3,65$, oni koji su fakultet završili prije šest do deset godina $M=3,60$, oni koji su završili fakultet prije 11 do 20 godina $M=3,29$, a oni koji su fakultet završili prije 20 godina $M=3,36$.

Tablica br. 4: Procjena koliko različiti čimbenici utječu na nezapošljavanje novih vježbenika

	1	2	3	4	5	M	SD
nedovoljno znanje i kvalifikacije kandidata	17,65 %	15,10 %	22,55 %	19,61 %	25,10 %	3,19	1,422
nedostatak potrebe za njihovim radom zbog nedovoljnoga obima posla	18,63 %	13,53 %	17,25 %	15,49 %	35,10 %	3,35	1,524
nedostatak resursa za novo zapošljavanje unatoč postojanju potrebe	5,69 %	7,06 %	17,06 %	23,73 %	46,47 %	3,98	1,197

1 = nimalo; 2 = malo; 3 = osrednje; 4 = mnogo; 5 = izrazito mnogo

Kad je riječ o čimbenicima koji mogu utjecati na nezapošljavanje novih vježbenika, kao što je vidljivo u tablici br. 4, ispitanici u prosjeku procjenjuju da nedostatak resursa u relativnom smislu najviše utječe na nezapošljavanje vježbenika. Čak 70,20 % ispitanika smatra da nedostatak resursa za novo zapošljavanje mnogo ili izrazito mnogo (kategorije 4 i 5) utječe na nezapošljavanje novih vježbenika usprkos postojanju potrebe da se to učini. Istovremeno, samo 12,75 % smatra da navedeni razlog nimalo ili malo (kategorije 1 i 2) utječe na njihovo zapošljavanje. Iako donekle kontradiktorno, 50,59 % ispitanika ističe da na nezapošljavanje novih vježbenika mnogo ili izrazito mnogo utječe to što nema potrebe za njihovim angažmanom zbog nedovoljnoga obima posla. Ipak, istovremeno 32,16 % ispitanika smatra da navedeni razlog nimalo ili malo utječe na taj proces. Konačno, 44,71 % smatra da nedovoljno znanje i kvalifikacije kandidata mnogo ili izrazito mnogo utječu na nezapošljavanje novih vježbenika. S druge strane, 32,75 % ispitanika smatra da taj razlog nimalo ili tek malo utječe na njihovo nezapošljavanje. Treba istaknuti i to da je analiza varijance pokazala da nema statistički značajnih razlika u procjeni utjecaja navedenih čimbenika na nezapošljavanje novih vježbenika između grupa ispitanika koji su u različitim vremenskim razdobljima diplomirali na pravnim fakultetima u Hrvatskoj.

Tablica br. 5: ANOVA – razlike u procjeni utjecaja različitih čimbenika na nezapošljavanje vježbenika

	suci M (SD)	državni odvjetnici M (SD)	odvjetnici M (SD)	javni bilježnici M (SD)	F	Post-hoc
nedovoljno znanje i kvalifikacije kandidata	2,93 (1,57)	3,24 (1,46)	3,29 (1,29)	3,44 (1,47)	2,456	
nedostatak potrebe za njihovim radom zbog nedovoljnoga obima posla	3,14 (1,58)	2,36 (1,43)	3,75 (1,36)	4,05 (1,16)	25,456***	2 ≠ 1, 3, 4 1 ≠ 3, 4
nedostatak resursa za novo zapošljavanje unatoč postojanju potrebe	4,33 (1,00)	4,21 (1,13)	3,68 (1,27)	3,98 (1,13)	10,791***	3 ≠ 1, 2

Analiza varijance pokazala je da između različitih pravnih profesija postoje razlike u procjeni utjecaja nekih čimbenika na (ne)zapošljavanje vježbenika u njihovim organizacijama. Primjerice, suci i državni odvjetnici statistički značajno u većoj mjeri od odvjetnika ocjenjuju da nedostatak resursa igra veliku ulogu u nezapošljavanju vježbenika u njihovim organizacijama usprkos postojanju potrebe za njihovim zapošljavanjem. U isto vrijeme, državni odvjetnici u bitno manjoj mjeri od javnih bilježnika, odvjetnika i sudaca procjenjuju da su nedovoljni obim posla

i nedostatak potrebe za novim vježbenicima razlog njihova nezapošljavanja. Uz to, pravnici koji rade na sudovima, također u manjoj mjeri od pravnika zaposlenih u odvjetništvu i javnom bilježništvu, ocjenjuju da nedovoljan obim posla i nedostatak potrebe utječu na taj proces.

Tablica br. 6: Procjena utjecaja različitih čimbenika na uključenost studenata u stručnu praksu

	1	2	3	4	5	M	SD
neadekvatan pravni okvir (valoriziranja i organizacije) stručne prakse	4,12 %	4,71 %	18,43 %	31,76 %	40,98 %	4,01	1,075
nedovoljno valoriziranje rada mentora sa studentima	5,69 %	9,22 %	23,53 %	32,94 %	28,63 %	3,70	1,145
nedostatak vremena i potrebnih resursa za mentoriranje studenata	5,49 %	7,84 %	23,33 %	30,20 %	33,14 %	3,78	1,151
nedostatak kvalitetnije suradnje s pravnim fakultetom	4,71 %	4,71 %	15,69 %	32,55 %	42,35 %	4,03	1,092
nedostatak unutarnje motivacije studenata za takve aktivnosti	20,00 %	19,22 %	29,22 %	18,82 %	12,75 %	2,85	1,293

1 = nimalo; 2 = malo; 3 = osrednje; 4 = mnogo; 5 = izrazito mnogo

Pri procjeni razloga zbog kojih studenti nisu u većoj mjeri uključeni u stručnu praksu u pravosudnim tijelima, odvjetništvu i javnom bilježništvu ispitanici u bitno većoj mjeri ističu utjecaj neadekvatnih strukturnih aspekata vezanih uz organizaciju i valorizaciju toga procesa nego nedostatak motiviranosti studenata. Primjerice, više od 70 % ispitanika smatra da nedostatak kvalitetnije suradnje s pravnim fakultetima i neadekvatan pravni okvir valoriziranja i organizacije stručne prakse mnogo ili izrazito mnogo (kategorije 4 i 5) utječu na taj proces. Uz to, više od 60 % ispitanika smatra da nedostatak vremena i potrebnih resursa za mentoriranje studenata i nedovoljno valoriziranje rada mentora mnogo ili izrazito mnogo utječu na nedovoljnu uključenost studenata u stručnu praksu. Istovremeno, ispitanici u prosjeku procjenjuju da nedostatak unutarnje motivacije studenata osrednje utječe na taj proces. Preciznije rečeno, četiri od deset ispitanika smatra da nedostatak motivacije studenata malo ili nimalo (kategorije 1 i 2) utječe na taj proces, tri od deset smatra da utječe osrednje, a tri od deset da utječe mnogo ili izrazito mnogo.

Tablica br. 7: ANOVA – razlike u procjeni utjecaja na uključenost studenata u stručnu praksu

	suci M (SD)	državni odvjetnici M (SD)	odvjetnici M (SD)	javni bilježnici M (SD)	F	Post-hoc
neadekvatan pravni okvir (valoriziranja i organizacije) stručne prakse	4,09 (1,15)	3,99 (1,06)	3,96 (0,97)	4,05 (1,07)	0,490	

nedovoljno valoriziranje rada mentora sa studentima	3,86 (1,21)	3,50 (1,12)	3,64 (1,13)	3,90 (1,00)	2,505	
nedostatak vremena i potrebnih resursa za mentoriranje studenata	3,80 (1,23)	3,72 (1,20)	3,76 (1,12)	3,88 (0,93)	0,202	
nedostatak kvalitetnije suradnje s pravnim fakultetom	3,99 (1,23)	3,90 (1,12)	4,15 (1,01)	3,80 (0,93)	2,018	
nedostatak unutarnje motivacije studenata za takve aktivnosti	2,71 (1,28)	2,48 (1,18)	3,01 (1,31)	3,27 (1,27)	5,980**	2 ≠ 3, 4

Analiza varijance pokazala je da između različitih pravnih profesija nema puno razlika u procjeni utjecaja različitih čimbenika na uključenost studenata u stručnu praksu. Jedinu razliku u tom kontekstu nalazimo vezano uz procjenu utjecaja nedostatka unutarnje motivacije studenata za uključivanje u taj proces. Pravnici koji rade u državnom odvjetništvu procjenjuju da nedovoljna motiviranost studenata nešto manje utječe na spomenuti proces od pravnika koji rade u odvjetništvu ili javnom bilježništvu.

Osim toga, analiza je također pokazala da postoji statistički značajna razlika u ocjeni utjecaja nedostatka kvalitetnije suradnje organizacija u kojima rade s pravnim fakultetima na to što studenti više uključeni u stručnu praksu između pojedinih grupa ispitanika s obzirom na to pred koliko godina su završili pravni fakultet ($F=3,363^*$). *Post-hoc* testovi pokazali su da ispitanici koji su završili fakultet do prije pet godina ($M=4,30$) značajno u većoj mjeri od ispitanika koji su završili fakultet prije više od 20 godina ($M=3,84$) smatraju da navedeni razlog utječe na to što studenti nisu u većoj mjeri uključeni u stručnu praksu u pravosudnim tijelima.

Tablica br. 8: Stavovi o stjecanju potrebnih znanja i vještina tijekom studija prava

Studenti tijekom studija stječu:	1	2	3	4	5	M	SD
praktična znanja procesnopravne prirode koja ih zadovoljavajuće pripremaju za vježbeničke poslove	54,31 %	30,59 %	9,80 %	3,53 %	1,37 %	1,67	0,894
praktična znanja materijalnopravne prirode koja ih zadovoljavajuće pripremaju za vježbeničke poslove	32,35 %	27,65 %	26,47 %	12,16 %	0,98 %	2,21	1,06
zadovoljavajuću razinu pisanoga pravnog izražavanja potrebnoga za uspješno obavljanje vježbeničkih poslova	33,92 %	28,82 %	22,35 %	12,75 %	1,76 %	2,19	1,096
zadovoljavajuću razinu usmenoga pravnog izražavanja i komunikacijskih vještina za obavljanje vježbeničkih poslova	24,71 %	27,06 %	26,86 %	18,24 %	2,75 %	2,47	1,131

1 = uopće se ne slažem; 2 = ne slažem se; 3 = niti se slažem niti se ne slažem;
4 = slažem se; 5 = potpuno se slažem

Kao što je vidljivo iz tablice br. 8 ispitanici se u prosjeku ne slažu s tim da studenti tijekom studija prava stječu znanja i vještine potrebne za obavljanje poslova vezanih uz vježbenički staž. Čak 85 % ispitanika se ne slaže (kategorije 1 i 2) s tim da studenti tijekom studija stječu praktična znanja procesnopravne prirode koja ih zadovoljavajuće pripremaju za vježbeničke poslove. Nadalje, čak 60 % ispitanika ne slaže se s tim da studenti tijekom studija ne stječu ni praktična znanja materijalnopravne prirode ni zadovoljavajuću razinu pisanoga pravnog izražavanja potrebnih za uspješno obavljanje vježbeničkih poslova. Konačno, više od 50 % ispitanika ne slaže se s tim da studenti stječu zadovoljavajuću razinu usmenoga pravnog izražavanja i komunikacijskih vještina potrebnih za obavljanje vježbeničkih poslova. S druge strane, potrebno je istaknuti da tek 4,9 do 20,9 % ispitanika smatra da studenti tijekom studija stječu znanja i vještine potrebne za obavljanje spomenutih poslova.

Tablica br. 9: ANOVA – razlike u stavovima o stjecanju potrebnih znanja i vještina tijekom studija prava

Studenti tijekom studija stječu:	suci M (SD)	državni odvjetnici M (SD)	odvjetnici M (SD)	javni bilježnici M (SD)	F	Post-hoc
praktična znanja procesnopravne prirode koja ih zadovoljavajuće pripremaju za vježbeničke poslove	1,79 (0,91)	1,80 (0,80)	1,45 (0,78)	2,15 (1,30)	10,337***	3 ≠1, 2, 4
praktična znanja materijalnopravne prirode koja ih zadovoljavajuće pripremaju za vježbeničke poslove	2,20 (1,06)	2,38 (1,03)	2,15 (1,05)	2,27 (1,16)	1,162	
zadovoljavajuću razinu pisanoga pravnog izražavanja potrebnoga za uspješno obavljanje vježbeničkih poslova	2,30 (1,12)	2,66 (1,15)	1,93 (0,97)	2,27 (1,14)	11,423***	3 ≠1, 2
zadovoljavajuću razinu usmenoga pravnog izražavanja i komunikacijskih vještina za obavljanje vježbeničkih poslova	2,54 (1,17)	2,93 (1,11)	2,24 (1,06)	2,49 (1,14)	8,877***	3 ≠2

Kao što je vidljivo iz tablice br. 9 analize varijance pokazale su da su pravnici koji rade u odvjetništvu u pravilu još nešto kritičniji od svojih kolega koji rade u pravosuđu i javnom bilježništvu po pitanju kvalitete znanja i vještina koje studenti usvajaju tijekom studija. Primjerice, odvjetnici se u većoj mjeri od državnih odvjetnika

ne slažu s tim da studenti tijekom studija stječu zadovoljavajuću razinu usmenoga pravnog izražavanja i komunikacijskih vještina potrebnih za obavljanje vježbeničkih poslova. Odvjetnici se također u većoj mjeri od sudaca i državnih odvjetnika ne slažu s tim da studenti tijekom studija stječu zadovoljavajuću razinu pisanoga pravnog izražavanja. Konačno, odvjetnici se u još većoj mjeri od sudaca, državnih odvjetnika i javnih bilježnika ne slažu s tim da studenti tijekom studija stječu praktična znanja procesnopravne prirode koja ih zadovoljavajuće pripremaju za vježbeničke poslove. Korektnosti radi, treba istaknuti da se u prosjeku ni predstavnici ostalih pravnih profesija ne slažu s navedenim tvrdnjama, ali očigledno je da su odvjetnici još nešto kritičniji od ostalih spram navedene problematike.

Dodatno, analiza varijance pokazala je da postoji statistički značajna razlika među grupama ispitanika koji su u različitim razdobljima završili pravni fakultet u ocjeni toga koliko studenti tijekom studija stječu praktična znanja procesnopravne prirode koja ih zadovoljavajuće pripremaju za vježbeničke poslove ($F=9,708^{***}$) te koliko stječu zadovoljavajuću razinu usmenoga pravnog izražavanja i komunikacijskih vještina potrebnih za obavljanje vježbeničkih poslova ($F=9,708^{**}$). U obama slučajevima pokazalo se da se ispitanici koji su prije manje godina završili fakultet u većoj mjeri ne slažu s tim da studenti tijekom studija u zadovoljavajućoj mjeri stječu spomenuta znanja i vještine od ispitanika koji su fakultet završili prije više od 20 godina. Konkretnije rečeno, ispisnici koji su fakultet završili do prije pet godina ($M=1,55$), oni koji su diplomirali prije šest do deset godina ($M=1,50$) i oni koji su diplomirali prije 11 do 20 godina ($M=1,52$) u još se većoj mjeri od ispitanika koji su pravni fakultet završili prije više od 20 godina ($M=1,96$) ne slažu s tim u vezi praktičnih znanja procesnopravne prirode. Slično vrijedi i po pitanju stjecanja zadovoljavajuće razine usmenoga pravnog izražavanja i komunikacijskih vještina. Ispitanici koji su fakultet završili do prije pet godina ($M=2,16$) ili prije šest do deset godina ($M=2,26$) još su kritičniji po tom pitanju od onih koji su fakultet završili prije više od 20 godina ($M=2,66$).

5. UMJESTO ZAKLJUČKA I U PRILOG BUDUĆIM RASPRAVAMA O OBRAZOVANJU I ZAPOŠLJAVANJU PRAVNIKA

Rezultati ovoga istraživanja pokazuju da pravni praktičari ocjenjuju da pri zapošljavanju vježbenika u njihovim organizacijama (tijelima/uredima) velik značaj imaju samo dojam i znanje koji kandidati ostave i prezentiraju na razgovoru za posao. Za sve ostale čimbenike obuhvaćene našim istraživanjem ispitanici u prosjeku procjenjuju da imaju osrednji ili mali utjecaj pri zapošljavanju vježbenika u njihovim organizacijama. U okviru čimbenika za koji su ispitanici procijenili da imaju osrednji utjecaj, po vrijednostima aritmetičkih sredina donekle se izdvajaju iskustvo prethodnoga rada u pravnoj praksi i dužina trajanja studija, koje ispitanici u prosjeku tendiraju procijeniti nešto iznad teorijskoga prosjeka skale (3). Nasuprot tomu, prosječne procjene ispitanika o važnosti utjecaja svih ostalih mjerenih čimbenika pri zapošljavanju vježbenika, uključujući i utjecaj prosjeka ocjena (za koji ispitanici u

prosjeku procjenjuju da ima osrednji učinak), tendiraju u manjoj ili većoj mjeri ipak ispod teorijskoga prosjeka skale.

Treba istaknuti da su analize pokazale da između različitih pravnih profesija postoje značajne razlike u ocjeni utjecaja različitih čimbenika na zapošljavanje vježbenika u njihovim organizacijama. Ovo su samo neke koje bi mogle biti zanimljive za neku buduću raspravu o važnosti kriterija zapošljavanja vježbenika u različitim pravnim profesijama. Primjerice, dojam kandidata na razgovoru još je nešto više važan pravnicima koji rade u odvjetništvu od onih koji rade u sudstvu i državnom odvjetništvu. To je također još važnije onima koji rade u javnom bilježništvu od onih koji rade u državnom odvjetništvu. Istovremeno, pokazalo se da je znanje koje kandidat pokaže na razgovoru za posao još više važno pravnicima koji rade u državnom odvjetništvu i javnom bilježništvu od onih koji rade u odvjetništvu. Nadalje, prethodni rad u pravnoj praksi nešto manje važnim ocjenjuju suci nego odvjetnici. Slično tomu, suci i državni odvjetnici ocjenjuju iskustvo stručne prakse tijekom studija manje važnim čimbenikom za zapošljavanje vježbenika od odvjetnika. Zanimljivo je i to što je vrijeme trajanja studija pravnicima koji rade u odvjetništvu nešto više važno nego onima koji rade u sudstvu i državnom odvjetništvu. Konačno, pokazalo se da je prosjek ocjena kandidata još manje važan čimbenik zapošljavanja u javnom bilježništvu, odvjetništvu i sudstvu nego u državnom odvjetništvu. Isto tako, pokazalo se da je to još manje važan čimbenik pri zapošljavanju u odvjetništvu nego u sudstvu.

Nadalje, rezultati su pokazali da pravni praktičari u prosjeku ocjenjuju da je najutjecajniji razlog nezapošljavanja novih vježbenika upravo nepostojanje resursa da se to izvede, usprkos potrebi za njihovim angažmanom. Istovremeno, ispitanici u prosjeku ocjenjuju da su i nedostatak potrebe za novim zapošljavanjem zbog nedovoljnoga obima posla i nedovoljno znanje i kvalifikacije kandidata nešto manje važni (osrednje važni) razlozi koji mogu utjecati na nezapošljavanje novih vježbenika. Analize su utvrdile da između različitih profesija postoje i značajne razlike u procjeni utjecaja nekih od navedenih čimbenika. Pravnici koji rade u sudstvu i državnom odvjetništvu u većoj mjeri od onih koji rade u odvjetništvu procjenjuju da je nedostatak resursa bitan razlog nezapošljavanja novih vježbenika. Istovremeno, pravnici koji rade u odvjetništvu i javnom bilježništvu u većoj mjeri od onih koji rade u sudstvu i državnom odvjetništvu procjenjuju da je nedovoljan obim posla bitan razlog nezapošljavanja novih vježbenika. Dakle, može se zaključiti da pravni praktičari smatraju da strukturni čimbenici imaju bitno veću ulogu u nezapošljavanju novih vježbenika u njihovim organizacijama nego nedovoljno znanje i kvalifikacije potencijalnih kandidata za vježbenički staž.

Sličnu situaciju nalazimo i pri njihovoj procjeni utjecaja različitih čimbenika na to što studenti nisu tijekom studija više uključeni u stručnu praksu u njihovim organizacijama. Može se zaključiti da ispitanici u tom smislu smatraju da bi dodatno trebalo poboljšati strukturne čimbenike koji se odnose na pravni okvir valoriziranja i organizacije stručne prakse općenito gledano, ali i na valorizaciju rada mentora koji u tom procesu sudjeluju. Jednako tako, smatraju da bi po tom pitanju bilo potrebno dodatno poboljšati kvalitetu suradnje s pravnim fakultetima te osigurati mentorima

u tom procesu više vremena i resursa za organizaciju i provedbu toga procesa. Što se tiče utjecaja nedostatka motivacije studenata za uključivanje u taj proces, pravni praktičari ocjenjuju da je to bitno manji problem u navedenom smislu nego svi prethodno navedeni strukturni čimbenici.

Nadalje, rezultati ovoga istraživanja ukazuju na potrebu otvaranja dijaloga između pravnih praktičara i pravnih fakulteta o važnosti stjecanja različitih tipova praktičnih pravnih znanja i vještina tijekom studija. Naime, može se uočiti da pravni praktičari koji su sudjelovali u našem istraživanju u prosjeku smatraju da bi studenti tijekom studija prava trebali još u većoj mjeri usvojiti praktična znanja procesnopravne i materijalnopravne prirode te kako bi trebali razviti još višu razinu komunikacijskih vještina, odnosno još višu razinu usmenoga i pisanoga pravnog izražavanja. Analize su pokazale da su pravnici koji rade u odvjetništvu još nešto kritičniji od svojih kolega koji rade u sudstvu, državnom odvjetništvu i javnom bilježništvu s obzirom na procjenu stjecanja nekih od spomenutih praktičnih pravnih znanja i komunikacijskih vještina tijekom studija.

Iako ovo istraživanje pati od uobičajenih ograničenja anketnoga istraživanja te postoji mogućnost da su stavovi ispitanika bili pod utjecajem određenih kontekstualnih čimbenika koji se nisu mogli detektirati i kontrolirati u trenutku provođenja istraživanja, prezentirani rezultati čine solidnu početnu osnovu za daljnja istraživanja ove teme i otvaranje rasprave o problemima s kojima se mladi pravnici i pravne institucije susreću u aktualnom trenutku razvoja našega društva. U tom kontekstu, prikazani rezultati ukazuju da bi bilo korisno otvoriti raspravu među akterima koji djeluju u okviru pravnih institucija, pravnoga obrazovanja i različitih ministarstava o tome kako dodatno unaprijediti različite aspekte formalnoga i daljnjega stručnog obrazovanja pravnika, posebno vezano uz usvajanje praktičnih pravnih i komunikacijskih znanja i vještina u tom procesu. Nadalje, čini se da bi bilo korisno otvoriti raspravu o osiguravanju resursa i validaciji aktivnosti aktera iz prakse koji su se spremni uključiti u mentoriranje studenata prava i vježbenika. Uz to, čini se da bi bilo korisno otvoriti raspravu o potrebi zapošljavanja dodatnoga broja vježbenika u okviru pojedinih pravnih profesija. Konačno, čini se da bi bilo korisno otvoriti raspravu kako o načinima mjerenja i vrednovanja različitih aktivnosti, znanja i vještina studenta tijekom studija tako i načinima mjerenja i vrednovanja različitih postignuća, teorijskih i praktičnih znanja i vještina prilikom zapošljavanja mladih pravnika. Iako na osnovu dobivenih rezultata i analiza nije moguće ponuditi odgovore na navedena pitanja, čini se da oni ukazuju da bi bilo korisno otvoriti raspravu o tome kako dodatno unaprijediti sve važne aspekte regulacije i organizacije obrazovanja, usavršavanja i zapošljavanja mladih pravnika da bi se dodatno osnažilo kako njihov položaj na tržištu rada tako i dodatno unaprijedilo funkcioniranje važnih dijelova pravosudnoga sustava u našoj zemlji.

Vanja Smokvina, Ph. D., Associate Professor
Marko Mrakovčić, Ph. D., Assistant Professor
Marija Tonković, student
University of Rijeka, Faculty of Law

CONTEMPORARY CHALLENGES OF HIRING YOUNG LAWYERS IN THE LEGAL PROFESSION OF ATTORNEYS, NOTARIES AND THE JUDICIARY

Summary

This paper tackles the never-before-explored topic of the challenge of hiring young lawyers - trainees in the legal profession, notary public and judiciary (judiciary and state attorney's office). In the first part, a discussion is opened on the importance of empirical research on the relationship between society and law, and later on the legal framework for the employment of young lawyers in these areas is presented, regulating their status and regulating the training of trainees.

The second part of the paper presents the results of a survey of attitudes of judges and court advisors, state attorneys, deputy state attorneys and state attorney advisors, attorneys, notaries and notaries public on the challenges of hiring trainees. The survey was completed by 510 respondents from different parts of the Republic of Croatia. The intention of the paper is to provide results as an inspiration for some future research on this issue and encourage the opening of discussion on this important issue, both within and among scientific disciplines and within the community of legal practitioners.

Key words: trainees, judiciary, advocacy, notary public, employment.

LITERATURA

Knjige i članci:

1. Cifrić, Ivan. „Tranzicija i transformacija — između norme i prakse“, *Socijalna ekologija* 5, br. 2 (1996): 135-153. <https://hrcak.srce.hr/141435>,
2. Giddens, Anthony. *Sociologija – prema 4. engleskom izdanju*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2007.,
3. Kregar, Josip, et. al. *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu-Pravni fakultet u Zagrebu, 2008.,
4. Mahmutefendić, Tahir. „Utjecaj tranzicije na blagostanje i raspodjelu dohotka u zemljama tranzicije u jugoistočnoj Europi“, *Tranzicija* 21, br. 43 (2019): 63-71. <https://hrcak.srce.hr/224053>,
5. Mandić, Sabina, Dora Dodig Hundrić, Neven Ricijaš i Mirta Kuharić. „Percepcija stručnjaka o svrsishodnosti sustava maloljetničkog pravosuđa“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 39, br. 3 (2018): 1259-1283. <https://doi.org/10.30925/zpfsr.39.3.4>,
6. Mrakovčić, Marko. „Vrijednosni motivi upisa na pravni fakultet i studentska percepcija pravne profesije“, *Odgovorno-obrazovne teme* 1, br. 1-2 (2018): 49-76. <https://hrcak.srce.hr/211006>,
7. Mrakovčić, Marko i Danilo Vuković. „Unutarnja” kriza pravosuđa? Stavovi pripadnika pravničkih profesija o pravosuđu u Hrvatskoj i Srbiji, *Politička misao* 56, br. 1 (2019):

- 75-105. <https://doi.org/10.20901/pm.56.1.03>,
8. Padjen, Ivan. *Metodologija pravnih znanosti: pravo i susjedne discipline*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2015.,
 9. Preložnjak, Barbara. „Poznavanje, razumijevanje i stavovi hrvatskih sudaca o europskom i međunarodnom pravu“. U: *Poznavanje i vrijednosno prihvaćanje europskog i međunarodnog prava u Republici Hrvatskoj*, ur. Ivan Šimunović, 109-152. Zagreb: Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu, 2012.,
 10. Pejovich, Svetozar Steve. Tranzicija, tranzicijski troškovi i kultura, *Financijska teorija i praksa* 27, br. 2 (2003): 235-250. <https://hrcak.srce.hr/5788>,
 11. Pusić, Eugen. *Društvena regulacija: Granice znanosti i iskustva*. Zagreb: Globus, 1989.,
 12. Savić, Vanja-Ivan. „Odnos studenta Pravnog fakulteta u Zagrebu prema europskom i međunarodnom pravu“. U: *Poznavanje i vrijednosno prihvaćanje europskog i međunarodnog prava u Republici Hrvatskoj*, ur. Ivan Šimunović, 153-183. Zagreb: Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu, 2012.,
 13. Schultz, Ulrike i Gisela Shaw. *Women in the World's Legal Professions*. Oxford – Portland: Hart Publishing, 2003.,
 14. Tomić-Koludrović, Inga i Mirko Petrić. „Hrvatsko društvo – prije i tijekom tranzicije“, *Društvena istraživanja* 16, br. 4-5 (90-91) (2007): 867-889. <https://hrcak.srce.hr/19170>,
 15. Treviño, Javier A. *The sociology of Law: Classical and Contemporary Perspectives*. New York: St. Martin's Press, 1996.,
 16. Vrban, Duško. *Sociologija prava: Uvod i izvorišne osnove*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006.,
 17. Zrinščak, Siniša et. al. *Opća sociologija s uvodom u sociologiju prava*. Zagreb: Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu, 2020.,
 18. Žažar, Krešimir. „Što nakon (društvene) tranzicije? Kritičke crtice uz upotrebu tranzicijskoga pristupa u sociološkim razmatranjima hrvatskoga društva“, *Revija za sociologiju* 45, br. 2 (2015): 171-199. <https://doi.org/10.5613/rzs.45.2.3>,

Pravni izvori:

1. Zakon o državnim službenicima, Narodne novine br. 92/05., 140/05., 142/06., 77/07., 107/07., 27/08., 34/11., 49/11., 150/11., 34/12., 49/12., 37/13., 38/13., 01/15., 138/15., 61/17., 70/19., 98/19.,
2. Zakon o javnom bilježništvu, Narodne novine br. 78/93., 29/94., 162/98., 16/07., 75/09., 120/16.,
3. Zakon o odvjetništvu, Narodne novine br. 09/94., 117/08., 50/09., 75/09., 18/11.,
4. Zakon o vježbenicima u pravosudnim tijelima i pravosudnom ispitu, Narodne novine br. 14/19.,
5. Pravilnik o postupku prijma vježbenika u pravosudna tijela, Narodne novine br. 106./19.

Izvori s interneta:

1. Imenik odvjetničkih vježbenika, pristupljeno 30. studenoga 2020., <http://www.hok-cba.hr/hr/odvjetni%C4%8Dki-vje%C5%BEbenici>,
2. Službena internet stranica, Sveučilišta u Zagrebu, Pravnog fakulteta, pristupljeno 30. studenoga 2020., <https://www.pravo.unizg.hr/>,
3. Službena internet stranica, Sveučilišta u Rijeci, Pravnog fakulteta, pristupljeno 30. studenoga 2020., <https://www.pravri.uniri.hr/hr/>,
4. Službena internet stranica, Sveučilišta u Splitu, Pravnog fakulteta, pristupljeno 30. studenoga 2020., <http://www.pravst.unist.hr/>,
5. Službena internet stranica, Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Pravnog fakulteta, pristupljeno 30. studenoga 2020., <https://www.pravos.unios.hr/>,
6. Upisne kvote za studije prava u RH, Agencija za znanost i visoko obrazovanje, studiji.hr, pristup 20. studenoga 2020., <https://www.studij.hr/statistika>.

Prof. dr. sc. Dario Đerđa, dipl. iur.*

Lea Šljivić**

IZUČAVANJE JAVNOGA I PRIVATNOGA PRAVA NA STUDIJIMA PRAVA U HRVATSKOJ: JE LI USPOSTAVLJEN KVALITETAN BALANS?

UDK: 34::378(497.5)

Primljeno: 28.11.2020.

Prihvaćeno: 15. 1. 2021.

Pregledni znanstveni rad

Sažetak

Cilj je ovoga rada utvrditi posvećuje li se na studijima prava, koji se danas u Hrvatskoj izvode kao integrirani sveučilišni preddiplomski i diplomski studiji na svima četirima pravnim fakultetima, dostatna pozornost razlikovanju pojedinih pravnih područja i specifičnostima tumačenja i primjene prava u ovim područjima. Rad nastoji odgovoriti na pitanje jesu li javno i privatno pravo, kao dvije pravne grupe koje se u brojnim segmentima zasnivaju na različitim načelima, ravnomjerno zastupljeni u studiju prava. U radu se najprije postavlja razlika između javnoga i privatnoga prava. Zatim se pravne grane grupiraju u ove dvije grupe prava. Konačno, analizom zastupljenosti kolegija u okviru kojih se izučava javno odnosno privatno pravo, procjenjuje se je li na sveučilišnim integriranim preddiplomskim i diplomskim studijima prava ravnomjerno zastupljeno izučavanje javnoga i privatnoga prava.

Ključne riječi: javno pravo, privatno pravo, studij prava, Hrvatska.

1. UVOD

Pravo je društveni fenomen kojem je u fokusu reguliranje postupanja pojedinaca u zajednici. Pravo je inherentno svakoj organiziranoj skupini ljudi te je danas, jednako kao i tijekom povijesti, nemoguće zamisliti društvenu zajednicu u kojoj odnosi među pojedincima nisu uređeni kakvim pravnim pravilima. Ovdje se u prvom redu podrazumijevaju države, jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave, ali i javne i privatne ustanove, poduzeća, sindikati, komore, udruge i druge asocijacije građana.¹ Pravni sustav obuhvaća sveobuhvatan skup pravnih pravila u nekoj državi,

* Redoviti profesor, Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet, dario.derda@pravri.hr.

** Studentica IV. godine Integriranog sveučilišnog preddiplomskog i diplomskog studija pravo, Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet.

1 Važnost prava primjećuje se pri izučavanju prvih civilizacija i najranijih državnih tvorevina. Stanovite oblike pravnih sustava različite razvijenosti imale su već orijentalne despocije poput Babilona, Egipta, Kine, Indije i sl. U ovim državama postojala su usustavljena pravna pravila

tj. pozitivno zakonodavstvo, propise državnih tijela te opće akte jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave, pravnih osoba koje imaju javnu ovlast i pravnih osoba koje obavljaju javnu službu.² Njegova je zadaća urediti odnose među pojedincima s ciljem reduciranja sukoba koji se među njima mogu javiti radi suprotnih interesa koje u nekim situacijama imaju. Pravni sustav doprinosi predvidivosti postupanja neke osobe, a što dovodi do suživota „prema određenim pravilima“. Posljedica svega ovoga jest umanjene potencijalne neizvjesnosti u ponašanju pojedinaca kao i pri iskazivanju njihovih mišljenja i stavova te doprinosi odgovornosti za izvršavanje preuzetih obveza.³ Pravom je uređen veliki broj aktivnosti svakoga pojedinca bez obzira radi li se o poduzetniku ili građaninu. Tako pravo regulira obavljanje gospodarskih aktivnosti, korištenje javnoga i općega dobra, minimalne uvjete za rad ugostiteljskih i trgovačkih objekata, gospodarenje šumama i šumskim zemljištem, poljoprivrednim zemljištem i vodama, prostorno uređenje i gradnju, prijenos vlasništva nad pokretninama i nekretninama, zakup poslovnoga prostora, najam stana, posudbu i zajam, državljanstvo, prebivalište i boravište građana, sposobnost upravljanja vozilima, plovilima i letjelicama itd.⁴ Važno je naglasiti kako je u 20. stoljeću pravo nadišlo državne granice te se javlja i kao skup propisa nadnacionalne pravne snage, koji obvezuju same suverene države koje su ga stvorile.⁵

kojih su se pojedinci morali pridržavati pod prijetnjom sile. Još u antičko vrijeme grčki polisi imali su razrađen sustav upravljanja zasnovan na pravnim pravilima, a u njima je rođena i ideja demokracije. Posebnu važnost za razvoj prava imalo je Rimsko Carstvo, odnosno Rimsko Republika. Upravo je ova država strukturirala najvažnije pravne institute današnjega građanskog prava. U srednjem vijeku pravni propisi ugrađuju se u statute i urbare koji predstavljaju civilizacijske dosege gradova u kojima su nastali. U 17. stoljeću apsolutistički vladari upravo pravom nastoje legitimirati svoju vlast i ustrojiti prve moderne upravne sustave. Sve ovdje naznačeno ukazuje na usku povezanost prava i države. Željko Bartulović, *Opća povijest prava i države* (Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2014.), 20-46.

- 2 Pored ovdje naznačenih pravnih pravila, pravne odnose u društvu uređuju i druga pravila poput onih običajne, moralne, religijske, kulturološke i druge prirode. Temeljna razlika između pravnih i ovdje spomenutih pravila ogleda se u mehanizmu njihove prinudne provedbe. Dok se poštivanje pravnih pravila osigurava sredstvima prinude, to nije slučaj pri kršenju običajnih, moralnih, religijskih ili kulturoloških normi ili su mogućnosti prinude držanja takvih pravila vrlo ograničene. Npr., radi kršenja običajnih ili moralnih pravila, pojedinac može doživjeti osudu postupanja „u očima“ drugih članova zajednice, dok se u slučaju kršenja statuta udruge građana, pojedinca može isključiti iz udruge.
- 3 Poznati njemački sociolog Niklas Luhmann u svojoj postavci „o normi kao očekivanju“ iznosi kako su sva pravila, zapravo, normativno anticipirana očekivanja. On ističe kako norme u društvu imaju funkciju reduktora bezbroja mogućih postupanja neke osobe. Niklas Luhmann, *A Sociological Theory of Law* (London: Routledge and Kegan Paul, 1985.), 32-34.
- 4 Potreba za pravnom regulacijom u današnjem društvu sve je češća. Posljednjih desetljeća javljaju se nova, ranije neprepoznata pravna područja kao što su pravo zaštite okoliša, pravo telekomunikacija, pravo intelektualnoga vlasništva ili pravo zaštite potrošača. Također, razvijaju se nove tehnologije i znanja, poput računalstva, softvera i interneta. Suvremeno društvo suočava se i s brojnim etičkim izazovima poput otkrića u području biotehnologije ili s potrebom očuvanja obnovljivih izvora energije za buduće naraštaje. Svi ovi civilizacijski dosezi zahtijevaju odgovarajuću pravnu regulaciju. O ovome Koen van Aeken, *From vision to reality: ex post evaluation of legislation, Legisprudence* 5, no. 1 (2011): 49.
- 5 Posebnu normativnu ulogu u današnjem društvu zauzimaju međunarodne organizacije poput

Svime ovdje navedenim pravni sustav značajno utječe na odluke koje članovi zajednice donose, ciljeve koje postavljaju te njihov privatni i poslovni život. Svaki pojedinac dnevno sklapa niz pravnih poslova kojima ne pridaje posebnu pozornost, odnosno postupajući sukladno zaključenim ugovorima kojih pretjerano nije ni svjestan, poput kupnje novina, korištenja javnoga gradskog prijevoza, potrošnje energenata u kućanstvu i sl. Pridrži se prometnih pravila i radnopravnih pravila organizacije u kojoj je zaposlen te pravila svojstvenih za institucije čije usluge koristi.⁶ On se trajno nalazi u društvenom odnosu s drugim pojedincima te odnosu s osobama javnoga prava, koji često prerastaju u pravne odnose.⁷ Život u zajednici spontano stvara niz pravnih odnosa koji proizlaze iz *ex lege* primjene pravnih propisa na konkretne društvene situacije ili su rezultat suglasnosti volja pojedinaca izraženih ugovornim odnosima. Posebno su brojni pravni odnosi koji se zasnivaju između pojedinaca i jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave ili države u kojoj žive, a koji se temelje na pojedinačnim odlukama kojima javnopravna tijela odlučuju o njihovim pravima, obvezama i pravnim interesima. Stoga, može se zaključiti kako je pravo bitan sastojak svakoga društvenog okruženja bez kojega bi današnji svijet bio potpuno nezamisliv.

Upravo je važnost prava za život u društvu dovela do potrebe izučavanja prava kao zasebne pravne discipline. Stoga su, povijesno gledajući, baš pravni fakulteti nastali kao prve visokoškolske institucije u kojima se, s ciljem poticanja suradnje među ljudima te reduciranja nesuglasica, izučavalo pravo i razvijala znanost o reguliranju odnosa među njima. Podučavanje pojedinaca pravnim pravilima te pravnih praktičara metodama tumačenja i primjene prava danas zauzima važno mjesto. Međutim, različita pravna područja često su zasnovana na različitim načelima postupanja. Tako, primjerice, u javnom pravu značajnu ulogu zauzima „javni interes“, a koji je tek sporedan u privatnom pravu. U javnom pravu dominira uspostava pravnih odnosa *ex officio*, koja je nepoznata privatnome pravu. Konačno, dok su javnopravna tijela u postupanju čvrsto vezana načelom zakonitosti i kategoričkim pravnim normama,

Ujedinjenih naroda, Svjetske zdravstvene organizacije, Međunarodne organizacije rada, Vijeća Europe, Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj itd. Najznačajnijim sredstvima normativne pravne zaštite smatraju se neki međunarodni ugovori i konvencije poput *Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda*, Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 69/17., *Opće deklaracije o ljudskim pravima*, Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 12/09., *Konvencije o pravima djeteta*, Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 12/93. i sl. Za Republiku Hrvatsku od posebnoga značaja jest Europska unija čije je pravo nadređeno domaćem pravnom sustavu, a u određenom dijelu i izravno primjenjivo. O ovome više u Dario Đerđa, *Osnove upravnog prava Europske unije* (Rijeka: Pravni fakultet u Rijeci, 2012.), 20-25.

- 6 Visković ističe kako građani nisu svakoga trenutka svjesni da se nalaze u trajnom okruženju države i prava. Naglašava kako oni postaju svjesni toga tek u pojedinačnim slučajevima kad se poremete uobičajeni načini njihova života, npr. ako im se postave neki novi pravni zahtjevi kao npr. novi način registracije vozila, poziv za vojnu vježbu, poskupljenje prehrambenih proizvoda, gubitak radnoga mjesta, ako učine kakvo protupravno djelo za koje moraju odgovarati ili ako im je ugrožen ili povrijeđen neki njihov pravno zaštićeni interes kao npr. sloboda kretanja, posjed i vlasništvo, sloboda izražavanja, privatnost života, čast i ugled i sl. Nikola Visković, *Teorija države i prava* (Zagreb: Birotehnika, 2001.), 9.
- 7 Pravni odnos nastaje primjenom pravnoga pravila na postojeći društveni odnos. Ivo Borković, *Upravno pravo* (Zagreb: Narodne novine, 2002.), 58.

privatno pravo obilježeno je dispozitivnom prirodom. Upravo radi različitih načela postupanja koja se koriste u nekim pravnim područjima, izučavanje i primjena prava nije jednostavan zadatak te zahtijeva odgovarajuće znanje, vještine i kompetencije.

Cilj je ovoga rada utvrditi posvećuje li se na studijima prava, koji se danas u Hrvatskoj izvode kao integrirani sveučilišni preddiplomski i diplomski studiji na svima četirima pravnim fakultetima, dostatna pozornost razlikovanju pojedinih pravnih područja i specifičnostima tumačenja i primjene prava u ovim područjima. Drugim riječima, rad nastoji odgovoriti na pitanje jesu li javno i privatno pravo, kao dvije pravne grupe koje se u brojnim segmentima zasnivaju na različitim načelima, ravnomjerno zastupljeni u studiju prava. Iz odgovora na ovo pitanje proizlazi koliko se cjelovito studenti prava na integriranim sveučilišnim preddiplomskim i diplomskim studijima osposobljavaju za buduće obavljanje svoje profesije. Ujedno, rad može doprinijeti potencijalnoj izmjeni studijskih programa integriranih sveučilišnih preddiplomskih i diplomskih studija prava, ali i ravnomjernom zapošljavanju nastavnika javnoga i privatnoga prava na pravnim fakultetima u Hrvatskoj. U radu se najprije postavlja razlika između javnoga i privatnoga prava. Zatim se pravne grane grupiraju u ove dvije grupe prava. Konačno, analizom zastupljenosti kolegija u okviru kojih se izučava javno odnosno privatno pravo, procjenjuje se je li na sveučilišnim integriranim preddiplomskim i diplomskim studijima prava ravnomjerno zastupljeno izučavanje javnoga i privatnoga prava.

2. RAZLIKOVANJE JAVNOGA I PRIVATNOGA PRAVA

Širina pravne regulacije dovela je do pojave specifičnih pravila koja se odnose na reguliranje pojedinih pravnih instituta. Kako bi se pravo jednostavnije i jednoobrazno primjenjivalo, ono se usustavljuje u usklađenu, racionalno razvrstanu i preglednu cjelinu. Dok je najmanja sustavna jedinica prava pravna norma, sustav pozitivnoga prava predstavlja najveću sustavnu jedinicu prava u nekoj državi. Između ovih dviju ekstremnih razina pravo se sistematizira na pravne institute, pravne grane i pravne grupe.

Pravna norma označava zahtjev koji njezin donositelj upućuje drugim osobama s ciljem motiviranja njihova postupanja, odnosno držanja. Upravo pravne norme doprinose definiranju pravnih vrijednosti u društvu kao što su život, zdravlje, privatna imovina, sloboda govora, sloboda vjeroispovijesti, demokratski pravni poredak i sl. Štiteći ove vrijednosti, one propisuju sustav poželjnih i nepoželjnih postupanja te određuju sankcije za njihovo kršenje. Pravne norme koje uređuju istu vrstu društvenih odnosa, poput braka, vlasništva, državljanstva, zastupanja i sl., čine pravnu ustanovu. Pravna ustanova smatra se najmanjom klasifikacijskom jedinicom pravnoga sustava.⁸ Razumljivo je da sve pravne ustanove nisu iste važnosti, neke sadrže zavidan broj pravnih normi, dok su neke sastavljene od nekolicine normi. Pravne ustanove koje reguliraju niz srodnih vrsta društvenih odnosa radi preglednosti i sustavne primjene prava grupiraju se u pravne grane. Pravne grane čine, primjerice, ustavno pravo, upravno pravo, kazneno pravo, građansko pravo, trgovačko pravo, prometno pravo,

8 Visković, op. cit. 269.

radno pravo, međunarodno pravo i sl. Tako, primjerice, pravna grana obiteljskoga prava obuhvaća pravnu ustanovu braka, pravnu ustanovu starateljstva, pravnu ustanovu posvojenja i sl.⁹

Sustavna jedinica koja se sastoji od više pravnih grana, koja je veća od pravne grane, a manja od sustava prava, naziva se pravna grupa. Broj pravnih grana u pravnoj grupi izmjenjiva je kategorija na koju utječu pravni, politički, socijalni i drugi razlozi. Tako, primjerice, pravne grupe čine materijalno i postupovno pravo, unutrašnje i međunarodno pravo ili javno i privatno pravo. Pravne grupe obuhvaćaju pravne grane sistematizirane prema odgovarajućem kriteriju razlikovanja. Za potrebe ovoga rada detaljno će se razmotriti podjela prava u pravnu grupu javnoga prava i pravnu grupu privatnoga prava.¹⁰

Podjela prava na privatno i javno temelji se na više osnova ove klasifikacije. Ove pravne grupe razlikuju se na osnovi interesa koje štite, na osnovi vrste subjekata među kojima se zasnivaju pravni odnosi, na osnovi položaja subjekata u odnosu, na osnovi načina zasnivanja odnosa, na temelju prirode prava i obveza koji iz ovih odnosa proizlaze te prema krugu adresata kojima su norme upućene.¹¹

Kao osnovni distinktivni čimbenik među ovim pravnim grupama najčešće se koristi interes koji se štiti normama svrstanim u pojedinu od ovih pravnih grupa. Ističe se kako u javno pravo treba ubrojiti pravne grane usmjerene na zaštitu javnoga interesa, a u privatno pravo pravne grane usmjerene na zaštitu privatnih interesa fizičkih i pravnih osoba. Pod javnim interesom podrazumijeva se interes države, interes jedinice lokalne odnosno područne (regionalne) samouprave, ali i interes svake druge asocijacije javnoga prava. Drugim riječima, javni interes predstavlja interes svih subjekata koji žive i nalaze se na određenome području te ga obilježava kolektivni interes neke teritorijalne jedinice. Nasuprot tomu, privatnim interesima smatraju se interesi koji doprinose ostvarivanju subjektivnih prava pojedinaca neovisno o učinku takvih prava na treće osobe.

Javno i privatno pravo razlikuju se i prema naravi subjekata među kojima se pravni odnos zasniva. U javnome pravu jedan od subjekata pravnoga odnosa nužno je

9 Broj grana prava nije konačno definiran te ovisi o brojnim čimbenicima. Postoje veće ili manje pravne grane, a neke od njih dijele se i u tzv. podgrane prava. Nije rijedak slučaj da u nekim pravnim granama aktivnošću zakonodavca broj normi postane toliko velik da se pravni stručnjaci počinju specijalizirati za podgranu nakon čega se ona izdvaja u samostalnu pravnu granu. Tijekom povijesti na taj je način nastalo mnogo grana prava koje su danas samostalne. Tako je npr. odvajanjem iz građanskoga prava nastalo nekoliko pravnih grana poput obiteljskoga prava, trgovačkoga prava itd. Također, pravne norme prometnoga prava svojevremeno su se smatrale dijelom trgovačkoga prava kao podgrana ove pravne grane, a vremenom su se izdvojile u zasebnu pravnu granu. Ibid. 272.-284.

10 Ova je podjela bila poznata još u rimskoj državi. Prema Ulpijanu pojmovi *ius publicum* i *ius privatum* odnosili su se na interese države, odnosno pojedinaca. Marijan Horvat, *Rimsko pravo* (Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007.), 8.-10.

11 Zanimljivo je spomenuti kako su tijekom povijesti pojedini autori smatrali da nema potrebe dijeliti pravo na javno i privatno čime su negirali pojavu ovoga pravnog dualizma. Jedan od poznatijih svakako je bio i austrijski pravni teoretičar Hans Kelsen koji je pravni poredak držao jedinstvenom tvorevinom nesklonu dijeljenju. Hans Kelsen, *Čista teorija prava – uvod u problematiku pravne nauke* (Beograd: Pravni fakultet u Beogradu, 2002.) 76.

osoba javnoga prava, tj. država, jedinica lokalne ili područne (regionalne) samouprave ili pravna osoba koja ima javnu ovlast. Nasuprot ovom subjektu u pravnom odnosu javnoga prava može se naći bilo koja druga osoba bez obzira bila ona osoba javnoga ili privatnoga prava. Osobama privatnoga prava smatraju se sve fizičke i pravne osobe, osim osoba koje temeljem zakona raspolažu javnim ovlastima, ali samo pri korištenju javnih ovlasti. U odnosima privatnoga prava subjekti nisu unaprijed određeni pa se takav odnos može zasnovati između dviju osoba privatnoga prava, između dviju osoba javnoga prava, ali i između osobe javnoga prava i osobe privatnoga prava.¹²

Pravne se grane nadalje klasificiraju u javno i privatno pravo temeljem položaja subjekata u pravnom odnosu. U javno pravo ubrajaju se pravne grane koje među subjektima zasnivaju odnos subordinacije. Na osnovi normi sadržanih u ovim pravnim granama jedan subjekt u pravnom odnosu raspolaže javnim ovlastima koje crpi iz zakona ili odluke utemeljene na zakonu i koji jednostrano i autoritativno odlučuje o pravima i obvezama drugoga subjekta. Nasuprot tome, pravne norme sadržane u pravnim granama koje čine privatno pravo, subjekte pravnoga odnosa stavljaju u ravnopravan položaj te ni jedan od ovih subjekata ne raspolaže s kojom javnom ovlasti.

Javno i privatno pravo također se razlikuju temeljem načina zasnivanja pravnih odnosa. U odnose koji nastaju u području javnoga prava stranke u pravilu ne ulaze dragovoljno, već temeljem odluke tijela javne vlasti donesene na jednostran i autoritativan način. U nekim rjeđim slučajevima ovi odnosi nastaju i *ex lege*, tj. izravnom primjenom pravnoga pravila na konkretnu činjeničnu situaciju. Nasuprot tomu, odnosi u području privatnoga prava nastaju dragovoljno na temelju konsenzusa stranaka, a s ciljem ostvarivanja njihovih privatnih interesa. Ova distinkcija u pravnoj literaturi pati od opravdanih kritika te se rijetko uzima kao jedini kriterij razlikovanja.¹³

Pravne grane koje čine javno i privatno pravo često se mogu razlikovati i prema prirodi prava i obveza subjekata. Prava i obveze koje se podjeljuju, odnosno nameću u području javnoga prava karakterizira načelna osobnost. Ovo obilježje nerijetko je popraćeno neprenosivošću takvih prava na treće osobe kao i nemogućnošću odricanja od obveza nastalih primjenom pravnih normi ove pravne grupe. Strogo su osobna prava i obveze ovlast držanja vatrenoga oružja, ovlast upravljanja motornim vozilom odnosno porezna obveza. S druge strane, prava i obveze u području privatnoga prava načelno su prenosive te ih se stranke mogu odricati. Tako je primjerice vlasnik neke stvari slobodan njome učiniti što god želi, može je darovati ili prodati pa čak i uništiti.

Konačno, posljednja distinkcija pravnih grana na one koje su svrstane u javno te one koje su svrstane u privatno pravo ogleda se u adresatima na koje se pravne

12 Ne smije se smetnuti s uma kako su u nekim slučajevima i osobe javnoga prava slobodne zasnivati pravne odnose privatnoga prava. Slijedom toga, osobe javnoga prava nisu isključene od mogućnosti zasnivanja odnosa privatnoga prava, no u tim slučajevima istupaju bez autoriteta javne vlasti.

13 Ovine pravilu može se uputiti zamjerka jer pojedinci ponekad ulaze i u odnose javnoga prava dragovoljno kao što je to slučaj kad podnose zahtjev za izdavanje građevinske dozvole ili zahtjev za izdavanje dozvole za obavljanje kakve gospodarske djelatnosti. Ujedno, u slučajevima izvanugovorne odgovornosti za štetu, subjekti privatnoga prava ne ulaze u odnos dragovoljno. Stoga, ovu distinkciju treba shvatiti tek uvjetnom. Visković, op. cit. 287.

norme primjenjuju. Ističe se kako se pravne norme javnoga prava primjenjuju na sve subjekte u pravnom sustavu, dok pravne norme privatnoga prava obvezuju isključivo one koji su ih stvorili. Drugim riječima, sukladno ovoj distinkciji javno je pravo uređeno pravilima *ius strictum* naravi, a privatno *ius dispositivum* naravi. Međutim, treba naglasiti kako je ova distinkcija podložna najsnažnijim kritikama iznesenim u pravnoj znanosti te se kao kriterij razlikovanja ne susreće često.¹⁴

Primjenjujući ovdje naznačene kriterije diferencijacije gotovo svaka grana pozitivnoga pravnog sustava daće se svrstati pod javno ili pod privatno pravno. Posebno pogodni kriteriji smatraju se distinkcija pravnih grana na osnovi interesa koji se štite, na osnovi naravi subjekata među kojima se odnos zasniva, na osnovi položaja subjekata u odnosu i s time povezano, na osnovi načina zasnivanja pravnoga odnosa.¹⁵

U pravnu grupu javnoga prava nedvojbeno se svrstavaju ustavno pravo, upravno pravo, financijsko pravo, socijalno pravo, međunarodno pravo i europsko javno pravo. Ustavno pravo je skup najviših normi državnopravnoga poretka, koje postavljaju osnove političkoga i socijalnoga uređenja zajednice. Ustavno pravo kao temeljna grana prava obuhvaća sve pravne norme kojima se zasniva ustroj i rad tijela državne vlasti, propisuju slobode, prava i dužnosti čovjeka i građanina te kojima se uređuju odnosi između nedržavnih političkih subjekata poput interesnih skupina ili političkih stranaka i države, odnosno njezinih tijela.¹⁶ Upravno pravo predstavlja skup pravnih pravila kojima se reguliraju opća pitanja vezana za javnu upravu kao što su organizacija uprave, njezino djelovanje i ovlasti, procedura postupanja, odgovornost nositelja javnih funkcija, njihov položaj i prava, pravna sredstva koja subjekti mogu koristiti prema tijelima javne vlasti i način njihova korištenja kao i nadzor koji se nad javnom upravom provodi.¹⁷ Financijsko pravo obuhvaća pravne norme kojima se reguliraju financijskopравни odnosi do kojih dolazi prilikom prikupljanja, upravljanja, raspodjele i trošenja sredstava namijenjenih zadovoljavanju (financiranju) javnih rashoda.¹⁸ Konačno, socijalno pravo uređuje socijalnopravne odnose, načela, institute, kategorije i pitanja u oblasti socijalne zaštite, socijalnoga osiguranja, socijalne sigurnosti i socijalne skrbi.¹⁹ U grupu javnoga prava ubraja se i međunarodno javno pravo kao skup pravnih normi koje uređuju odnose suverenih država u međunarodnoj

14 Ističe se kako i u privatnom pravu postoje pravila koja subjekti ne mogu mijenjati, jednako kao što i u javnom pravu postoje određena pravila koja se provode na osnovi privatne inicijative.

15 Kriteriji distinkcije na temelju prirode prava i obveza subjekata i prema krugu adresata u ovome se radu neće uzeti u obzir kao nedovoljno pogodne za predmetnu razdiobu.

16 Branko Smerdel i Smiljko Sokol, *Ustavno pravo* (Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, 2006.), 11.-14.

17 Borković, op. cit. 57.

18 Božidar Jelčić et al., *Financijsko pravo i financijska znanost* (Zagreb: Narodne novine, 2008.), 34.

19 Marinko Đ. Učur, *Socijalno pravo* (Zagreb: Informator, 2000.), 34. Socijalno pravo, kao jedna od najmlađih pravnih grana, ipak izaziva različite stavove u svezi sa sistematizacijom na javno ili privatno pravo. Slijedeći Gurvitchevu teoriju, Padjen ističe kako socijalno pravo ne spada ni pod javno ni pod privatno pravo, već ono čini zasebno pravno područje. Razlog tomu nalazi u okolnosti da se ova pravna grana temelji na socijalnoj integraciji, dok se javno pravo temelji na subordinaciji, a privatno pravo na koordinaciji. Ivan Padjen, *Javno i privatno pravo: Transfer pravnih teorija, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 44, br. 3-4 (2007): 452-453.

zajednici.²⁰ Propisi koji čine ovu granu prava primjenjuju se na države te uređuju odnos među državama, ali i odnos država i međunarodnih organizacija. Jednako tako, u ovu pravnu grupu ubraja se i europsko javno pravo kao pravna grana koja regulira pravni položaj, ustroj i funkcioniranje Europske unije kao međunarodne organizacije te odnos Unije i država članica.²¹ Ove se grane ujedno smatraju i „klasičnim pravnim granama“ javnoga prava.

Neki teoretičari u grupu javnoga prava svrstavaju još i sudsko pravo koje obuhvaća pravne norme kojima je uređena organizacija pravosuđa, tj. sudova, državnoga odvjetništva i odvjetništva te način postupanja stranaka pred sudom pri rješavanju građanskih, trgovačkih, kaznenih i upravnih sporova kao i provedbu drugih sudskih postupaka poput ovrhe.²² Ove norme sadržane su u pravnim granama građanskoga postupovnog prava²³ i kaznenoga postupovnog prava.²⁴ Konačno, u grupu javnoga prava nerijetko se svrstava i kazneno pravo koje predstavlja sustav zakonskih propisa kojima se zaštićuju temeljne vrijednosti pojedinca i društvene zajednice tako da se ponašanja koja ih ugrožavaju ili povređuju utvrđuju kaznenim djelima te se za počinitelje takvih djela propisuju kaznenopravne sankcije.²⁵ Stoga se može konstatirati kako u grupu javnoga prava u širem smislu ovoga značenja spadaju još i pravne grane kaznenoga, kaznenoga postupovnog i građanskoga postupovnog prava.

S druge strane, u grupu privatnoga prava svrstavaju se, primjerice, građansko pravo, trgovačko pravo i pravo društava, međunarodno i europsko privatno pravo, pomorsko i općeprometno pravo i brojne druge grane prava. Građansko pravo grana je privatnoga prava koja uređuje odnose pravnih subjekata povodom stvari, činidaba, imovine i njihovih osobnih neimovinskih dobara.²⁶ Trgovačko pravo, kao pravna grana koja je izvedena iz građanskoga prava, obuhvaća pravne norme koje uređuju pravni položaj, odnosno status, pravne poslove i odgovornost subjekata koji se bave trgovačkom i širom djelatnošću. Ovdje se podrazumijevaju trgovačka društva, zadruge, razni oblici privrednoga udruživanja, ali i trgovci kao fizički pravni subjekti.²⁷ Nadalje, međunarodno privatno pravo predstavlja skup pravnih normi koje uređuju privatne pravne odnose s elementom inozemnosti i u kojima se prvenstveno postavlja pitanje rješavanja sukoba zakona i nadležnosti dvaju ili više pravnih sustava,²⁸ dok

20 Juraj Andrassy et al., *Međunarodno pravo 1* (Zagreb: Školska knjiga, 2010.), 1.

21 Matthias Herdegen, *Europsko pravo* (Rijeka: Pravni fakultet u Rijeci, 2003.), 3.

22 Visković, op. cit. 280.

23 Građansko postupovno pravo čini sustav pravnih pravila kojima se regulira sudsko ostvarivanje zaštite prava koja proistječu iz određenih građanskopravnih odnosa. Siniša Triva i Mihajlo Dika, *Građansko parnično procesno pravo* (Zagreb: Narodne novine, 2004.), 7.

24 Kazneno postupovno pravo čini dio kaznenoga prava u širem smislu te određuje pretpostavke za poduzimanje radnji u kaznenom postupku, ovlaštenike na njihovo poduzimanje, oblik tih radnji te pravne posljedice za slučaj povrede tih propisa. Davor Krapac, *Kazneno procesno pravo, Prva knjiga: institucije* (Zagreb: Narodne novine, 2010.), 8.

25 Velinka Grozdanić, Marissabel Škorić i Igor Martinović, *Kazneno pravo* (Rijeka: Pravni fakultet u Rijeci, 2013.), 2.

26 Petar Klarić i Martin Vedriš, *Građansko pravo* (Zagreb: Narodne novine, 2014.), 5.

27 Visković, op. cit. 275.

28 Ibid. 283.

europsko privatno pravo uređuje međusobne odnose pojedinaca u pravnom sustavu Europske unije.²⁹ Konačno, pravna grana pomorsko i općeprometno pravo čini skup pravnih normi koje uređuju načine organiziranja i odvijanja pomorskoga, cestovnoga, željezničkoga i zračnoga prijevoza robe i osoba.³⁰ Iako neke od ovih pravnih grana sadrže i pravne norme koje uređuju status i prinudne odnose među subjektima, a koje treba smatrati dijelom javnoga, a ne privatnoga prava, ove pravne grane drže se pravnim granama privatnoga prava zbog značajne prevage pravnih normi kojima se primarno štite privatni interesi fizičkih i pravnih osoba.

Treba napomenuti kako postoje i neke pravne grane koje je izuzetno složeno svrstati u grupu javnoga ili privatnoga prava jer pravne norme koje one obuhvaćaju imaju obilježja javnoga, ali i privatnoga prava. Takav je slučaj, npr. s obiteljskim ili radnim pravom. Naime, iako obiteljsko pravo načelno spada u grupu privatnoga prava, pojedine ustanove ove pravne grane obilježava i javnopravni karakter. Ovo je primjerice slučaj s ustanovom uzdržavanja, koja nužno ne nastaje niti ovisi o volji stranaka. Radno pravo sustav je pravnih pravila kojima se uređuju radni odnosi. Međutim, ti se odnosi sastoje od kolektivnih odnosa i pojedinačnih odnosa. Važno je naglasiti kako su i kolektivni odnosi, baš kao i pojedinačni, mješovite naravi, tj. i privatnopravne i javnopravne naravi jer su u jednoj mjeri određeni dispozitivnim, a u drugoj prinudnim normama.³¹ Dok se radni odnos zasnovan između zaposlenika i poslodavca temelji na ugovoru o radu te mora biti zasnovan dobrovoljno, određeni segmenti toga istog odnosa uređeni su, primjerice, zakonom poput prekida ugovora o radu. Time ove pravne grane dijelom ulaze u područje javnoga, a dijelom u područje privatnoga prava.

Evidentno je kako je podjela na javno i privatno pravo izuzetno kompleksna te je podložna različitim kritikama. Razlog tomu nije jedino okolnost da se neke pravne grane ne mogu svrstati u javno odnosno privatno pravo jer istovremeno imaju obilježja obiju ovih pravnih grupa, već i jer postoje pravne grane koje bi se mogle svrstati u zasebnu pravnu kategoriju poput, npr. socijalnoga ili sudskoga prava. Iako se na prvi pogled može činiti kako je privatno pravo brojem pravnih normi opsežnije od javnoga, u praksi to nije slučaj. Pravne norme upravnoga, financijskoga ili socijalnoga prava donose se na državnoj razini, ali i na razini lokalne i područne (regionalne) samouprave. Kao donositelji propisa koji spadaju pod ove pravne grane javljaju se i brojne osobe koje imaju javnu ovlast ili obavljaju javnu službu. Za razliku od građanskoga ili kaznenoga prava u najširem shvaćanju ovih pojmova, ove pravne grane prožimaju najrazličitija područja društvenoga života. Uređuju upravljanje državama, regionalnim ili lokalnim zajednicama, odnos pojedinaca, tj. građana i poduzetnika prema ovim zajednicama, načela i modalitete obavljanja javnih službi, zaštitu ljudskoga života i zdravlja, zaštitu okoliša, obavljanje određenih djelatnosti koje podliježu režimu dozvola, raspolaganje određenim prirodnim resursima, upravljanje javnim dobrom i sl.

U svrhu obavljanja poslova pravne profesije nužno je poznavanje pravila obiju ovih pravnih grupa. Veliki broj magistara prava danas se zapošljava u pravosudnim

29 Vidi Emilija Mišćenić, *Europsko privatno pravo* (Zagreb: Školska knjiga, 2019.), 16.

30 Visković, op. cit. 282-283.

31 Anton Ravnić, *Osnove radnog prava* (Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, 2004.), 131.

tijelima, tj. sudovima i državnom odvjetništvu baš kao i u odvjetništvu općenito. Značajan udio zaposlen je u tijelima državne uprave i drugim državnim tijelima baš kao i u jedinicama lokalne i područne (regionalne) samouprave. Zapošljavaju se i u regulatornim agencijama te neovisnim i izvršnim agencijama te tijelima koja raspolažu pojedinim javnim ovlastima baš kao i u tijelima Europske unije. Konačno, određen broj magistara prava upošljava se i u javnim i privatnim ustanovama, komunalnim trgovačkim društvima, političkim strankama, komorama, zakladama i udrugama. Svakako treba naglasiti kako se određeni broj upošljava u ostalim gospodarskim subjektima ne samo u Republici Hrvatskoj već i drugim državama Europske unije. S obzirom na širinu pravnih područja danas na važnosti posebno dobiva specijalističko pravno znanje. Upravo u svrhu kvalitetnoga obavljanja pravnih poslova važno je poznavanje svih pravnih grana, a kako bi se našao ispravan i pravovremen odgovor na izazove koji se postavljaju u svakodnevnome radu u pravnoj profesiji. Upravo u tu svrhu magistrima prava izuzetno je važno ravnomjerno poznavanje pravnih grana koje čine javno pravo i onih pravnih grana koje čine privatno pravo.

3. JAVNO I PRIVATNO PRAVO U STUDIJSKIM PROGRAMIMA INTEGRIRANIH SVEUČILIŠNIH PREDDIPLOMSKIH I DIPLOMSKIH STUDIJA PRAVA

Upravo radi važnosti za funkcioniranje društva, pravo se već godinama izučava kao posebna znanstvena disciplina. U tu svrhu razvila se pravna znanost, jedna od najstarijih društvenih znanosti uopće.³² Višestoljetnom izobrazbom pravnika na studijima prava učinjen je velik korak k preciznim i kvalitetnim propisima, a time i k boljoj kvaliteti i sigurnosti života. Izučavanje prava dugo je prisutno i u Hrvatskoj. Nosioi znanstvene analize prava u prvom su redu bili pravni fakulteti čije znanstveno-nastavno osoblje, samostalno ili u suradnji s pravnim praktičarima, raščlanjuje pozitivnopravne institute s ciljem razvoja normativnoga pravnog okvira te unaprjeđenja upravne i sudske prakse. Naravno, posljednjih nekoliko desetljeća, razvoju pravne znanosti u Hrvatskoj značajno su doprinijeli i pravni praktičari, posebno pravosudni dužnosnici.

Prvi studij prava u Hrvatskoj pokrenut je još 1776. godine na Pravnom fakultetu

32 *Pravna enciklopedija* (Beograd: Savremena administracija, 1979.), 1040. Začetci izučavanja prava pronalaze se još u antičkoj Grčkoj. Već u rimskoj državi pravu i pravnom uređenju kao pretpostavkama za funkcioniranje društva i države pridavala se posebna važnost. Nakon propasti Zapadnoga Rimskog Carstva izučavanje prava kao samostalne znanstvene discipline u Europi pada u drugi plan sve do 1088. godine kad je osnovano Sveučilište u Bologni kao najstarije sveučilište u Europi. Pravna znanost iz Bologne proširila se i na ostale dijelove Europe, na tada još mladim sveučilištima poput Sveučilišta u Oxfordu i Sveučilišta u Parizu. Napretkom i modernizacijom društva pravna znanost kontinuirano se unaprjeđivala te je dovela do suvremenih spoznaja demokratskoga društva, vladavine prava i pravne države. Peter Stein, *Rimsko pravo i Europa* (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2007.), 63-65.

u Zagrebu.³³ Ovaj Fakultet i danas djeluje u okviru Sveučilišta u Zagrebu³⁴ te izvodi Integrirani sveučilišni preddiplomski i diplomski pravni studij. Godine 1961. osnovan je Pravni fakultet u Splitu,³⁵ godine 1975. Pravni fakultet u Osijeku,³⁶ a godine 1976. Pravni fakultet u Rijeci.³⁷ Integrirani sveučilišni preddiplomski i diplomski studij prava na kojemu se za rad u pravnoj struci osposobljavaju budući suci, odvjetnici, javni bilježnici, pravnici u trgovačkim društvima, ustanovama, komorama, zakladama i udrugama te državni službenici i službenici u jedinicama lokalne i područne (regionalne) samouprave izvodi se na svima četirima pravnim fakultetima. Na ovome studiju studenti stječu sveobuhvatno znanje o stvaranju, tumačenju i primjeni prava. Studij je ustrojen kao petogodišnji studij, a njegovim završetkom stječe se 300 ECTS bodova i stručni naziv magistar prava.³⁸

Na studijima prava na svima četirima pravnim fakultetima studenti pohađaju obvezne kolegije, ali i određeni broj izbornih kolegija i seminara te, na kraju studija, izrađuju i brane diplomski rad. Obvezni kolegiji izučavaju se na prve četiri godine studija dok je peta godina studija usmjerena na stjecanje specijalističkih znanja i vještina studenta, u pravilu ovisno o interesima svakoga od njih. Studenti u devetom semestru upisuju kolegije modula ili izborne kolegije u vrijednosti od 30 ECTS bodova, a deseti semestar rezerviran je za izradu diplomskoga rada te obavljanje

33 U sklopu reforme visokoga školstva u Habsburškoj Monarhiji, uredbom Marije Terezije osnovana je Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu s trima fakultetima: Filozofskim fakultetom, Teološkim fakultetom i Pravnim fakultetom. Zanimljivo je spomenuti da su se u to vrijeme studiji na Teološkom i Pravnom fakultetu mogli upisati tek po završetku Filozofskoga fakulteta. Kraljevska akademija ukinuta je 1850. godine, a umjesto dotadašnjega dvogodišnjeg studija na Pravnom fakultetu osnovan je trogodišnji na Kraljevskoj pravoslovnoj akademiji. *Pravni fakultet u Zagrebu*, <https://www.pravo.unizg.hr/oldwww2018/fakultet/tradicija/povijest> (pristupljeno 26. studenoga 2020.).

34 Sveučilište u Zagrebu osnovano je 1874. godine s trima fakultetima: Mudroslovnim (Filozofskim) fakultetom, Bogoslovnim fakultetom te Pravo- i državoslovnim fakultetom. Pravnom fakultetu u Zagrebu 1968. godine pripojena je Visoka upravna škola, a isto je 1983. godine učinjeno i s Višom upravnom školom te Interfakultetskim studijem za socijalne radnike. *Pravni fakultet u Zagrebu*, <https://www.pravo.unizg.hr/oldwww2018/fakultet/tradicija/povijest> (pristupljeno 26. studenoga 2020.).

35 Godine 1960. u Splitu se počeo izvoditi diplomski studij prava kao dislocirani studij Pravnoga fakulteta u Zagrebu. *Pravni fakultet u Splitu*, <https://www.pravst.unist.hr/o-fakultetu/povijest/> (pristupljeno 26. studenoga 2020.).

36 Akademske godine 1960/61. u Osijeku je upisana prva generacija studenata na dislociranom studiju prava Pravnoga fakulteta u Zagrebu. Ovaj se studij od 1973. godine izvodio pri Ekonomskom fakultetu u Osijeku.

Pravni fakultet u Osijeku, <https://www.pravos.unios.hr/tkosmomi/> (pristupljeno 26. studenoga 2020.).

37 Studij prava u Rijeci počeo se izvoditi 1974. godine pri Ekonomskom fakultetu u Rijeci. Bartulović, Željko, Iz povijesti Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 20, br. 1 (1999): 329-369.

38 ECTS bodovi jesu jedinica pomoću koje se prikazuje angažman studenta tijekom studiranja. Svaki pojedini kolegij nosi odgovarajući broj ECTS bodova koji predstavljaju studentski angažman u pohađanju predavanja, izradi seminara, zadaća, samostalnoga učenja, čitanja literature, rješavanja zadataka i pripreme za ispit na tom kolegiju. Jedan ECTS bod okvirno predstavlja rad studenta u trajanju od 30 sati.

studentskih aktivnosti usmjerenih k ovome cilju. Tako studenti na Pravnom fakultetu u Zagrebu upisuju kolegij Napredni seminar i izrada diplomskoga rada, na Pravnom fakultetu u Splitu kolegije Pravna praksa, Diplomski rad te određene izvannastavne aktivnosti, na Pravnom fakultetu u Osijeku kolegije Pravne klinike / *Moot courts* i Diplomski rad, a na Pravnom fakultetu u Rijeci Pravno istraživanje i Diplomski rad. I na ovome semestru studenti ostvaruju ukupno 30 ECTS bodova.

Obvezni kolegiji koji se pohađaju na studiju prava u pravilu se mogu podijeliti u četiri skupine. Treba razlikovati kolegije kojima se stječu kompetencije iz javnoga prava, kolegije kojima se stječu kompetencije iz privatnoga prava, kolegije kojima se stječu kompetencije iz obiju ovih pravnih grupa te tzv. nepravne kolegije kojima se razvijaju generičke kompetencije. Kolegiji kojima se stječu kompetencije iz javnoga prava u užem smislu svakako čine Ustavno pravo, Europsko javno pravo, Međunarodno pravo, Financijsko pravo i financijska znanost, Upravna znanost i Upravno pravo. U širem smislu, razvoju kompetencija javnoga prava doprinose još i Kazneno pravo, Kazneno postupovno pravo i Građansko postupovno pravo. Kolegiji kojima se stječu primarno kompetencije iz privatnoga prava svakako su Rimsko privatno pravo, Obiteljsko pravo, Građansko pravo, Trgovačko pravo, Pravo društava, Pomorsko i općeprometno pravo i Međunarodno privatno pravo. Kolegiji kojima se istovremeno stječu kompetencije javnoga i privatnoga prava jesu, npr. Teorija prava i države, Radno i socijalno pravo te Pravna povijest. Konačno, na studijima prava redovito se izučavaju i kolegiji kojima se ne stječu pravne kompetencije kao što su, primjerice, Sociologija, Politička ekonomija, Ekonomska politika i Strani jezik. Na seminarima koje biraju iz pojedinih kolegija koje pohađaju studenti produbljuju svoja znanja izrađujući studentske radove, usmeno prezentirajući određene teme ili rješavajući praktične zadatke.

Postavlja se pitanje jesu li u studijskim programima integriranoga sveučilišnoga preddiplomskog i diplomskog studija prava ravnomjerno zastupljeni kolegiji na kojima se izučava javno i privatno pravo, odnosno jesu li studenti zaknuti za stjecanje specifičnih znanja neke od ovih pravnih grupa. U tu svrhu razmotrit će se udio kolegija koji spadaju pod pravnu grupu javnoga prava i kolegija koji spadaju pod pravnu grupu privatnoga prava u odnosu na ukupni studijski program na svakome od četiriju pravnih fakulteta u Hrvatskoj. U obzir se uzimaju jedino obvezni, a ne i izborni kolegiji niti seminari jer odabirom izbornih kolegija student može značajno utjecati na stečena znanja iz javnoga odnosno privatnoga prava, a na štetu pravnih grana koje spadaju pod drugu pravnu grupu. Pri procjeni ovih udjela u kalkulaciju je uzeto ECTS opterećenje obveznih kolegija u odnosu na cjelokupan studijski program.

Na Pravnom fakultetu u Zagrebu studenti tijekom studija pohađaju ukupno sedam seminara u vrijednosti 28 ECTS bodova, a kao zasebni kolegiji u petom, šestom i sedmom semestru u ukupnom opterećenju od 6 ECTS bodova pohađaju se i vježbe. Time, uz kolegije s pete godine studija studenti iz izbornih sadržaja stječu znanje koje ukupno odgovara utrošku 94 od 300 ECTS bodova. Od 206 ECTS bodova, koliko iznosi opterećenje obveznih kolegija na ovome Fakultetu, student 36 ECTS bodova stječe pohađanjem nepravničkih kolegija koje predstavljaju Sociologija, Politička ekonomija, Ekonomska politika i Strani jezik. Ukupno 40 ECTS bodova student ostvaruje kroz

kolegije Teorija prava i države, Opća povijest prava i države, Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu, Radno i socijalno pravo i Pravo informacijskih tehnologija kojima stječe i javnopravne i privatnopravne kompetencije. Klasične javnopravne kolegije, tj. Ustavno pravo, Europsko javno pravo, Međunarodno pravo, Financijsko pravo i financijska znanost, Upravna znanost i Upravno pravo student pohađa u opterećenju od 42 ECTS boda, dok još 24 ECTS boda ostvaruje kroz kolegije koji se svrstavaju u javno pravo u širem smislu poput Kaznenoga prava, Kaznenoga postupovnog prava i Građanskoga postupovnog prava. Konačno, ukupno 64 ECTS boda student ostvaruje iz kolegija privatnoga prava, konkretno kroz Rimsko privatno pravo, Obiteljsko pravo, dva kolegija Građanskog prava, Pomorsko i općeprometno pravo, Trgovačko pravo, Pravo društava i Međunarodno privatno pravo.³⁹ Može se zaključiti kako su kolegiji javnoga i privatnoga prava na ovome Fakultetu raspoređeni u gotovo podjednakom opterećenju ako se u obzir uzmu kolegiji na kojima se izučava javno pravo u širem smislu. U protivnom, kolegiji koji doprinose izučavanju privatnoga prava značajno su zastupljeniji.

Na Pravnom fakultetu u Splitu studenti tijekom studija pohađaju ukupno osam seminara također u vrijednosti 28 ECTS bodova. Time, uz kolegije s pete godine studija studenti iz izbornih sadržaja stječu znanje koje ukupno odgovara utrošku 88 od 300 ECTS bodova. Od 212 ECTS bodova, koliko iznosi opterećenje obveznih kolegija na ovome Fakultetu, student 32 ECTS boda stječe pohađanjem nepravničkih kolegija koje predstavljaju Sociologija, Politička ekonomija, Pravna informatika, statistika i metodologija društvenih istraživanja i Strani jezik. Ukupno 32 ECTS boda student ostvaruje kroz kolegije Teorija prava i države, Opća pravna povijest, Hrvatska pravna povijest i Radno i socijalno pravo kojima stječe i javnopravne i privatnopravne kompetencije. Klasične javnopravne kolegije, tj. Ustavno pravo, Osnove europskoga javnog prava, Međunarodno pravo, Financijsko pravo i financijska znanost, Upravna znanost i Upravno pravo student pohađa u opterećenju od 46 ECTS bodova, dok još 24 ECTS boda ostvaruje kroz kolegije koji se svrstavaju u javno pravo u širem smislu, tj. Kazneno pravo, Kazneno postupovno pravo i Građansko postupovno pravo. Konačno, ukupno 78 ECTS boda student ostvaruje iz kolegija privatnoga prava, konkretno kroz Rimsko pravo, Obiteljsko pravo, dva kolegija Građanskog prava, Osnove europskog privatnog prava, Trgovačko pravo, Pravo društava, Pomorsko i općeprometno pravo, Pravo osiguranja i Međunarodno privatno pravo.⁴⁰ Može se zaključiti kako su kolegiji privatnoga prava na ovome Fakultetu zastupljeniji od kolegija javnoga prava čak i ako se kolegiji koji jačaju kompetencije javnoga prava u obzir uzmu u širem, a ne samo u užem smislu.

Na Pravnom fakultetu u Osijeku studenti tijekom studija pohađaju ukupno sedam seminara u vrijednosti 22 ECTS boda. Time, uz kolegije s pete godine studija studenti iz izbornih sadržaja stječu znanje koje ukupno odgovara utrošku 82 od 300 ECTS bodova. Od 218 ECTS bodova, koliko iznosi opterećenje obveznih kolegija

39 *Pravni fakultet u Zagrebu*, <https://www.pravo.unizg.hr/studij/integrirani-pravni> (pristupljeno 26. studenoga 2020.).

40 *Pravni fakultet u Splitu*, <http://www.pravst.unist.hr/studiji/preddiplomski-i-diplomski/integrirani-preddiplomski-i-diplomski/> (pristupljeno 26. studenoga 2020.).

na ovome fakultetu, student 44 ECTS boda stječe pohađanjem nepravni kolegija koje predstavljaju Sociologija, Politička ekonomija, Ekonomska politika, Statistika i pravna informatika, Strani jezik i Tjelesna i zdravstvena kultura. Ukupno 31 ECTS bod student ostvaruje kroz kolegije Teorija prava i države, Povijest hrvatskoga prava i države, Opća povijest prava i države i Radno i socijalno pravo kojima stječe i javnopravne i privatnopravne kompetencije. Klasične javnopravne kolegije, tj. Ustavno pravo, Europsko javno pravo, Međunarodno pravo, Financijsko pravo i financijska znanost, Upravna znanost i Upravno pravo student pohađa u opterećenju od 51 ECTS boda, dok još 28 ECTS bodova ostvaruje kroz kolegije koji se svrstavaju u javno pravo u širem smislu poput Kaznenoga prava, Kaznenoga postupovnog prava i Građanskoga postupovnog prava. Konačno, ukupno 64 ECTS boda student ostvaruje iz kolegija privatnoga prava, konkretno kroz Rimsko privatno pravo, Obiteljsko pravo, dva kolegija Građanskog prava, Trgovačko pravo, Pravo društava, Pomorsko i općeprometno pravo i Međunarodno privatno pravo.⁴¹ Za razliku od Pravnoga fakulteta u Splitu, na Pravnom fakultetu u Osijeku kolegiji javnoga prava, posebno uzevši ove kolegije u širem smislu, zastupljeniji su u studijskom programu prava od kolegija privatnoga prava.

Konačno, na Pravnom fakultetu u Rijeci studenti tijekom studija pohađaju ukupno četiri seminara u vrijednosti 12 ECTS bodova. Za razliku od studija prava na drugim fakultetima, na Pravnom fakultetu u Rijeci studenti pohađaju i četiri izborna kolegija tijekom prve četiri godine studija, koji se ukupno vrednuju s 21 ECTS bodom. Time, uz kolegije s pete godine studija studenti iz izbornih sadržaja stječu znanje koje ukupno odgovara utrošku 93 od 300 ECTS bodova. Od 207 ECTS bodova, koliko iznosi opterećenje obveznih kolegija na ovome fakultetu, student 30 ECTS bodova stječe pohađanjem nepravni kolegija koje predstavljaju Sociologija, Politička ekonomija i Strani jezik. Ukupno 27 ECTS bodova student ostvaruje kroz kolegije Teorija prava i države, Povijest prava i države, Radno i socijalno pravo i Pravno pisanje kojima stječe i javnopravne i privatnopravne kompetencije. Klasične javnopravne kolegije, tj. Ustavno pravo, Europsko javno pravo, Međunarodno pravo, Financijsko pravo i financijska znanost, Upravna znanost i Upravno pravo student pohađa u opterećenju od 50 ECTS bodova, dok još 27 ECTS bodova ostvaruje kroz kolegije koji se svrstavaju u javno pravo u širem smislu, tj. Kazneno pravo, Kazneno postupovno pravo i Građansko postupovno pravo. Konačno, ukupno 73 ECTS boda student ostvaruje iz kolegija privatnoga prava, konkretno kroz Rimsko privatno pravo, Obiteljsko pravo, dva kolegija u kojima se izučava Građansko pravo, Europsko privatno pravo, Trgovačko pravo, Pravo društava, Pomorsko i općeprometno pravo i Međunarodno privatno pravo.⁴² Može se zaključiti kako su kolegiji javnoga i privatnoga prava na ovome Fakultetu raspoređeni u gotovo podjednakom opterećenju ako se u obzir uzmu kolegiji na kojima se izučava javno pravo u širem smislu. U protivnom, kolegiji koji doprinose izučavanju privatnoga prava značajno su zastupljeniji.

41 *Pravni fakultet u Osijeku*, <https://www.pravos.unios.hr/integrirani-preddiplomski-i-diplomski-sveucilisni-studij> (pristupljeno 26. studenoga 2020.).

42 *Pravni fakultet u Rijeci*, <https://www.pravri.uniri.hr/files/studiji/diplomski/izvedbeni700.pdf> (pristupljeno 26. studenoga 2020.).

4. ZAKLJUČAK

Potreba za pravnom regulacijom u današnjem je društvu sve prisutnija. Pravo još od postojanja prvih državnih zajednica regulira odnose među pojedincima baš kao i odnose pojedinaca i tijela javne vlast. Razvojem država, posebno formalnim inkorporiranjem u njihove sustave vrijednosti demokracije, vladavine prava, pravne države, pravne sigurnosti, nepovredivosti vlasništva, obveze izvršenja ugovora, legitimnih očekivanja, prava na izjašnjavanje stranke, prava na pravni lijek i sl., pravo je postalo neizostavan segment funkcioniranja svake zajednice koja okuplja više pojedinaca.

Znanstvena analiza prava u Hrvatskoj u prvome redu provodi se na pravnim fakultetima u Zagrebu, Splitu, Osijeku i Rijeci. Svi naznačeni fakulteti, između ostalih studija, izvode integrirani sveučilišni preddiplomski i diplomski studij prava koji osposobljuje buduće magistre prava za obavljanje složenih pravnih poslova u pravosuđu, javnoj upravi i gospodarstvu. Tijekom studija ove osobe pohađaju niz obveznih, ali i izbornih nastavih sadržaja. Važno je zamijetiti kako studenti na svima četirima fakultetima u najvećoj mjeri ravnopravno izučavaju kolegije javnoga i privatnoga prava, posebno ako se kolegiji kojima student stječe kompetencije iz javnoga prava uzmu u širem značenju ovoga pojma. Na taj način studenti se u Republici Hrvatskoj širinom obveznih znanja koja stječu na fakultetu osposobljavaju za rad u različitim pravnim područjima, dok specijalistička znanja iz pojedinih pravnih grana produbljuju izbornim predmetima, seminarima, vježbama te izradom diplomskoga rada.

Dario Đerđa, Ph. D., Full Professor
Lea Šljivić, student
University of Rijeka, Faculty of Law

TEACHING PUBLIC AND PRIVATE LAW IN LAW STUDIES IN CROATIA: HAS A QUALITY BALANCE BEEN REACHED?

Summary

This paper aims to determine whether sufficient attention is given to different legal areas and their specifics of interpretation and application of law in the integrated undergraduate and graduate university law studies at Faculties of Law in Croatia. The paper seeks to provide the answer whether a quality balance has been reached in the teaching of public and private law, as two legal groups relying on different principles in many segments. Firstly, the difference between public and private law is defined, followed by the categorization of legal branches in two legal groups. Finally, by analyzing the availability of courses in which students learn about public or private law, the conclusion is drawn whether the teaching of public and private law is equally represented in integrated undergraduate and graduate university law studies.

Key words: public law, private law, law studies, Croatia.

LITERATURA

Knjige i članci:

1. Aeken van, Koen, „From vision to reality: ex post evaluation of legislation“, *Legisprudence* 5, no. 1 (2011): 41-68.
2. Andrassy, Juraj, Božidar Bakotić, Maja Seršić i Budislav Vukas, *Međunarodno pravo 1*, Zagreb: Školska knjiga, 2010.
3. Bartulović, Željko, „Iz povijesti Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 20, br. 1 (1999): 329-370.
4. Bartulović, Željko, *Opća povijest prava i države*, Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2014.
5. Borković, Ivo, *Upravno pravo*, Zagreb: Narodne novine, 2002.
6. Đerđa, Dario, *Osnove upravnog prava Europske unije*, Rijeka: Pravni fakultet u Rijeci, 2012.
7. Grozdanić, Velinka, Marissabel Škorić i Igor Martinović, *Kazneno pravo*, Rijeka: Pravni fakultet u Rijeci, 2013.
8. Herdegen, Matthias, *Europsko pravo*, Rijeka: Pravni fakultet u Rijeci, 2003.
9. Horvat, Marijan, *Rimsko pravo*, Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007.
10. Jelčić, Božidar, Olivera Lončarić-Horvat, Jure Šimović, Hrvoje Arbutina i Nikola Mijatović, *Financijsko pravo i financijska znanost*, Zagreb: Narodne novine, 2008.
11. Kelsen, Hans, *Čista teorija prava – uvod u problematiku pravne nauke*, Beograd: Pravni fakultet u Beogradu, 2002.
12. Klarić, Petar i Martin Vedriš, *Građansko pravo*, Zagreb: Narodne novine, 2014.
13. Krapac, Davor, *Kazneno procesno pravo, Prva knjiga: institucije*, Zagreb: Narodne novine, 2010.

14. Luhmann, Niklas, *A Sociological Theory of Law*, London: Routledge and Kegan Paul, 1985.
15. Mišćenić Emilija, *Europsko privatno pravo*, Zagreb: Školska knjiga, 2019.
16. Padjen, Ivan, „Javno i privatno pravo: Transfer pravnih teorija“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 44, br. 3-4 (2007): 443-461.
17. *Pravna enciklopedija*, Beograd: Savremena administracija, 1979.
18. Ravnić, Anton, *Osnove radnog prava*, Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, 2004.
19. Smerdel, Branko i Smiljko Sokol, *Ustavno pravo*, Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, 2006.
20. Stein, Peter, *Rimsko pravo i Europa*, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2007.
21. Triva, Siniša i Mihajlo Dika, *Građansko parnično procesno pravo*, Zagreb: Narodne novine, 2004.
22. Učur, Marinko Đ., *Socijalno pravo*, Zagreb: Informator, 2000.
23. Visković, Nikola, *Teorija države i prava*, Zagreb: Birotehnika, 2001.

Pravni izvori:

1. *Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda*, Narodne novine - Međunarodni ugovori, br. 69/17.
2. *Konvencija o pravima djeteta*, Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 12/93.
3. *Opća deklaracija o ljudskim pravima*, Narodne novine - Međunarodni ugovori, br. 12/09.

Izv. prof. dr. sc. Marija Boban*
Jure Radalj, mag. iur.

REGULATIVA I PRIMJENA *BLOCKCHAIN* TEHNOLOGIJE I PAMETNIH UGOVORA U SUVREMENOM ELEKTRONIČKOM POSLOVANJU

UDK: 336.74:004

Primljeno: 15. 2. 2021.

Prihvaćeno: 28. 6. 2021.

Pregledni znanstveni rad

Sažetak

U današnjem suvremenom dobu i okruženju suvremenih informacijskih i komunikacijskih tehnologija osnovni mehanizmi poslovanja i razmjene dobara temeljeni su na elektroničkom poslovanju i elektroničkim poslovnim transakcijama. Upravo razvojem novih tehnologija otvara se novi suvremeni oblik poslovanja kao alternativa tradicionalnim transakcijama: blockchain tehnologija i zaključivanje pametnih ugovora.

Autori u radu analiziraju razvoj novih tehnologija i njihov utjecaj i primjenu u pravnoj praksi na trenutne procese koji prate razvoj tehnologije u pravu s naglaskom na pametne ugovore i blockchain tehnologije općenito. Osim analize blockchain tehnologije i promjena koje ona može donosi, u radu se prikazuju i pozitivni i negativni aspekti primjene ovih tehnologija te pravna reguliranost ove materije pozitivnim hrvatskim zakonodavstvom.

Ključne riječi: blockchain, elektroničko poslovanje, nove tehnologije, pametni ugovori, pravo.

1. UVOD

1.1. Razvoj novih tehnologija i pravo

Svjedoci smo činjenice da je među svim profesijama ona pravna najdublje ukalupljena u svojim postavkama sa svojim institutima, praksom i ustrojem koji datira još iz Rimskoga Carstva. Više od 2000 godina pravne tradicije stavljeno je na test vremena. Galopirajući razvoj novih tehnologija mijenja lice mnogih profesija pa tako i pravne. Kao i svako drugo područje, pravo je živa materija pa i sama povijest pravne profesije povijest je njezina prilagođavanja. Ono se i mijenja s vremenom tako

* Sveučilište u Splitu, Pravni fakultet, marija.boban@pravst.hr

da pitanje i nije hoće li pravo izgubiti sraz s nadolazećim tehnologijama, nego kako će tehnologija utjecati na budućnost pravne profesije.¹ Tim sofisticiranim sustavima cilj nije zamijeniti ljude, već apstrahirati neke repetitivne poslove i pomoći učiniti pravo bržim, dostupnijim, ekonomičnijim i generalno kvalitetnijim. Takvom uštedom vremena oslobađa se prostor za nezamjenjive ljudske osobine koje su zarobljene obradom enormne količine dokumenata i podataka. Tehnologija bi trebala, barem za forenzičke aktivnosti, za posredovanje i mirenje predstavljati poticaj, a ne zamjenski element, dok će vjerojatno biti invazivnija u pogledu istraživanja i izrade dokumenata.

Jedan od novih oblika osposobljavanja na tržištu rada i u području pravne profesije jest kombiniranje vještina iz različitih disciplina čak i ako su naizgled udaljene jedna od druge, ali danas funkcionalne novim potrebama klijenata. Potencijalno povoljni hibrid znanja mladih pravnika kojim će se natjecati u sadašnjosti i budućnosti svakako predstavlja kombinacija znanja prava i tehnologije koji zajedno čini spoj poznatiji kao Pravna tehnologija ili eng. *Legal Tech*².

Prema aktualnom pregledu novih tehnologija čija je pravna regulativa tek u začetku, navedeno možemo prikazati kako slijedi:

1. Umjetna je inteligencija jedna od njih, a može se u budućnosti sve više koristiti i u forenzičkom polju kao alat i objekt analize s ciljem provjere procesa obrade podataka.
2. Robotika za koju je nedavna Rezolucija Europskoga parlamenta iz veljače 2017.³ izrazila potrebu da se dovedu u pitanje pravila koja reguliraju aktivnost i odgovornost robota u organizaciji.
3. Kripto valute ili monetarni sustavi alternativni službenim monetarnim sustavima koje karakterizira povjerljivost koju nude korisnicima i koja mogu preuzeti različite uloge u okviru ekonomskih transakcija, ali i istražnih i kaznenih procesa.
4. *Blockchain* koji karakterizira lakoća korištenja i inovativnost koja omogućuje trajni zapis podataka i nepotrebnost provjere nekih informacija koje su zapisane u kodu, a koje se u konzervativnom pravu moraju pregledavati kod javnoga bilježnika ili na zemljišniku.
5. *Internet of Things* (IoT) povezan s raširenošću tehnologija u kojima se internet širi na svijet konkretnih objekata i mjesta stvarajući nova pitanja u pogledu digitalnih istraga, sigurnosti i privatnosti.
6. Prikupljanje i upravljanje digitalnim podacima stečenim putem različitih vrsta uređaja (*Big Data*) što predstavlja komplicirane izazove u vezi s njihovim odnosom prema antimonopolskim zakonima, privatnosti,

1 Tako i šire vidi u: Čizmić, J., Boban, M., Zlatović, D., *Nove tehnologije, intelektualno vlasništvo i informacijska sigurnost*, Sveučilište u Splitu Pravni fakultet, Split, 2016., str. 15

2 Pravna tehnologija ili eng. *Legal Tech* izraz je koji se široko odnosi na usvajanje inovativne tehnologije i softvera za pojednostavljivanje i unapređenje pravnih usluga. Tvrtke *Legal Tech* obično su startupi osnovani sa specifičnom svrhom remetiti rad (tradicionalno konzervativne) pravne profesije. Tako i šire Toshiyuki, K., *Perspectives in Law, Business and Innovation*, 2019.

3 Vidi Izvješće s preporukama Komisiji o pravilima građanskog prava o robotici (2015/2103(INL)) http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005_HR.html, pristupljeno, 17. 12. 2020.

intelektualnom vlasništvu, vlasništvu nad podacima kao i s politikama pristupačnosti i njihovu slobodnom prometu.

7. Zaštita podataka – *S razvojem ljudske svijesti i računalne pismenosti razvila se generacija ljudi koja je shvatila vrijednost informacija i ne trude se dobiti tu informaciju. Polje informacijske znatiželje (vojna, politička, ekonomska, industrijska i drugo) svakodnevno se širi i uzima sve jači zamah.*⁴

Stjecanje specifičnih vještina u tim novim područjima znanja čini se neizbježnom potrebom kako za one koji žele zauzeti položaje u javnim upravama ili privatnim tvrtkama, tako i za buduće sudce, odvjetnike ili javne bilježnike. Obogaćivanje tradicionalnih znanja novim disciplinama siguran je horizont u kojem će se razviti visoko specijalizirani profesionalci sposobni susresti se s mogućnostima suvremenoga svijeta rada.

Za *Legal Tech* kaže se da ima kratku povijest, ali i svijetlu budućnost. Iako je tehnologija u pravu u Republici Hrvatskoj još u povojima, ona je u svijetu zapažena i vrlo profitabilna grana čije su investicije u 2019. dozele jednu milijardu američkih dolara. Početak računalne revolucije u pravu počinje 1973. godine kada je Lexis izumio crveni UBIQ terminal kako bi odvjetnici pretraživali internetsku sudsku praksu, a ne naporno pretraživali knjige. Taj se događaj smatra početkom razvoja tehnologije u pravu. Uslijedili su telefaks i osobna računala koja dodatno potpomognuta operacijskim sustavom *Microsoft* ubrzavaju razvoj tehnologije. S razvojem interneta došle su dodatne mogućnosti: pretraživanja prethodnih sudskih odluka, preporuka i mišljenja pravnih stručnjaka. *Web*-revolucija događa se jednom u životu, ali promjena je ipak bila trajna. Jedna stvar ostaje glavna konstanta u povijesti *Legal Techa*: želja odvjetnika i njihovih tvrtki da otkriju, upravljaju i manipuliraju dokumentima u svoju korist na brz, učinkovit i jeftin način. Budući da se ta želja sigurno prenosi na mlađe generacije, razvoj pravne tehnike neprestano će prelaziti iz snage u snagu.⁵

Kao posljednja inovacija dolazi *blockchain*, informatička platforma poznata kao platforma za kriptovalute među kojima je svakako najpoznatiji *Bitcoin* iako je za *Legal Tech* najbitniji *Etherum* s obzirom na to da se transakcije obavljaju tom kriptovalutom.⁶ Cilj zbog kojega su prvotno nastali pametni ugovori bio je decentralizirana razmjena dobara i usluga putem interneta, odnosno elektroničke trgovine na siguran način bez korištenja centralnoga tijela ili intermedijana. Želja je bila da se mehanizam odvija nepristrano te da osobe same unose potrebne podatke i informacije u sustav te kako da sustav temeljem toga sam izvrši transakciju. Zamišljena prednost bila bi da ugovorne strane ne moraju otkrivati informacije koje nisu potrebne za izvršenje transakcije.⁷

4 Šire u: BOBAN, M., *Information Security and the Protection of Children's Personal Data*, 27th SoftCOM 2019 - 3rd Symposium on information security and intellectual property, FESB, University of Split, 2019. str. 4 -5

5 O tome vidi Weber R. H., Internet of things: Privacy issues revisited, *Computer Law & Security Review*, Volume 31, Issue 5, 2015, str. 618-627,

6 Vidi Savelyev, A., Copyright in the blockchain era: Promises and challenges, *Computer Law & Security Review*, Volume 34, Issue 3, 2018, str. 550-561,

7 Tako i Perkušić, M., *Pravna pitanja elektroničkoga plaćanja*. Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet, 2019., str. 391-392

1.2. Elektroničko poslovanje kao suvremeni oblik poslovanja

Nakon tehnološkoga razvoja izazov suvremenoga doba jest prilagođavanje suvremenoga poslovanja s tehnološkim trendovima ne samo kvalitetom proizvoda ili usluge, već i efikasnijim načinom poslovanja. Danas jako mali broj tvrtki, makar one bile na mikro razini, ne koristi neku od odlika elektroničkoga poslovanja, odnosno kraće e-poslovanja. Kod samoga spomena elektroničkoga poslovanja, većina ljudi pomisli isključivo na e-trgovinu. Elektronička trgovina (*e-commerce* ili e-trgovina) opisuje proces kupovine, prodaje, transfera ili razmjene proizvoda, usluga ili informacija putem interneta. Elektroničko poslovanje ili e-poslovanje nešto je složeniji pojam. Uz kupovinu i prodaju proizvoda i usluga, e-poslovanje također se odnosi na usluživanje, suradnju s poslovnim partnerima i obavljanje elektroničkih transakcija unutar organizacija.⁸

Ovisno o stupnju digitalizacije tvrtke e-poslovanje ima nekoliko oblika. Stupanj digitalizacije odnosi se na obujam u kojem je trgovina transformirana iz materijalne u digitalnu. Može se odnositi na:

1. proizvod ili uslugu koja se prodaje
2. proces u kojem se proizvod ili usluga proizvode
3. zastupnika ili posrednika isporuke.

Drugim riječima, proizvod, proces ili posrednik isporuke mogu biti materijalni ili digitalni.⁹

2. PRIMJENA TEHNOLOGIJE U PRAVU

2.1. Blockchain

Blockchain je danas možda najpopularnija riječ na digitalnom i tehničko-financijskom polju pa je važno dobro razumjeti što je to, kako radi, gdje se koristi i zašto se smatra revolucionarnom tehnologijom. *Blockchain*, što doslovno znači lanac blokova, veliki je digitalni registar u kojem se stavke grupiraju u blokove povezane kronološkim redoslijedom.¹⁰ Ideja je *blockchaina* jednostavna: izbjeći potrebu za posrednikom korištenjem distribuirane knjige zapisa s čijim se sadržajem svi slažu. Umjesto povjerenja da će neko mjerodavno tijelo ili posrednik jamčiti autentičnost

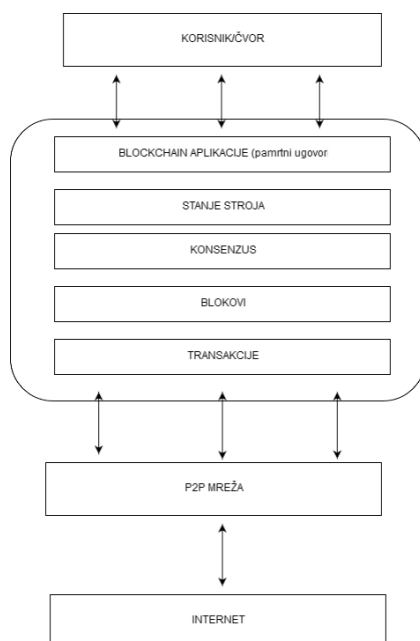
8 O pojmu elektroničkog poslovanja i elektroničke trgovine vidi šire u Chaffey, D., *E-Business & E-Commerce Management: Strategy, Implementation and Practice*, 5th Edition, Pearson, 2011.

9 O tome vidi <https://www.datalab.hr/blog/elektronicko-poslovanje-kako-sto-gdje/> - pristupljeno 20.02.2020

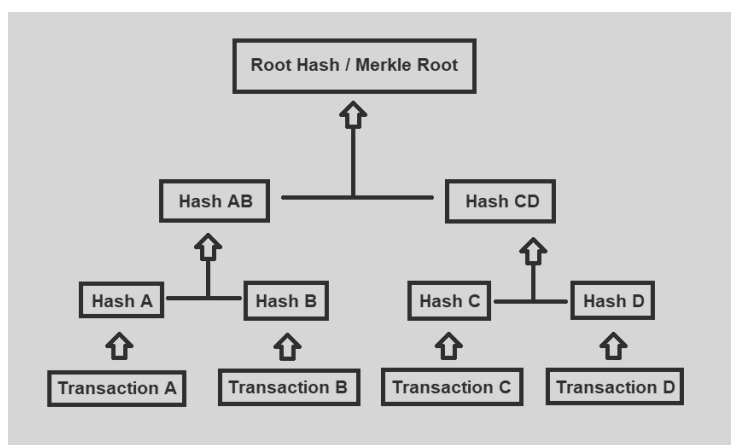
10 *Blockchain* je distribuirana elektronička knjiga zapisa koja ne zahtijeva centralno mjerodavno tijelo da bi jamčila vjerodostojnost pohranjenih podataka. Takva se tehnologija počela koristiti s *bitcoin* kriptovalutom kako bi omogućila prijenos digitalne *bitcoin* valute bez potrebe za pouzdanim posrednikom. Međutim, *blockchain* tehnologija ubrzo je nadrasla *bitcoin* te je proširila svoju primjenu na mnoga druga područja (bankarstvo, osiguranje, intelektualno vlasništvo, elektroničko glasanje, zdravstvo, računovodstvo, e-uprava, zemljišni registri, promet robe itd.). Tako i šire Leloup, L., *Blockchain - La revolution de la confiance*, Paris: Eyrolles, 2018., str. 129.

i sigurnost sadržaja, povjerenje se prebacuje na programski kôd. No, iako je ideja jednostavna, njezina je implementacija dosta složena. *Blockchain* održava i pokreće mreža računala koji se nazivaju čvorovi (engl. *nodes*), a svako računalo sadrži istovjetnu kopiju cijele baze podataka tako da nema jedinstvene točke kvara (engl. *single point of failure*). Čvorovi koriste decentralizirani *peer-to-peer* (P2P) model komunikacije u kojemu čvorovi međusobno komuniciraju s ostalim čvorovima u mreži. Čvorovi su uvijek spremni prihvaćati zahtjeve od ostalih čvorova ili korisnika iste *blockchain* mreže.¹¹ To je ogromna zajednička baza podataka kojoj se mogu dodati novi blokovi i kojoj mogu pristupiti svi, ali oni se ne mogu promijeniti, a njezina sigurnost zajamčena je kriptografijom. Njezino je podrijetlo sasvim nedavno opisano u knjizi *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System* (iz 2009.), a za to je zaslužan um Satoshiya Nakamota, misterioznoga izumitelja *Bitcoina*. Nakamotova revolucionarna ideja uključuje vrstu pohrane podataka u kojoj svi mogu vidjeti što je unutra i provjeriti je li stvarna. Nijedan se bit ne može promijeniti, a kad je nešto na mreži, tamo ostaje zauvijek. Jednostavno rečeno, *blockchain* je niz nepromjenjivih zapisa podataka u kojima je svaki blok podataka fiksiran i vezan jedan za drugog koristeći kriptografske (lančane) principe. Blok-lanac jednostavan je i genijalan sustav koji istovremeno prenosi informacije s A na B na potpuno automatski i siguran način kako je prikazano na Slici 1.

¹¹ Svi podaci koji se šalju na pohranu u *blockchain* mrežu kodirani su i digitalno potpisani privatnim ključem pošiljatelja. Čvor koji primi zahtjev provjerava potpis i valjanost podataka te, ako je sve u redu, grupira te podatke s drugim zahtjevima u novi blok podataka. Novi se blok potom slijedno veže na prethodni blok pomoću kriptografskih tehnika te tako nastaju lanci blokova koji predstavljaju kontinuirano proširivu knjigu zapisa tijekom vremena. Jednom kad su podaci zapisani i prihvate ih čvorovi u mreži, promjene i brisanja više nisu moguća što *blockchain* čini neizmjenjivim i trajnim. Problem koji se uspio riješiti pri uvođenju *bitcoin* kriptovalute jest da je navedeno ostvarivo čak i ako je u *blockchain* mreži dio čvorova maliciozan i ne prati pravila. Uveden je *Proof-of-Work* protokol kojim se postiže konsenzus među svim čvorovima u mreži koji je sljedeći validan blok koji će se dodati u lanac. Tako i šire Narayanan, A. i dr., *Bitcoin and cryptocurrency technologies: a comprehensive introduction*, Princeton: Princeton University Press, 2016. str. 27-38

Slika 1. Mrežni prikaz *blockchain* tehnologije¹²

Prema tome se na *blockchain* sustav može gledati kao na svojevrsnu bazu podataka u kojoj svaki korisnik ima uvid u sve transakcije. Kako bi se podatci slagali, koristi se sustav *Merkle Tree* koji također nazivaju *hash*¹³ stablom koje je prikazano na Slici 2.

Slika 2. - *Merkle/Hash* stablo¹⁴

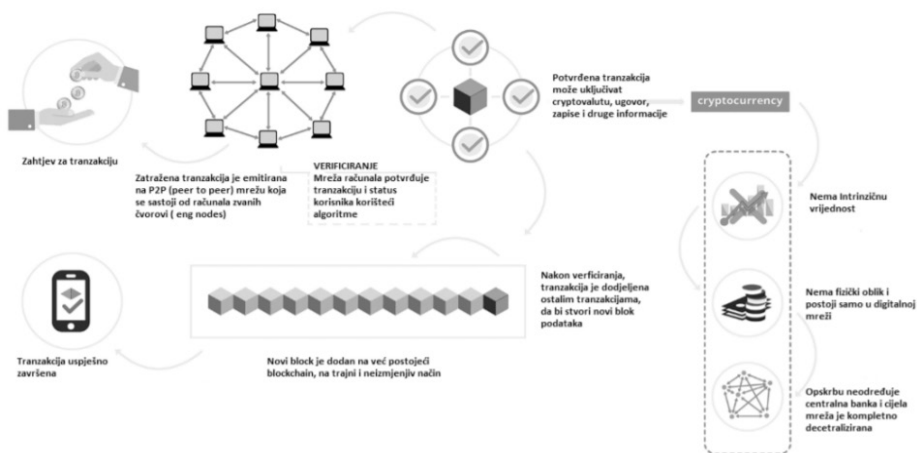
12 Vidi Bashir, I., *Mastering Blockchain*, Birmingham UK: Packt Publishing.Ltd., 2017.

13 *Hash* vrijednosti dobiju se koristeći *hash* algoritam koji radi na način da omogućuje pretvorbu relativno velike količine podataka u *hash* vrijednost određene dužine čiju točnost se lako može računalno provjeriti.

14 Izvor: <https://github.com/anudishjain/Merkle-Tree>, pristupljeno 10.12.2019.

Najbolju i najprecizniju definiciju dao mu je njezin osnivač koji za *blockchain* kaže da je: „Elektronički sustav plaćanja koji se bazira na kriptografskom dokazu, umjesto na dokazu, dozvoljavajući dvjema voljnim stranama direktne transakcije bez potrebe za trećom, neovisnom stranom.“¹⁵

Na slici ispod prikazana je grafika načina funkcioniranja *blockchaina*.

Slika 3. Način funkcioniranja *blockchain* tehnologija

Izvor: <https://blockgeeks.com/guides/what-is-blockchain-technology/> (10. 12. 2019.)

Ukratko se funkcioniranje dodavanja novih blokova može zapisati na sljedeći način¹⁶:

1. Nova se transakcija proširi po svim računalima u mreži.
2. Svako računalo sakuplja nove transakcije u blokove.
3. Svako računalo radi na *proof-of-work* zadatku.
4. Kad računalo pronade rješenje zadatka, šalje novi blok svim ostalim računalima.
5. Druga će računala taj blok jedino potvrditi ako su sve transakcije u njemu valjane i nisu prethodno već potrošene.
6. Računala izražavaju potvrdu bloka tako da počinju raditi na sljedećem bloku koji će u sebi sadržavati *hash* potvrđenoga bloka kao *hash* svoga prethodnika.¹⁷

Glavna svojstva *blockchain* tehnologije su:

- transparentnost: svi sudionici mogu vidjeti svaku izvršenu transakciju
- decentralizacija

15 Vidi više u: Nakamoto, S., Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System, 2008., str. 3

16 Isto.

17 Usp. Millard, C., Blockchain and law: Incompatible codes?, *Computer Law & Security Review*, Volume 34, Issue 4, 2018, str. 843-846

- nepovratnost: nakon što se transakcija registrira, ne može se promijeniti ili otkazati
- odsutnost budne uprave.

Blockchain može biti:

- javan: to jest, dostupan svima gdje svi mogu obavljati transakcije, potvrditi ih ili jednostavno dobiti primjerak samoga blockchaina
- na zahtjev: s unaprijed utvrđenim pravilima i u kojima mogu sudjelovati oni kojima je odobreno
- privatn: pod kontrolom osobe koja sama ima kontrolu nad sudjelovanjem i vrednovanjem.¹⁸

Poznavati današnji *blockchain* znači, kako mnogi analitičari naglašavaju, poznavati fenomen koji obećava pokazati inovativnu snagu novoga interneta. Da bismo imali predodžbu o tom potencijalu, moramo se vratiti natrag i razmišljati o kraju osamdesetih i početku devedesetih. Tad je revolucija bila mreža. Ni tad, nakon pomnijega pregleda, nisu nedostajala predviđanja onih koji su govorili o epohalnoj promjeni ekonomije, društvenih odnosa, dnevnih navika i ostaloga. Možda nisu sva predviđanja bila točna, ali došlo je do revolucije. Poslovni se krajolik radikalno promijenio, promijenio se i naš način rada, informiranja o zbivanjima, kupnji, prodaji, zabavi i još mnogo toga. Ako je to bila prva faza interneta, sada s *blockchainom* dolazi druga, dublja i radikalnija.

Da se radi o tehnologiji budućnosti, prepoznali su i u Gradu Zagrebu te se u Okvirnu strategiju pametnoga grada Zagreba naglasila važnost *blockchain* tehnologije u budućnosti.

„*Blockchain* tehnologije postala su okosnica novoga tipa interneta, novi način korištenja distribuirane platforme te se trebaju istražiti mogućnosti primjene u npr. ugovaranju, zaštiti intelektualnoga vlasništva, Interneta stvari (*Internet of Things*) i sl. *Blockchain* strategija treba proučiti mogućnost integracije u postojeće sustave i hrvatsku legislativu te predložiti nekoliko e-usluga Grada Zagreba i povezanih društava temeljenih na viziji pametnih gradova, koje bi se razvile u *blockchain* tehnologiji te se pokazala analiza troškova i koristi (*cost benefit analiza*).“¹⁹

2.2. Pametni ugovori

Još 1994. godine Nick Szabo prvi je put opisao pametne ugovore kao „skup obećanja navedenih u digitalnom obliku, uključujući protokole unutar kojih stranke ispunjavaju ostala obećanja“.²⁰ Pametni ugovori smatraju se i učinkovitim alatom za upravljanje pravima, koji pruža koordinacijski i provedbeni okvir za sporazume

18 Prema Aghemo, R., Tipi di blockchain, dostupno na https://medium.com/@Raffa_Aghemo/tipi-di-blockchain-ec7b684634c pristupljeno 10.12.2020.

19 Vidi Grad Zagreb, Okvirna strategija pametnog Grada Zagreba-Zagreb Smart City, Zagreb, 2018., str 39.

20 Usp. Szabo, N., Smart contracts, 1994., dostupno na <https://www.fon.hum.uva.nl/rob/Courses/InformationInSpeech/CDROM/Literature/LOTwinterschool2006/szabo.best.vwh.net/smart.contracts.html> (21. 3. 2021.)

između sudionika u mreži bez potrebe za tradicionalnim zakonskim ugovorima. Mogu se koristiti i za formaliziranje jednostavnih sporazuma između dviju stranaka, podzakonskih akata organizacije ili za izradu tokena.²¹ Postoji mišljenje da se pametne ugovore s pravnoga aspekta može opisati kao svaki pravni posao koji se sklapa algoritmom i koji samostalno (neovisno o ugovornim stranama) osigurava izvršenje jedne ili više činidbi ili utvrđuje ispunjenje određenih uvjeta temeljem unaprijed zadanih parametara.²²

Pametni ugovori samo su izvršavajući ugovori pri čemu su uvjeti ugovora između kupca i prodavatelja izravno zapisani u kodne crte. Kôd i sadržani sporazumi postoje u distribuiranoj, decentraliziranoj *blockchain* mreži. Kôd kontrolira izvršenje, a transakcije se mogu pratiti i nepovratno. Pametni ugovori dopuštaju obavljanje pouzdanih transakcija i sporazuma između različitih, anonimnih stranaka bez potrebe za središnjim tijelom vlasti, pravnim sustavom ili vanjskim mehanizmom izvršenja.²³

Trenutno razlikujemo dva tipa pametnih ugovora:

1. Instalirani pametni ugovori – poslovna logika dodana je u mrežu prije nego je mreža pokrenuta.

2. Pametni ugovori koji se izvršavaju na mreži – izvršavanje poslovne logike tijekom provođenja određene transakcije.

Postavljaju se mnoga pitanja o nužnosti pametnih ugovora i jesu li nam oni uistinu potrebni pored konvencionalnih ugovora kojima se ljudi uspješno koriste već nekoliko tisuća godina. U svijetu globalnoga poslovanja svakodnevno se odvijaju milijunske transakcije između stranaka koje se u stvarnom životu nikad nisu srele. I zbog toga Szabo tvrdi da je *blockchain*, a samim time i pametni ugovori, tehnologija kakvu danas moderno čovječanstvo treba. To je zbog njihova uklanjanja potrebe za povjerenjem. Primjerice, kad obavljate transakcije s *Ethereumom*, ne trebate vjerovati središnjem tijelu da će izvršiti transakciju umjesto vas. Povjerenje leži u programiranju – softveru koji je razvijen za izvršavanje ovih transakcija. Postoji još nekoliko blagodatnih moderne tehnologije, a jedna je od njih svakako i činjenica da ugovori ne poznaju državu već djeluju na globalnoj razini jer kod konvencionalnih ugovora svako prekogranično poslovanje sa sobom nosi nove troškove, dok kod pametnih ugovora to nije slučaj.²⁴ Pametni ugovor predstavlja samo izvršavajući ugovor ugrađen u računalni kôd kojim upravlja *blockchain*. Kôd sadrži skup pravila prema kojima se strane toga pametnog ugovora dogovaraju da međusobno djeluju. Ako se, i kada, ispune unaprijed definirana pravila, sporazum se automatski provodi. Pametni ugovori pružaju mehanizme za učinkovito upravljanje tokeniziranom imovinom i pravima pristupa između dviju ili više strana.²⁵ Da bi se približio taj apstraktni pojam, na njega možemo gledati kao na kriptografski okvir koji otključava vrijednost ili pristup ako i kad su ispunjeni

21 Prema Voshmgir, S, *Token Economy: How Blockchains and Smart Contracts Revolutionize the Economy*, Taschenbuch 2019.g.

22 Op. cit., Perkušić, M., *Pravna pitanja elektroničkog plaćanja*, 2019.

23 Vidi više u: Alharby, M., Van Moorsel, A., *Blockchain Based Smart Contracts: A Systematic Mapping Study*, 2017., str. 125-140

24 Szabo, N., *op. cit.*

25 Tako i šire Alharby, M., Aldweesh, A. Van Moorsel, A., *Blockchain-based Smart Contracts: A Systematic Mapping Study of Academic Research*, 2018.

određeni unaprijed definirani uvjeti. Temeljne vrijednosti i prava pristupa kojima se upravlja pohranjuju se na *blockchain*, koji je transparentan, zajedničku knjigu gdje su zaštićeni od brisanja, neovlaštenoga mijenjanja i revizije. Pametni ugovori, dakle, pružaju javni i provjerljiv način za ugradnju pravila upravljanja i poslovne logike u nekoliko redaka kôda. Slučajevi uporabe kreću se od jednostavnih do složenih. Mogu se koristiti za jednostavne ekonomske transakcije poput slanja novca od A do B. Pametni ugovori mogu se koristiti i za registraciju bilo koje vrste vlasništva i vlasničkih prava poput zemljišnih knjiga i intelektualnoga vlasništva. Pametni ugovori mogu utjecati na mnoge industrije. Slučajevi korištenja mogu se naći u bankarstvu, osiguranju, energetici, e-upravi, telekomunikacijama, glazbenoj industriji, umjetnosti, mobilnosti, obrazovanju i mnogim drugim.

Dakle, postoji nekoliko temelja na kojima se baziraju pametni ugovori, a to su:

- povjerenje – nema potrebe za provjerom podataka
- autonomija – nema potrebe za plaćanjem skupih odvjetničkih usluga
- spremanje – nema mogućnosti za gubljenjem ugovora s obzirom na to da je ugovor zapisan na mreži
- djelovanje – ugovori djeluju globalno, a ne lokalno – ne poznaju granice.

2.2.1. Programski jezici: *solidity, metamask i remix*

Solidity je programski jezik namijenjen programiranju pametnih ugovora. Nastao je pod utjecajem drugih programskih jezika kao što su C++, *Python* te najviše *JavaScript* kako bi bio što poznatiji *web*-programerima.²⁶ Dizajniran je za pokretanje na softveru *Ethereum Virtual Machine* (EVM) koji je domaćin na *Ethereum* čvorovima koji su spojeni na *blockchain*. Ukratko, on ima sve mogućnosti koje su potrebne za izgradnju pametnog ugovora.

MetaMask je virtualni novčanik za *Ether* ili ERC20 tokene, koji je integriran u internetski pretraživač. Služi kao posrednik između internetskoga pretraživača i *Ethereum blockchaina*.²⁷

Drugim riječima, *MetaMask* omogućava korisnicima pohranjivanje podataka povezanih s *Ethereumom* kao, na primjer, javnih adresa i privatnih ključeva poput bilo kojega drugog *Ethereum* novčanika (tj. možete držati svoje tokene), a omogućuje interakciju s *web*-lokacijama koje koriste *Ethereumove* aplikacije i pametne ugovore (tj. pretvara vaš *web*-preglednik u *Ethereum* preglednik). *MetaMask* dopušta korisnicima izvršenje bilo čega vezanog za *Ethereum* (poput interakcije s pametnim ugovorima, slanje/pohranjivanje/primanje etera ili sučelje s *web*-aplikacijama koje se temelje na *Ethereumu*) samo pokretanjem jednostavnoga proširenja preglednika.

Remix IDE (eng. *integrated development environment*) integrirano je razvojno okruženje koje omogućuje programiranje, testiranje, debugiranje i implementaciju *Solidity* pametnih ugovora direktno iz internetskih pretraživača.²⁸

2.2.4. *Ethereum test network*

26 Vidi više na Solidity, <https://solidity.readthedocs.io/en/v0.4.25/>, pristupljeno: 10.12.2020.

27 Vidi Metamask, <https://metamask.io/>, pristupljeno: 10.12.2020.

28 Prema Remix IDE, <https://remix.ethereum.org/>, pristupljeno: 10.12.2020.

Ethereum Test Network simulacija je *Ethereuma* s istim okruženjem i uvjetima koji se nalaze u *Ethereum* mreži. Korisnici mogu testirati nove projekte i promjene na ovom sustavu prije nego što ih rasporede u stvarnu *Ethereum* mrežu. Budući da djeluje na isti način kao i pravi, programeri mogu ispraviti sve pogreške. Sustav im također omogućuje da iz prve ruke vide kako projekt djeluje i reagira tako da ga mogu izmijeniti ili poboljšati prije nego što se počne odvijati.²⁹

2.3. Vrste primjene pametnih ugovora

Sve do sada napisano bilo bi bezvrijedno ako pametne ugovore ne bismo bili u stanju translirati u današnji svijet te iskoristiti njihov puni potencijal. Oni uistinu pružaju brojne mogućnosti te, iako još uvijek nisu u punom zamahu, u budućnosti možemo očekivati njihov procvat u brojnim granama za koje smo smatrali da nisu podložne promjenama. Ovdje će se navesti slučajevi te ukratko opisati na koji način pametni ugovori mogu transformirati ove poslove i promijeniti prizmu kroz koju se mogu percipirati te djelatnosti.³⁰

2.3.1. Osiguranja

Nedostatak automatizacije u administraciji osiguranja, obrada zahtjeva može trajati dugo u rasponu od nekoliko tjedana do nekoliko mjeseci. Ovo postaje problem i za klijente i za osiguravajuće kuće jer su kupci zarobljeni u vremenskim ograničenjima svoga novca. S druge strane, tvrtke se moraju suočiti s problemima poput neželjenih administrativnih troškova, nezadovoljnih kupaca i neučinkovitosti.

Korištenje pametnih ugovora u takvim procesima može rezultirati pojednostavljanjem procesa automatskim pokretanjem plaćanja za zahtjev kad su ispunjeni određeni uvjeti prema ugovoru klijenta i tvrtke. Na primjer, u slučaju gubitka zbog prirodne katastrofe, pametni ugovori mogu se pravodobno izvršiti i ljudi mogu tražiti svoj novac i koristiti ih u vrijeme potrebe. Sve posebne pojedinosti poput visine gubitka zbog oštećenja mogu se predvidjeti i zapisati na *blockchainu* i u skladu s tim može se odlučiti o visini naknade.³¹

2.3.2. Internet of things – IOT

Internet stvari (IoT) sustav je međusobno povezanih računalnih uređaja, mehaničkih i digitalnih strojeva, predmeta, životinja ili ljudi koji se povezuju jedinstvenim identifikatorima (UID-ovima) i mogućnostima prijenosa podataka putem mreže bez potrebe za direktnom interakcijom između ljudi ili interakcijom između čovjeka i računala.³² Vratite se s posla, a pred vratima vas čeka kutija s potrebnim

29 Šire o mreži Ethereum test network vidi na <https://blog.monetha.io/testnet/>, pristupljeno: 10. 12. 2019.

30 Vidi Arola, L. P., Erati, P. M., Avotti, G. G., Blockchain e smart contract: questioni giuridiche aperte, u: *I Contratti*, 2018., str. 681.

31 Preuzeto sa <https://hackernoon.com/everything-you-need-to-know-about-smart-contracts-a-beginners-guide-c13cc138378a>, pristupljeno 17. 12. 2020.

32 Tako i šire Ayaz, M., Ammad-Uddin, M., Sharif, Z., Mansour, A., Internet-of-Things (IoT)-

proizvodima. Uključite televizor, a film koji ste željeli gledati već je preuzet. Alarm će se oglasiti, a zavjese će se automatski otvoriti sekundu prije njega. Pametna kuća više nije postav za znanstveno-fantastični film, a zbog pametnih ugovora ona postaje automatski i pouzdanija. IoT je jedan od najinspirativnijih primjera pametnih ugovora jer je usko povezan s našom svakodnevnom rutinom.³³

2.3.3. Glasovanje

Vladine agencije mogu sklapati ugovore pomoću pametnih ugovora podržavajući pravo i demokraciju. Na primjer, ako je vlada uključila pametne ugovore u proces glasovanja, ne postoji mogućnost krivotvorenja izbora.

Tennessee se pridružio brojnim drugim državama u proširivanju legalnosti *blockchain* tehnologija. Generalna skupština Tennesseeja donijela je zakon kojim se blok-potpisi i pametni ugovori priznaju kao pravno obvezujući. Elektronski potpisi i digitalni ugovori učinjeni su jednakim tradicionalnim ugovorima 8. ožujka 2018. godine.³⁴

2.3.4. Leasing vozila

S obzirom na stupanj tehnološke transformacije koji prolazi autoindustrija, današnji su automobili tehnološki jako razvijeni tako da sve vezano uz vaš automobil možete provjeriti njegovim uparivanjem s laptopom. Posljednjih se par godina otišlo još i korak dalje te se automobili mogu kontrolirati pametnim telefonima što je još veći pokazatelj involviranosti tehnologije. Ako je sklopljen ugovor o *leasingu*, a *leasing* rata nije uplaćena na vrijeme, umjesto dugotrajnoga procesa naplaćivanja i vraćanja automobila, pametnim ugovorom jednostavno bi se blokirao pristup automobilu istoga trenutka kad bi rata prekoračila svoj rok za plaćanje. Sličan slučaj može biti i sa zakupom, primjerice, poslovnoga prostora gdje se u slučaju neplaćanja ulazna vrata prestaju otvarati.³⁵

2.3.5. Nasljeđivanje

U primjeru ispod naveden je točan *blockchain* ugovor u *solidityju* za nasljeđivanje koji omogućuje nasljeđivanje po unaprijed ugovorenim obrascima koji automatski isplaćuju ugovorena sredstva bez potrebe za sudom, javnim bilježnikom ili nekom trećom stranom te nasljednici primaju sredstva bez da osobno u tome trebaju sudjelovati. Ovaj je način brži i uklanja nedoumice koje sa sobom nosi klasična oporuka poput istinitosti, radi li se o valjanoj oporuci, radi li se o posljednjoj u nizu oporuka te još nekoliko mana zbog kojih se u današnje vrijeme vode brojne parnice koje osporavaju neke oporuke.

based smart agriculture: Toward making the fields talk, IEEE, 2019.

33 Preuzeto sa <https://ambisafe.com/blog/smart-contracts-10-use-cases-business/>, pristupljeno 17. 12. 2019.

34 <https://steelkiwi.com/blog/making-effective-use-of-smart-contracts/>, pristupljeno 13. 12. 2019.

35 Usp. Dhinakaran, N., et al. (Eds): *Blockchain-based smart contracts*, Computer Science & Information Technology (CS & IT), str. 125 – 140, 2017.

2.3.6. Zemljišne knjige

Zemljišna knjiga obavlja ulogu svojevrsnoga vratara, odnosno ulogu provjere pravne usklađenosti postupka prijenosa, ulogu čuvara upisa koji dokazuje vlasništvo i opterećenja, ulogu zaštite prava i ulogu davanja informacija bilo kojoj osobi s pravnim interesom kao i ulogu osiguravatelja, odnosno ulogu stjecatelja odštete u slučaju pogreške, ali uz zaštitu osobnih podataka.³⁶ Bez tih napomena sustavi registracije ne bi igrali ulogu opskrbljivača pouzdanih unosa u pravosuđu. Na taj način zemljišne knjige štede informacije i transakcijske troškove gospodarskim subjektima i doprinose učinkovitosti tržišta.³⁷

Osim u ovdje navedenim slučajevima pametni se ugovori mogu primjenjivati i u drugim granama kao što je bankarstvo, intelektualno vlasništvo i zaštita osobnih podataka te mnoge druge, a sama se primjena pametnih ugovora u praksi konstantno povećava na druge grane i djelatnosti.³⁸

2.4. Primjer pametnoga ugovora

Da bi se plastično približio pametni ugovor, možda je najprikladnije učiniti to pomoću oporuke, jednoga od najučestalijih i najrasprostranjenijih ugovora. Ovdje će se korak po korak pokazati kako se u *Solidityju* piše oporuka s posebnim naglašavanjem pravnoga aspekta bez da se nepotrebno dubinski ulazi u zakonitosti programiranja. Recimo da netko, nazovimo ga Franjo, ostavlja iza sebe bogatstvo od 50 *Ethera*. 15 će otići njegovu sinu Ivi, a preostalih 35 njegovoj ženi Kolindi.

1. korak – verzija *Solidityja* u vrijeme pisanja

```
1 pragma solidity ^0.5.7;
```

Slika 4. Verzija *Solidityja* u vrijeme pisanja – 1. korak³⁹

2. korak – svaki novi ugovor mora biti unaprijed obilježen u *Solidityju* kao *ugovor*, a nakon toga i vrsta ugovora.

```
3 contract Will {
4
5     //Insert contract logic here
6
7 }
```

Slika 5. Verzija *Solidityja* u vrijeme pisanja – 2. korak⁴⁰

36 Usp. Dešić, J., Lenac, K., Je li blockchain tehnologija budućnost digitalizacije... *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 41, br. 2, 2020., str. 609-630

37 Vidi više u: Méndez, F. P., Smart Contracts, Blockchain and Land Registry, 2019.

38 Vidi više u: Luu, L., Chu, D.-H., Olickel, H., Saxena, P., Hobor, A., „Making smart contracts smarter“, in Proceedings of the 2016 ACM SIGSAC Conference on Computer and Communications Security, CCS '16, pp. 254-269, ACM, 2016.

39 Izvor (<https://solidity.readthedocs.io/en/v0.5.7/solidity-by-example>) pristupljeno 15. 12. 2020.

40 Izvor (<https://solidity.readthedocs.io/en/v0.5.7/solidity-by-example>) pristupljeno 15. 12. 2020.

3. korak – ovdje se navodi tko je vlasnik ugovora, količina bogatstva koja je zaostala, funkcija koja nam govori je li vlasnik ugovora još živ te povrh njih u 9. redu takozvana *konstruktor funkcija* koja automatski izvršava ugovor po ispunjenju uvjeta. Ključna riječ *javna* naziva se *modifikatorom vidljivosti* koji ugovoru kaže kome je dopušteno pozvati se na funkciju. *Javno* znači da funkciju može pozvati netko unutar i izvan ugovora.

```

3  contract Will {
4
5      address owner;
6      uint fortune;
7      bool isDeceased;
8
9  constructor() public payable {
10     owner = msg.sender;
11     fortune = msg.value;
12     isDeceased = false;
13 }

```

Slika 6. Verzija *Solidityja* u vrijeme pisanja – 3. korak ⁴¹

4. korak – modifikatori su dodatci funkcijama koje sadrže uvjetnu logiku. U ovom je slučaju uvjetna logika da je vlasnik ugovora (*msg.sender*) preminuo (*isDeceased*).

```

15 modifier onlyOwner {
16     require (msg.sender == owner);
17     -;
18 }
19
20 modifier mustBeDeceased {
21     require (isDeceased == true);
22     -;
23 }

```

Slika 7. Verzija *Solidityja* u vrijeme pisanja – 4. korak ⁴²

5. korak – prazan niz nazvan *familyWallets* služi za pohranu adresa novčanika članova obitelji. Ivo će dobiti 15 ETH-a, a Kolinda će naslijediti 35. Ključna riječ *plativo* omogućava Ivi i Kolindi da prime *Ethere*.

```

25     address payable[] familyWallets;
26
27     mapping (address => uint) inheritance;
28
29     function setInheritance(address payable wallet, uint inheritAmount) public onlyOwner {
30         familyWallets.push(wallet);
31         inheritance[wallet] = inheritAmount;
32     }

```

Slika 8. *Family Wallets* – 5. korak ⁴³

41 Izvor (<https://solidity.readthedocs.io/en/v0.5.7/solidity-by-example>) pristupljeno 15. 12. 2020.

42 Izvor (<https://solidity.readthedocs.io/en/v0.5.7/solidity-by-example>) pristupljeno 15. 12. 2020.

43 Izvor (<https://solidity.readthedocs.io/en/v0.5.7/solidity-by-example>) pristupljeno 15. 12. 2020.

6. korak – implementirat će se način na koji obitelj može dobiti *Ethere* gledajući svaku njihovu adresu i šaljući im odgovarajući dio nasljedstva. Ključna riječ u ovom dijelu jest *privatna*. Ovaj modifikator vidljivosti suprotan je od *javna* koji smo vidjeli ranije. Omogućuje pozivanje ove funkcije samo unutar ugovora. Posljednje linije sumiraju ugovor te navode da će u slučaju smrti (*deceased*) nasljedstvo (*inheritance*) biti poslano (*transfer*) obitelji. Nasljeđivanje (*familyWallets [i]*) se odnosi izravno na iznos nasljeđivanja koji smo odredili u *nasljedstvu*.

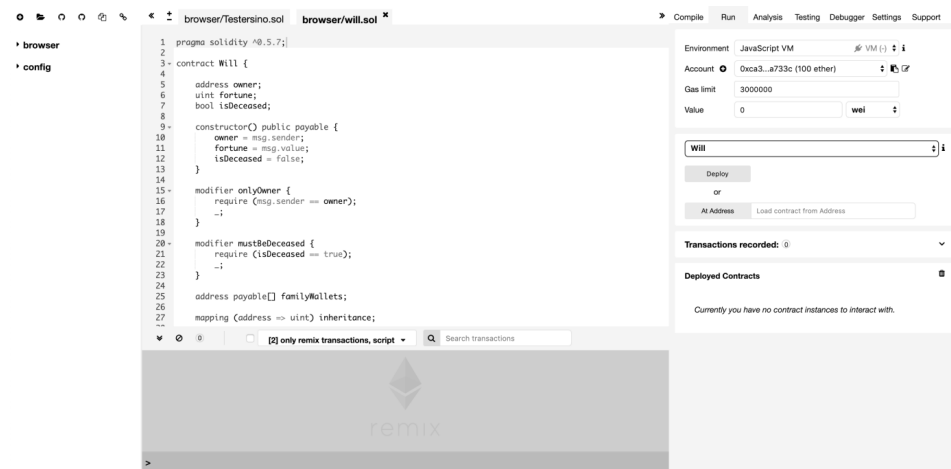
```

34 - function payout() private mustBeDeceased {
35 -     for (uint i=0; i<familyWallets.length; i++) {
36 -         familyWallets[i].transfer(inheritance[familyWallets[i]]);
37 -     }
38 - }
39
40 - function deceased() public onlyOwner {
41 -     isDeceased = true;
42 -     payout();
43 - }

```

Slika 9. *Family Wallets2* – 6. korak⁴⁴

I to je otprilike izgled jednoga karakterističnoga pametnog ugovora u *Solidityju*, a na slici niže može se vidjeti kako izgleda cjelokupni kôd ugovora.

Slika 10. Pametni ugovor u *Solidityju*⁴⁵

2.5. Prednosti i nedostaci

S obzirom na to da se radi o jako mladoj tehnologiji, očekivano je da ona ima svoje stanovite mane koje joj još uvijek onemogućavaju široku upotrebu. Neke od tih mana uopće se ne odnose na tehnologiju, već povjerenje ljudi u samu tehnologiju,

44 Izvor (<https://solidity.readthedocs.io/en/v0.5.7/solidity-by-example>) pristupljeno 15. 12. 2020.

45 Izvor (<https://solidity.readthedocs.io/en/v0.5.7/solidity-by-example>) pristupljeno 15. 12. 2019.

tehnološko znanje i stoljetnu tradiciju koja stoji iza klasičnih ugovora. Velika se prednost još uvijek daje klasičnim ugovorima zbog kompliciranosti sastavljanja pametnih ugovora i problema s konverzijom i fluktuacijom tečaja kriptovaluta, ali pametni ugovori donose neke promjene nabolje, neke prečice koje svakako čine temelj razvoja ove mlade tehnologije. Za početak, navedene su i objašnjene sve prednosti, a zatim i nedostaci ove tehnologije.

2.5.1. Transparentnost

Uvjeti uključeni u ugovor vrlo su jasni sugovornicima. Nadalje, budući da izvršenje programa ili pametnoga ugovora uključuje određene izričito navedene unose, korisnici imaju vrlo izravan način provjere čimbenika koji bi utjecali na njih i korisnike ugovora te su mogućnosti prevare svedene na minimum, odnosno gotovo i isključene.

2.5.2. Vremenska učinkovitost

Kao što je objašnjeno u primjeru iznad, pametni ugovori počinju proizvoditi učinak odmah nakon što ih pokrene kontrolna varijabla. Izvršenje uopće ne treba vremena za provjeru i obradu podataka i podmirenje transakcije. Također, *blockchain* se koristi i za zemljišne knjige te tu značajno ubrzava procese kad, primjerice, umjesto ručne provjere tona papirologije koja može trajati tjednima, obradi sve podatke u nekoliko minuta ili čak sekundi pomoću pametnih ugovornih programa koji rade na provjeri dokumenata i strana koje su uključene.

2.5.3. Preciznost

Budući da je platforma u osnovi samo računalni kôd i sve je unaprijed definirano, ne može biti subjektivnih pogrešaka i svi će rezultati biti precizni i potpuno bez ljudskih pogrešaka.

2.5.4. Sigurnost

Svojstvena je značajka *blockchaina* da je svaki blok podataka kriptografski šifriran. Znači, iako su podatci pohranjeni na mnoštvu čvorova na mreži, samo vlasnik podataka ima pristup vidjeti ih i koristiti. Slično tome, cijeli će postupak biti u potpunosti siguran i neovlašteno zaštićen izvedbom koristeći *blockchain* za spremanje važnih varijabli i ishoda u procesu.

2.5.5. Povjerenje

Blockchain dodaje prijeko potreban sloj povjerenja internetu i uslugama koje se na njemu pokreću. Svi znamo barem nekoga tko je bio žrtva internetske prevare, bilo putem krađe identiteta, putem *web*-stranice ili putem internetskoga servisa općenito. Činjenica da pametni ugovori ni pod kojim uvjetima neće pokazati pristranost ili subjektivnost u sklapanju sporazuma, znači da su uključene strane u potpunosti

vezane ishodima i mogu vjerovati sustavu bez ikakvoga straha. To također znači da ovdje nije potrebna pouzdana treća strana koja se zahtijeva u konvencionalnim ugovorima značajne vrijednosti.

2.5.6. Isplativost

Kao što je istaknuto u primjeru, korištenje pametnoga ugovora uključuje minimalne troškove. Poduzeća obično imaju administrativno osoblje koje radi isključivo na tome da su transakcije koje poduzimaju legitimne i u skladu s propisima, a ovdje su ti troškovi apstrahirani.⁴⁶

Da se pametni ugovori ne bi samo hvalili, oni predstavljaju još uvijek nedovoljno istraženo područje koje, kao i sve na svom početku, zahtijeva određeno razdoblje adaptacije, a s tim dolaze i problemi. Prijevare se ne moraju isključivo dogoditi na tehničkoj sferi pametnih ugovora, već je moguće da problem leži u samom sadržaju ugovora. Prema tome, mogu se razlikovati sljedeće kategorije kriminala za koje se ta tehnologija koristi⁴⁷:

1. Krađa podataka i prodaja tajnih podataka – pametni su ugovori također subjekti prodaje tajnih podataka koje različitim kanalima prisvoje osobnosti koje se bave računalnim kriminalitetom.
2. Krađa privatnih ključeva – s obzirom na to da je tehnologija u razvoju, svakako bi neka vrsta enkripcije koja bi onemogućila krađu ključeva bila korisna za cijelu industriju.
3. Plaćanje za kriminalna djela koja se fizički izvršavaju u realnom svijetu (plaćena ubojstva, podmetanje požara, kupovina droge i sl.) – poznat je slučaj o osnivanju *web*-stranice *silk road* koja je predstavljala meku *dark-weba* na kojoj su se pomoću kriptovaluta mogle kupiti sve vrste droga, a po njoj je napisana i hit-knjiga *American kingpin*.
4. Manjkavost kôda – zbog nedostatka znanja i programiranja može doći do problema s obzirom na to da pogreška u kôdu uvelike utječe na valjanost ugovora i njegovu izvršivost.
5. Nedostatak regulacije – međunarodno pravno područje nema točno definirane koncepte *blockchaina*, pametanih ugovora i kriptovaluta.
6. Poteškoće implementacije – integracija pametnih ugovora s elementima iz stvarnoga svijeta traži puno vremena, novca i truda.

2.6. Ethereum

Ethereum je *open source*, javna, raspodijeljena računalna platforma utemeljena na *blockchainu* i operativni sustav koji sadrži pametne (ugovorne) funkcionalnosti.

46 Prema <https://www.ostechnix.com/blockchain-2-0-explaining-smart-contracts-and-its-types/>, pristupljeno 12. 1. 2021.

47 Tako i šire Juels, A., Kosba, A., & Shi, E., The ring of gyges: Investigating the future of criminal smart contracts. In Proceedings of the 2016 ACM SIGSAC Conference on Computer and Communications Security, 2016., str. 283-295 Dostupno na: <https://dl.acm.org/citation.cfm?id=2978362>, pristupljeno :12. 1. 2021.

Podržava modificiranu verziju Nakamoto konsenzusa putem tranzicije koja se temelji na transakcijama. Eter je kriptovaluta koju generira *Ethereum* platforma i koristi se za kompenzaciju rudarskih čvorova za izvedene proračune.⁴⁸

Kao i *Bitcoin*, *Ethereum* je distribuirana javna *blockchain* mreža. Iako postoje neke značajne tehničke razlike između njih, najvažnija razlika koja se mora napomenuti jest da se *Bitcoin* i *Ethereum* značajno razlikuju u namjeni i mogućnostima. *Bitcoin* nudi jednu posebnu primjenu *blockchain* tehnologije, elektronički gotovinski sustav koji se vrši *peer to peer* i koji omogućava *online* plaćanja *bitcoinima*. Dok se *Bitcoin blockchain* koristi za praćenje vlasništva digitalne valute (*bitcoina*), *Ethereum* se fokusira na pokretanje programskoga kôda bilo koje decentralizirane aplikacije.⁴⁹

Ukratko, koraci prema kojima se transakcije odvijaju u *Ethereumu* mogu se zapisati kako slijedi⁵⁰:

1. Provjera je li transakcija ispravno napisana, ima li valjan potpis te slažu li se podatci s podacima pošiljateljeva računa. Ako ne, korisniku se vraća poruka s greškom.

2. Izračun naknade transakcije ($STARTGAS * GASPRICE$) i određivanje pošiljatelja prema potpisu. Oduzimanje naknade od pošiljateljeva računa i promjena pošiljateljevih podataka. Ako nema dovoljno sredstava na računu, korisniku se vraća poruka s greškom.

3. Inicijalizacija $GAS = STARTGAS$ te oduzimanje određene količine GAS -a po bajtu da bi se platili bajtovi u transakciji.

4. Transferiranje vrijednosti transakcije od računa pošiljatelja na račun primatelja. Ako račun primatelja ne postoji, slijedi kreiranje toga računa. Ako je račun primatelja pametni ugovor, pokrenut će se kôd toga ugovora do njegova završetka ili kad više nema gasa.

5. Ako se transfer ne dovrši jer pošiljatelj nema dovoljno novca ili kad ostane bez gasa, sve promjene vraćaju se na stanje prije transfera osim plaćenih naknada koje se dodaju na račun *rudara*.

6. U suprotnom slijedi vraćanje naknada preostalog gasa pošiljatelju te se naknada za vraćanje toga gasa pripisuje rudaru.

2.7. Pravna regulativa pametnih ugovora

S obzirom na to da se zakonodavni okvir donosi slijedom inovacija koje donose nove tehnologije ili znanstveni izumi općenito, u dosadašnjoj praksi uvijek je dolazilo do kašnjenja u regulaciji i primjeni u praksi. U zemljama EU-a, kojima pripada i Republika Hrvatska, ne postoji zakonska regulativa *blockchaina* što predstavlja ozbiljnu prepreku za daljnji razvoj. Europska komisija započela je proces zakonske regulacije *blockchaina* te je izdala jednu studiju na tu temu – *Study on Blockchains: Legal, Governance and Interoperability Aspects*. Kako bi pojačala rad inicijative za

48 Usp. Chohan, U.W., Cryptocurrencies: A Brief Thematic Review (August 4, 2017). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3024330> (pristupljeno 23. 3. 2021.)

49 <https://blockgeeks.com/guides/ethereum/> pristupljeno 13. 12. 2019

50 Opširnije vidjeti pod: Buterin, V., Ethereum white paper. GitHub repository, 2016., str. 22-23. Dostupno na: <https://eprint.iacr.org/2016/1007.pdf>, Pristupljeno: 12. 12. 2020.

ubrzanje inovacija u razvoju blokova, *European Blockchain Observatory and Forum*, Europska komisija raspisala je javni natječaj kako bi ispitala pravne i regulatorne aspekte povezane s *blockchain*-inspiriranim tehnologijama kao i društveno-ekonomske učinke *blockchain* tehnologije.⁵¹

U izvješću iz 2018. američkoga Senata navodi se:

„Iako pametni ugovori mogu zvučati novo, koncept je ukorijenjen u osnovnom ugovornom pravu. Obično pravosudni sustav rješava ugovorne sporove i provodi uvjete, ali je uobičajeno imati i drugu arbitražnu metodu, posebno za međunarodne transakcije. Pametnim ugovorima program provodi ugovor ugrađen u kôd.“⁵²

„Dana 21. prosinca 2017. predsjednik Republike Bjelorusije potpisao je Dekret br. 8 O razvoju digitalne ekonomije (u daljnjem tekstu Dekret) kojim se prvi put u povijesti uređuje implementacija *blockchain* tehnologije, izdavanje tokena, rudarstvo i druga pitanja koja regulatori većine zemalja još ne razmatraju. U mnogim aspektima, ovaj je dekret prvi ove vrste na globalnoj razini.“⁵³

Pametni ugovori definirani su kao programski kôd kojim se osigurava autonomno usavršavanje ili ispunjenje poslova s tokenima kao i bilo koje druge vrste pravnih akata. Dakle, pametni ugovor smatra se tehničkim alatom, a ne samim ugovorom ili digitalnim oblikom instrumenta iako njegove značajke očito proizlaze iz osnovnih uvjeta transakcije koji su tamo odraženi. Ova je prva definicija i jedina do sada usvojena na nacionalnoj razini, dok postojeće definicije (kao u Arizoni) još uvijek nisu postale jedinstveno pravilo za cijelu državu.⁵⁴

U već postojećem zakonodavstvu Republike Hrvatske široko postavljenim normama regulirana je tehnologija i njezin utjecaj na pravnu praksu, a samim time i posredno *blockchain* tehnologije i pametne ugovore. Ovdje je nužno referirati se na nekoliko zakona, prije svega na Zakon o obveznim odnosima (Narodne novine br. 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18; dalje: ZOO) s obzirom na to da je on najvažniji izvor prava za ugovorno pravo *lex generalis*, a još su za ovu materiju bitni i Zakon o elektroničkoj ispravi (Narodne novine br. 150/05; dalje: ZEI) i Zakon o elektroničkoj trgovini (Narodne novine br. 173/03, 67/08, 36/09, 130/11, 30/14, 32/19; dalje: ZET) koji definira zakonodavni okvir elektroničkih ugovora, elektroničkih isprava i potpisa.⁵⁵

51 Usp. Digital single market, EU, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/study-blockchains-legal-governance-and-interoperability-aspects>, pristupljeno, 2. 2. 2020.

52 Vidi US Senate Joint Economic Committee, Chapter 9: Building a Secure Future, One blockchain at a time, ožujak 2018.

53 Vidi Price, R., „Digital currency Ethereum is cratering because of a \$50million hack,” Business Insider, June 17, 2016, dostupno na <http://www.businessinsider.com/dao-hacked-ethereum-crashing-in-value-tens-of-millions-allegedly-stolen-2016-6?r=UK&IR=T>, pristupljeno 24. 3. 2021.

54 Vidi Deloitte, Belarus Enacts Unique Legal Framework for Crypto Economy Stakeholders”, datum objave: 27. 12. 2017.

55 Usporedno Zakon o elektroničkom potpisu (NN br. 10/02, 80/08, 30/14) bio je donesen 2002. godine i bio je na snazi od 06.03.2014. do 07.08.2017. te je prestao važiti. U Zakonu

Članak 293. st. 1 – 3. ZOO-a kaže:

- (1) Ugovor je sklopljen elektroničkim putem kad su se strane suglasile o bitnim sastojcima.
- (2) Ponuda učinjena elektroničkim putem smatra se ponudom nazočnoj osobi ako se u konkretnom slučaju može na izjavu odmah dati protuizjava.
- (3) Uporaba elektroničkoga potpisa prilikom sklapanja ugovora uređuje se posebnim propisima.⁵⁶

Međutim, pri poslovanju uz ugovore u elektroničkom obliku traže se određene radnje koje mora obavljati informacijsko društvo. Od velike je važnosti da je informacijsko društvo posredno ili neposredno uvijek dostupno⁵⁷ te da obavlja nadzor nad sustavom i informacijama koje ulaze u sustav⁵⁸.

Zakon o elektroničkoj ispravi već u svom prvom članku uređuje pravo fizičkih i pravnih osoba na uporabu elektroničke isprave u svim poslovnim radnjama i djelatnostima te u postupcima koji se vode pred tijelima javne vlasti u kojima se elektronička oprema i programi mogu primjenjivati u izradi, prijenosu, pohrani i čuvanju informacija u elektroničkom obliku, pravna valjanost elektroničke isprave te uporaba i promet elektroničkih isprava.⁵⁹ Sam pojam elektroničke isprave definiran je kao jednoznačno povezan cjelovit skup podataka koji su elektronički oblikovani (izrađeni pomoću računala i drugih elektroničkih uređaja), poslani, primljeni ili sačuvani na elektroničkom, magnetnom, optičkom ili drugom mediju i koji sadrži svojstva kojima se utvrđuje izvor (stvaratelj), utvrđuje vjerodostojnost sadržaja te dokazuje postojanost sadržaja u vremenu.⁶⁰ Sadržaj elektroničke isprave uključuje sve oblike pisanoga teksta, podatke, slike i crteže, karte, zvuk, glazbu, govor.⁶¹ Zakonom o elektroničkoj trgovini elektronički potpis definira se kao skup podataka u elektroničkom obliku koji je pridružen ili logički povezan s drugim podatcima u elektroničkom obliku, a služi za identifikaciju potpisnika i vjerodostojnosti potpisanoga elektroničkog dokumenta, kako je to definirano posebnim zakonom.

o elektroničkom potpisu kao nadležno tijelo za provedbu Uredbe (EU) br. 910/2014 bila je određena državna uprava nadležna za poslove e-Hrvatske, a to Središnje tijelo državne uprave iz stavka 1. ovoga članka obavljalo je sljedeće poslove: prijavljivanje i uklanjanje nacionalnih sustava za elektroničku identifikaciju Europskoj komisiji radi njihove objave u Službenom listu Europske unije te je surađivalo s tijelima za zaštitu osobnih podataka. (ZEP, čl. 1 st. 1. i 2. – prestao važiti) Prema ZEP-u u članku 13. svaki pružatelj usluga povjerenja imao je obvezu: omogućiti svakoj zainteresiranoj osobi uvid u identifikacijske podatke pružatelja usluga povjerenja, čuvati sve podatke i dokumentaciju o izdanim certifikatima najmanje deset godina od dana izdavanja, pri čemu podatci i prateća dokumentacija mogu biti i u elektroničkom obliku i primjenjivati odredbe zakona i drugih propisa kojima je uređena zaštita osobnih podataka (ZEP, čl. 13. – prestao važiti).

56 Čl. 293. st. 1 – 3. ZOO-a.

57 Čl. 6. st. 1. ZET-a.

58 Čl. 21. st. 2. ZET-a.

59 Čl. 1. st. 1. ZEI-a.

60 Čl. 6. st. 1. ZEI-a.

61 Čl. 6. ZEI-a.

(ZEI, čl. 2. t. 3.) Dok se ugovorima u elektroničkom obliku⁶² smatraju ugovori što ih pravne i fizičke osobe u cijelosti ili djelomično sklapaju, šalju, primaju, raskidaju, otkazuju, pristupaju i prikazuju elektroničkim putem koristeći elektronička, optička ili slična sredstva uključujući, ali ne ograničavajući se na prijenos internetom (ZEI, čl. 2. t. 6.).⁶³ Isprave u elektroničkom obliku imaju definiran oblik i valjanost ugovora u elektroničkom obliku člankom 9. ZET-a i to:

(1) Sklapanje ugovora moguće je elektroničkim putem, odnosno u elektroničkom obliku.

(2) Ponuda i prihvata ponude mogu se dati elektroničkim putem, odnosno u elektroničkom obliku.

(3) Kad se elektronička poruka, odnosno elektronički oblik koristi kao oblik u sklapanju ugovora, takvu ugovoru neće se osporiti pravna valjanost samo na temelju činjenice da je sastavljen u obliku elektroničke poruke, odnosno u elektroničkom obliku. (ZET, čl. 9 st. 1., 2. i 3.)

Ako Zakonom o elektroničkoj trgovini nije drukčije određeno, na obveznopravne odnose proizašle iz ili u vezi s ugovorima sklopljenima elektroničkim putem ili u elektroničkom obliku primjenjivat će se supsidijarno odredbe Zakona o obveznim odnosima, odnosno odgovarajući propis koji uređuje ugovorne odnose.⁶⁴ Kad se kao pretpostavka valjanosti i nastanka ugovora traži potpis osobe, smatrat će se da tome uvjetu udovoljava elektronička poruka potpisana elektroničkim potpisom u skladu s odredbama Zakona o elektroničkom potpisu. (ZET, čl. 11.) Ugovorne odredbe i odredbe općih uvjeta poslovanja ugovora⁶⁵ sklopljenih u elektroničkom obliku koje

62 Odredbe Zakona o elektroničkoj trgovini ne primjenjuju se na sljedeće ugovore:

- imovinske, predbračne, odnosno bračne ugovore i druge ugovore koje uređuje Obiteljski zakon,
- ugovore o opterećenju i otuđenju imovine za koje je potrebno odobrenje centra za socijalnu skrb,
- ugovore o ustupu i raspodjeli imovine za života, ugovore o doživotnom uzdržavanju i sporazume u vezi s nasljeđivanjem, ugovore o odricanju od nasljedstva, ugovore o prijenosu nasljednog dijela prije diobe, oporučne poslove i druge ugovore koje uređuje Zakon o nasljeđivanju,
- darovne ugovore,
- ugovore o prijenosu prava vlasništva na nekretninama ili druge pravne poslove kojima se uređuju stvarna prava na nekretninama, osim ugovora o najmu i zakupu nekretnina,
- druge ugovore za koje je posebnim zakonom propisano da se sastavljaju u obliku javnobilježničkog akta, odnosno isprave,
- druge ugovore za koje je posebnim zakonom ili propisom donesenom na temelju zakona izričito određena uporaba vlastoručnog potpisa u dokumentima na papiru ili ovjera vlastoručnog potpisa,
- ugovore i očitovanja volje jamaca, ako je jamac osoba koja djeluje izvan svoje trgovačke, poslovne ili profesionalne djelatnosti. (ZET, čl. 9 st. 4.)

63 Čl. 13. st 1 – 3. ZEP-a.

64 Čl. 10 ZET-a

65 U članku 12. ZET-a definirani su podatci i obavijesti za sklapanje ugovora. Davatelj usluga informacijskoga društva dužan je mogućem korisniku usluga, prije sklapanja ugovora o pružanju usluga informacijskoga društva, osigurati na jasan, razumljiv i nedvosmislen način

sklapaju davatelji usluga informacijskoga društva moraju biti dostupne korisnicima usluga na način da im je omogućeno njihovo spremanje, ponovno korištenje i reproduciranje. (ZET, čl. 13.) Ugovor u elektroničkom obliku sklopljen je onoga trenutka kad ponuditelj primi elektroničku poruku koja sadrži izjavu ponuđenoga da prihvaća ponudu.⁶⁶ Ponuda i prihvrat te druga očitovanja volje poduzeta elektroničkim putem primljena su kad im osoba kojoj su upućena može pristupiti. (ZET, čl. 15. st. 2.)⁶⁷

3. ZAKLJUČAK

Srazvojem novih tehnologija razvija se potpuno novi zakonodavni okvir. Promjena potreba tržišta i novi izazovi internetskih tehnologija, potražnja za boljom vrijednošću i razvoj novih tehnologija usmjeravaju pravni sektor u nova (interdisciplinarna) područja. Digitalizacija i digitalna transformacija kao trend neosporno su vrlo važni, međutim, napredna tehnologija krije i mnoge opasnosti. Naime, velika većina stranaka koja sklapa pravne poslove nema veliko ni informatičko ni pravno znanje, a uzevši u obzir vrijednost pojedinih ugovora, jednim potpisom ili klikom na računalu stranka bi mogla izgubiti velik dio imovine. Isključivo digitalni sustav sklapanja ugovora mogao bi onemogućiti zaštitu stranaka i ugroziti njihova temeljna ljudska prava (pravo na mirno uživanje vlasništva, pravo na dom i sl. u primjerima digitalizacije zemljišnih knjiga). Jedino stručna pomoć odvjetnika, javnoga bilježnika ili drugih pravnih stručnjaka može zaštititi stranke od sklapanja štetnih ugovora i osigurati primjerenu pravnu zaštitu kod korištenja pametnih ugovora i *blockchain* tehnologija općenito. Stoga, uz osuvremenjivanje pravne regulative jednako je važno istaknuti edukaciju pravnika u suvremenom informacijskom društvu. Je li *blockchain* tehnologija revolucija ili prolazni trend, pokazat će budućnost. Međutim, iako nova tehnologija obično donosi pozitivne promjene, njezina primjena ne bi trebala biti sama sebi svrhom već bi valjalo razmotriti u kojim bi pravnim područjima i procesima takva tehnologija mogla biti svrsishodna i u kojoj bi ih mjeri mogla unaprijediti.

podatke i obavijesti:

- različiti stupnjevi koji slijede u postupku sklapanja ugovora
- ugovorne odredbe
- opći uvjeti poslovanja ako su sastavni dio ugovora
- jezici ponudeni za sklapanje ugovora
- kodeksi postupanja u skladu s kojima postupaju davatelji usluga i informacije o tome kako se ti kodeksi mogu pregledati elektroničkim putem. Davatelj usluga informacijskoga društva dužan je mogućem korisniku usluga, prije sklapanja ugovora o pružanju usluga informacijskog društva, osigurati tehnička sredstva za prepoznavanje i ispravljanje pogrešnoga unosa podataka u poruku prije njezine predaje ili slanja. Ugovorne strane koje nisu potrošači u međusobnim ugovornim odnosima mogu izričito ugovoriti odstupanje od odredaba iz stavka 1. i 2. članka 12 ZET-a. Važno je naglasiti kako se odredbe stavka 1., 2. i 3. članka 12 ZET-a ne primjenjuju na ugovore sklopljene putem elektroničke pošte ili njoj izjednačenoga oblika individualne komunikacije. (ZET, čl. 12.)

66 Čl. 15 st. 1. ZET-a.

67 Čl. 15 st. 3. ZET-a.

Marija Boban, Ph. D., Associate Professor

Jure Radalj, mag. iur.

University of Split, Faculty of Law

REGULATION AND APPLICATION OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY AND SMART CONTRACTS IN MODERN ELECTRONIC BUSINESS

Summary

In today's modern age and the environment of modern information and communication technologies, the basic mechanisms of business and exchange of goods are based on electronic business and the exchange of business transactions. It is the development of new technologies that opens up a new modern form of business as an alternative to traditional transactions that we mainly perform through banks through blockchain technologies and the conclusion of smart contracts.

The authors analyze the historical development of legal science and the incorporation of technology into the development of legal practice with an emphasis on current processes that accompany the development of technology in law with an emphasis on smart contracts and the technology behind their development: blockchain technology. In addition to the analysis of technology and the changes it may bring, this paper monitors its positive and negative aspects and the legal regulation of this matter by positive Croatian legislation. The aim of this paper is to analyze the current situation with the opportunities and perspectives provided by the implementation of new innovations in the world and in Croatia.

Keywords: blockchain, cryptocurrencies,, smart contracts, law and technology, legal regulations.

LITERATURA

KNJIGE I ČLANCI

1. AGHEMO, R., Tipi di blockchain, dostupno na https://medium.com/@Raffa_Aghemo/tipi-di-blockchain-ec7b684634c
2. ALHARBY, M., VAN MOORSEL, A., Blockchain Based Smart Contracts : A Systematic Mapping Study, 2017., str. 125-140
3. AROLA, L. P, ERATI, P. M, AVOTTI, G. G., Blockchain e smart contract: questioni giuridiche aperte, u I Contratti, 2018.
4. AYAZ, M., AMMAD-UDDIN, M., SHARIF, Z., MANSOUR, A., Internet-of-Things (IoT)-based smart agriculture: Toward making the fields talk, IEEE, 2019.
5. BASHIR, I., Mastering Blockchain, Birmingham UK: Packt Publishing.Ltd., 2017.
6. BOBAN, M., Information Security and the Protection of Children's Personal Data,

- 27th SOFTCOCM 2019 - 3rd SYMPOSIUM ON INFORMATION SECURITY AND INTELLECTUAL PROPERTY, FESB, University of Split, 2019. str. 4 -5
7. BUTERIN, V., Ethereum white paper. GitHub repository, 2016., str. 22-23. Dostupno na: <https://eprint.iacr.org/2016/1007.pdf>
 8. CHAFFEY, D., E-Business & E-Commerce Management: Strategy, Implementation and Practice, 5th Edition, Pearson, 2011.
 9. CHOHAN, U.W., Cryptocurrencies: A Brief Thematic Review (August 4, 2017). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3024330> (pristupljeno 23. 3. 2021.)
 10. ČIZMIĆ, J., BOBAN, M., ZLATOVIĆ, D., Nove tehnologije, intelektualno vlasništvo i informacijska sigurnost, Sveučilište u Splitu Pravni fakultet, Split, 2016.
 11. DELOITTE, Belarus Enacts Unique Legal Framework for Crypto Economy Stakeholders”, datum objave: 27.12. 2017.
 12. DEŠIĆ, J., LENAC, K., Je li blockchain tehnologija budućnost digitalizacije...Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 41, br. 2, 2020., str. 609-630
 13. DHINAHARAN N., et al. (Eds): Blockchain-based smart contracts, Computer Science & Information Technology (CS & IT), str. 125– 140, 2017.
 14. Grad Zagreb, Okvirna strategija pametnog Grada Zagreba-Zagreb Smart City, Zagreb, 2018., str 39.
 15. IZVJEŠĆE s preporukama Komisiji o pravilima građanskog prava o robotici (2015/2103(INL)) http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005_HR.html
 16. JUELS, A., KOSBA, A., & SHI, E., The ring of gyges: Investigating the future of criminal smart contracts. In Proceedings of the 2016 ACM SIGSAC Conference on Computer and Communications Security, 2016., str. 283-295 Dostupno na: <https://dl.acm.org/citation.cfm?id=2978362>
 17. LELOUP, L., Blockchain - La revolution de la confiance (Paris: Eyrolles, 2018.
 18. LUU, L., CHU, D.-H., OLICKEL, H., SAXENA, P., HOBOR, A., “Making smart contracts smarter,” in Proceedings of the 2016 ACM SIGSAC Conference on Computer and Communications Security, CCS ‘16, pp. 254-269, ACM, 2016.
 19. MÉNDEZ, F. P., Smart Contracts, Blockchain and Land Registry, 2019.
 20. MILLARD, C., Blockchain and law: Incompatible codes?, Computer Law & Security Review, Volume 34, Issue 4, 2018, str. 843-846
 21. NARAYANAN, A. i dr., Bitcoin and cryptocurrency technologies: a comprehensive introduction, Princeton: Princeton University Press, 2016. str. 27-38
 22. PERKUŠIĆ, M., Pravna pitanja elektroničkog plaćanja. Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet, 2019., str. 391-392
 23. PRICE, R., “Digital currency Ethereum is cratering because of a \$50million hack,” Business Insider, June 17, 2016, dostupno na <http://www.businessinsider.com/dao-hacked-ethereum-crashing-in-value-tens-of-millions-allegedly-stolen-2016-6?r=UK&IR=T>
 24. SAVELYEV, A., Copyright in the blockchain era: Promises and challenges, Computer Law & Security Review, Volume 34, Issue 3, 2018, str. 550-561,
 25. SZABO, N., Smart contracts, 1994., dostupno na <https://www.fon.hum.uva.nl/rob/Courses/InformationInSpeech/CDROM/Literature/LOTwinterschool2006/szabo.best.vwh.net/smart.contracts.html>
 26. TOSHIYUKI, K., Perspectives in Law, Business and Innovation, 2019.
 27. VOSHMIGIR, S, Token Economy: How Blockchains and Smart Contracts Revolutionize the Economy, Taschenbuch 2019.g.
 28. WEBER R. H., INTERNET of things: Privacy issues revisited, Computer Law & Security Review, Volume 31, Issue 5, 2015, str. 618-627

1. Zakon o obveznim odnosima NN (35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18)
2. Zakon o elektroničkim komunikacijama NN (73/08, 90/11, 133/12, 80/13, 71/14, 72/17)
3. Zakon o elektroničkoj ispravi NN (150/05)
4. Zakon o elektroničkom potpisu više nije na snazi. Zamijenjen je Zakon o provedbi Uredbe (EU) br. 910/2014 Europskog parlamenta i Vijeća od 23. srpnja 2014. o elektroničkoj identifikaciji i uslugama povjerenja za elektroničke transakcije na unutarnjem tržištu i stavljanju izvan snage Direktive 1999/93/EZ NN (62/17)

MREŽNI IZVORI:

1. <https://www.datalab.hr/blog/elektronicko-poslovanje-kako-sto-gdje/> -
2. <https://github.com/anudishjain/Merkle-Tree>
3. https://medium.com/@Raffa_Aghemo/tipi-di-blockchain-ec7b684634c
4. <https://solidity.readthedocs.io/en/v0.4.25/>
5. <https://metamask.io/>
6. <https://remix.ethereum.org/>
7. <https://blog.monetha.io/testnet/>
8. <https://hackernoon.com/everything-you-need-to-know-about-smart-contracts-a-beginners-guide-c13cc138378a> 17.12.2019
9. <https://ambisafe.com/blog/smart-contracts-10-use-cases-business/>
10. <https://steelkiwi.com/blog/making-effective-use-of-smart-contracts/>
11. <https://solidity.readthedocs.io/en/v0.5.7/solidity-by-example>
12. <https://www.ostechnix.com/blockchain-2-0-explaining-smart-contracts-and-its-types/>
13. <https://dl.acm.org/citation.cfm?id=2978362>
14. http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005_HR.html pristupljeno 17.12.2019
15. <https://blockgeeks.com/guides/ethereum/>
16. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/study-blockchains-legal-governance-and-interoperability-aspects>

Izv. prof. dr. sc. Dejan Bodul*
Bruno Šebijan**

MOGU LI TROŠKOVI STUDIRANJA U RH BITI PREDMET OTPUSTA U POSTUPKU STEČAJA POTROŠAČA?

UDK 347.738.8-057.87
Primljeno: 12.10.2020.
Prihvaćeno: 7.12.2020.
Pregledni znanstveni rad

Sažetak

Pandemija bolesti COVID-19, kompleksni uvjeti posttranzicijskoga gospodarstva, ustavno pravo na dostupnost obrazovanja te troškovi obrazovanja rezultiraju potrebom za proučavanjem instituta stečaja potrošača te njegovim usporedno-pravnim rješenjima. Naime, glavne vrste troškova koje studenti snose jesu školarine (izravni) i životni (neizravni) troškovi koji se sastoje od troškova smještaja, obroka, prijevoza, zdravstvenoga osiguranja, knjiga i obrazovnih materijala. S druge strane, kad govorimo o potrošačko-stečajnom postupku, primjećujemo težnju prema ograničavanju prava vjerovnika u korist prava dužnika što je u skladu s idejom vodiljom ovoga postupka: rehabilitacijom dužnika (tzv. fresh-earned start). Ovaj se rad bavi analizom dviju komplementarnih tema koje se tijekom argumentacije povezuju u jedinstvenu cjelinu. U hrvatskoj pravnoj realnosti ta se međuovisnost očituje u dubini krize koja zahvaća sustav potrošačko-stečajnoga i ustavnoga prava na dostupnost obrazovanja kroz aspekt definiranja mogućnosti otpusta troškova studiranja postupkom stečaja potrošača. U tom smislu, ovaj rad ima namjeru ukazati na nedorečenost postojećih rješenja pokušavajući pritom usmjeriti razmišljanja o tom problemu u pravcu određenih de lege ferenda rješenja.

Ključne riječi: pravo na obrazovanje, troškovi obrazovanja, potrošački stečaj, otpust.

1. OKVIR ZA RASPRAVU

Imajući u vidu kompleksnost i aktualnost analiziranoga problema, značajno je na početku napraviti terminološku diferencijaciju kako bi bilo jasno što se podrazumijeva pod pojmovima *potrošački stečaj*, *troškovi studiranja* i *pravo na obrazovanje*.

* Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet, dbodul@pravri.hr
"Ovaj rad je financiran sredstvima Sveučilišta u Rijeci za projekt ZIP-UNIRI-130-7-20."

** Student V. godine Integriranog sveučilišnog preddiplomskog i diplomskog studija pravo, Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet, bsebijan@pravri.hr

Provedbu, kao i cilj stečajnoga postupka detaljno uređuje Stečajni zakon.¹ U pravnom smislu, stečaj je izvanparnični *sui generis* sudski postupak u kojem se vrši kolektivno namirenje svih vjerovnika iz imovine insolventnoga dužnika bilo likvidacijskim stečajnim postupkom ili nekim modelom reorganizacije (predstečajnim postupkom ili stečajnim planom). Iako se uočava određena različitost, oba upućuju na osnovni cilj stečaja, a to je namirenje vjerovnika i ostvarivanje njihovih imovinsko-pravnih zahtjeva (čl. 2. SZ-a). Odgovor na pitanje zašto je u SZ-u došlo do izostavljanja kategorije potrošača kao mogućega subjekta stečaja nije jednostavno dati, no ta se nesmotrenost ispravila recepcijom instituta potrošačkoga stečaja, odnosno Zakonom o stečaju potrošača (dalje u tekstu ZSP).² Dakle, provedbu kao i cilj potrošačko-stečajnoga postupka detaljno uređuje ZSP, a pritom se na odgovarajući način primjenjuju odredbe SZ-a. Sukladno pravilima potrošačkoga insolventijskog postupka, cilj ovoga specifičnoga izvanparničnog postupka jest osloboditi poštenoga potrošača od obveza koje ostanu nakon unovčenja njegove imovine i raspodjele prikupljenih sredstava vjerovnicima (oslobođenje od preostalih obveza). Dakle, kod potrošačkoga stečaja razlikujemo materijalno-pravni cilj koji se odnosi samo na potrošača i predstavlja upravo *differentia specifica* u odnosu na korporativni stečaj. Sam je postupak žuran/hitan pa sud može donositi odluke i bez usmene rasprave, *ex offio* odlučivati o činjenicama koje su važne za postupak i radi toga izvoditi sve potrebne dokaze. Posebne insolventijske odredbe pružaju potrošačima pravo na otpust dugova u tri etape. Dakle, zakonodavac je nastojao dati precizna pravila za svaku situaciju i za svaku etapu postupka.

Prema relevantnim analizama i studijama, prosječan ukupan iznos troškova za studenta u Hrvatskoj iznosi 15 755 kuna po semestru. Ovaj iznos uključuje i izravne i neizravne troškove studija: prosječni semestralni troškovi školarina, upisnina i drugih davanja vezanih uz studij (izravni troškovi) iznose 2 816 kuna, dok troškovi života (neizravni troškovi) iznose gotovo pet puta više: 12 939 kuna. Međutim, treba naglasiti da se izdatci svih studenata razlikuju od prosjeka i postoje velika odstupanja u populaciji. Kad su u pitanju izravni troškovi studenata po semestru, analiza pokazuje veliku razliku između redovitih studenata koji ne plaćaju školarinu i studenata koji plaćaju školarinu (bilo redovitih ili izvanrednih): studenti koji ne plaćaju školarinu u prosjeku troše oko 375 kuna na upisnine ili prijavnice, dok za većinu studenata koji nisu oslobođeni plaćanja školarine, one u prosjeku iznose oko 4 400 kuna semestralno (ili oko 8 800 kuna godišnje). Skupine studenata s najvišim troškovima jesu studenti privatnih visokih učilišta, izvanredni studenti, studenti s djecom te studenti s vlastitim kućanstvom – u svakoj od njih ustanovljeni su značajno veći studijski i životni troškovi. Stručni studiji, iako kraći trajanjem, financijski su zahtjevniji po studente od sveučilišnih. Troškovi studenata stručnih studija na javnim veleučilištima i visokim školama veći su za više od 25 % u odnosu na prosječne troškove svih studenata (i to za hranu, prijevoz, zdravstvo i školarine), a nešto veći su im i troškovi stanovanja. Ovaj

1 Stečajni zakon, NN, 71/15. i 104/17. dalje: SZ. Stupanjem na snagu SZ-a prestao je važiti Stečajni zakon (NN, 44/96, 29/99, 129/00, 123/03, 82/06, 116/10, 25/12 i 133/12) kao i većina odredbi o predstečajnoj nagodbi iz Zakona o financijskom poslovanju i predstečajnoj nagodbi (NN, 108/12, 144/12, 81/13 i 112/13) (čl. 445. SZ).

2 Zakon o stečaju potrošača, NN, 100/15. i 67/18. dalje: ZSP.

se zaključak dijelom može objasniti većim brojem starijih studenata (koji u prosjeku imaju više troškove zato što često žive samostalno, stalno su zaposleni ili su roditelji), kao i izvanrednih (koji ne uživaju potpore vezane uz studentska prava) na stručnim negu na sveučilišnim studijima.³

Temeljem čl. 1. Zakona o potvrđivanju Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda⁴ i Protokola br. 1., 4., 6., 7. i 11. Konvencija je postala dijelom hrvatskoga pravnog poretka te u skladu s odredbom čl. 140. Ustava Republike Hrvatske ima nadzakonsku snagu. Čl. 2. Protokola 1. govori o pravu na obrazovanje.⁵ Ono obuhvaća prava djece na obrazovanje, ali i prava roditelja u odnosu na njihova vjerska i filozofska uvjerenja. Međutim, prilikom unošenja navedenoga članka u odredbe Konvencije došlo je do određenih problema i neslaganja među državama. Čak i kad je sastavljen konačan tekst toga članka, mnoge države ugovornice stavile su rezervu na njegovu primjenu. Doc. Grbić navodi kako čl. 2. Protokola 1. sadrži dva različita, mada povezana prava. Dok njegova prva rečenica jamči pravo na obrazovanje, druga rečenica obvezuje državu na poštivanje prava roditelja da osiguraju obrazovanje za svoju djecu u skladu s njihovim osnovnim mogućnostima. Pravo na obrazovanje primarno je pravo. Naime, članak predstavlja cjelinu kojom dominira prva rečenica, dok je pravo izloženo u drugoj rečenici dodatak ovom osnovnom pravu na obrazovanje. Za razliku od mnogih drugih članaka Konvencije, koji jamče zaštitu materijalnih prava, čl. 2. Protokola 1. negativno je formuliran – govori se o državi koja neće uskratiti pravo na obrazovanje, a ne o državi koja će jamčiti poštivanje prava o kojem je riječ. Ovakva konstrukcija toga prava stavlja državu u povoljniji položaj kad se brani od optužbi za povredu jer je pojedincu teško navesti snažne argumente u korist činjenice da država ima obvezu ne miješati se i/ili pozitivno djelovati kako bi osigurala poštivanje prava na obrazovanje. Umjesto toga, na pojedincu je teret dokazivanja da je država aktivno uskratila pravo na obrazovanje – što je mnogo stroži kriterij od onoga koji vrijedi za načela nemiješanja ili pozitivnoga djelovanja. Nadalje, negativna formulacija prve rečenice naglašava da se ovdje radi o pravu na slobodu obrazovanja, a ne o društvenom i kulturnom pravu na obrazovanje koje za sobom povlači pozitivnu obvezu države.⁶

3 Tako i detaljnije, *Socijalna i ekonomska slika studentskog života u Hrvatskoj*, Nacionalno izvješće istraživanja EUROSTUDENT za Hrvatsku, Institut za razvoj obrazovanja, Zagreb, 2011., str. 9. et seq. Isto vidi, Doolan, K., Teret troškova - financijski aspekti izbora studija i iskustva studiranja u hrvatskom visokoškolskom kontekstu, *Revija za socijalnu politiku*, 17, 2010., (2), str. 239-256. te Budak, J., Slijepčević, S. te Švaljek, S., Financijske potpore studentima u sustavu visokog obrazovanja u Hrvatskoj, *Revija za socijalnu politiku*, 17, 2010., (2), str. 277-297.

4 (Europska) Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, NN-MU, 18/97., 6/99., 14/02., 13/03., 9/05., 1/06. i 2/10.

5 Protokol 1., čl. 2. Konvencije glasi:

Nikome neće biti uskraćeno pravo na obrazovanje. U obavljanju svojih funkcija povezanih s odgojem i poučavanjem država će poštivati pravo roditelja da osiguraju odgoj i poučavanje u skladu sa svojim vjerskim i filozofskim uvjerenjima.

6 Tako i detaljnije Grbić, S., Zovko, D., Pravo na obrazovanje prema Europskoj konvenciji o ljudskim pravima, u: *Proces preobrazbe hrvatskog visokoobrazovnog sustava, Zbornik koautorskih radova nastavnika Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci i studenata*, Uredili:

2. PREGLED DOSADAŠNJE LITERATURE I DOPRINOS OVOGA RADA

U Republici Hrvatskoj postoji možda stotinjak znanstvenih tekstova koji se bave opsežnom i složenom problematikom stečajne regulative i to prvenstveno problematikom korporativnoga stečaja. Skroman je i broj monografija iz područja stečaja,⁷ za razliku od kapitalnih djela i znanstvenih članaka koja postoje, primjerice u pravnoj znanosti SAD-a i Njemačke. Ipak, posljednjih godina sve veći broj studija analizira ekonomske i pravne učinke likvidacijskih i reorganizacijskih stečajnih postupaka. Najveći broj ekonomskih, najčešće empirijskih istraživanja u oblasti stečaja bavi se ključnim pokazateljima stečajnoga postupka (dakle, troškovima stečajnoga postupka, vremenom trajanja stečajnih postupaka te stupnjem namirenja vjerovnika) te vrši poredbeno-pravnu analizu i razmatra odnos intenziteta korištenja stečaja i niza varijabli.⁸ Radi otklanjanja slabosti postojeće stečajne regulative te kako bi se stečajni postupak učinio učinkovitijim, pravna doktrina,⁹ ali i struka¹⁰ analizirala je čitav niz

- G. Mihelčić, E. Mišćenić, N. Hadžimanović te D. Bodul, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2013., str. 78. *et seq.*
- 7 Prostor ne dozvoljava širu elaboraciju, stoga u bilješkama upućujemo na izvorne radove. Dika, M., *Insolventijsko pravo*, Pravni fakultet, Zagreb, 1998., str. 1.-119.; Eraković, A., Stečajni zakon s komentarom i primjerima, *RRIF Plus*, 1997., str. 1.-257. te Čuveljak, J., *Stečajni zakon s komentarom i sudskom praksom i Zakon o financijskom poslovanju i predstečajnoj nagodbi s komentarom*, III. izdanje Zgombić & Partneri, Zagreb, 2013., str. 1-1176.
 - 8 Sajter, D., Procedura i praksa restrukturiranja u stečaju u Republici Hrvatskoj, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, vol. 47, 2010., no. 3, str. 729-744.; Schönfelder, B., Ekonomska analiza Zakona o stečaju: pregled literature, *Financijska teorija i praksa*, vol. 26, 2002., no. 3, str. 75-690. te Šverko Grdić, Z., Radolović, J. i Bagarić, L., Solventnost poduzeća u Republici Hrvatskoj i u Europskoj uniji, *Ekonomski pregled*, vol. 60, 2009., no. 5-6, str. 250. *et seq.*
 - 9 Dika, M., Predstečajna nagodba: pretpostavke, pokretanje, tijela, sudionici, provedba postupka, učinci, stavljanje izvan snage, str. 54., u: Savjetovanje o Zakonu o financijskom restrukturiranju i predstečajnoj nagodbi (NN, br. 108/12.), Crnić, I. (ur.), Organizator, Zagreb, 2012.; Garašić, J., Stečajni plan nakon izmjena i dopuna Stečajnog zakona 2012., u: *Djelotvorna pravna zaštita u pravičnom postupku - Izazovi pravosudnih transformacija na jugu Europe, Liber amicorum Mihajlo Dika, Zbornik radova u čast 70. rođendana prof. dr. sc. Mihajla Dike*, (ur. Uzelac, A., Garašić, J. i Maganić, A.), Pravni fakultet, Zagreb, 2013., str. 469-493.; Garašić, J., Završna dioba u stečajnom postupku, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 28, 2007., no. 1, str. 1-32.; Bodul, D., Vuković, A., Stečajno zakonodavstvo u tranziciji - komparativni osvrt, hrvatski izazovi i potencijalna rješenja, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, vol. 49, 2012., no. 3, str. 633- 661.; Maganić, A., Pravna sredstva protiv predstečajne nagodbe, *Zbornik Pravnog Fakulteta u Zagrebu*, vol. 65, 2015., br. (3-4), str. 409-437.
 - 10 Eraković, A. *op. cit.*, 2007. i Hrastinski Jurčec, Lj., Pravni položaj stečajnog upravitelja u stečajnim postupcima, *Zbornik radova: Ovrha i stečaj – aktualnosti zakonodavstva i sudske prakse*, Inženjerski biro, Zagreb., 2007.; Čuveljak, J., Kružić D., Stečajni plan – zadnja u nizu kriznih strategija za preživljavanje insolventnih korporacija, *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, Mostar, 2012., str. 19-40.; Abramović, A., Upravnosudski aspekti primjene Zakona o financijskom poslovanju i predstečajnoj nagodbi, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 35, 2014., br. 1, str. 311–322.; Marković, N., Ovlaštenje suda u okviru instituta predstečajne nagodbe, u: Barbić, J. (ur.), *Hrvatsko insolventijsko pravo*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2014., str. 70.; Pavlovih, M., Sklapanje predstečajne nagodbe pred trgovačkim sudom, *Hrvatska pravna revija*, br. 9, 2014., str. 80.

procesnih mjera što je u konačnici doprinijelo i rezultiralo nizom izmjena stečajnoga zakonodavstva. U njihovim radovima analizirane su procesne radnje, njihove prednosti i mane, posljedice i preduvjeti za njihovu uspješn(ij)u primjenu.¹¹ Ipak, za ovaj su rad važniji tekstovi koji analiziraju institut potrošačkoga stečaja, a koji su puno skromniji.¹² Naime, ti se radovi bave pravnim problemima postupka potrošačkoga stečaja, koji za sada ne daju potpunu sliku fenomena sve raširenije potrošačke insolventnosti (tijela i sudionici izvansudskoga i sudskoga postupka, stečajni razlozi, kriterij insolventnosti, kriterij *poštenoga potrošača*, pravila i tijek postupka, aktivna legitimacija za pokretanje izvansudskoga postupka, tijelo ovlašteno za provođenje izvansudskoga postupka, modaliteti snošenja troškova, specifičnosti izvansudskoga postupka, pokretanje sudskoga postupka, pripremno ročište i njegov tijek, modaliteti snošenja troškova, otvaranje stečajnoga postupka nad imovnom potrošača, pravne posljedice otvaranja stečajnoga postupka nad imovinom potrošača, slučajevi u kojima se otvoreni stečajni postupak ne provodi, pravila o ograničenju odgovornosti potrošača, zapljeniva imovina potrošača, zaključenje stečajnoga postupka nad imovinom potrošača, razdoblje provjere ponašanja i postupak oslobađanja od preostalih obveza, raspolaganje imovinom potrošača i položaj povjerenika, prava vjerovnika za trajanja ustupa, okončanje razdoblja provjere ponašanja i oslobađanje od preostalih obveza, oslobođenje od preostalih obveza, učinci u odnosu na krug osoba koje zahvaćaju, učinci u odnosu na vrstu tražbina kojih se dužnik ne može osloboditi, opoziv oslobođenja od preostalih obveza, uskrata oslobođenja od preostalih obveza). Empirijski i literarno problematika se potrošačkoga stečaja tematizira u radovima doc. Bodula. Sa stajališta istraživanja, literatura govori (u konsenzualnom smislu) o pozitivnim efektima i

- 11 Bodul, D., Vuković, A., (Još jedna) reforma stečajnog zakonodavstva: funkcionalizacija stečajno pravne zaštite ili *placebo* efekt, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 36, 2015., no. 1, str. 181.-213.; Čuveljak, J., O novom Stečajnom zakonu, *Pravo i porezi*, br. 7-8., 2015., str. 3.-12. te Hercigonja, J. (ur.), *Reforma hrvatskog insolventijskog prava – novi Stečajni zakon*, Inženjerski biro, Zagreb, 2015., str. 1.-267., grupa autora (Marković, N., Osnove stečajnog i predstečajnog prava – izvori, ciljevi, stečajni i predstečajni dužnik, stečajni i predstečajni razlozi, načela; Garašić, J., Reforma europske Uredbe o insolventijskim postupcima; Galić, A., Predstečajni postupak prema novom stečajnom zakonu – tijela, otvaranje i obustava postupka, predstečajni sporazum; Marković, N., Opći pregled novina u stečajnom postupku prema novom stečajnom zakonu; Hrašinski Jurčec, Lj., Tijela stečajnog postupka – sud, odbor vjerovnika, skupština vjerovnika, stečajni upravitelj; Periša, I., Pravne posljedice otvaranja stečajnog postupka – osnovne pravne posljedice, pobijanje pravnih radnji; Radić, N., Upravljanje stečajnom masom i unovčenje stečajne mase – osiguranje mase, odluke o unovčenju, unovčenje predmeta razlučnog prava).
- 12 Bodul, D., Vuković, A., Nacrt Zakona o stečaju potrošača iz lipnja 2014. i opravdanost recepcije njemačkih rješenja, *Hrvatska pravna revija*, 2014., br. 9, str. 60-75.; *Id.*, Uz rješenja Nacrta zakona o stečaju potrošača: prijedlozi i mišljenja, *Informator*, 2014., br. 6325., str. 9-10.; Bodul, D., Pravni okvir za implementaciju instituta potrošačkog stečaja – I dio, *Informator*, 2014., br. 6247, str. 5-6.; *Id.*, Pravni okvir za implementaciju instituta potrošačkog stečaja – II dio, *Informator*, 2014., br. 6249, str. 11-12.; *id.*, Bartulović, Ž., Matić, I., *Kratka povijest potrošačkog stečaja ili još jedna nenaučena lekcija iz povijesti*, XI. Majsko savjetovanje, usluge i zaštita korisnika, Kragujevac, 2015., str. 1067-1087.; Garašić, J., Kako zakonski regulirati “osobni stečaj” u Hrvatskoj, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 61, 2011., br. 5., str. 1487-1514.

problemima funkcioniranja postojećega sustava potrošačkoga stečaja, o argumentima za i o argumentima protiv transformacije postojećega modela potrošačkoga stečaja, o traganju za univerzalnim modelom u okviru europske ekonomske integracije, o tendencijama konvergencija i divergencija modela potrošačkoga stečaja u kontekstu transformacije države blagostanja.¹³ Međutim, kako postupak potrošačkoga stečaja utječe na položaj troškova studiranja, ostalo je nerazjašnjeno u postojećoj literaturi.

Iz rečenoga uočavamo kako je postojeća literatura ograničavajuća u svojoj nemogućnosti pružanja odgovora, korisnih objašnjenja i primjerenih pristupa vezanih za položaj troškova studiranja u kontekstu postupka stečaja potrošača. Stoga će ovo istraživanje predstavljati prvu sustavnu i znanstveno utemeljenu analizu moguće reforme postojećega postupka stečaja potrošača.

3. POREDBENA ISKUSTVA U OTPUŠTANJU TROŠKOVA STUDIRANJA INSTITUTOM POTROŠAČKOGA STEČAJA S NAGLASKOM NA OTPUST STUDENTSKIH KREDITA¹⁴

Studentski krediti predstavljaju izvor financiranja za pokrivanje školarina i studentskoga standarda. Krediti se mogu odobravati iz privatnih ili državnih izvora, a moguća je i kombinacija privatnih izvora uz državnu potporu. Studentski krediti uobičajen su model dodjeljivanja financijskih potpora studentima (prvenstveno u SAD-u, ali i u većini zemalja EU-a), dok su u Republici Hrvatskoj kreditne institucije tek posljednjih godina počele prepoznavati studente kao ciljnu skupinu klijenata potrošača¹⁵. Ekspanzija i liberalizacija tržišta (i tzv. studentskih kredita) uvjetuje uvođenje potrošačkoga stečaja zato što postoji veći rizik nemogućnosti plaćanja dospjelih obveza (u ovom slučaju otplaćivanje studentskih kredita). Ekspanzijom tržišta potrošački krediti postali su dostupniji širem krugu pojedinaca što je rezultiralo činjenicom da je ta vrsta stečaja najrazvijenija upravo u zemljama gdje su izuzetno razvijena kreditna tržišta – posebno u SAD-u.¹⁶

3.1. Položaj studentskih kredita u potrošačkom stečaju Novoga Zelanda

Potrošački stečaj uređen je u Insolvencijskom zakonu iz 1967.¹⁷ Prijedlog za pokretanjem potrošačkoga stečaja podnosi se Visokom sudu te se pritom mora predujmiti određena svota novaca (par. 5. (1.), *Insolvency Regulations* 1970, 1970/260). Pravo podnošenja prijedloga dano je i vjerovniku. Po otvaranju potrošačkoga stečaja, imenuje se stečajni upravitelj koji je državni službenik (par. 15. *Insolvency Act* 1967).

13 *Loc. cit.*

14 Podrobnije, Bodul., D., *et al.*, O otpustu, tzv. „studentskih kredita“ putem instituta potrošačkoga stečaja, str. 179.-199., u: *Proces preobrazbe hrvatskoga visokoobrazovnog sustava, Zbornik koautorskih radova nastavnika Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci i studenata*, (G. Mihelčić, E. Mišćenić, N. Hadžimanović, D. Bodul (ur.)), Pravni fakultet, Rijeka, 2014.

15 Budak, J., Slijepčević, S. i Švaljek, S., *op. cit.*, str. 277., 281. te 282.

16 Za zastupljenost tzv. studentskih kredita na kreditnom tržištu SAD-a v. Mišćenić, E., Srdoč, E., Studentski krediti, (rad objavljen u istom Zborniku).

17 *Insolvency Act* 1967, 1967/54.

On u ime i za račun suda upravlja imovinom dužnika (par. 15. *Insolvency Act* 1967). Njegov je zadatak prodati svu zapljenjivu imovinu i razmjerno namiriti vjerovnike (par. 72. *Insolvency Act* 1967). Ako smatra opravdanim, može dužniku nametnuti plan otplate duga (par. 45. *Insolvency Act* 1967). U slučaju da se imovinsko stanje dužnika pogorša, on u svakom trenutku može tražiti automatsko oslobođenje od dugova (par. 108. *Insolvency Act* 1967). Doduše, u većini slučajeva otpust je automatski jer dužnici u većini slučajeva nemaju zapljenjive imovine kojom bi namirili vjerovnike tijekom određenoga vremenskog razdoblja. Ono što je zanimljivo jest da su tzv. studentski krediti predmet otpusta u potrošačkom stečaju (par. 87. i 114. *Insolvency Act* 1967).

3.2. Položaj studentskih kredita u potrošačkom stečaju Australije

Problematika potrošačkoga stečaja regulirana je Stečajnim zakonom iz 1966.¹⁸ Procedura potrošačkoga stečaja slična je onoj na Novom Zelandu. Dužnik može samostalno pokrenuti potrošački stečaj podnoseći prijedlog stečajnom upravitelju zajedno s prokaznim popisom imovine. Pritom je oslobođen predujmljivanja troškova (par. 55. (1.), *Bankruptcy Act* 1966). Vjerovnik pod određenim preduvjetima također može podnijeti prijedlog za potrošačkim stečajem mjesno nadležnom općinskom sudu (*Federal Magistrates Court*) (par. 44. (1.)a, *Bankruptcy Act* 1966). Po podnošenju prijedloga održava se ročište radi utvrđivanja uvjeta za otvaranje potrošačkoga stečajnog postupka. Kao što je praksa u većini modernih stečajnih sistema, dužnici koji imaju stalna i iznadprosječna primanja moraju otplatiti vjerovnike tijekom određenoga vremenskog razdoblja planom otplate duga. Tijekom razdoblja otplate duga, dužniku se nameću određena ograničenja (par. 269. i 272. (1)c, *Bankruptcy Act* 1966). Otpust dugova slijedi nakon razdoblja od tri godine (par. 149. *Bankruptcy Act* 1966) osim u slučajevima kad je na tu odluku uložen prigovor koji je i usvojen. Tada razdoblje otplate duga traje pet do osam godina (par. 149A. *Bankruptcy Act* 1966). Ono što je autorima bitno jest da su od 2004. otpuštanja tražbina iz studentskih zajmova i kredita u potrošačkom stečaju onemogućena jer su takve tražbine dobile status neizuzetih tražbina (par. 82. (3.AB), *Bankruptcy Act* 1966).

3.3. Položaj studentskih kredita u potrošačkom stečaju Ujedinjenoga Kraljevstva

Potrošački stečaj u engleskom pravu reguliran je Stečajnim zakonom¹⁹ te Zakonom o poduzetništvu.²⁰ Radi se o sudskom postupku u kojem rješenje može donijeti engleski Visoki sud (*High Court*) ili nadležni općinski sud (*County Court*) na prijedlog dužnika ili vjerovnika. Dužnikov prijedlog mora sadržavati dokaz o nemogućnosti podmirivanja dugova (par. 272. *Insolvency Act* 1986.) Središnja uloga dana je stečajnom upravitelju, odnosno državnom službeniku kojeg je zaposlio

18 *Bankruptcy Act* 1966.

19 *Insolvency Act* 1986 (U.K.) 1986, c. 45

20 *Enterprise Act* 2002 (U.K.) 2002, c. 40. Detaljnije Walters, A.; Mckenzie Skene, D. W., *Consumer Bankruptcy Law Reform in Scotland, England and Wales, American Bankruptcy Law Journal*, vol. 80, 2006., str. 481. *et seq.*

Insolvency Service, a koji je dio Ministarstva nadležnoga za poduzetništvo i industriju (par. 287. *Insolvency Act* 1986.). Ipak, privatnoga upravitelja kao zamjenu može imenovati vjerovnik ili nadležno ministarstvo.²¹ U slučaju da je dužnikov prijedlog osnovan sud će mu naložiti izvršenje plaćanja iz svojih neizuzetih primanja tijekom razdoblja od tri godine.²² Zauzvrat, većina se dugova, za koje je dužnik bio odgovoran početkom stečajnoga postupka, otpušta (par. 281. 382. *Insolvency Act* 1986.). Otpust postaje još darežljiviji uvođenjem Zakona o poduzetništvu (*Enterprise Act*) iz 2002. Naime, u skladu s izmjenama Zakona o insolventnosti (*Insolvency Act*) iz 1986., dugovi su automatski otpušteni protekom razdoblja od 12 mjeseci za razliku od prijašnjega razdoblja koji je iznosio tri godine od pokretanja stečajnoga postupka (par. 279. *Insolvency Act* 1986.). Također, otpust može biti dobiven i prije isteka 12 mjeseci uz preduvjet da upravitelj obavijesti sud da je ispitivanje dužnikova ponašanja i njegovih imovinskih odnosa nepotrebno ili je već izvršeno. *Ratio* legislative reforme želja je za smanjenjem stigme koja se povezivala sa stečajem poduzetnika.²³ Slijedom toga, poduzetnička aktivnost treba biti poticana brzim otpustom dugova te uklanjanjem niza pravnih prepreka kojima je dužnik bio podvrgnut. Također su uvedene penalne odredbe s ciljem kažnjavanja nepoštenih i neodgovornih dužnika. Iako su reformi Zakona o insolventnosti (*Insolvency Act*) iz 1986. godine, provedenoj 2002., ciljana skupina bili privatni poduzetnici, teoretski i sve fizičke osobe pod istim pretpostavkama imaju pravo pristupa predmetnoj proceduri. Ipak, judikatura u većini slučajeva naznačuje da je pristup izvan dosega fizičkih osoba i to prvenstveno zbog visokih troškova koji se moraju predujmiti kao preduvjet pristupanja stečajnoj proceduri. Prije donošenja čl. 42. Zakona o Visokom obrazovanju iz 2004.²⁴ studentski krediti bili su predmet otpusta u potrošačkom stečaju. Međutim, nakon 2004. takva mogućnost više nije postojala.²⁵

3.4. Položaj studentskih kredita u potrošačkom stečaju SAD-a

Filozofija na kojoj počiva anglosaksonsko zakonodavstvo temelji se na naglašavanju nove šanse za pojedinca (engl. *fresh start*), dakle, u prvi se plan postavljaju interesi dužnika, a rizik se prebacuje na vjerovnike kao superiorniju stranu u dužničko-vjerovničkom odnosu.²⁶ Značaj i funkcija kreditnoga tržišta u SAD-u uvjetuje ustanovljavanje potrošačkoga stečaja. Naime, on se promatra kao socijalna mjera tvrdeći da omogućava ekonomski rast. Upravo se zato radi na

21 Takav povjerenik mora biti licenciran od ovlaštene komore upravitelja. V. Sections 292-296 of the 1986 Act.

22 To se vrši temeljem *income payment order* ili *income payments agreements*. Section 310-310A of the *Insolvency Act* 1986. Dužnik mora u potpunosti surađivati s povjerenikom (par. 291., 333. *Insolvency Act* 1986.). U slučaju da dužnik to ne napravi, otpust je uskraćen (par. 279. (3.)-(4.), *Insolvency Act* 1986.).

23 Walters, A.; McKenzie Skene, D. W., *op. cit.*, str. 483.

24 Higher Education Act 2004 (U.K.), 2004, c. 8.

25 Higher Education Funding Amendment Bill 2001 (Cth.), Bill Digest No. 159 (2001).

26 Williams, A. J., Fixing the "Undue hardship" hardship: Solutions for the problem of discharging educational loans through bankruptcy, *University of Pittsburgh Law Review*, vol. 70, 2008., no. 1, str. 217.

afirmiranju pojedinaca da ulaze u poslovne aranžmane, da se kreditno zadužuju, a u slučaju stečaja, osigurava im se brza reintegracija u društvo, omogućava brz povratak na kreditno tržište i ponovno zaduživanje što se pozitivno odražava na ekonomski rast jedne zemlje. Pozitivno-pravna regulativa daje mogućnosti u okviru stečajnoga postupka s tim da je svaka oblikovana za drugu vrstu dužnika i ima predviđenu drukčiju proceduru. Predmetne opcije obuhvaćaju drukčije glave Stečajnoga zakona, pa tako imamo glave VII., IX., XI., XII. i XIII. s tim da je *Bankruptcy Abuse Prevention and Consumer Protection Act*²⁷ uveo dodatnu glavu XV. koja obuhvaća međunarodne stečajne procedure.²⁸ Ipak, tradicionalno, fizičke osobe najčešće koriste dvije opcije i to glavu VII.²⁹ te glavu XIII.³⁰ Oni isto mogu podnijeti prijedlog za pokretanjem stečajne procedure i u skladu s glavom XI.³¹ i to nakon odluke Vrhovnoga suda³² što je iznimno rijetka situacija.³³ Ipak, najzastupljenija je procedura u skladu s glavom VII. Stečajnoga zakona SAD-a (tzv. *liquidation bankruptcy* ili *straight bankruptcy*). U skladu s predmetnom procedurom potrošačima je omogućen automatski otpust dugova u zamjenu za distribuciju neizuzete imovine u korist vjerovnika. U velikoj većini slučajeva stečajni će upravitelj utvrditi da dužnik ne raspolaže neizuzetom imovinom. Slijedom navedenoga, dužnik dobiva otpust dugova i novi financijski početak samo četiri mjeseca nakon podnošenja prijedloga i najčešće bez predaje bilo kakve imovine i budućih prihoda. Do reforme 2005. okvirno 70 % dužnika podnosilo je zahtjev za otpust dugova u skladu s glavom VII. Drugih 30 % dužnika ušlo je u proceduru u skladu s glavom XIII. gdje se dužnik obvezuje iz svoje buduće zarade, tijekom razdoblja od tri godine, odricati dijela svojih primanja u korist vjerovnika sukladno planu plaćanja (tzv. *wage earner's plan*).³⁴ Dio koji će dužnici mjesečno isplaćivati izračunava se temeljem njihovih mjesečnih prihoda nakon što se oduzmu razumni

27 The Bankruptcy Abuse Prevention and Consumer Protection Act of 2005, Pub. L. No. 109-8 par. 220, 119 Stat. 23, 59 (to be codified at 11 U.S.C. par. 523(a)(8)(B)). (dalje u tekstu BAPCA)

28 Detaljnije Westbrook, J. L., Chapter 15 at Last, *American Bankruptcy Law Journal*, vol. 79, 2005., str. 713.-728.

29 11 USC par. 101-1330 (1978), amended by Pub L. No 109-8. Glavu VII. koriste osim potrošačkih dužnika i neki oblici pravnih osoba. V. Landry, R.J., An empirical analysis of the causes of consumer bankruptcy: Will bankruptcy reform really change anything? *Rutgers Business Law Journal*, vol. 3, 2006., no. 1, str. 5. Isto v. Posner, E. A., Should debtors be forced into Chapter 13? *Loyola of Los Angeles Law Review*, vol. 32, 1999.

30 11 USC par. 1328(a) (2005) amended by Pub. L. No. 109-8. Za istaknuti je da je Glava XIII. najčešće korištena od pojedinaca, ali se njome mogu koristiti i *individual business debtors such as sole proprietorships*. V. Landry, R. J., An Empirical Analysis ...cit., str. 5. et seq.

31 Par. 1101-1174 (2000), 11 U.S.C.

32 Iako je područje subjektivne primjene Glave XI. namijenjeno prvenstveno pravnim osobama, nakon presude *Toibb v. Radloff*, 501 U.S. 157 (1991) primjenjuje se i na fizičke osobe. V. Weler, R., Consumer Bankruptcy Reform in the 109th Congress: Background and Issues Updated, CRS Report for Congress, 2005., str. 6.

33 Podrobnije Landry, R. J., Individual Chapter 11 Reorganizations: Big Problems with the New 'Big' Chapter 13, *University of Arkansas at Little Rock Law Review*, vol. 29, 2007., str. 251, 252.

34 11 U.S.C. par. 1322 (2000) gdje specificira sadržaj plana otplate duga. Isto v. Landry, III, R. J., An Empirical Analysis ...cit., str. 5. te Meduffie, R. W., The Wage Earner's Plan in Practice, *Vanderbilt Law Review*, vol. 15, 1962., str. 173., 175.-76.

životni troškovi (par. 1325.(b)(1.)-(2.). 11 U.S.C.). Okončanjem plana plaćanja dužnici više nisu odgovorni za preostali dug (par. 1328.(a). 11 U.S.C.). *Ratio* reforme 2005. jest smanjenje broja dužnika koji su se prijavljivali za Glavu VII. budući da su u određenim slučajevima dužnici tražili automatski otpust dugova, iako su bili u mogućnosti (u skladu s Glavom XIII. i planom plaćanja) namiriti vjerovnike.³⁵ Da bi se to izbjeglo, BAPCA je 2005. uvela nekoliko novosti, a jedna od njih je i postupak obveznoga savjetovanja³⁶ koje provode ovlaštene agencije.³⁷ Sljedeća velika novost jest matematički formulirani test (engl. *means test*) koji je utvrđivao podobnost bilo za Glavu VII. ili Glavu XIII., odnosno ekonometrijski test koji će nepoštene podnositelje prebaciti iz Glave VII. u Glavu XIII.³⁸ Time je BAPCA eliminirala staru presumpciju dužnikova izbora Glave VII. i zamijenila je novom presumpcijom koju generira *mean test*, tj. nemogućnost izbora Glave VII. za osobu koja ima dostatna sredstva da tijekom vremena podmiri svoja dugovanja.

U skladu sa stečajnim postupkom prema Glavi VII. Stečajnoga zakonika, studentski krediti ne mogu biti tražbine otpuštene u potrošačkom stečaju. (čl. 523. st. 8. Stečajnoga zakonika).³⁹ Takva, po mnogima pravna praznina,⁴⁰ pokušala se bezuspješno riješiti, za sada samo prijedlogom zakona⁴¹ koji bi otpuštao troškove školarina pod određenim preduvjetima. Štoviše, vidimo nastojanja i u sudskoj praksi da studentski dugovi, odnosno krediti, trebaju dobiti položaj neizuzetih tražbina u potrošačkom stečaju.⁴² U svakom slučaju, ideja otpusta studentskih kredita dobiva sve više zagovornika, kako na teorijskoj, tako i na praktičnoj razini.⁴³

3.5. Položaj studentskih kredita u potrošačkom stečaju Francuske

U zavisnosti od shvaćanja središnjih pitanja instituta potrošačkoga stečaja, zakonodavstva se u velikoj mjeri razlikuju. Velike su razlike između američkoga zakonodavstva i europskoga kontinentalnog kad je u pitanju reguliranje potrošačkoga

35 V. slučaj *In re Lamanna*, 153 F.3d 1, 5 (1st Cir. 1998) gdje se razmatra položaj dužnika koji su podnijeli prijedlog za Glavu 7., iako imaju sredstva da plate vjerovnike tijekom vremena.

36 Tzv., *credit counseling and financial education courses*. Sinonimi su *budget planners, debt adjusters, debt poolers, i debt consolidators*. V. Krivinskas, L., Don't Filer: Rehabilitating Unauthorized Practice of Law - Based Policies in the Credit Counseling Industry, *American Bankruptcy Law Journal*, vol. 79, 2005., str. 51.

37 Podrobnije Wedoff, E. R., Major consumer bankruptcy effects of BAPCPA, *University of Illinois Law Review*, No. 1., 2007., str. 36.

38 Wedoff, E.R., Means Testing in the New § 707(b), *American Bankruptcy Law Journal*, vol. 79, 2005., str. 231, 232.

39 Podrobnije Pardo, R. I., Lacey, M. R., The Real Student-Loan Scandal: Undue Hardship Discharge Litigation, *American Bankruptcy Law Journal*, vol. 83, 2009., no. 1, str. 181.

40 Baker, B., Deeper debt, denial of discharge: tThe harsh treatment of Student Loan Debt in Bankruptcy, recent developments, and proposed reforms, *University of Pennsylvania Journal of Business Law*, vol. 14, 2012., no. 4, str. 1214. et seq.

41 Private Student Loan Bankruptcy fairness Act of 2010, H.R. 5043, 111th Cong. (2d Sess. 2010).

42 *Vidi United Student Aid Funds v. Espinosa*, 130 S.Ct. 1367 (2010).

43 Detaljnije Huey, B. J., Undue Hardship or Undue Burden: Has the Time Finally Arrived for Congress to Discharge Section 523(a)(8) of the Bankruptcy Code?, *Texas Tech Law Review*, vol. 34, (2002-03), no. 1, str. 89, 97-98.

stečaja, iako oba sistema pripadaju modernim zakonodavstvima. Američki i europski kontinentalni pravni modeli potrošačkoga stečaja počivaju na različitim teorijskim osnovama što nužno uvjetuje, a možemo reći i objašnjava, upravo razlike koje postoje među sustavima. Štoviše, zemlje Europe sve do 1980-ih godina, osim Engleske, nisu imale reguliran potrošački stečaj kao poseban vid stečajnoga postupka, stečaj koji se odnosi na fizička lica. Ekonomske prilike uvjetovale su njegovo uvođenje. Usljed deregulacije kreditnih tržišta 1980-ih godina prošloga stoljeća zemlje Europe susrele su se s velikim porastom problema u vezi s dugovima potrošača i izlaz je pronađen u reformiranju stečajnoga zakonodavstva. Legislativa u Europi stavlja naglasak na razloge insolventnosti poput nezaposlenosti, ekonomske recesije ili nesposobnosti poslovanja pa tako ovaj način razmišljanja ima više sociološko-pravni karakter. Francuski model (fran. *surendettement des particuliers*) uključuje dvostruki kolosijek kroz izvansudsku te sudsku fazu. Izvansudsku fazu nadgleda tijelo, tzv. komisija.⁴⁴ Naime, francuski dužnici pokreću postupak podnošenjem prijedloga jednoj od komisija koja je osnovana u svakih od 117 francuskih departmana. Svaki se sastoji od šest članova (od predsjednika, rizničara i direktora financijskih usluga kao i predstavnika vjerovnika i dužnika). Zadnji član pripadnik je francuske Narodne centralne banke (*Banque de France*). Komisija se sastoji i od pravnika i socijalnoga radnika koji nemaju pravo glasa. Francuska centralna banka prikuplja informacije od dužnika i trećih osoba, priprema plan otplate duga te vrši medijaciju između dužnika i vjerovnika s ciljem prihvaćanja plana. Uvjeti plana otplate duga razlikuju se u svim slučajevima, ali su minimalni standardi pozitivno pravno regulirani. Od 1999. plan plaćanja ostavlja dužniku opseg izuzetih primanja sukladno odredbama specijalne egzekucije. Od 2003. maksimalno razdoblje roka kušnje (dobroga vladanja) jest 10 godina. U slučaju da vjerovnici odbiju prihvatiti plan komisije, slučaj se delegira na sud po prijedlogu vjerovnika, a komisija daje preporuku sudu u želji da sud nametne redovne ili izvanredne mjere otpusta dugova. Ipak, zbog velikoga broja slučajeva sudovi obavljaju prvenstveno dvije funkcije, odnosno rješavaju proceduralne probleme koji nastaju u radu komisije⁴⁵ te provode njegove odluke.⁴⁶ Samo u malom broju slučajeva u kojima komisija ne može napraviti plan, dužnik se upućuje u sudsku proceduru.⁴⁷ Reformom potrošačko-stečajnoga zakonodavstva 2010.,⁴⁸ po uzoru na švedsko rješenje, komisija ima ovlaštenje da bez suglasnosti vjerovnika te bez odobrenja suda naloži plan otplate duga vjerovnicima (par. L331-7. *C. consom.*).⁴⁹ U većini slučajeva redovne su mjere (koje ne uključuju automatski

44 Dalje u tekstu *Commission*. Podrobnije, Kilborn, J. J., La responsabilisation del'economie: What the United States can learn from the new french law on consumer overindebtedness, *Michigan Journal of International Law*, vol. 26, 2005., str. 636. et seq.

45 V. primjera radi *C. consom.* art. L.331-3 sporovi koji nastaju temeljem dužnikove insolventnosti ili *good faith*, L.331-4 sporovi koji nastaju povodom dužnikove financijske situacije, pogotovo vjerovnikovih potraživanja i opravdanosti tih iznosa, L.332-2 (2004) sporovi koji nastaju povodom mjera koje je predložila Komisija.

46 Khayat, D., *Le surendettement des ménages*, Presses Universitaires de France, Paris, 1999., str. 36-37.

47 Kilborn, J. J., op. cit., str. 640. gdje se naznačuje 70% -na uspješnost izvansudskih planova.

48 Loi no. 2010-737 of 1 July 2010, JORF no. 0151 od 2. srpnja 2010.

49 Vjerovnici imaju pravo žalbe protiv takvih odluka (par. L332-2. *C. consom.*).

otput dugova) odobrene te ograničene na produženje rokova otplate duga, smanjenje kamata i oslobođenje od obveza koje ostanu nakon što se proda hipotekom opterećena imovina. Za posebno insolventne pojedince koji nisu u mogućnosti isplatiti nikakav značajniji dio svoga duga, komisija je u mogućnosti predložiti izvanredne mjere. One uključuju dužnikovu odgodu odgovornosti za ispunjenje svih obveza do dvije godine, te ispitivanje dužnikova stanja koje vrši komisija okončanjem navedenoga razdoblja. Ako se stanje popravilo, komisija mora predložiti redovne mjere. S druge strane, ako dužnik i dalje bude u nemogućnosti podmirivanja dospjelih potraživanja, predlaže se djelomičan otpust dugova. U tom pogledu prvi je korak napravljen još reformom 2004. uvođenjem procedure potpunoga otpusta dugova. Temeljem nje komisija je u mogućnosti najsiromašnije uputiti u sudsku proceduru. Ona zahtijeva da se dužnik odrekne sve zapljeljive imovine u korist vjerovnika (par. L.330–1. C. *consomm*). Mora se naznačiti da je samo mali broj dužnika s neizuzetom imovinom. Slijedom navedenoga sud će okončati postupak zbog nedostatne imovinske mase te će većina dužnikovih obveza biti otpuštena. Pristup ovakvoj proceduri ograničen je te dostupan za osobe čija je financijska situacija određena kao trajno narušena (par. L.331–3. C. *consomm*) i samo nakon što se prođe određena procedura (fran. *redressement personnel*). U Francuskoj Zakon ne specificira eksplicitno listu imovine koja je izuzeta iz stečaja. Dakle, podložno je diskrecijskoj odluci komisije i suda.⁵⁰

3.6. Položaj studentskih kredita u potrošačkom stečaju Japana

Analizirajući japansko pravo⁵¹, uočavamo da ono ima dugotrajnu tradiciju transplantiranja pravnih rješenja prava iz drugih pravnih sustava, kako iz europskoga kontinentalnoga, tako i iz anglosaksonskoga prava. Iako se o japanskoj pravnoj kulturi govori kao o istočnjačkoj, doktrina joj priznaje status tzv. „arhetipskoga ‘hibridnoga’ pravnog sustava“⁵². O japanskom stečajnom modelu govori se kao o tipičnom, ali ujedno i specifičnom modelu pravnoga sustava. Stečajno zakonodavstvo i njegova reforma dobiva na važnosti u japanskom pravu sredinom 1990-ih kad je implementirano pet modela stečajnoga postupka koji se nalaze u četirima zakonima.⁵³

50 Čl. 330-1. ZOP. Vidi Kilborn, J. J., Two Decades, Three Key Questions, and Evolving Answers in European Consumer Insolvency Law: Responsibility, Discretion, and Sacrifice, u: Niemi-Kiesilainen, J., Ramsay, I. i Whitford, W. C. (eds.), Consumer Credit, Debt and Bankruptcy, Comparative and International Perspectives, Hart Pub, Oxford and Portland, Oregon, 2009., str. 11. et seq.

51 Peng, X., *Increasing Bankruptcy filings and the bankruptcy reform in Japan* for “Conference on Empirical Evaluation of Corporate Restructuring in Northeast Asia” Organized by Korea Development Institute (KDI) in Cooperation with the Forum for Asian Insolvency Reform (FAIR) by Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) Seoul, Korea, on the 12th in November 2003. Dostupno na mrežnim stranicama: <http://www.rieti.go.jp/jp/publications/dp/04e010.pdf> (13.09.2020.).

52 Tako Forić, S., Specifičnosti društva i prava u Japanu, *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*, jesen/zima, 2012., str. 146.

53 Hasan-ho [Bankruptcy Law], Law No. 71 of 25 April 1922.; Wagi-ho [Composition Law], Law No. 72 of 25 April 1922.; Sho-ho [Commercial Code], Law No. 48 of 1899, *amended by* Law No. 72 of 1938. i Kaishakosei-ho [Corporate Reorganization Law], Law No. 172 of 7 June 1952.

Kad govorimo o potrošačkom stečaju postoje dva modela koja su namijenjena za osobe sa stalnim prihodima te za osobe koje nemaju stalna primanja. Bitno je da oba postupka zahtijevaju suglasnost nepriviligiranih vjerovnika i suda kao preduvjet postizanja plana otplate duga. Bitno je da studentski krediti mogu biti predmet otpusta u postupku potrošačkoga stečaja.⁵⁴

3.7. Položaj studentskih kredita u potrošačkom stečaju Slovenije

Hrvatska i Slovenija dijele mnoge sličnosti, prvenstveno kulturalne. Možda i najveća od njih je situacijska podvrgnutost globalizacijskim tijekovima, odnosno vanjskim pritiscima i izvanjski iniciranim političkim, ekonomskim i pravnim reformama čiji je cilj da te dvije zemlje smjeste u krug modernih i liberalno-demokratskih društava.

Cjelokupna materija financijskoga poslovanja, kao i insolventijskoga prava, ugradila se u Zakon o financijskom poslovanju, postupcima povodom insolventnosti i prisilnom prestanku (slov. *Zakon o finančnem poslovanju, postopkih zaradi insolventnosti in prisilnem prenehanju* – dalje: ZFPPIPP).⁵⁵ Istim je zakonom reguliran i postupak potrošačkoga stečaja (slov. *osebni stečaj*). Dužnik će biti obvezatan da od otvaranja stečaja, u narednih nekoliko godina, dio svojih primanja ustupa vjerovnicima, naravno uz osiguranje egzistencijalnoga minimuma, prema unaprijed određenom planu otplate duga. Nakon isteka toga razdoblja dužnik je oslobođen odgovornosti plaćanja svih preostalih dugova. Za sada, nažalost, slovenski zakonodavac nije uvidio potrebu da studentski krediti budu predmet otpusta u postupku potrošačkoga stečaja.⁵⁶

4. MOŽE LI SE TROŠAK STUDIRANJA OTPUSTITI U POSTUPKU STEČAJA POTROŠAČA – HRVATSKA PERSPEKTIVA?

4.1. Počela postupka stečaja potrošača

Postupak stečaja potrošača reguliran je, kako je već rečeno, ZSP-om. Supsidijarno se primjenjuju odredbe SZ-a, sukladno čl. 23. ZSP-a. Također, podredno se primjenjuju i Zakon o parničnom postupku⁵⁷, Ovršni zakon⁵⁸, Zakon o besplatnoj

54 Matsushit, J., Japan's Personal Insolvency Law, *Texas International Law Journal*, vol. 42, 2007., no. 1, str. 766-771.

55 Nova pravila o postupcima povodom insolventnosti primjenjuju se od 1.10.2008. (Ur. l. RS, št. 13/14 – uradno prečišćeno besedilo, 10/15 – popr., 27/16, 31/16 – odl. US, 38/16 – odl. US, 63/16 – ZD-C, 54/18 – odl. US, 69/19 – odl. US, 74/20 – odl. US in 85/20 – odl. US).

56 Čl. 389., st. 2. ZFPPIPP. Popis izuzete imovine je naveden u čl. 79. i 101. i 102. Zakona o ovrši i osiguranju (slov. *Zakon o izvršbi in zavarovanju (uradno prečišćeno besedilo)* (Uradni list RS, št. 3/07 – uradno prečišćeno besedilo, 93/07, 37/08 – ZST-1, 45/08 – ZArbit, 28/09, 51/10, 26/11, 17/13 – odl. US, 45/14 – odl. US, 53/14, 58/14 – odl. US, 54/15, 76/15 – odl. US, 11/18, 53/19 – odl. US, 66/19 – ZDavP-2M in 23/20 – SPZ-B).

57 Zakon o parničnom postupku, NN, 53/91, 91/92, 58/93, 112/99, 88/01, 117/03, 88/05, 02/07, 84/08, 96/08, 123/08, 57/11, 148/11, 25/13, 89/14, 70/19; (u daljnjem tekstu: ZPP).

58 Ovršni zakon, NN, 112/12, 25/13, 93/14, 55/16, 73/17; (u daljnjem tekstu: OZ).

pravnoj pomoći,⁵⁹ Zakon o zaštiti osobnih podataka⁶⁰, Zakon o sudskom registru⁶¹, Zakon o sudskim pristojbama⁶² te Zakon o zaštiti radničkih tražbina⁶³. Uz primarne i sekundarne izvore primjenjuje se i devet podzakonskih propisa. U postupku stečaja potrošača primjenjuje se devet podzakonskih propisa: Uredba o utvrđivanju kriterija i načina obračuna i plaćanja nagrade povjerenicima u postupku stečaja potrošača⁶⁴, Pravilnik o sadržaju i obliku obrazaca na kojima se podnose podnesci u izvansudskom postupku i postupku stečaja potrošača⁶⁵, Pravilnik o polaganju stručnoga ispita, obuci i usavršavanju povjerenika⁶⁶, Pravilnik o utvrđivanju lista povjerenika u postupku stečaja potrošača⁶⁷, Pravilnik o Registru nesolventnosti⁶⁸, Pravilnik o pretpostavkama i načinu izbora povjerenika metodom slučajnoga odabira⁶⁹, Pravilnik o obliku, sadržaju i načinu vođenja Očevidnika savjetovališta i posrednika⁷⁰, Pravilnik o uvjetima za dobivanje dozvole za obavljanje poslova posrednika⁷¹, Pravilnik o uvjetima za dobivanje dozvole za obavljanje poslova savjetovališta i načinu rada savjetovališta⁷². Na temelju odredaba Pravilnika o uvjetima za dobivanje dozvole za obavljanje poslova posrednika donesen je Program obuke za posrednike.⁷³ Na osnovi Pravilnika o polaganju stručnoga ispita, obuci i usavršavanju povjerenika donesen je Jedinstveni program stručne obuke za povjerenike.⁷⁴ Vezano uz jednostavni postupak stečaja potrošača ministar pravosuđa donio je dvije odluke: Odluku o primjeni e-komunikacije u jednostavnom postupku stečaja potrošača i Odluku o spisu predmeta u elektroničkom obliku.⁷⁵

Sam stečajni postupak jedini je sudski postupak u čijem provođenju, osim suda, sudjeluju i izvansudska tijela: stečajni upravitelj, odnosno povjerenik, skupština

59 Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, NN, 143/13.

60 Zakon o zaštiti osobnih podataka, NN, 103/03, 118/06, 41/08, 130/11, 106/12.

61 Zakon o sudskom registru, NN, 1/95, 57/96, 1/98, 30/99, 45/99, 54/05, 40/07, 91/10, 90/11, 148/13, 93/14, 110/15 i 40/19.

62 Zakon o sudskim pristojbama, NN, 118/18.

63 Zakon o zaštiti radničkih tražbina, NN, 70/17.

64 Uredba o utvrđivanju kriterija i načina obračuna i plaćanja nagrade povjerenicima u postupku stečaja potrošača, NN, 13/16, 9/19.

65 Pravilnik o sadržaju i obliku obrazaca na kojima se podnose podnesci u izvansudskom postupku i postupku stečaja potrošača, NN, 2/16, 1/19.

66 Pravilnik o polaganju stručnog ispita, obuci i usavršavanju povjerenika, NN, 12/16, 1/19.

67 Pravilnik o utvrđivanju lista povjerenika u postupku stečaja potrošača, NN, 12/16, 1/19.

68 Pravilnik o Registru nesolventnosti, NN, 1/19.

69 Pravilnik o pretpostavkama i načinu izbora povjerenika metodom slučajnoga odabira, NN, 1/19.

70 Pravilnik o obliku, sadržaju i načinu vođenja Očevidnika savjetovališta i posrednika, NN, 7/16.

71 Pravilnik o uvjetima za dobivanje dozvole za obavljanje poslova posrednika NN, 3/16.

72 Pravilnik o uvjetima za dobivanje dozvole za obavljanje poslova savjetovališta i načinu rada savjetovališta, NN, 2/16.

73 Dostupno na mrežnim stranicama: <https://pravosudje.gov.hr/istaknute-teme/stecaj-potrosaca/obuka-za-posrednike/10644> (12.09.2020.)

74 Na temelju čl. 27.

75 Obje odluke objavljene su na mrežnoj stranici Ministarstva pravosuđa: <https://pravosudje.gov.hr/pristup-informacijama-6341/zakoni-i-ostali-propisi/zakoni-i-propisi6354/gradjansko-trogovacko-i-upravno-pravo/gradjansko-pravo/6614> (16.09.2020.).

vjerovnika i odbor vjerovnika. On predstavlja specifičnu vrstu izvanparničnoga postupka u kojem su jasno definirani procedura, rokovi, ovlasti i uloge sudionika stečajnoga postupka što osigurava kvalitetu njegova provođenja. Cilj je stečajnoga postupka skupno namirenje vjerovnika stečajnoga dužnika unovčenjem njegove imovine i podjelom prikupljenih sredstava vjerovnicima. Iz priloženoga možemo zaključiti da postoje određene poveznice između stečajnoga i ovršnoga postupka čiji je cilj prisilno ostvarenje tražbine ovrhovoditelja utvrđene u ovršnoj ispravi iz pojedinačno određenih dijelova ovršenikove imovine, odnosno prisiljavanje ovršenika na određeno individualno ponašanje. Međutim, stečajni postupak jest postupak generalne egzekucije na cjelokupnoj imovini dužnika, dok je ovršni postupak, postupak individualne egzekucije na individualnom, određenom djelu imovine dužnika itd. Iz definicije cilja stečajnoga postupka proizlazi njegova kompleksnost jer u navedenom sudjeluju različite skupine fizičkih i pravnih osoba s različitim pravnim interesima te sam postupak prolazi kroz više faza, a spada pod nadležnost sudova, ali i drugih izvansudskih tijela što zahtijeva posebnu zakonodavnu regulaciju.⁷⁶

Kao i u stečajnom postupku, u postupku stečaja potrošača mora biti ispunjeno nekoliko pretpostavki da bi se mogao pokrenuti sam postupak. Prijedlog za otvaranjem postupka ovlašten je podnijeti jedino potrošač, a prijedlog za provedbom jednostavnoga postupka stečaja potrošača podnosi Financijska agencija samo u situaciji kad se potrošač očitovao da je suglasan s provedbom jednostavnoga postupka stečaja potrošača nad njegovom imovinom, odnosno ako se prema odredbama ZSP-a smatra da je potrošač suglasan s provedbom toga postupka (čl. 79.d ZSP.). Potrošač, u smislu ZSP-a, jest svaka fizička osoba koja sklapa pravni posao ili djeluje na tržištu izvan svoje trgovačke, poslovne, obrtničke ili profesionalne djelatnosti ili svaka fizička osoba obveznik poreza na dohodak od samostalne djelatnosti prema odredbama Zakona o porezu na dohodak⁷⁷ i fizička osoba obveznik poreza na dobit prema odredbama Zakona o porezu na dobit⁷⁸ ako su ispunjene pretpostavke propisane odredbama ZSP-a (čl. 4. st. 2. te st. 3. ZSP). Nadalje, moraju postojati stečajni razlozi. Postupak stečaja potrošača može se otvoriti samo ako je potrošač nesposoban za plaćanje, odnosno ako nije u mogućnosti ispuniti dospjele novčane obveze (ako najmanje 90 dana uzastopno ne može ispuniti jednu ili više dospjelih novčanih obveza u ukupnom iznosu većem od 30 000 kuna (čl. 5 ZSP-a)).

U postupku stečaja potrošača isključivo je stvarno i mjesno nadležan općinski sud na čijem području potrošač ima prebivalište, a prvostupanjski postupak vodi sudac pojedinac toga suda. Drugostupanjski sudovi odlučuju o žalbi u vijeću koje čine tri suca (čl. 21. ZSP). Sudski savjetnici ovlašteni su provoditi jednostavni postupak stečaja potrošača i donositi prvostupanjske odluke. Ako sud koji je zaprimio prijedlog potrošača za provođenje postupka stečaja nad njegovom imovinom utvrdi da potrošač ima prijavljeno prebivalište na području nadležnosti drugoga suda, donijet će rješenje kojim će se proglasiti mjesno nenadležnim i predmet ustupiti nadležnom općinskom

76 Vuković, A., Bodul, D., Stečajno zakonodavstvo u tranziciji...cit.

77 Zakon o porezu na dohodak, NN, 115/16, 106/18, 121/19, 32/20.

78 Zakon o porezu na dobit, NN, 177/04, 90/05, 57/06, 146/08, 80/10, 22/12, 148/13, 143/14., 50/16, 115/16, 106/18, 121/19, 32/20.

sudu, dakle ne postoji prorogacija nadležnosti. Ako sud utvrdi da je nadležan postupati u početnoj fazi postupka, njegova je obveza utvrditi je li prijedlog podnijela ovlaštena osoba (potrošač ili FINA koja je ovlaštena podnijeti prijedlog za provođenjem jednostavnoga postupka stečaja potrošača uz uvjet da je potrošač dao suglasnost za provođenjem navedenoga postupka) te postoji li stečajni razlog (čl. 52. ZSP).

U postupku stečaja potrošača sudjeluje jedno izvansudsko tijelo postupka (to je povjerenik) te mjesno tijelo i stvarno nadležni općinski sudovi.

U postupku stečaja potrošača sud donosi odluke u obliku zaključka i rješenja. Zaključkom sud izdaje nalog službenoj osobi ili tijelu u postupku za obavljanje pojedinih radnji te odlučuje o upravljanju postupkom (čl. 26. ZSP). Može se reći da sud zaključkom odlučuje i regulira neko pitanje proceduralne naravi, dok rješenjem odlučuje o meritumu stvari. Redovni pravni lijek u postupku je žalba koja se ne može izreći protiv zaključka, dok se protiv rješenja može izreći u roku od 15 dana od dostave prvostupanjskoga rješenja (čl. 27. ZSP). Dakle, u ovom slučaju riječ je o devolutivnom, nesuzpenzivnom pravnom lijeku (čl. 27. st. 3. i st. 6. ZSP). Što se tiče izvanrednih pravnih lijekova, dozvoljena je revizija, ali samo ako odluka drugostupanjskoga suda ovisi o rješenju nekoga materijalno pravnoga ili postupovno pravnoga pitanja važnoga za osiguravanje jedinstvene primjene zakona i ravnopravnosti građana (čl. 27. st. 8. ZSP).

4.2. Spadaju li tzv. troškovi školovanja u izuzetu imovinu?

Temeljno je pravilo obveznoga prava da svaki subjekt prava odgovara za svoje obveze cijelom svojom imovinom ako drukčije nije propisano. Ograničenje odgovornosti može biti u trima oblicima: sustav abandona, ovršni sustav te sustav kvantitativno ograničene odgovornosti.⁷⁹

Ovršno ograničenje odgovornosti potrošača u potrošačko-stečajnom je postupku uređeno pravilima o stečajnoj masi. Pojam stečajne mase u uskoj je vezi s pojmom imovinske mase nositelja imovine. Ako imovinu općenito promatramo kao skup subjektivnih prava koja jednoj osobi pripadaju, onda jedna osoba može biti nositeljem samo jedne imovine. U tom kontekstu imovinsku masu čine predmeti na koje se odnose imovinska prava koja ulaze u imovinu te se stvari i prava, koja čine imovinsku masu, konačno mogu izraziti u novcu što je u stečaju podloga za unovčenje predmeta imovinske mase i skupno namirenje vjerovnika (čl. 134 SZ-a). Prema odredbama ZSP-a u stečajnu masu ulazi samo ona imovina potrošača na kojoj bi se sukladno odredbama OZ-a mogla provesti ovrha. Dakle, ZSP u pogledu ovršnoga ograničenja odgovornosti samo upućuje na odgovarajuću primjenu Ovršnoga zakona.

Predmet ovrhe ne mogu biti: stvari izvan prometa kao ni druge stvari za koje je to posebnim zakonom određeno; tražbine po osnovi poreza i drugih pristojbi; objekti, oružje i oprema namijenjeni obrani te oprema i objekti namijenjeni radu jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave i pravosudnih tijela (čl. 4. OZ).

Ne mogu biti predmeti ovrhe: 1. odjeća, obuća, rublje i drugi predmeti osobne

⁷⁹ Podrobnije, Klarić, P., Vedriš, M., Građansko pravo, Narodne novine, Zagreb, 2014., str. 17. et seq.

uporabe, posteljne stvari, posuđe, namještaj, štednjak, hladnjak, stroj za pranje rublja i druge stvari koje služe za zadovoljenje potreba kućanstava ako su nužni ovršeniku i članovima njegova kućanstva s obzirom na uobičajene uvjete života njegove društvene okoline, 2. hrana i ogrjev za potrebe ovršenika i članova njegova kućanstva za šest mjeseci, 3. radna i rasplodna stoka, poljoprivredni strojevi i druga oruđa za rad koji su ovršeniku poljodjelcu nužni za održavanje poljoprivrednoga gospodarstva u mjeri u kojoj je to nužno za njegovo uzdržavanje i za uzdržavanje članova njegova obiteljskoga kućanstva te sjeme za uporabu na tomu gospodarstvu i hrana za stoku za četiri mjeseca, 4. alat, strojevi i drugi predmeti koji su ovršeniku obrtniku ili trgovcu pojedincu nužni za obavljanje njegove upisane djelatnosti te sirovine i pogonsko gorivo za tri mjeseca rada, 5. predmeti koji su nužni ovršeniku koji samostalno u obliku zanimanja obavlja upisanu javnobilježničku, odvjetničku, liječničku, ljekarničku, znanstvenu, umjetničku ili koju drugu profesionalnu djelatnost, 6. gotov novac ovršenika po osnovi tražbina koje su izuzete od ovrhe te gotov novac ovršenika koji ima stalna mjesečna primanja do mjesečnoga iznosa koji je po zakonu izuzet od ovrhe, razmjerno vremenu do idućega primanja, 7. odličja, medalje, ratne spomenice i druga odličja i priznanja, vjenčani prsten, osobna pisma, rukopisi i drugi osobni spisi ovršenika, obiteljske fotografije, osobne i obiteljske isprave i obiteljski portreti, 8. pomagala koja su invalidu ili drugoj osobi s tjelesnim nedostatcima nužna za obavljanje životnih funkcija (čl. 135. OZ).

Izuzeta su iz ovrhe primanja po osnovi: zakonskoga uzdržavanja, naknade štete nastale zbog narušenja zdravlja ili smanjenja, odnosno gubitka radne sposobnosti i naknade štete za izgubljeno uzdržavanje zbog smrti davatelja uzdržavanja; naknade zbog tjelesnoga oštećenja prema propisima o invalidskom osiguranju; socijalne skrbi; privremene nezaposlenosti; doplatka za djecu (osim ako posebnim propisom nije drukčije određeno; **stipendije i pomoći učenicima i studentima**; odličja i priznanja; i ostala primanja izuzeta od ovrhe po posebnim propisima. Osim navedenih primanja od ovrhe su izuzete: naknada za rad osuđenika, osim za tražbine po osnovi zakonskoga uzdržavanja te za tražbine naknade štete prouzročene kaznenim djelom osuđenika; porodiljne i roditeljske novčane potpore, osim ako posebnim propisom nije drukčije određeno; utvrđeni iznosi za uzdržavanje djeteta uplaćeni na poseban račun kod banke; naknada troškova za službeno putovanje i naknada troškova prijevoza na posao i s posla do propisanih iznosa do kojih se ne smatraju oporezivim primitcima po osnovi od nesamostalnoga rada; dar za djecu do 15. godine života i potpore za novorođenče do propisanih iznosa do kojih se ne smatraju oporezivim primitcima po osnovi od nesamostalnoga rada; naknada za saniranje posljedica štete od katastrofa i elementarnih nepogoda te potpore zbog invalidnosti radnika i neprekidnoga bolovanja radnika duljega od 90 dana, potpore za slučaj smrti radnika i smrti člana uže obitelji radnika do propisanih iznosa do kojih se ne smatraju oporezivim primitcima po osnovi od nesamostalnoga rada (čl. 172. OZ).

5. UMJESTO ZAKLJUČKA

Ulaganje u obrazovanje pokazalo se najboljom i najisplativijom investicijom. Ali za koga?⁸⁰ Kratkom analizom ekonomskih i socijalnih prilika u državi, kao i analizom reforme visokoga obrazovanja ukazano je kako je duboka transformacija sveučilišnoga života, koja *ex definitione* pogađa mnoge etablirane interese, prihvaćena bez ozbiljnijega otpora. Štoviše, upravo izostanak sadržajnije rasprave o ciljevima i posljedicama reforme čini nužnim ukazati na neke kolateralne probleme, prvenstveno *skupoću* pristupa visokom obrazovanju, koji će iz takve reforme proizaći.

Indikativna metoda utvrđivanja činjenica ukazuje na nejednake startne pozicije i nejednaku pristupačnost visokom obrazovanju za različite socijalne skupine, u nejednako utrošenom vremenu provedenom na studiju i izlaskom iz sustava pod nejednakim mogućnostima zaposlenja. Teorija smatra da su društvene nejednakosti karakteristika gotovo svih društava suvremene demokracije, posebno onih s jakom tradicijom socijalne države, koja razvijaju i zagovaraju mjere za ostvarivanje jednakosti građana u pravima i obvezama. Jedna od dimenzija takvih javnih politika jest i ostvarivanje tzv. *otvorenoga* obrazovnog sustava. Predlaže se plaćanje školarine koja bi potakla studente na učinkovitije studiranje, a obrazovne ustanove na tržišno ponašanje u cilju postizanja konsenzusa između obrazovnog sustava i tržišta rada. Uz to zagovaraju da se studentima iz siromašnih obitelji osiguraju odgovarajuća sredstva u vidu stipendija ili donacija uz subvencioniranje i odlaganje plaćanja troškova školarine. Nadalje, zagovaraju da bi školarine trebale biti selektivne prije nego istovjetne te da bi država iz svojih fondova trebala omogućiti studentske kredite koji bi se vezali za dohodak obitelji iz kojih potječu, a koji bi se vraćali kad studenti završe fakultet i počnu zarađivati na tržištu rada.

U skladu s očekivanjima za hrvatski institucionalni ustroj notorna je činjenica kako je nezaposlenost među visokoobrazovanim mladim osobama koje se nalaze na početku karijere visoka pa, štoviše, jačanjem krize navedeni obrazac postaje sve prisutniji. Uz to, ako se po okončanju visokoga obrazovanja osoba zaposli, karakteristika hrvatskoga tržišta rada značajno je veća učestalost nesigurnih poslova na početku karijere⁸¹ što u konačnici onemogućuje vraćanje studentskih kredita. Dakle, nema sumnje da će postojeći model snošenja troškova visokoga obrazovanja, prvenstveno školarina, morati biti preispitan. Međutim, kako ekonomija stagnira, teško je očekivati ekonomski realni napredak. U stanju u kojem je hrvatsko gospodarstvo sada bilo koje rješenje, nažalost, bilo bi skoro podjednako nepravično.

Imajući u vidu specifičnosti potrošačkoga stečaja, koje se ogledaju u davanju šanse insolventnom dužniku da se ekonomski oporavi, potrošački stečaj može (i treba) biti jedna, nerijetko krajnja, mogućnost. Štoviše, problem školarina nije samo ekonomsko, već je to prvenstveno društveno pitanje s elementima ostvarivanja ljudskih prava. Nije cilj otpusta troškova školarina institutom potrošačkoga stečaja samo rehabilitacija

80 Kramer, J. R., Will legal education remain affordable, by whom, and how? *Duke Law Journal*, 1987., no. 1, str. 240.

81 Za statistička opravdanja navedenih teza v. radove Matković T., a posebno doktorsku disertaciju „Obrasci tranzicije iz obrazovnog sustava u svijet rada u Hrvatskoj“, Pravni fakultet - Studijski centar socijalnog rada, Zagreb, 2011.

dužnika da bi se on u najkraćem roku vratio na kreditno tržište novim zaduživanjima i ponovnom neracionalnom trošenju novca. Cilj je rehabilitacija dužnika radi poticanja daljnje produktivnog rada, a sve to radi vraćanja dugova vjerovnicima i zajednici, po mogućnosti i planom otplate duga, u što većoj mogućoj mjeri. Ipak, u recepciji poredbeno-pravnih rješenja treba biti oprezan. Kad bi se predvidio jedan krajnje liberalni tip potrošačkoga stečaja, došlo bi do nekontroliranoga kreditnog zaduživanja pojedinaca, a rizik nenaplaćenih dugovanja snosili bi vjerovnici. S druge strane, ako se suviše rigidno primijeni ovaj institut i uvedu brojna ograničenja, on sam sebi postaje suprotnost i više nije u funkciji dužnika, već se približava načelima stečaja pravnih osoba štiteći u prvom redu interese vjerovnika, a posljedica toga jest negacija osnovnoga načela potrošačkoga stečaja – načela novoga financijskog početka (tzv. *fresh start principle*). Također, ne možemo zanemariti činjenicu da će postojati određeni krug ljudi koji će pokušati zlouporabiti ovaj institut. Već na prvi pogled javlja se nekoliko mogućnosti izigravanja zakona jer bez postavljanja jasnih kriterija pojedinci bi se lakomisleno upuštali u poslovne aranžmane bez ikakvih racionalnih kriterija zato što bi u svako vrijeme mogli proglasiti potrošački stečaj i institutom oslobođenja od daljnje plaćanja obveza u kratkom roku ponovno biti na tržištu i ponavljati svoje iracionalno ponašanje (koje se reflektira na cjelokupno tržište). Stoga, postoji nekoliko opravdanih argumenata pod kojima bi se tzv. troškovi studiranja trebali tretirati kao neizuzete tražbine. Ipak, treba imati na umu da su neizuzete tražbine iznimno pravilo pa kao takve namijenjene za tražbine, primjerice, po osnovi namjerno počinjene nedopuštene radnje, novčanih kazni i s njima izjednačenih obveza dužnika.

U svakom slučaju, veza prezaduženosti i troškova studiranja zanimljivo je pitanje te se izravno tiče milijuna studenata, apsolvenata, korisnika studentskih kredita diljem svijeta. Iako je znatan znanstveni napor napravljen da se ukaže na vezu potrošačkoga stečaja i troškova studiranja, to u Hrvatskoj još uvijek predstavlja neistraženo područje. Stoga je cilj ovoga rada dati i ukazati na temelje za daljnja razmatranja. Štoviše, konstantna deregulacija i liberalizacija kreditnoga tržišta i nedovoljno brze reakcije zakonodavca koje se najčešće prikazuju *otežavanjem* pristupa visokom obrazovanju, privatizacijom visokoga obrazovanja te kompleksna veza između prezaduženosti i tzv. studentskih kredita samo su neka od pitanja koja će se u bližoj budućnosti prilikom provedbe i daljnjih legislativnih izmjena ZSP-a morati detaljnije analizirati.

Dejan Bodul, Ph. D., Assistant Professor
Bruno Šebijan, student,
University of Rijeka, Faculty of Law

CAN THE COSTS OF STUDYING IN THE REPUBLIC OF CROATIA BE A SUBJECT OF DISMISSAL IN CONSUMER BANKRUPTCY PROCEEDINGS?

Summary

Despite the constitutional right to access to education and the independence of the legal institute of consumer bankruptcy in the complex conditions of the post-transition economy, these are interdependent topics. Namely, the main types of costs that students bear are tuition (direct) and living (indirect) costs, which consist of the costs of accommodation, meals, transportation, health insurance, books and educational materials. On the other hand, when we talk about consumer bankruptcy proceedings, we notice a tendency to limit the rights of creditors in favor of the rights of debtors, which is in line with the guiding idea of this procedure, the rehabilitation of debtors (so-called fresh-earned start). In this paper, we deal with the analysis of these two complementary topics that we connected into a one during the presentation of arguments. In the Croatian legal reality, this interdependence is also reflected in the depth of the crisis affecting the system of consumer bankruptcy law and the constitutional right to access education through the aspect of defining the possibility of releasing the study costs through consumer bankruptcy proceedings. In this sense, this paper intends to point out the vagueness of existing solutions while trying to direct our thinking about this problem in the direction of certain de lege ferenda solutions.

Keywords: right to education, education costs, consumer bankruptcy, dismissal.

LITERATURA

Knjige i članci:

1. Abramović, A., Upravnosudski aspekti primjene Zakona o financijskom poslovanju i predstečajnoj nagodbi, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 35, 2014., br. 1, str. 311–322.
2. Baker, B., Deeper debt, denial of discharge: The harsh treatment of Student Loan Debt in Bankruptcy, recent developments, and proposed reforms, University of Pennsylvania Journal of Business Law, vol. 14, 2012., no. 4, str. 1214. et seq.
3. Bodul, D., Bartulović, Ž., Matić, I., Kratka povijest potrošačkog stečaja ili još jedna nenaučena lekcija iz povijesti, XI. Majsko savjetovanje, usluge i zaštita korisnika, Kragujevac, 2015., str. 1067-1087.
4. Bodul, D., Pravni okvir za implementaciju instituta potrošačkog stečaja – I dio, Informator, 2014., br. 6247, str. 5-6.
5. Bodul, D., Pravni okvir za implementaciju instituta potrošačkog stečaja – II dio, Informator, 2014., br. 6249, str. 11-12.
6. Bodul, D., Vuković, A., (Još jedna) reforma stečajnog zakonodavstva funkcionalizacija stečajnog pravne zaštite ili placebo efekt, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci,

- vol. 36, 2015., no. 1, str. 181.-213.
7. Bodul, D., Vuković, A., Nacrt Zakona o stečaju potrošača iz lipnja 2014. i opravdanost recepcije njemačkih rješenja, *Hrvatska pravna revija*, 2014., br. 9, str. 60-75.
 8. Bodul, D., Vuković, A., Stečajno zakonodavstvo u tranziciji - komparativni osvrt, hrvatski izazovi i potencijalna rješenja, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, vol. 49, 2012., no. 3, str. 633- 661.
 9. Bodul, D., Vuković, A., Uz rješenja Nacrta zakona o stečaju potrošača: prijedlozi i mišljenja, *Informator*, 2014., br. 6325., str. 9-10.
 10. Bodul, D., *et al.*, O otpustu, tzv. „studentskih kredita“ putem instituta potrošačkog stečaja, str. 179.-199., u: *Proces preobrazbe hrvatskoga visokoobrazovnog sustava Zbornik koautorskih radova nastavnika Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci i studenata*, (G. Mihelčić, E. Mišćenić, N. Hadžimanović, D. Bodul (ur.)), Pravni fakultet, Rijeka, 2014.
 11. Budak, J., Slijepčević, S. te Švaljek, S., Financijske potpore studentima u sustavu visokog obrazovanja u Hrvatskoj, *Revija za socijalnu politiku*, 17, 2010., (2), str. 277-297.
 12. Čuveljak, J., Kružić D., Stečajni plan – zadnja u nizu kriznih strategija za preživljavanje insolventnih korporacija, *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, Mostar, 2012., str. 19-40.
 13. Čuveljak, J., O novom Stečajnom zakonu, *Pravo i porezi*, br. 7-8., 2015., str. 3.-12. te Hercigonja, J. (ur.), *Reforma hrvatskog insolventijskog prava – novi Stečajni zakon*, Inženjerski biro, Zagreb, 2015., str. 1.-267., grupa autora (Marković, N., Osnove stečajnog i predstečajnog prava – izvori, ciljevi, stečajni i predstečajni dužnik, stečajni i predstečajni razlozi, načela; Garašić, J., Reforma europske Uredbe o insolventijskim postupcima; Galić, A., Predstečajni postupak prema novom stečajnom zakonu – tijela, otvaranje i obustava postupka, predstečajni sporazum; Marković, N., Opći pregled novina u stečajnom postupku prema novom stečajnom zakonu; Hrastinski Jurčec, Lj., Tijela stečajnog postupka – sud, odbor vjerovnika, skupština vjerovnika, stečajni upravitelj; Periša, I., Pravne posljedice otvaranja stečajnog postupka – osnovne pravne posljedice, pobijanje pravnih radnji; Radić, N., Upravljanje stečajnom masom i unovčenje stečajne mase – osiguranje mase, odluke o unovčenju, unovčenje predmeta razlučnog prava).
 14. Čuveljak, J., Stečajni zakon s komentarom i sudskom praksom i Zakon o financijskom poslovanju i predstečajnoj nagodbi s komentarom, III. izdanje Zgombić & Partneri, Zagreb, 2013., str. 1-1176.
 15. Dika, M., *Insolventijsko pravo*, Pravni fakultet, Zagreb, 1998., str. 1.-119.
 16. Dika, M., Predstečajna nagodba: pretpostavke, pokretanje, tijela, sudionici, provedba postupka, učinci, stavljanje izvan snage, str. 54., u: *Savjetovanje o Zakonu o financijskom restrukturiranju i predstečajnoj nagodbi* (NN, br. 108/12.), Crnić, I. (ur.), Organizator, Zagreb, 2012.
 17. Doolan, K., Teret troškova - financijski aspekti izbora studija i iskustva studiranja u hrvatskom visokoškolskom kontekstu, *Revija za socijalnu politiku*, 17, 2010., (2), str. 239-256.
 18. Eraković, A., Stečajni zakon s komentarom i primjerima, *RRIF Plus*, 1997., str. 1.-257.
 19. Forić, S., Specifičnosti društva i prava u Japanu, *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*, jesen/zima, 2012., str. 146.
 20. Garašić, J., Kako zakonski regulirati “osobni stečaj” u Hrvatskoj, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 61, 2011., br. 5., str. 1487-1514.
 21. Garašić, J., Stečajni plan nakon izmjena i dopuna Stečajnog zakona 2012., u: *Djelotvorna pravna zaštita u pravičnom postupku - Izazovi pravosudnih transformacija na jugu Europe, Liber amicorum Mihajlo Dika*, Zbornik radova u čast 70. rodendana prof. dr. sc. Mihajla Dike, (ur. Uzelac, A., Garašić, J. i Maganić, A.), Pravni fakultet, Zagreb, 2013., str. 469-493.
 22. Garašić, J., Završna dioba u stečajnom postupku, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 28, 2007., no. 1, str. 1-32.

23. Grbić, S., Zovko, D., Pravo na obrazovanje prema Europskoj konvenciji o ljudskim pravima, u: Proces preobrazbe hrvatskog visokoobrazovnog sustava, Zbornik koautorskih radova nastavnika Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci i studenata, Uredili: G. Mihelčić, E. Mišćenić, N. Hadžimanović te D. Bodul, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2013., str. 78. et seq.
24. Hrastinski Jurčec, Lj., Pravni položaj stečajnog upravitelja u stečajnim postupcima, Zbornik radova: Ovrha i stečaj – aktualnosti zakonodavstva i sudske prakse, Inženjerski biro, Zagreb., 2007.
25. Huey, B. J., Undue Hardship or Undue Burden: Has the Time Finally Arrived for Congress to Discharge Section 523(a)(8) of the Bankruptcy Code?, *Texas Tech Law Review*, vol. 34, (2002-03), no. 1, str. 89, 97-98.
26. Khayat, D., *Le surendettement des ménages*, Presses Universitaires de France, Paris, 1999., str. 36-37.
27. Kilborn, J. J., *La responsabilisation del' economie*: What the United States can learn from the new french law on consumer overindebtedness, *Michigan Journal of International Law*, vol. 26, 2005., str. 636. et seq.
28. Kilborn, J. J., Two Decades, Three Key Questions, and Evolving Answers in European Consumer Insolvency Law: Responsibility, Discretion, and Sacrifice, u: Niemi-Kiesilainen, J., Ramsay, I. i Whitford, W. C. (eds.), *Consumer Credit, Debt and Bankruptcy, Comparative and International Perspectives*, Hart Pub, Oxford and Portland, Oregon, 2009., str. 11. et seq.
29. Klarić, P., Vedriš, M., *Građansko pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2014.,
30. Kramer, J. R., Will legal education remain affordable, by whom, and how? *Duke Law Journal*, 1987., no. 1, str. 240.
31. Krivinskas, L., Don't Filer: Rehabilitating Unauthorized Practice of Law - Based Policies in the Credit Counseling Industry, *American Bankruptcy Law Journal*, vol. 79, 2005., str. 51.
32. Landry, III, R. J., An Empirical Analysis ...cit., str. 5. te McDuffie, R. W., The Wage Earner's Plan in Practice, *Vanderbilt Law Review*, vol. 15, 1962., str. 173., 175.-76.
33. Landry, R. J., Individual Chapter 11 Reorganizations: Big Problems with the New 'Big' Chapter 13, *University of Arkansas at Little Rock Law Review*, vol. 29, 2007., str. 251, 252.
34. Landry, R.J., An empirical analysis of the causes of consumer bankruptcy: Will bankruptcy reform really change anything? *Rutgers Business Law Journal*, vol. 3, 2006., no. 1, str. 5. Posner, E. A., Should debtors be forced into Chapter 13? *Loyola of Los Angeles Law Review*, vol. 32, 1999.
35. Maganić, A., Pravna sredstva protiv predstečajne nagodbe, Zbornik Pravnog Fakulteta u Zagrebu, vol. 65, 2015., br. (3-4), str. 409-437.
36. Marković, N., Ovlaštenje suda u okviru instituta predstečajne nagodbe, u: Barbić, J. (ur.), *Hrvatsko insolventijsko pravo*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2014., str. 70.
37. Matsushit, J., Japan's Personal Insolvency Law , *Texas International Law Journal*, vol. 42, 2007., no. 1, str. 766-771.
38. Mišćenić, E., Srdoč, E., Studentski krediti, u: Proces preobrazbe hrvatskoga visokoobrazovnog sustava Zbornik koautorskih radova nastavnika Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci i studenata, (G. Mihelčić, E. Mišćenić, N. Hadžimanović, D. Bodul (ur.)), Pravni fakultet, Rijeka, 2014.
39. Pardo, R. I., Lacey, M. R., The Real Student-Loan Scandal: Undue Hardship Discharge Litigation, *American Bankruptcy Law Journal*, vol. 83, 2009., no. 1, str. 181.
40. Pavlovih, M., Sklapanje predstečajne nagodbe pred trgovačkim sudom, *Hrvatska pravna revija*, br. 9, 2014., str. 80.

41. Peng, X., Increasing Bankruptcy filings and the bankruptcy reform in Japan for “Conference on Empirical Evaluation of Corporate Restructuring in Northeast Asia” Organized by Korea Development Institute (KDI) in Cooperation with the Forum for Asian Insolvency Reform (FAIR) by Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) Seoul, Korea, on the 12th in November 2003. Dostupno na mrežnim stranicama: <http://www.rieti.go.jp/jp/publications/dp/04e010.pdf> (13.09.2020.).
42. Sajter, D., Procedura i praksa restrukturiranja u stečaju u Republici Hrvatskoj, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, vol. 47, 2010., no. 3, str. 729-744.
43. Schönfelder, B., Ekonomska analiza Zakona o stečaju: pregled literature, Financijska teorija i praksa, vol. 26, 2002., no. 3, str. 75-690. te Šverko Grdić, Z., Radolović, J. i Bagarić, L., Solventnost poduzeća u Republici Hrvatskoj i u Europskoj uniji, Ekonomski pregled, vol. 60, 2009., no. 5-6, str. 250. *et seq.*
44. Socijalna i ekonomska slika studentskog života u Hrvatskoj, Nacionalno izvješće istraživanja EUROSTUDENT za Hrvatsku Institut za razvoj obrazovanja, Zagreb, 2011., str. 9. *et seq.*
45. Walters, A.; Mckenzie Skene, D. W., Consumer Bankruptcy Law Reform in Scotland, England and Wales, American Bankruptcy Law Journal, vol. 80, 2006., str. 481. *et seq.*
46. Wedoff, E. R., Major consumer bankruptcy effects of BAPCPA, University of Illinois Law Review, No. 1., 2007., str. 36.
47. Wedoff, E.R., Means Testing in the New § 707(b), American Bankruptcy Law Journal, vol. 79, 2005., str. 231, 232.
48. Weler, R., Consumer Bankruptcy Reform in the 109th Congress: Background and Issues Updated, CRS Report for Congress, 2005., str. 6.
49. Westbrook, J. L., Chapter 15 at Last, American Bankruptcy Law Journal, vol. 79, 2005., str. 713.-728.
50. Williams, A. J., Fixing the “Undue hardship” hardship: Solutions for the problem of discharging educational loans through bankruptcy, University of Pittsburgh Law Review, vol. 70, 2008., no. 1, str. 217.
51. Za statistička opravdanja navedenih teza v. radove Matković T., a posebno doktorsku disertaciju „Obrasci tranzicije iz obrazovnog sustava u svijet rada u Hrvatskoj“, Pravni fakultet - Studijski centar socijalnog rada, Zagreb, 2011.

Pravni izvori:

1. Bankruptcy Act 1966.
2. Enterprise Act 2002 (U.K.) 2002, c. 40.
3. Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, NN-MU, 18/97., 6/99., 14/02., 13/03., 9/05., 1/06. i 2/10.
4. Hasan-ho [Bankruptcy Law], Law No. 71 of 25 April 1922.
5. Higher Education Act 2004 (U.K.), 2004, c. 8.
6. Higher Education Funding Amendment Bill 2001 (Cth.), Bill Digest No. 159 (2001).
7. Insolvency Act 1967, 1967/54.
8. Insolvency Act 1986 (U.K.) 1986, c. 45
9. Loi no. 2010-737 of 1 July 2010, JORF no. 0151 od 2. srpnja 2010.
10. Odluka o primjeni e-komunikacije u jednostavnom postupku stečaja potrošača i Odluka o spisu predmeta u elektroničkom obliku, obje odluke objavljene su na mrežnoj stranici Ministarstva pravosuđa: <https://pravosudje.gov.hr/pristup-informacijama-6341/zakoni-i-ostali-propisi/zakoni-i-propisi6354/gradjansko-trgovacko-i-upravno-pravo/gradjansko-pravo/6614> (16.09.2020.).
11. Ovršni zakon, NN, 112/12, 25/13, 93/14, 55/16, 73/17; (u daljnjem tekstu: OZ).
12. Pravilnik o obliku, sadržaju i načinu vođenja Očevidnika savjetovališta i posrednika NN, 7/16.

13. Pravilnik o polaganju stručnog ispita, obuci i usavršavanju povjerenika NN, 12/16, 1/19.
14. Pravilnik o pretpostavkama i načinu izbora povjerenika metodom slučajnoga odabira NN, 1/19.
15. Pravilnik o Registru nesolventnosti NN, 1/19.
16. Pravilnik o sadržaju i obliku obrazaca na kojima se podnose podnesci u izvansudskom postupku i postupku stečaja potrošača NN, 2/16, 1/19.
17. Pravilnik o utvrđivanju lista povjerenika u postupku stečaja potrošača NN, 12/16, 1/19.
18. Pravilnik o uvjetima za dobivanje dozvole za obavljanje poslova posrednika NN, 3/16.
19. Pravilnik o uvjetima za dobivanje dozvole za obavljanje poslova savjetovališta i načinu rada savjetovališta NN, 2/16.
20. Private Student Loan Bankruptcy fairness Act of 2010, H.R. 5043, 111th Cong. (2d Sess. 2010).
21. Program obuke za posrednike. Dostupno na mrežnim stranicama: <https://pravosudje.gov.hr/istaknute-teme/stecaj-potrosaca/obuka-za-posrednike/10644> (12.09.2020.)
22. Sho-ho [Commercial Code], Law No. 48 of 1899, *amended by* Law No. 72 of 1938. i Kaishakosei-ho [Corporate Reorganization Law], Law No. 172 of 7 June 1952.
23. Stečajni zakon, NN, 71/15. i 104/17. dalje: SZ. Stupanjem na snagu SZ-a prestao je važiti Stečajni zakon (NN, 44/96, 29/99, 129/00, 123/03, 82/06, 116/10, 25/12 i 133/12) kao i većina odredbi o predstečajnoj nagodbi iz Zakona o financijskom poslovanju i predstečajnoj nagodbi (NN, 108/12, 144/12, 81/13 i 112/13) (čl. 445. SZ).
24. The Bankruptcy Abuse Prevention and Consumer Protection Act of 2005, Pub. L. No. 109-8 par. 220, 119 Stat. 23, 59 (to be codified at 11 U.S.C. par. 523(a)(8)(B)).(dalje u tekstu BAPCA)
25. United Student Aid Funds v. Espinosa, 130 S.Ct. 1367 (2010).
26. Uredba o utvrđivanju kriterija i načina obračuna i plaćanja nagrade povjerenicima u postupku stečaja potrošača NN, 13/16, 9/19.
27. Wagi-ho [Composition Law], Law No. 72 of 25 April 1922.
28. Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, NN, 143/13.
29. Zakon o finančnem poslovanju, postopkih zaradi insolventnosti in prisilnem prenehanju, Ur. l. RS, št. 13/14 – uradno prečišćeno besedilo, 10/15 – popr., 27/16, 31/16 – odl. US, 38/16 – odl. US, 63/16 – ZD-C, 54/18 – odl. US, 69/19 – odl. US, 74/20 – odl. US in 85/20 – odl. US).
30. *Zakon o izvršbi in zavarovanju (uradno prečišćeno besedilo)* (Uradni list RS, št. 3/07 – uradno prečišćeno besedilo, 93/07, 37/08 – ZST-1, 45/08 – ZArbit, 28/09, 51/10, 26/11, 17/13 – odl. US, 45/14 – odl. US, 53/14, 58/14 – odl. US, 54/15, 76/15 – odl. US, 11/18, 53/19 – odl. US, 66/19 – ZDavP-2M in 23/20 – SPZ-B).
31. Zakon o parničnom postupku, NN, 53/91, 91/92, 58/93, 112/99, 88/01, 117/03, 88/05, 02/07, 84/08, 96/08, 123/08, 57/11, 148/11, 25/13, 89/14, 70/19; (u daljnjem tekstu: ZPP).
32. Zakon o porezu na dobit, NN, 177/04, 90/05, 57/06, 146/08, 80/10, 22/12, 148/13, 143/14., 50/16, 115/16, 106/18, 121/19, 32/20
33. Zakon o porezu na dohodak, NN, 115/16, 106/18, 121/19, 32/20
34. Zakon o stečaju potrošača, NN, 100/15. i 67/18. dalje: ZSP.
35. Zakon o sudskim pristojbama NN, 118/18.
36. Zakon o sudskom registru NN, 1/95, 57/96, 1/98, 30/99, 45/99, 54/05, 40/07, 91/10, 90/11, 148/13, 93/14, 110/15 i 40/19.
37. Zakon o zaštiti osobnih podataka, NN, 103/03, 118/06, 41/08, 130/11, 106/12.
38. Zakon o zaštiti radničkih tražbina NN, 70/17.

Doc. dr. sc. Ana Đanić Čeko*

Iskra Jukić**

Matko Guštin***

ULOGA I ZNAČAJ KLINIČKE NASTAVE NA PRAVNIM FAKULTETIMA U REPUBLICI HRVATSKOJ S POSEBNIM OSVRTOM NA PRAVNO-EKONOMSKU KLINIKU PRAVNOG FAKULTETA U OSIJEKU

UDK 347.921.6:378.4(497.5).096:34](Osijek)

Primljeno: 30.11.2020.

Prihvaćeno: 15.12.2020.

Pregledni znanstveni rad

Sažetak

U kreiranju sustava suvremenoga pravničkog obrazovanja, nezaobilazna je i uloga pravnih klinika koje predstavljaju platformu za primjenu teorijskih i stjecanje praktičnih znanja u području prava. Pravne klinike nedvojbeno su prvi korak k osuvremenjivanju visokoobrazovnoga sektora jer daju mogućnost proširenja spoznaja i osobitu integraciju studenata koji se u pravnoj struci mogu razvijati samo praktičnim pristupom nastavnom procesu. Formalno gledajući, Republika Hrvatska zakonodavnim je okvirom regulirala pružanje besplatne pravne pomoći koja, između ostaloga, obuhvaća i pravne klinike kao generator jačanja pravničkoga obrazovanja te civilnoga društva. Autori će, stoga, prvotno normativnom analizom ukazati na relevantne odredbe važećega Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći. Ovim se zakonodavnim okvirom postavljaju temeljne odrednice djelovanja pravnih klinika u pružanju primarne pravne pomoći. Značaj održavanja kliničkih vježbi kao oblika praktične nastave za studente pravnih fakulteta u Republici Hrvatskoj od iznimne je važnosti za dobivanje iskustva pravničkoga znanja koje studentima nedostaje. Stoga se ukratko prikazuju organizacije pravnih klinika u Republici Hrvatskoj. Kliničko djelovanje iziskuje interdisciplinarni pristup jer pravo je danas gotovo nemoguće promatrati jednosmjerno, ne uvodeći i druge srodne znanosti u njegovu primjenu. Prema tomu, takav način suradnje prikazuje se i analizira na primjeru Pravno-ekonomske klinike pri Pravnom fakultetu u Osijeku, a koja spaja dva međusobno preklapajuća područja – pravo i ekonomiju. Nadalje,

* Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet, adjanic@pravos.hr

** Studentica V. godine Integriranoga preddiplomskog i diplomskoga sveučilišnog studija Pravo, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet, iskrajuk@gmail.com

*** Student V. godine Integriranoga preddiplomskoga i diplomskoga sveučilišnog studija Pravo, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet, matko.gustin10@gmail.com

najveći dio rada posvećen je analizi provedenoga istraživanja metodom ankete prema zadanim parametrima. Završno se naglašava značaj kliničke nastave u pravničkom obrazovnom procesu, ističu se određene razlike u organizacijskoj strukturi pravnih klinika te se iznose zaključna promišljanja u odnosu na rezultate provedenoga istraživanja.

Ključne riječi: Pravno-ekonomska klinika, Pravni fakultet Osijek, Ekonomski fakultet Osijek, Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, kliničko pravno obrazovanje.

1. UVOD

U razvoju i unaprjeđenju suvremenoga pravničkog obrazovanja nezaobilazna je uloga pravnih klinika. Tradicija hrvatskoga pravničkog obrazovanja razvijala se uglavnom na doktrinarnom pristupu naglašavajući važnost stjecanja teorijskih znanja. Premda i tu postoji iznimka s obzirom na to da je Republika Hrvatska jedna od rijetkih zemalja koja je iznjedrila brojne cijenjene pravnike što opravdava sve dosadašnje pristupe njegova razvoja. Međutim, pravne klinike nedvojbeno su prvi korak k osuvremenjivanju visokoobrazovnoga sektora jer daju mogućnost proširenja spoznaja i osobitu integraciju studenata koji se u pravnoj struci mogu razvijati samo praktičnim pristupom nastavnom procesu. Isto tako, studente se potiče na rješavanje problemskih pitanja u skladu sa standardima profesionalnosti, stručnosti i poštivanja privatnosti, utječe se na daljnji razvoj pravne kulture i unaprjeđenja pravnoga obrazovanja te poboljšanje komunikacijskih vještina i tinskoga rada. Koncept kliničkoga obrazovanja ima niz dugoročnih prednosti u odnosu prema studentima, prvenstveno glede njihova zapošljavanja. Tržište rada zahtijeva i očekuje da studenti po završetku pravnoga studija imaju adekvatna stečena znanja i praktične vještine u primjeni tumačenja pravnih propisa na konkretne slučajeve.

Iako srž naziva upućuje na pravnu materiju, kliničko djelovanje iziskuje interdisciplinarni pristup jer pravo je danas gotovo nemoguće promatrati jednosmjerno. Upravo takav pristup, prikazuje se na primjeru Pravno-ekonomske klinike pri Pravnom fakultetu u Osijeku, a koja spaja područje prava i ekonomije.

U Republici Hrvatskoj 2008. postavljen je normativni okvir pružanja besplatne pravne pomoći koji obuhvaća i pravne klinike kao generatore u jačanju pravničkoga obrazovanja te civilnoga društva. Njime se definiraju temeljne odrednice djelovanja pravnih klinika. No, one u svojim općim aktima imaju slobodu uređivanja svojih internih odnosa pa tako i osnažiti demokratsku kulturu pružanja pravne pomoći i ulogu akademske zajednice. Stoga se u drugom dijelu rada ukratko ističu najvažnije odredbe Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći u odnosu na temeljna pitanja osnivanja, djelovanja i nadzora nad pravnim klinikama visokih učilišta kao jednih od ovlaštenih pružatelja primarne pravne pomoći. Zatim se sažeto prikazuju pravne klinike na pravnim fakultetima u Republici Hrvatskoj te se detaljnije analiziraju pravne klinike Pravnoga fakulteta u Osijeku. Zbog ograničenoga opsega rada nije bilo moguće detaljno analizirati sve segmente svih pravnih klinika na pravnim fakultetima u Republici Hrvatskoj, stoga se posebni naglasak stavio na prikaz djelovanja Pravno-

ekonomske klinike Pravnoga fakulteta Osijek. Nadalje, cilj je rada ukazati na značaj i ulogu koju pravne klinike pri pravnim fakultetima u Republici Hrvatskoj imaju u odnosu na izvođenje kliničke nastave. Stoga se u završnom dijelu iznose zaključci provedenoga anketnog istraživanja u odnosu na stavove studenata kliničara, mentora i klijenata Pravno-ekonomske klinike Pravnoga fakulteta Osijek tijekom akademske godine 2019./2020.

2. ZAKON O BESPLATNOJ PRAVNOJ POMOĆI KAO OSNOVA RADA PRAVNIH KLINIKA

Donošenje Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći (u daljnjem tekstu: Zakon)¹ 2008. u Republici Hrvatskoj predstavlja jedan od važnih aspekata ostvarivanja ustavnoga jamstva jednakosti svih pred zakonom² te početak izrazito izazovne zadaće uspostave sustava besplatne pravne pomoći s temeljnim ciljem osiguranja djelotvorne pravne zaštite socijalno i ekonomski ugroženih i potrebitih kategorija građana. Od donošenja Zakona pa do danas u Republici Hrvatskoj uspostavljene su brojne institucije, među kojima i pravne klinike, čiji je primarni zadatak ostvarenje pravednijega sustava koji doprinosi cjelokupnom društvenom razvoju. Sukladno tomu, danas je omogućeno svakomu, neovisno o njegovu imovinskom statusu, dobivanje adekvatne pravne zaštite, bilo u obliku primarne pravne pomoći u manje složenim predmetima ili pak sekundarne koja podrazumijeva profesionalnu pomoć odvjetnika. Sukladno tomu, Zakon razlikuje dvije vrste pravne pomoći: a) primarnu koju su ovlaštena pružati upravna tijela, ovlaštene udruge te pravne klinike i b) sekundarnu koju pružaju odvjetnici.³ Pravne su klinike⁴ ovlaštene pružatelji primarne pravne pomoći te predstavljaju platformu za stjecanje praktičnih znanja tijekom pravnoga studija i dobivanje djelomičnoga uvida u stvarno funkcioniranje pravničkoga posla u praksi. Prema zakonskoj definiciji pravne klinike predstavljaju organizacijske jedinice osnovane pri jedinici visokoga učilišta koje izvodi sveučilišni studij u znanstvenom području prava, koje u skladu sa svojim općim aktima pružaju primarnu pravnu pomoć. Ono obuhvaća i uključuje davanje opće pravne informacije⁵, pravnoga savjeta⁶, sastavljanje podnesaka pred javnopravnim tijelima, Europskim sudom za ljudska prava i međunarodnim organizacijama u skladu s međunarodnim ugovorima i pravilima o radu tih tijela, zastupanje u postupcima pred javnopravnim tijelima te

- 1 Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, Narodne novine, br. 143/13, 98/19 (u daljnjem tekstu: Zakon). Prvi Zakon je donesen 2008. V. Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, Narodne novine, br. 62/08, 44/11, 81/11.
- 2 Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 55/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14.
- 3 Čl. 6. Zakona.
- 4 V. i definiciju pravnih klinika prema *European Network for Clinical Legal Education*, pristupljeno 12. studenoga 2020., Definition of a Legal Clinic (encl.org).
- 5 Oblik primarne pravne pomoći koji sadrži opću i načelnu uputu o pravnom uređenju pojedinog područja.
- 6 Cjelovita uputa o načinu i mogućnostima rješavanja ostvarenja i/ili zaštite određenog prava korisnika.

pravnu pomoć u izvansudskom mirnom rješenju spora.⁷ Korisnici besplatne pravne pomoći određeni su u čl. 5. Zakona.

Temelj rada svih pružatelja besplatne pravne pomoći, pa tako i pravnih klinika, jest načelo savjesnosti sukladno kojemu su svi pružatelji pravne pomoći dužni pravnu pomoć pružiti savjesno u skladu s pravilima struke te korištenjem najviših standarda u pružanju pravne pomoći te istu nisu ovlašteni odbiti pružiti osim ako Zakonom nije određeno drukčije ili ista prelazi opseg njihova djelovanja.⁸ Svako neosnovano odbijanje pružanja pravne pomoći smatrat će se nesavjesnim pružanjem iste, a korisnik je o tome ovlašten obavijestiti ministarstvo nadležno za poslove pravosuđa (u daljnjem tekstu: Ministarstvo).⁹ Uz načelo savjesnosti, pružatelji pravne pomoći dužni su djelovati prema načelu profesionalne tajne, odnosno sve podatke koje saznaju od korisnika moraju čuvati tajnima.¹⁰ Pravne su klinike pravnu pomoć ovlaštene pružiti u svakoj pravnoj stvari uz kumulativno ispunjenje nekoliko uvjeta: podnositelj ne smije raspolagati dovoljnim znanjem i sposobnošću da ostvari svoje pravo, pravna mu pomoć ne smije biti osigurana na temelju posebnih propisa, podneseni zahtjev ne smije biti očito neosnovan te materijalne prilike podnositelja zahtjeva moraju biti takve da bi plaćanje stručne pravne pomoći moglo ugroziti uzdržavanje podnositelja zahtjeva te članova kućanstva.¹¹¹² Pružanje primarne pravne pomoći nikad se ne odvija po službenoj dužnosti, već izravnim obraćanjem podnositelja zahtjeva pružatelju pomoći. Kako bi se na razini države mogao koordinirati rad pružatelja primarne pravne pomoći, moraju se evidentirati u Registru pružatelja pravne pomoći (u daljnjem tekstu: Registar)¹³ koji se vodi pri Ministarstvu, a sukladno Pravilniku o načinu vođenja registra pružatelja primarne pravne pomoći.¹⁴ Prilikom upisa klinika u Registar, visoka su učilišta dužna zahtjevu za upis priložiti akt o osnivanju pravne klinike.¹⁵ S obzirom na to da sve pravne klinike djeluju prema postulatu *pro bono*, pružanje pravne pomoći financira¹⁶ se sredstvima koja se osiguravaju unutar

7 Čl. 4. st. 1. t. 8. i 9. Zakona.

8 Čl. 7. st. 1. - 3. Zakona.

9 Čl. 7. st. 9. Zakona. V. i *Ministarstvo pravosuđa i uprave*, pristupljeno 29. listopada 2020., Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske - Besplatna pravna pomoć (gov.hr).

10 Čl. 7. st. 10. Zakona.

11 Bračni ili izvanbračni drug, djeca i ostali srodnici u pravoj i pobočnoj liniji, srodnici po tazbini i druge osobe neovisno o stupnju i vrsti srodstva, a koje žive u istom stambenom prostoru s podnositeljem zahtjeva za pravnu pomoć, zajednički snose troškove i zadovoljavaju potrebe zajedničkog života. Članom kućanstva smatra se i dijete koje ne živi u istom stambenom prostoru s podnositeljem zahtjeva, a nalazi se na redovitom školovanju, do kraja propisanoga redovitog školovanja, a najkasnije do navršene 26. godine života.

12 Čl. 10. Zakona.

13 V. *Ministarstvo pravosuđa i uprave*, pristupljeno 29. listopada 2020., Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske – Ovlaštene udruge i pravne klinike za pružanje primarne pravne pomoći (gov.hr).

14 Narodne novine, br. 64/14, 80/20.

15 Čl. 34. st. 4. Zakona.

16 U razdoblju od 1. siječnja do 31. prosinca 2019. primarna pravna pomoć pružena je u 20 679 slučajeva. U izvještajnom razdoblju ovlaštene pravne klinike pružile su primarnu pravnu pomoć u 1 821 slučaj. Sredstva za financiranje projekata ovlaštenih udruga i pravnih fakulteta za rad pravnih klinika za pružanje primarne pravne pomoći u 2019. bila su planirana u iznosu

državnoga proračuna, a ona se mogu osigurati i iz sredstava tijela jedinica lokalne i regionalne samouprave te donacija i drugih prihoda sukladno Zakonu.¹⁷ Kako bi se osiguralo zakonito, stručno i savjesno djelovanje pružatelja pravne pomoći, Zakon određuje provedbu upravnoga i stručnoga nadzora koji provode Ministarstvo, sudovi te tijela pred kojima se vodi postupak u kojemu stranka ostvaruje pravo na besplatnu pravnu pomoć. Kako bi se osigurao učinkovitiji sustav praćenja rada pružatelja pravne pomoći, kao savjetodavno tijelo Ministarstva osnovano je Povjerenstvo za besplatnu pravnu pomoć.¹⁸ Njegova uloga osigurava se u cilju praćenja i analize stanja u odobravanju i korištenju pravne pomoći, razmatranja prijedloga godišnjega izvješća o ostvarivanju prava na pravnu pomoć i utrošku sredstava Ministarstva te godišnjih izvješća ovlaštenih udruga i pravnih klinika, davanja mišljenja na projekte istih te davanja prijedloga i mišljenja za unaprjeđivanje sustava pravne pomoći.¹⁹

2.1. Ukratko o pravnim klinikama na pravnim fakultetima u Republici Hrvatskoj

Po uzoru na dobru praksu kliničkoga obrazovanja prisutnu u Sjedinjenim Američkim Državama već od 19. st., a u Europi krajem 20. st., i u Republici Hrvatskoj prepoznata je važnost takvoga vida učenja što je rezultiralo ustrojavanjem pravnih klinika pri pravnim fakultetima. Pravne su klinike u Republici Hrvatskoj još uvijek u razvoju s obzirom na to da su sa svojim radom započele relativno kasno²⁰ u odnosu na ostale države svijeta, a naročito one koje pripadaju anglosaksonskom pravnom sustavu.²¹ S vremenom, kliničko je obrazovanje postalo neizostavno na brojnim pravnim fakultetima diljem svijeta, a ideja o njegovu nastanku pojavljuje se kao rezultat uvida u manjkavosti tradicionalnoga obrazovnog sustava utemeljenoga na stjecanju teorijskih znanja bez mogućnosti praktične primjene istih. Sukladno tomu, pravne klinike utemeljene su na metodi učenja iz iskustva, odnosno primjeni stečenoga znanja na realne predmete.²² Kliničko obrazovanje izrazito je važno i

od 1.921.100,00 kuna (osigurano za financiranje 25 projekata 2019.). Detaljnije v. *Izviješće o ostvarivanju prava na besplatnu pravnu pomoć i utrošku sredstava za 2019. godinu, Vlada Republike Hrvatske*, Zagreb, rujan 2020., str. 18.-21., 28. pristupljeno 28. listopada 2020., IZVJEŠĆE O OSTVARIVANJU PRAVA NA BESPLATNU PRAVNU POMOĆ I UTROŠKU SREDSTAVA U 2019. GODINI.pdf (gov.hr).

17 Čl. 35. st. 1. Zakona.

18 *Izviješće o ostvarivanju prava na besplatnu pravnu pomoć i utrošku sredstava za 2019. godinu, Vlada Republike Hrvatske*, Zagreb, rujan 2020., str. 5., pristupljeno 28. listopada 2020., IZVJEŠĆE O OSTVARIVANJU PRAVA NA BESPLATNU PRAVNU POMOĆ I UTROŠKU SREDSTAVA U 2019. GODINI.pdf (gov.hr).

19 Čl. 47. i 48. Zakona.

20 Prva pravna klinika osnovana je 2003. godine u Osijeku, no zbog nedostatka financijskih sredstava morala je prestati s radom te potom tek 2009. godine dolazi do utemeljenja pravne klinike u Zagrebu nakon usvajanja Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći čime pravne klinike postaju ovlašteni pružatelji iste.

21 Bilić, Barbara, Čupić, Tena i Havaš, Janko, „Hrvatska pravnoklinička iskustva u svjetlu dobrih europskih praksi“. *Pravnik* 53, br. 1 (2019): 113.

22 Čizmić, Jozo. „O pružanju besplatne pravne pomoći“. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 31, br. 1 (2010): 437.

sa sobom donosi brojne prednosti, kako u odnosu na studente koji pravnu pomoć pružaju, tako i u odnosu na stranke kojima je pomoć potrebna, a financijske im prilike ne dozvoljavaju odvjetnički angažman. Pravne klinike predstavljaju jedinstveni spoj kojim se, s jedne strane, omogućava studentima pravnih fakulteta stjecanje praktičnih znanja i vještina radom na stvarnim predmetima i s pravim strankama, a s druge se pak strane zadovoljava i društveno-socijalna komponenta pružanjem pravne pomoći onima kojima je ona prijeko potrebna. Radom u pravnim klinikama studenti se uče primjenjivati teorijska znanja stečena tijekom svoga obrazovanja na stvarne predmete, potiče se njihovo pravničko razmišljanje, ali im se isto tako ukazuje i na odgovornost koju sa sobom nosi pravnički poziv. Rad studenata u pravnim klinikama uvijek je praćen mentorstvom iskusnijih pravnika, bili oni teoretičari ili praktičari, koji su zaduženi za nadzor i korigiranje pravne pomoći koju korisnicima pružaju studenti. Do danas u Republici Hrvatskoj ustrojene su četiri pravne klinike: Pravna klinika Pravnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Pravna klinika Pravnoga fakulteta Sveučilišta u Splitu, a u Osijeku djeluju dvije pravne klinike²³ – Pravna klinika Pravnoga fakulteta u Osijeku „Osijek PRO BONO“ te Pravno-ekonomska klinika koja predstavlja jedinstveni oblik suradnje Pravnoga i Ekonomskoga fakulteta Sveučilišta u Osijeku, a koja je specijalizirana za pružanje cjelovite pravne i ekonomske pomoći poduzetnicima i onima koji to tek namjeravaju postati. Na Pravnom fakultetu u Osijeku u fazi je unaprjeđenje djelovanja Zelene pravne klinike usmjerene na zaštitu okoliša i prirode te druge oblike društveno korisnoga učenja. Osobito je hvale vrijedan projekt Pravnoga fakulteta u Rijeci pod nazivom *Praxis Iuris*²⁴ u okviru kojega se planira osnovati Centar za besplatnu primarnu pravnu pomoć – pravna klinika. U tablici br. 1 prikazana je organizacijska struktura pravnih klinika, koja s obzirom na ograničenje rada nije bila detaljno opisana u tekstu rada, već na ovaj način, a kako bi se istaknule sličnosti i razlike u tome segmentu.

Osnivanjem klinika pravni fakulteti, implementirajući svoje djelovanje u sustav besplatne pravne pomoći, pridonose postizanju vrijednosti društveno odgovornih institucija.²⁵ Temeljni akti na kojima počiva rad svake pravne klinike jesu Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći te interni organizacijski akt (Pravilnik). Svaka pravna klinika donosi Pravilnik kako bi ustrojila svoju unutarnju strukturu, odredila način i podjelu rada, temeljne dužnosti osoba koje sudjeluju u radu klinike, rad s korisnicima besplatne pravne pomoći te sva ostala pitanja ključna za njezino sustavno i koordinirano djelovanje. Pravne su klinike usmjerene i na sudjelovanje u znanstvenim i stručnim programima i projektima, promicanje kliničkoga obrazovanja i volonterskoga rada u Republici Hrvatskoj i svijetu te na rad na daljnjem razvoju sustava besplatne pravne pomoći. Zauzimaju ključno mjesto u edukaciji budućih

23 V. čl. 16. Statuta Pravnog fakulteta Osijek, svibanj 2019. Pristupljeno 20. studenoga 2020. Pravni fakultet Osijek, visokoobrazovna ustanova, Stjepana Radića 13, 31000 Osijek, Hrvatska (unios.hr).

24 Više v. *Praxis Iuris*, pristupljeno 30. studenoga 2020.

25 *KLINIKA NEWS, Bilten Pravne klinike Pravnog fakulteta u Osijeku OSIJEK PRO BONO*, Osijek, 2018., broj 1, str. 2., pristupljeno 22. listopada 2020., Bilten Pravne klinike OSIJEK PRO BONO – PRAVNA KLINIKA PRAVNOG FAKULTETA U OSIJEKU OSIJEK PRO BONO (unios.hr).

pravnik o važnosti rada u javnom interesu, produbljuvanju *pro bono* načela u hrvatskoj kulturi te pripremi studenata za buduće zaposlenje u pravosudnom sustavu. Također, studente se uči kritičkom razmišljanju i radu u najboljem interesu stranke, problematici primjene pravnih propisa na konkretan pravni problem, senzibiliziraju ih s korisnicima besplatne pravne pomoći te potiču studente na timski rad. Pravne klinike usmjerene su i na sudjelovanje i organizaciju različitih edukativnih seminara, znanstvenih, stručnih i humanitarnih seminara i okruglih stolova, programa i studijskih posjeta, edukaciju građana o aktualnim problemima u pravnoj praksi, poticanje reformi pravnoga sustava. Klinički kolegij na svim pravnim fakultetima u Republici Hrvatskoj jest fakultativnoga karaktera, a što pak ide u prilog očuvanju kvalitete rada klinika s obzirom na to da fakultativnost omogućuje da se klinikama priključe samo oni studenti koji su visoko motivirani za rad te spremni izdvojiti svoje vrijeme i uložiti dodatan trud kako bi pomogli korisnicima sa stvarnim pravnim pitanjima.

Tablica br. 1: Usporedba organizacijskih struktura pravnih klinika

Pravni fakultet	Pravni temelj djelovanja	Unutarnja organizacija	Aktivnosti	Način rada	Članstvo
Pravna klinika Pravnoga fakulteta u Zagrebu	Akt o organizaciji Pravne klinike	<p>Voditelj Klinike (predstavlja kliniku, nadzire opći rad i poslovanje)</p> <p>Malo vijeće (raspravlja o radu Klinike, daje mišljenje o projektima i planovima Klinike)</p> <p>Plenum Klinike (svi studenti, akademski i vanjski mentori i vodstvo Klinike)</p> <p>Studenti administratori (koordinacija rada kliničkih grupa)</p>	<p>- pružanje svih oblika pravne pomoći sukladno pozitivnim propisima</p> <p>- pružanje primarne pravne pomoći informiranjem korisnika o pravnim mogućnostima i sredstvima koja su im na raspolaganju</p> <p>- mogućnost angažiranja na projektima pravnih reformi, educiranja i publiciranja</p>	<p>- rad u kliničkim grupama koje se raspoređuju na početku semestra</p> <p>- organizacija u vanjske klinike</p>	<p>- studenti 3., 4. i 5. godine Pravnoga fakulteta u Zagrebu i gosti studenti koji borave na Fakultetu</p>
Pravna klinika Pravnoga fakulteta u Splitu	Pravilnik Pravnoga fakulteta Sveučilišta u Splitu o statusu, unutarnjem ustroju, radu i djelovanju Pravne klinike	<p>Voditelj Klinike (predstavlja Kliniku, nadzor općega rada i poslovanja)</p> <p>Vijeće Klinike (raspravlja o radu Klinike, daje mišljenja o projektima i planovima)</p> <p>Kolegij Klinike (rasprava o aktualnom stanju u Klinici, mogućnost usavršavanja djelovanja i radnih praksi)</p> <p>Studenti administratori (organiziranje i koordiniranje radom kliničkih grupa)</p> <p>PR tim (vođenje mrežne stranice i profila na društvenim mrežama, marketinški poslovi)</p> <p>Klub alumnija (mogućnost osnivanja)</p>	<p>- pružanje primarne pravne pomoći u obliku savjeta i općih pravnih informacija uz informiranje korisnika o pravnim mogućnostima i procesnim sredstvima koja im stoje na raspolaganju prvenstveno u području građanskoga, obiteljskoga, ovršnoga, radnoga i upravnoga prava</p>	<p>- rad u kliničkim grupama koje se osnivaju za pojedina pravna područja, vrstu predmeta ili korisnika</p>	<p>- studenti 3., 4. i 5. godine IPDSSP-a uz položena najmanje dva predmeta važna za rad u Klinici</p>

Pravna klinika Pravnoga fakulteta u Osijeku	Pravno-ekonomska klinika	Pravilnik Pravno- ekonomske klinike	Skupština Klinike (imenovanje Vijeća Klinike, izmjena Pravilnika i drugih akata, predlaganje plana rada) Vijeće Klinike (predstavlja i zastupa Kliniku, vodi Registar članova, rješava po pritužbama članova, odobrava plan rada)	- pružanje primarne besplatne pravne pomoći i ekonomski savjeti poduzetnicima početnicima u konkretnim pitanjima/ predmetima iz pravne i ekonomske prakse - rješavanje svih pravnih i ekonomskih problema poduzetnika (početnika)	- rad u grupama studenata Pravnoga i Ekonomskega fakulteta Osijek
	Pravna klinika OSIJEK PRO BONO	Pravilnik o organizaciji rada Pravne klinike Pravnoga fakulteta u Osijeku OSIJEK PRO BONO	Voditelj Klinike (predstavlja Kliniku) Vijeće studentskih mentora (koordinacija rada studentskih grupa) Veliko vijeće Klinike (svi studenti, voditelj Klinike i druge stručne osobe)	- pružanje primarne pravne pomoći siromašnim građanima na prostoru Slavonije i Baranje uz sudjelovanje u znanstvenim, stručnim i humanitarnim projektima	- rad u grupama
Pravna klinika Pravnoga fakulteta u Rijeci	- Klinika za europsko pravo, Klinika za javno pravo, Klinika za trgovačko pravo, pravo društava i radno pravo, Klinika za kazneno pravo te Klinika za građansko pravo (u okviru studijskoga programa, Integrirani preddiplomski i diplomski sveučilišni studij prava) - <i>Praxis iuris</i> *projekt (Centar za besplatnu primarnu pravnu pomoć – pravna klinika, Integrirani preddiplomski i diplomski sveučilišni studij prava i Preddiplomski stručni studij – Upravni studij)				

Izvor: prikaz autora rada

2.2. Prikaz organizacije pravnih klinika Pravnoga fakulteta Osijek

2.2.1. Pravno-ekonomska klinika Osijek

Pravno-ekonomska klinika²⁶ predstavlja interdisciplinarni projekt Pravnoga i Ekonomskega fakulteta u Osijeku te je jedina klinika u Republici Hrvatskoj takvoga karaktera. Specijalizirana je isključivo za pitanja trgovačkoga prava, prava društava te prava tržišnoga natjecanja, a u svom radu primjenjuje jedinstveni pristup rješavanju problema s pravnoga i ekonomskoga gledišta. Započela je s radom 2014. kad su profesori ovih dvaju fakulteta uvidjeli prednosti zajedničke suradnje potaknuti različitim problemima s kojima se susreću suvremeni poduzetnici, a naročito činjenicom manjkavosti njihova znanja o pravnim i ekonomskim mogućnostima prilikom pokretanja, ali i održavanja poslovanja što može predstavljati brojne prepreke u njihovu radu.²⁷ Budući da problemi poduzetnika, u pravilu, nikad nisu isključivo pravne ili ekonomske naravi, cjelokupna ideja o pokretanju klinike usmjerena je na pružanje objedinjene besplatne pravne pomoći i ekonomske savjete svim postojećim, ali i budućim poduzetnicima kako bi optimizirali svoje poslovanje ili ga pak tek pokrenuli na odgovarajućim temeljima. Pravno-ekonomska klinika predstavlja više

26 Više v. Pravni fakultet Osijek, visokoobrazovna ustanova, Stjepana Radića 13, 31000 Osijek, Hrvatska (unios.hr); Vijesti | Pravno ekonomska klinika (unios.hr); Pravno-ekonomska klinika (efos.hr), pristupljeno 27. listopada 2020.

27 Zvonimir, Jelinić. „Integrirano kliničko obrazovanje studenata prava i ekonomije prikaz projekta Pravno-ekonomske klinike Pravnog i Ekonomskega fakulteta u Osijeku“. *Pravni vjesnik: časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku*, 30, br. 3-4 (2014): 287.

od klasičnih pravnih klinika jer studentima različitih fakulteta omogućuje da uče jedni od drugih susrećući se sa stvarnim klijentima, možda i budućim poslodavcima. Naime, za razliku od ostalih pravnih klinika koje djeluju u Republici Hrvatskoj, Pravno-ekonomska klinika nije upisana u Registar u koji se upisuju ovlašteni pružatelji primarne pravne pomoći, već ona djeluje kao ustrojbeni jedinica pri Pravnom i Ekonomskom fakultetu u Osijeku, a koja legitimitet za svoj rad crpi iz ustrojbenih akata spomenutih fakulteta. Unutarnje ustrojstvo i način rada Klinike te prava i obveze njezinih članova uređeni su Pravilnikom Pravno-ekonomske klinike. Klinika djeluje tako da studenti Pravnoga i Ekonomskoga fakulteta u Osijeku pod stručnim nadzorom mentora, profesora ovih dvaju fakulteta te ostalih stručnih suradnika, pružaju besplatnu pravnu pomoć postojećim poduzetnicima te poduzetnicima početnicima. Sastanci s klijentima u pravilu se održavaju jednom tjedno u prostorijama fakulteta. No, po potrebi i ovisno o hitnosti slučaja, mogu se organizirati i interventne grupe, a sastanke s klijentima, koji nisu u mogućnosti fizički prisustvovati, moguće je održati i telefonski. Klijenti se za pružanje besplatne pravne pomoći i ekonomske savjete mogu prijaviti putem službene e-pošte ili dežurnoga telefona te im se dodjeljuje prvi slobodan termin za sastanak. Klijenti Pravno-ekonomske klinike u pravilu su mali i srednji poduzetnici te oni koji tek postaju poduzetnicima. Studenti su organizirani u grupe koje čine po dva studenta sa svakoga fakulteta te po jedan pravni i ekonomski mentor. Mentori koji sudjeluju u radu Pravno-ekonomske klinike u pravilu su profesori s Pravnoga i Ekonomskoga fakulteta, odvjetnici, suci te ostali stručnjaci. Na prvom radnom sastanku na kojemu moraju biti nazočni svi članovi grupe te klijent, kliničari su dužni klijenta upoznati s načinom rada Klinike te ga poučiti o privatnosti. Nakon toga klijent potpisuje obrazac kojim potvrđuje da je upoznat s postupkom rješavanja predmeta, načinom obrade osobnih podataka te kojim se odriče svakoga prava pozivati se na odgovornost za pruženu besplatnu primarnu pravnu pomoć ili ekonomski savjet. Nakon prvoga sastanka s klijentom te dobivanja svih relevantnih informacija, studenti su dužni unutar dvaju tjedana pod stručnim nadzorom pripremiti završno mišljenje. Iznimno je važno da nijedno pravno i ekonomsko mišljenje ne smije biti dano bez prethodne suglasnosti mentora koji su zaduženi za savjetovanje članova grupe te vođenje i nadzor konkretnoga slučaja, a koji svojim potpisima odobravaju završno mišljenje koje sastavljaju članovi grupe.²⁸ Unutarnju organizaciju Klinike predstavljaju Skupština Klinike koju čine studenti i profesori te Vijeće Klinike koje bira Skupština Klinike na razdoblje od jedne akademski godine, a čine je tri profesora te dva studenta.²⁹ Skupština Klinike sastaje se jednom mjesečno te je nadležna za imenovanje Vijeća Klinike, izmjenu Pravilnika i drugih akata Klinike, predlaganje plana rada Vijeću te obavljanje drugih poslova nužnih za ostvarenje ciljeva Klinike, a odluke donosi natpolovičnom većinom glasova prisutnih članova pri čemu svaki član ima jedan glas.³⁰ Vijeće Klinike odobrava Plan rada Klinike koji mu predlaže Skupština, rješava pritužbe članova Klinike, donosi odluke o njihovu isključenju, odlučuje

28 Čl. 16. Pravilnika Pravno ekonomske klinike, pristup 25. listopada 2020., PRAVILNIK-PRAVNO-EKONOMSKE-KLINIKE.pdf (unios.hr) (dalje: Pravilnik).

29 Čl. 8. i 11. Pravilnika.

30 Čl. 9. Pravilnika.

o prikupljanju i raspodjeli sredstava Klinike, predstavlja i zastupa Kliniku, vodi Registar članova Klinike te obavlja druge poslove nužne za ostvarenje ciljeva Klinike pri čemu odluke donosi natpolovičnom većinom svih članova uz uvjet da je bar jedan student glasao za njih te su one obvezne za sve članove.³¹ Rad u Klinici u potpunosti je dobrovoljan pri čemu je temeljni kriterij odabira studenata – motiviranost za rad i daljnje napredovanje, a prednost se daje studentima viših godina studija. Članstvo u Klinici obvezuje članove na savjesno pružanje pravno-ekonomske pomoći, u skladu s najvišim standardima i pravilima struke, pridržavanje odluka i zaključaka Vijeća Klinike, čuvanje poslovne tajne, sudjelovanje u radu na zajedničkim projektima, uređivanje mrežne stranice, informiranje javnosti i obavljanje ostalih zadataka koji se odnose na rad Klinike, pravovremeno izvršavanje dodijeljenih zadataka, konzultiranje i suradnju s mentorima, vođenje dnevnika rada.³² Rad je Pravno-ekonomske klinike javan, a Klinika je dužna osigurati obaviještenost svojih članova i javnosti o njezinu radu.³³ Klinika svoja sredstva za financiranje može ostvarivati iz različitih izvora, o čemu odlučuje Vijeće Klinike; može se udruživati s drugim Klinikama i biti članom domaćih i međunarodnih udruženja te je ovlaštena za osnivanje ustrojstvenih oblika.³⁴

2.2.2. Pravna klinika „OSIJEK PRO BONO“

Pravna klinika „OSIJEK PRO BONO“³⁵ druga je klinika koja djeluje pri Pravnom fakultetu u Osijeku. Za razliku od Pravno-ekonomske klinike, unutar Klinike *PRO BONO* ne postoji takav vid specijalizacije za određeno područje, već su u fokusu rada svi predmeti građanskopravne naravi. Unutrašnja organizacija i djelovanje Klinike te temeljne dužnosti njezinih članova propisane su Pravilnikom³⁶ o organizaciji rada Pravne klinike Pravnoga fakulteta u Osijeku, koji je usvojilo Veliko vijeće Klinike na sastanku održanom 9. listopada 2019. godine. Temeljni cilj Klinike predstavlja uspostava sustava besplatne pravne pomoći na području Slavonije i Baranje, a u svojem radu Klinika izrazitu važnost pridaje i uporabi najnovijih informatičkih i informacijskih tehnologija radi osiguranja dostupnosti onima koji Klinici ne mogu pristupiti osobno te edukaciji studenata za stjecanje takvih kompetencija nužnih u budućoj karijeri.³⁷ Također, osim što Klinika djeluje na području Grada Osijeka, pružanje besplatnih pravnih usluga nastoji proširiti organizacijom mjesečnih posjeta okolnim općinama kako bi se pomoć mogla pružiti i onima koji nisu u stanju na

31 Čl. 12. i 13. Pravilnika.

32 Čl. 17. st. 1. Pravilnika.

33 Čl. 21. Pravilnika.

34 Čl. 22. i 23. Pravilnika.

35 Više v. PRAVNA KLINIKA PRAVNOG FAKULTETA U OSIJEKU OSIJEK PRO BONO – UNIVERSITY LAW CLINIC OSIJEK PRO BONO (unios.hr).

36 Pravilnik o radu Pravne klinike Pravnog fakulteta u Osijeku OSIJEK PRO BONO. Pristupljeno 27. listopada 2020., Microsoft Word – Pravilnik o radu Pravne klinike Pravnog fakulteta u Osijeku OSIJEK PRO BONO_October2019 (unios.hr).

37 Čl. 3. st. 2. i čl. 4. st. 1. Pravilnik o organizaciji rada Pravne klinike Pravnog fakulteta u Osijeku OSIJEK PRO BONO, pristupljeno 27. listopada 2020., Microsoft Word – Pravilnik o radu Pravne klinike Pravnog fakulteta u Osijeku OSIJEK PRO BONO_October2019 (unios.hr) (dalje: Pravilnik PK Pro bono).

drukčiji način uspostaviti komunikaciju s kliničarima. Klinika *PRO BONO* u skladu sa svojim financijskim mogućnostima, jednom godišnje izdaje bilten pod nazivom *Klinika news* s ciljem informiranja studenata i zainteresirane javnosti o djelovanju i radu Klinike. Klinika djeluje organizacijom redovnih dežurstava u svojim prostorijama svakoga dana, od ponedjeljka do petka, kad i prima stranke, uz dužnost prethodne najave putem dežurnoga telefona ili popunjavanjem obrasca istaknutoga na mrežnim stranicama Klinike. Unutarnju organizaciju čine voditelj Klinike koji predstavlja Kliniku, nadzire opći rad i poslovanje, brine za uredno izvršavanje kliničkih poslova i osiguranje sredstava za rad, potiče razvoj projektnih suradnji i prijavu projekata te ovjerava uspješno sudjelovanje studenata u radu Klinike te Vijeće studentskih mentora, koje čine studenti kliničari s prethodnim iskustvom u kliničkom radu, a zaduženi su za koordinaciju i nadzor nad radom studentskih grupa, organizaciju dežurstava, pravodobno rješavanje zaprimljenih predmeta, komunikaciju sa strankama te provode stručno osposobljavanje i nadzor nad radom studenata kliničara.³⁸ Sve osobe³⁹ koje sudjeluju u radu osječke *PRO BONO* klinike predstavljaju Veliko vijeće koje je zaduženo za donošenje Pravilnika o organizaciji rada Klinike te odlučuje o svim pitanjima koja su od odlučujuće važnosti za kliničko djelovanje i aktivnost. Rad u Klinici obavlja se unutar kliničkih grupa koje čine studenti kliničari, a koji mogu biti studenti treće, četvrte ili pete godine studija prava, studenti iz programa Erasmus, studenti treće godine Stručnoga upravnog studija ili studenti treće godine socijalnoga rada.⁴⁰ Studenti kliničari dužni su svoje obveze u Klinici ispunjavati savjesno u skladu s uputama voditelja te Vijeća studentskih mentora. Klinika je u prvom redu orijentirana na pomoć socijalno ugroženim strankama koje nisu u stanju koristiti svoja prava, a nemaju osiguranoga pravnog zastupnika i dovoljno sredstava za plaćanje stručne pravne pomoći (ukoliko zahtjev stranke nije očito neosnovan te ne postoje obilježja zlorabe prava).⁴¹ Također, rješavanju predmeta neće se pristupiti ukoliko se radi o predmetima koji nisu podobni da ih rješavaju studenti ili zbog svoje složenosti zahtijevaju angažman odvjetnika i zastupanje pred sudom. Kako bi se osigurala kvaliteta pruženih pravnih savjeta te informacija u skladu s pravilima struke te profesionalne etike, vodstvo Klinike dužno je osigurati mehanizme kontrole pružene pomoći u najmanje dvama stupnjevima.⁴²

3. REZULTATI PROVEDENOGA ISTRAŽIVANJA

Da bi pravne klinike svojim djelovanjem polučile željene rezultate u pružanju primarne pravne pomoći građanima i stjecanju praktičnih iskustava studenata, osim kvalitetne pravne podloge, potrebno je istražiti i razmišljanja svih aktera koji sudjeluju u njihovu radu (u ulozi mentora, studenta ili klijenata). Stoga je za potrebe izrade rada tijekom rujna 2020. godine provedeno istraživanje metodom anketiranja o iskustvima

38 Čl. 6. i 7. st. 1. i 2. Pravilnika PK *Pro bono*.

39 Svi studenti kliničari, voditelj Klinike i druge osobe koje svojim stručnim znanjima i sposobnostima pomažu Klinici u njezinom radu.

40 Čl. 9. st. 1., 2. i 3. Pravilnika PK *Pro bono*.

41 Čl. 11. st. 1. Pravilnika PK *Pro bono*.

42 Čl. 12. Pravilnika PK *Pro bono*.

rada, mentorstva i savjetovanja u Pravno-ekonomskoj klinici Osijek na uzroku od 42 studenta koji su sudjelovali u radu Pravno-ekonomske klinike Osijek te 18 mentora.

3.1. Iskustvo rada u Pravno-ekonomskoj klinici Osijek

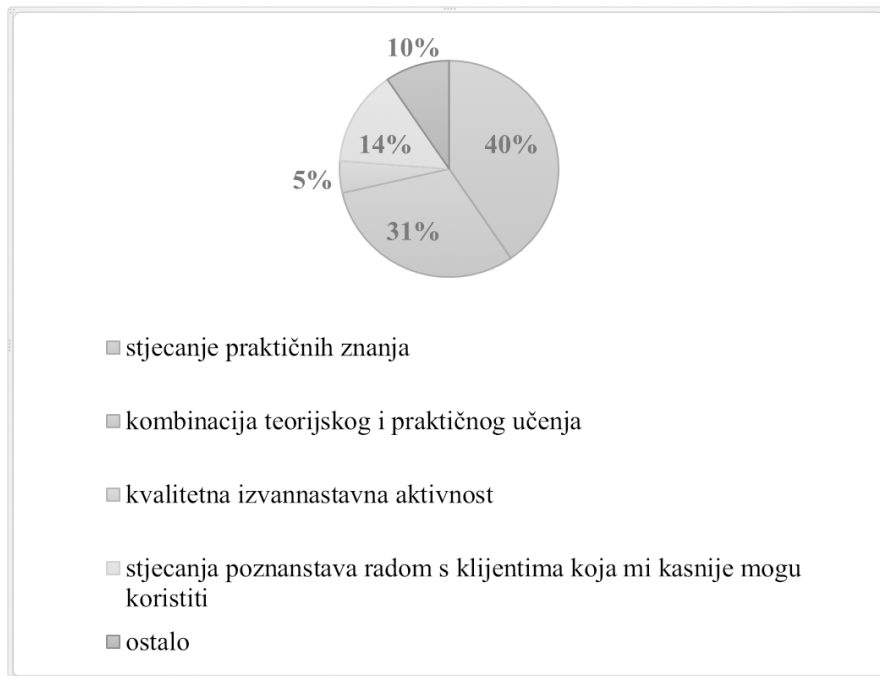
Tijekom rujna 2020. godine na uzroku od 42 studenta koji su sudjelovali u radu Pravno-ekonomske klinike Osijek tijekom akademske godine 2019./2020. provedeno je istraživanje o iskustvima njihova rada u Pravno-ekonomskoj klinici pri čemu je istraživanje bilo koncipirano tako da se ispitivao stupanj zadovoljstva radom, razlog pristupanja te ocjena pojedinih razloga pristupanja Pravno-ekonomskoj klinici. Uz prethodno naveden set zatvorenih pitanja studenti su imali prilike dati odgovore i na otvorena pitanja iz kojih su se promatrala njihova razmišljanja o daljnjem radu i promjenama koje bi bilo potrebno uvesti.

Govoreći o osnovnim statističkim pokazateljima, njihovi su rezultati sljedeći. Naime, od ukupnoga broja studenata koji su ispunili anketu (42), njih 61,9 % bile su studentice dok je studenata bilo 38,1 %. Što se tiče godine rođenja, raspon se kreće od 1972. pa sve do 1999. godine, a najviše je studenata rođenih 1996. godine, njih čak 31 %, a slijede studenti rođeni 1997. godine, kojih je bilo 21,4 %. Kako je Pravno-ekonomska klinika jedinstveni interdisciplinarni projekt Pravnoga i Ekonomskoga fakulteta u Osijeku, 57,1 % studenata je Pravnoga fakulteta, odnosno njih 24, dok je 42,9 % studenata Ekonomskoga fakulteta, odnosno njih 18. Pokazatelji važni za daljnju analizu iskustva rada jesu godina studija i status studenta. Tako je 19 % studenata bilo na trećoj godini studija, njih 28,6 % na četvrtoj godini studija dok ih je čak 52,4 % bilo na petoj godini studija. Kad je u pitanju status studenata, čak tri četvrtine njih – 76,2 % imalo je status redovitoga studenta, dok je tek trećina studenata imala status izvanrednoga studenta – njih 23,8 %.

Iz ovako dobivenih podataka sljedeći su zaključci. U radu Pravno-ekonomske klinike prevladavaju studentice i to čak njih dvije trećine. Promatrajući studente prema godini rođenja, više od 50 % njih rođeno je 1996. i 1997. godine, dok promatrajući prema fakultetima, najveći je broj studenata Pravnoga fakulteta u Osijeku što je zasigurno posljedica nedostatne praktične nastave na pravnim studijima pri čemu studenti radom u Pravno-ekonomskoj klinici vide priliku za stjecanje praktičnih znanja. Kad je u pitanju status studenata, tek je 23,8 % studenata u statusu izvanrednih studenata koji sudjeluju u radu Pravno-ekonomske klinike što zasigurno ukazuje na činjenicu da zbog neobveznosti predavanja ova kategorija studenata ima znatno veći prostor za stjecanje praktičnih znanja u drugim institucijama nego li su to studenti u statusu redovitih studenata.

Kako broj studenata koji sudjeluju u radu Pravno-ekonomske klinike Osijek varira iz godine u godinu, ključno pitanje koje je postavljeno studentima bilo je ono o razlozima uključenja u rad Pravno-ekonomske klinike. Tako je 40,5 % studenata odgovorilo kako se priključilo zbog stjecanja praktičnih znanja, njih 31 % priključilo se zbog kombinacije teorijskoga i praktičnoga učenja, 4,8 % jer smatra da se radi o kvalitetnoj izvannastavnoj aktivnosti, 14,3 % zbog stjecanja poznanstava u radu s klijentima, koja im mogu biti od koristi, dok su pod ostalim razlozima priključenja naveli obveznost u sklopu kolegija ili sve od navedenih razloga.

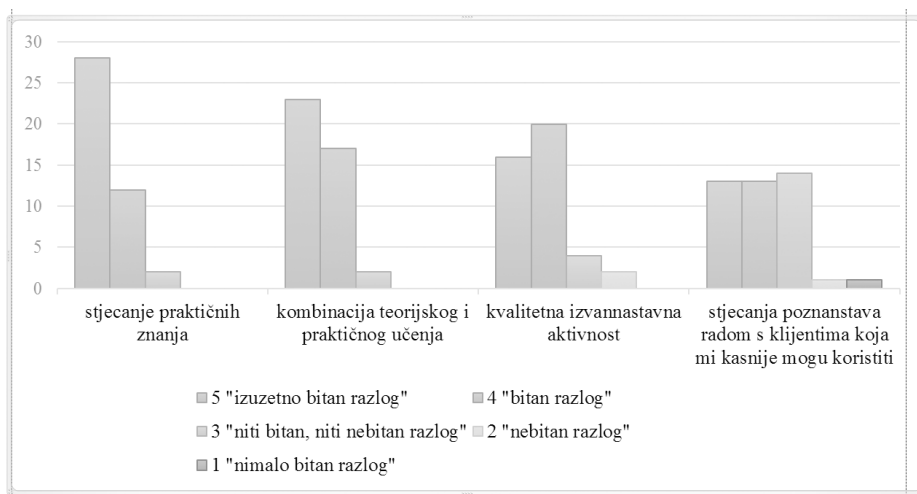
Grafikon br. 1: Razlozi priključenja radu Pravno-ekonomske klinike Osijek

Izvor: obrada podataka prikupljenih anketnim istraživanjem autora rada, rujan 2020.

Nastavno na razloge priključenja radu Pravno-ekonomske klinike, studenti su ocjenjivali važnost svakoga od razloga ocjenom od 1 do 5 pri čemu je ocjena 1 predstavljala nimalo bitan razlog, 2 nebitan razlog, 3 ni bitan ni nebitan razlog, 4 bitan razlog te 5 izuzetno bitan razlog. Stjecanje praktičnih znanja kao razlog priključenja radu Pravno-ekonomske klinike 66,67 % studenata ocijenilo je ocjenom 5, 9,52 % ocjenom 4 te njih 7,14 % ocjenom 3. Kombinaciju teorijskoga i praktičnoga učenja kao razlog priključenja radu Pravno-ekonomske klinike 55 % studenata ocijenilo je ocjenom 5, 40,48 % ocjenom 4 te njih 4,8 % ocjenom 3. Kvalitetnu nastavnu aktivnost kao razlog priključenja 38,1 % ocijenilo je ocjenom 5, 48 % studenata ocjenom 4, 9,5 % ocjenom 3 te njih 4,8 % ocjenom 2. Stjecanje poznanstava u radu s klijentima, koja studentima kasnije mogu koristiti, kao razlog priključenja radu Pravno-ekonomske klinike 30,95 % studenata ocijenilo je ocjenom 5, isti postotak studenata ocjenom 4, 33,33 % studenata ocjenom 3, 2,38 % studenata ocjenom 2 te isto toliki postotak ocjenom 1.

Grafikon br. 2: Ocjena razloga priključenju rada Pravno-ekonomske klinike Osijek

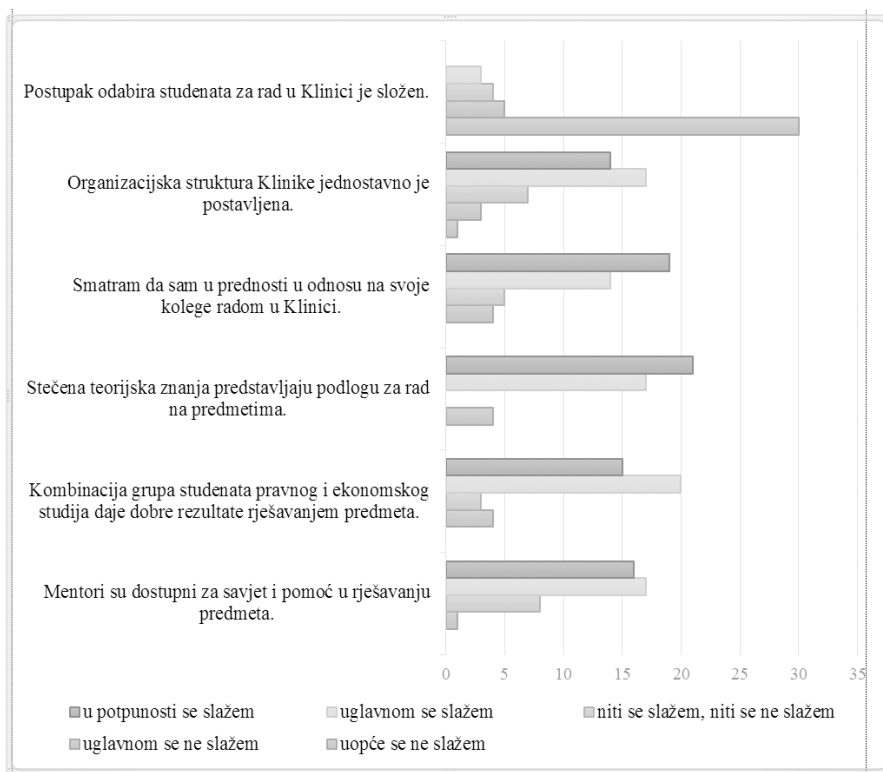
Izvor: obrada podataka prikupljenih anketnim istraživanjem autora rada, rujan 2020.

Ovako dobiveni podatci o ocjenama razloga priključenja radu Pravno-ekonomske klinike ukazuju na sljedeće. Kao najrelevantniji razlog priključenja radu, odnosno kao izuzetno bitan razlog, studenti su istaknuli stjecanje praktičnih znanja i to njih čak dvije trećine. Slična je situacija i kod ocjenjivanja razloga kombinacije teorijskoga i praktičnoga učenja, dok gotovo polovina studenata razlog kvalitetne izvanastavne aktivnosti ocjenjuje tek kao bitan razlog. Iako bi gotovo bilo za očekivati da studenti radom u pravnim klinikama nastoje stvarati poznanstva i prilike za zapošljavanje izlaskom na tržište rada, razlog stjecanja poznanstava u radu s klijentima, koja studentima mogu kasnije koristiti, najvećim dijelom studenti ocjenjuju kao ni bitan ni nebitan razlog. Upravo to ukazuje na činjenicu da bi zainteresiranost studenata za rad u Pravno-ekonomske klinice bila i veća kad bi eminentna imena pravne i ekonomske struke sudjelovala u mentorstvu. Međutim, nedostatak praktičnih znanja i prakse općenito prednjači kao izuzetno bitan razlog priključenja radu Pravno-ekonomske klinike što ukazuje na daljnju potrebu razvijanja različitih modela rada, odnosno osim rada na predmetima klijenata, potrebno je nastojati i razvijati mogućnosti praktičnoga rada u organizacijama pravne i ekonomske struke.

Osim analize razloga zbog kojih se studenti priključuju radu Pravno-ekonomske klinike, potrebno je uzeti u obzir i stavove studenata o radu Pravno-ekonomske klinike. Stoga su studenti odabirom odgovora *uopće se ne slažem*, *uglavnom se ne slažem*, *niti se slažem niti se ne slažem*, *uglavnom se slažem* i *u potpunosti se slažem* istaknuli svoje stavove o radu Pravno-ekonomske klinike. Po pitanju mentora 40,48 % studenata uglavnom se slaže da su mentori dostupni za savjet i pomoć u rješavanju predmeta, njih 38,1 % u potpunosti se slaže s tom tvrdnjom, 19 % niti se slaže niti se ne slaže, dok se 2,38 % studenata uglavnom ne slaže s tvrdnjom da su mentori

dostupni za savjet i pomoć. S obzirom na specifičnost ustrojstva i djelovanja Pravno-ekonomske klinike, bitno pitanje za studente jest i stupanj zadovoljstva kombinacijom grupa studenata pravnoga i ekonomskoga studija pa tako 35,71 % studenata smatra kako ovakva kombinacija studenata daje dobre rezultate rješavanjem predmeta. Nadalje, 47,62 % studenata uglavnom se slaže da kombinacija grupa studenata pravnoga i ekonomskoga studija daje dobre rezultate u rješavanju predmeta, njih 7,14 % niti se slaže niti se ne slaže s takvom tvrdnjom, dok se njih 9,52 % uglavnom ne slaže s tvrdnjom da kombinacija studenata pravnoga i ekonomskoga studija daje dobre rezultate u rješavanju predmeta. Rad u Pravno-ekonomskoj klinici opravdano je rezerviran za studente treće, četvrte i pete godine studija jer se očekuje da u tom stadiju imaju dostatna znanja koja im mogu koristiti u rješavanju predmeta. Tako se 50 % studenata u potpunosti slaže da im stečena teorijska znanja predstavljaju podlogu za rad na predmetima, 40,48 % uglavnom se slaže s tom tvrdnjom dok se njih 9,52 % uglavnom ne slaže da im stečena teorijska znanja predstavljaju podlogu za rad na predmetima. Svaka izvannastavna aktivnost usmjerena je na podizanje kvalitete studentskoga standarda čime su studenti u prednosti u odnosu na ostale studente koji ne sudjeluju u takvim aktivnostima. Tako 45,24 % studenata Pravno-ekonomske klinike u potpunosti se slaže da su u prednosti u odnosu na svoje kolege radom u Pravno-ekonomskoj klinici, dok se njih 33,33 % uglavnom slaže s takvom tvrdnjom. Tek 11,9 % studenata niti se slaže niti se ne slaže s tvrdnjom da su u prednosti u odnosu na svoje kolege, a 9,52 % studenata uglavnom se ne slaže s tvrdnjom da su u bilo kakvoj prednosti u odnosu na ostale kolege radom u Pravno-ekonomskoj klinici. Uspješnost rada Pravno-ekonomske klinike temelji se i na njezinoj organizacijskoj strukturi koja mora biti dovoljno uravnotežena između potreba studenata, mentora i klijenata. Naime, 33,33 % studenata u potpunosti se slaže s tvrdnjom da je organizacijska struktura Pravno-ekonomske klinike jednostavno postavljena, dok se njih 40,48 % uglavnom slaže s takvom tvrdnjom. Šestina studenata, odnosno njih 16,67 % niti se slaže niti se ne slaže, 7,14 % njih uglavnom se ne slaže, a tek se 2,38 % studenata uopće ne slaže s tvrdnjom o organizacijskoj strukturi Pravno-ekonomske klinike. Kako u radu Pravno-ekonomske klinike sudjeluju studenti viših godina, ključan je i njihov odabir u svrhu što kvalitetnijega rada. Stoga, 71,43 % studenata smatra kako postupak odabira studenata za rad u Pravno-ekonomskoj klinici nije složen, dakle gotovo tri četvrtine studenata smatra kako je postupak odabira studenata ispravan i jednostavan dok se 11,9 % njih uglavnom ne slaže s tom tvrdnjom. Tek 9,52 % studenata niti se slaže niti se ne slaže s tvrdnjom da je postupak odabira studenata složen, a svega 7,14 % njih uglavnom se ne slaže s takvom tvrdnjom, odnosno smatra da je postupak odabira studenata za rad u Pravno-ekonomskoj klinici složen.

Grafikon br. 3: Stavovi studenata o radu u Pravno-ekonomskoj klinici Osijek

Izvor: obrada podataka prikupljenih anketnim istraživanjem autora rada, rujan 2020.

Isto tako važan dio povratnih informacija studenata kliničara o iskustvu rada u Pravno-ekonomskoj klinici jest i njihova ocjena rada. Studenti su tako ocjenama od 1 do 5 ocjenjivali svoje iskustvo rada u Pravno-ekonomskoj klinici pri čemu je ocjena 1 predstavljala izuzetno negativno iskustvo, 2 negativno iskustvo, 3 ni pozitivno ni negativno iskustvo, 4 pozitivno iskustvo te 5 izuzetno pozitivno i korisno iskustvo. Iako je studentima bilo ponuđeno pet ocjena, ocjene su bile u rasponu od 3 do 5 pa je tako 47,62 % studenata svoje iskustvo rada u Pravno-ekonomskoj klinici ocijenilo ocjenom 5 – kao izuzetno pozitivno i korisno iskustvo, njih 38,1 % ocjenom 4, dok je 14,29 % studenata svoje iskustvo ocijenilo ocjenom 3 – ni pozitivno ni negativno iskustvo. Prosječna ocjena iskustva rada u Pravno-ekonomskoj klinici tako je 4,33 što daje izuzetno čvrstu četvorku i uglavnom pozitivno iskustvo.

Rad na konkretnim predmetima u Pravno-ekonomskoj klinici studentima nedvojbeno donosi značajno iskustvo i često se postavlja pitanje potrebe dodatnoga vrednovanja rada studenata. Međutim, čak 64,29 % studenata smatra kako rad u Pravno-ekonomskoj klinici ne treba dodatno vrednovati dok njih 35,71 % ipak smatra kako bi taj rad trebao biti dodatno vrednovan. Iako je postotak studenata koji smatraju

da rad u Pravno-ekonomskoj klinici treba posebno vrednovati manji, brojni su načini na koji bi sami studenti proveli dodatno vrednovanje. Neki od studenata smatraju da bi se trebali dodjeljivati ECTS bodovi, priznati praktično iskustvo rada umjesto polaganja jednoga izbornog predmeta na fakultetu, naznačiti *pro bono* rad u diplomi ili pak nagraditi posebno istaknute studente stipendijom ili plaćenom praksom, stažiranjem i slično. Nadalje, studenti su mišljenja kako bi se trebale izdavati posebne potvrde te da bi trebali imati prednosti pri sudjelovanju na raznim studentskim konferencijama i događajima, kao i mogućnost dodatnih izobrazbi. Isto tako, nemali broj studenata smatra kako bi rad bio dostatno vrednovan izdavanjem personaliziranih preporuka koje bi koristile pri (prvom) zapošljavanju po izlasku na tržište rada.

Kod pitanja otvorenoga tipa o načinima na koje bi Pravno-ekonomska klinika mogla unaprijediti svoj rad i daljnje djelovanje, studenti su iscrpno naveli načine na koje je to moguće. Dio studenata mišljenja je kako se djelovanje Pravno-ekonomske klinike može poboljšati višim stupnjem međuljudske komunikacije, konkretno, da se studenti barem dva puta semestralno okupe na neformalnom druženju na kojemu bi izmjenjivali svoja iskustva, na taj bi se način bolje upoznali s mentorima, a što bi bio i korak bržeg zapošljavanja izlaskom na tržište rada. S druge pak strane, postoje i mišljenja prema kojima bi trebalo ispitati preferencije studenata, pa prema tome sastaviti grupe studenata. Kao način poboljšanja rada nameće se i potreba manjeg broja kliničara koji bi prošli intenzivniji stupanj provjere, čime bi i konačna kvaliteta danih rješenja zasigurno bila na puno višem stupnju. Gotovo svaki četvrti odgovor studenata kako poboljšati rad Pravno-ekonomske klinike temelji se na potrebi kreiranja boljeg marketinga i značajnije prisutnosti na društvenim mrežama. Usko povezano s marketinškim prijedlozima nalazi se i prijedlog časopisa koji bi izlazio jednom ili dva puta godišnje, a koji bi predstavljao aktualnosti iz Pravno-ekonomske klinike uz davanje odgovora na neka učestala pitanja što bi posljedično privuklo potencijalne klijente, a zasigurno bi utjecalo i na povećanje broja posjetitelja web stranice. Iako se Pravno-ekonomska klinika primarno bavi praktičnim radom, kao mogućnost poboljšanja rada, studenti ističu kako bi se njezino djelovanje trebalo zasnivati i na znatno više predavanja od strane stručnjaka iz raznih organizacija tematski bliskima Pravno-ekonomskoj klinici. Nadalje, studenti navode potrebu za većim stupnjem izravne komunikacije s klijentima, a što se posljedično odnosi i na dulji vremenski period za rješavanje predmeta. Neke od ideja studenata temelje se i na posjetima raznim poduzetničkim i drugim državnim institucijama u svrhu dodatne praktične i teorijske izobrazbe čime bi nedvojbeno i kvaliteta daljnjeg rada bila na znatno višem stupnju, a sama Pravno-ekonomska klinika istaknula bi se kao svojevrsna profesionalizirana organizacija poduzetničke potpore.

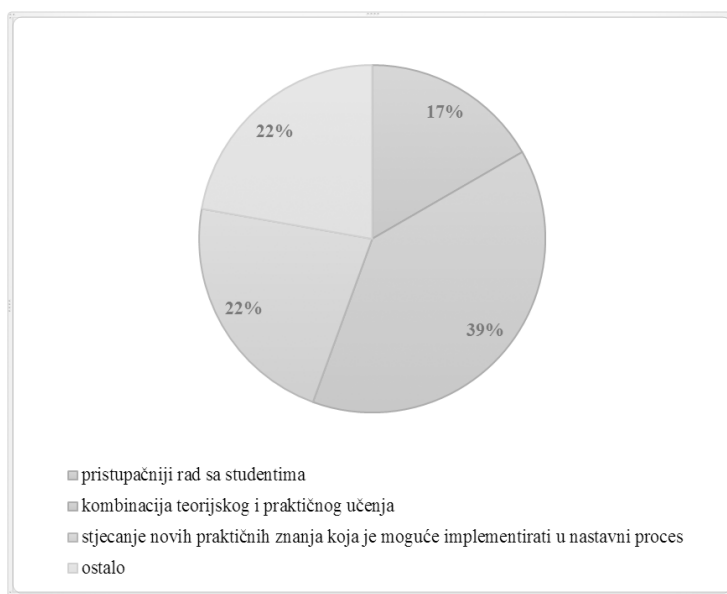
3.2. Iskustvo mentorstva u Pravno-ekonomskoj klinici Osijek

Tijekom rujna 2020. godine, na uzorku od ukupno 18 mentora koji su sudjelovali u radu Pravno-ekonomske klinike Osijek tijekom akademske godine 2019./2020. provedeno je istraživanje o iskustvima njihova mentorstva u Pravno-ekonomskoj klinici, pri čemu je istraživanje bilo koncipirano tako da se ispitivao stupanj zadovoljstva mentorstvom, razlog priključivanja radu, odnosno mentorstvu te ocjena

pojedinih razloga mentorstva. Uz prethodno naveden set zatvorenih pitanja, otvorena pitanja odnosila su se na načine kojima bi dodatno trebalo vrednovati rad studenata te načine kojima bi se poboljšao rad Pravno-ekonomske klinike.

Što se tiče osnovnih statističkih pokazatelja vezanih uz mentore, oni su sljedeći. Naime, mentorstvo je u Pravno-ekonomskoj klinici obavljalo 66,7 % mentorica, dok je mentora bilo 33,3 %. Kad je pak u pitanju institucionalna pripadnost mentora, najveći broj mentora je s Pravnoga fakulteta – njih 55,6 %, 33,3 % je s Ekonomskoga fakulteta, 5,6 % dolazi iz redova odvjetništva, a isti postotak dolazi iz redova institucija poduzetničke potpore. Najveći broj mentora, 38,9 %, odlučuje se na tu ulogu zbog kombinacije teorijskoga i praktičnoga učenja, 22,2 % kao razlog mentorstva navodi stjecanje novih praktičnih znanja koja je moguće implementirati u nastavni proces, 16,7 % kao razlog navodi pristupačniji rad sa studentima, dok njih 22,2 % kao razlog navodi ostalo (praktični rad s budućim pravnicima/ekonomistima, želja za aktivnim bavljenjem pravnom praksom, institucionalna prisutnost).

Grafikon br. 4: Razlozi mentorstva u Pravno-ekonomskoj klinici Osijek

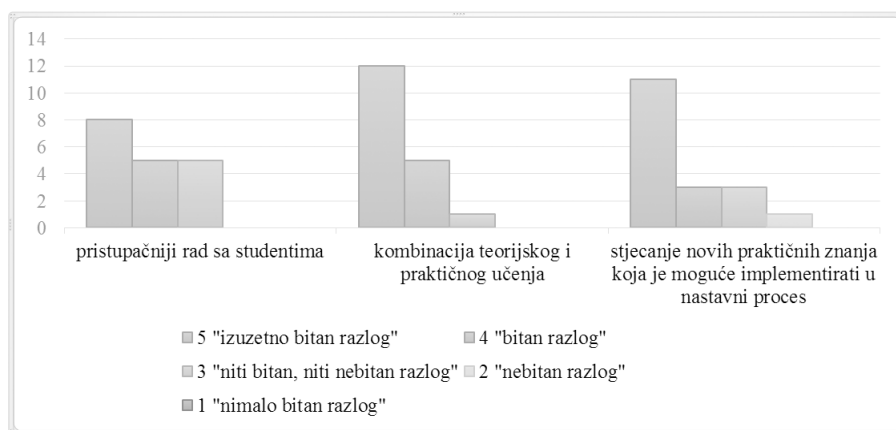

Izvor: obrada podataka prikupljenih anketnim istraživanjem autora rada, rujan 2020.

Osim pojedinačnoga odabira razloga mentorstva u Pravno-ekonomskoj klinici, mentori su svaki od prethodno navedenih razloga ocjenjivali ocjenom od 1 do 5, pri čemu je ocjena 1 predstavljala nimalo bitan razlog, 2 nebitan razlog, 3 ni bitan ni nebitan razlog, 4 bitan razlog te 5 izuzetno bitan razlog. Kad je u pitanju razlog pristupačnijega rada sa studentima, 44,4 % mentora ovaj razlog ocijenilo je ocjenom 5, njih 27,78 % ocjenom 4 te isto tako 27,78 % njih ocjenom 3. Nešto su drukčiji

postotci kod razloga kombinacije teorijskoga i praktičnoga učenja pa je tako 66,67 % mentora ovaj razlog ocijenilo ocjenom 5, njih 27,78 % ocjenom 4 te 5,56 % ocjenom 3. Što se pak tiče stjecanja novih praktičnih znanja koja je moguće implementirati u nastavni proces kao razlog mentorstva, 61,1 % mentora ovaj razlog ocjenjuje ocjenom 5, 16,67 % ocjenom 4, isti postotak njih ocjenjuje ocjenom 3 te 5,56 % njih ocjenom 2.

Grafikon br. 5: Ocjena razloga mentorstva u Pravno-ekonomskoj klinici Osijek

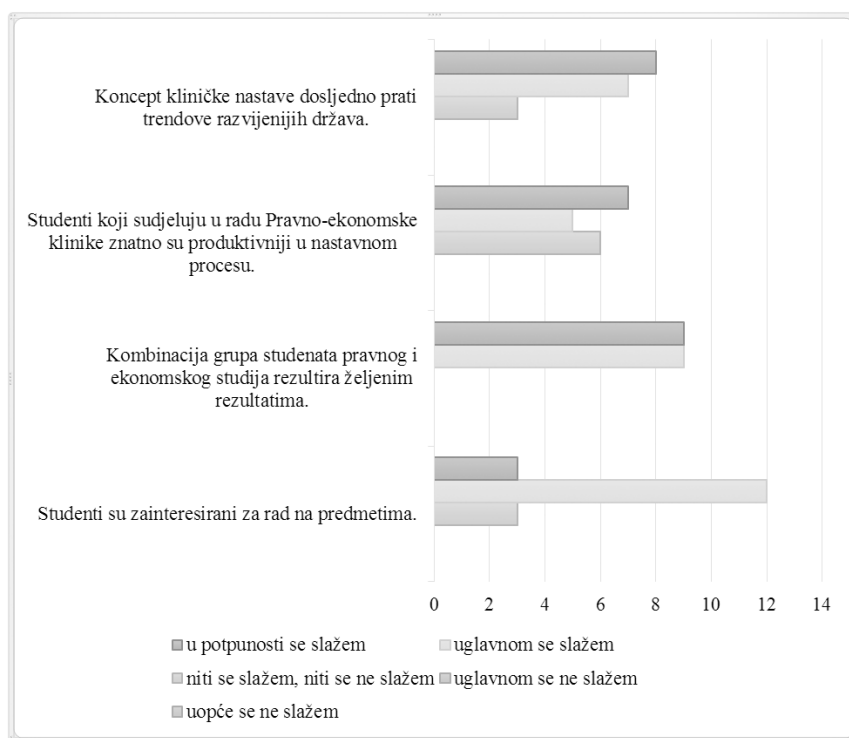

Izvor: obrada podataka prikupljenih anketnim istraživanjem autora rada, rujan 2020.

Stavovi mentora o pojedinim pitanjima vezanima uz mentorstvo u Pravno-ekonomskoj klinici znatno doprinose daljnjem razvoju kliničkoga obrazovanja i mogućnostima unaprjeđenja istoga. Tako su mentori odabirom odgovora *uopće se ne slažem, uglavnom se ne slažem, niti se slažem niti se ne slažem, uglavnom se slažem i u potpunosti se slažem* istaknuli svoje stavove o pojedinim pitanjima glede mentorstva. Čak 66,67 % mentora uglavnom se slaže kako su studenti zainteresirani za rad na predmetima, njih 16,67 % u potpunosti se slaže, dok se u istom postotku – 16,67 % niti slaže niti ne slaže s takvom tvrdnjom. S druge pak strane, kod tvrdnje da kombinacija grupa studenata pravnoga i ekonomskoga studija rezultira željenim rezultatima, mentori su podijeljeni pa se tako 50 % njih uglavnom s time slaže, dok se preostalih 50 % u potpunosti slaže s time. Mentori su iznijeli, odnosno ocijenili i stav o utjecaju kliničke nastave na obrazovni proces studenata pa se tako s tvrdnjom da su studenti koji sudjeluju u radu Pravno-ekonomske klinike znatno produktivniji u nastavnom procesu u potpunosti slaže 38,89 % mentora, njih 27,78 % uglavnom se slaže, dok se njih 33,3 % niti slaže niti ne slaže. Kako je koncept kliničkoga obrazovanja relativna novina u Republici Hrvatskoj, 44,4 % mentora u potpunosti se slaže da koncept kliničke nastave dosljedno prati trendove razvijenijih država, njih 38,89 % uglavnom se slaže s time, dok se njih 16,67 % s time niti slaže niti ne slaže. Analizom ovako dobivenih podataka razvidno je kako mentori izuzetno pozitivno promišljaju o stavovima vezanima uz mentorstvo pa nijedan od ponuđenih stavova nije promatran u

negativnom kontekstu tvrdnjama. Isto tako, tvrdnja da su studenti zainteresirani za rad na predmetima ostavlja prostor za napredak jer dvije trećine mentora tek se uglavnom slaže s tom tvrdnjom. Međutim, produktivnost studenata u nastavnom procesu, a koji sudjeluju u radu Pravno-ekonomske klinike, ukazuje na to da je studente potrebno dodatno poticati za rad, odnosno da je pojedine nastavne sadržaje potrebno značajnije obrađivati kako bi spoj teorijskih i praktičnih znanja urodio plodom i studente učinio produktivnijima. Važan je i stav mentora o dosljednom praćenju trendova kliničke nastave jer ono ukazuje i na razumijevanje potreba veće zastupljenosti praktične nastave studenata pravnoga i ekonomskoga studija, odnosno samo suvremeni pristupi u kliničkoj nastavi pomoći će studentima po izlasku na tržište rada.

Grafikon br. 6: Stavovi mentora o mentorstvu u Pravno-ekonomskoj klinici Osijek

Izvor: obrada podataka prikupljenih anketnim istraživanjem autora rada, rujan 2020.

Iskustvo mentorstva u Pravno-ekonomskoj klinici mentori su ocjenjivali ocjenama od 1 do 5, pri čemu je ocjena 1 predstavljala izuzetno negativno iskustvo, 2 negativno iskustvo, 3 ni pozitivno ni negativno iskustvo, 4 pozitivno iskustvo te 5 izuzetno pozitivno i korisno iskustvo. Tako je 50 % mentora Pravno-ekonomske klinike ocijenilo svoje iskustvo mentorstva ocjenom 4 kao pozitivno iskustvo, dok je preostalih 50 % ocijenilo ocjenom 5 kao izuzetno pozitivno i korisno iskustvo.

Pitanje dodatnoga vrednovanja rada studenata u Pravno-ekonomskoj klinici bilo je postavljeno i studentima i mentorima. Dok su studenti najvećim dijelom bili protiv dodatnoga vrednovanja, kod mentora su odgovori potpuno drukčiji pa je tako tek njih 17 % protiv toga, dok je 83 % mentora za dodatno vrednovanje studenata. Ovakav rezultat odgovora zasigurno je posljedica toga što mentori često prepoznaju studente koji doista rade, aktivni su i doprinose radu i razvoju Pravno-ekonomske klinike. Referirajući se na ovakav rezultat, kao načine na koje bi studente trebalo dodatno vrednovati, mentori navode dodatne ECTS bodove, izuzimanje od pisanja seminarskoga rada za studente koji su sudjelovali u radu barem dvaju predmeta, dodatno bodovanje na ispitima, posebne nagrade, preporuke ili *diploma supplement*, dok dio njih smatra da su profesori ti koji bi trebali odrediti načine dodatnoga vrednovanja.

Što se pak tiče unaprijeđenja djelovanja i rada Pravno-ekonomske klinike, mentori i po tom pitanju imaju brojne prijedloge. Tako neki od mentora predlažu da se pristup u Pravno-ekonomsku kliniku omogući samo najboljim i odabranim studentima, da se smanji broj predmeta tijekom godine, ali da se tako studentima omogući ozbiljniji rad na predmetima da u punom smislu povežu teoriju i praksu. Upravo bi to bilo rješenje za povećanje aktivnosti studenata jer ustaljenim konceptima studenti postaju pasivni i rad u Pravno-ekonomskoj klinici više doživljavaju kao obvezu, a ne aktivnost koja im može pomoći u daljnjem profesionalnom razvoju. Nadalje, mentori su mišljenja i kako se djelovanje i rad mogu unaprijediti i projektom koji bi omogućio neovisno financiranje daljnjega razvoja što bi posljedično utjecalo i na uključivanje vanjskih sudionika (lokalna vlast i drugo) čime bi se Pravno-ekonomska klinika značajnije približila svojim radom pravnim i fizičkim osobama. Općenito, potrebna je značajnija suradnja s drugim institucijama, osobito praktičarima iz Porezne uprave, tijelima javne vlasti koja se bave pitanjima poduzetništva te trgovačkim društvima čime bi se studenti na jedan drukčiji način upoznali s praktičnim problemima. Isto tako, djelovanje Pravno-ekonomske klinike poboljšalo bi se i u slučaju kad bi ona bila sastavni dio studijskoga programa i na Pravnom i na Ekonomskom fakultetu pa bi tako i motivacija studenata bila veća. Neizostavni prijedlozi za daljnji rad Pravno-ekonomske klinike svakako su i oni marketinškoga tipa.

3.3. *Klijenti Pravno-ekonomske klinike Osijek*

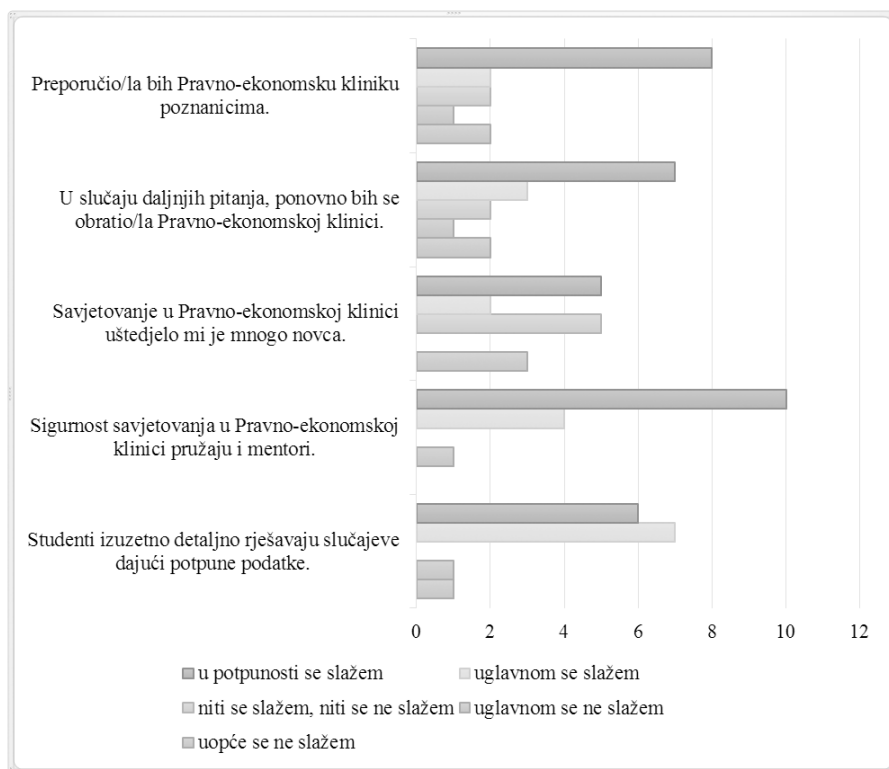
Tijekom rujna 2020. godine Pravno-ekonomska klinika Osijek provela je istraživanje među svojim dosadašnjim klijentima o iskustvu savjetovanja. Istraživanju je pristupilo ukupno 15 klijenata, a uz osnovne statističke pokazatelje, spol i godinu rođenja, klijenti su davali i odgovore na pitanja o pouzdanosti savjetovanja, zadovoljstvu provedenoga savjetovanja kao i načinima na koje su saznali za Pravno-ekonomsku kliniku. Od ukupnoga broja klijenata koji su ispunili anketu, 66,7 % bile su klijentice, dok su 33,3 % bili klijenti. Promatrajući klijente prema godini rođenja, raspon je bio od 1950. do 1997. godine pri čemu je 46,67 % njih rođeno 1990. nadalje. Pouzdanost savjetovanja u Pravno-ekonomskoj klinici klijenti su ocjenjivali ocjenom od 1 do 5, pri čemu je ocjena 1 predstavljala izuzetnu nepouzdanost, 2 nepouzdanost, 3 ni pouzdanost ni nepouzdanost, 4 pouzdanost te 5 izuzetnu pouzdanost i sigurnost.

Tako je 13,3 % klijenata pouzdanost savjetovanja ocijenilo ocjenom 2, njih 60 % ocjenom 4 te 26,7 % ocjenom 5.

Međutim, kad je u pitanju ocjena usluge savjetovanja, klijenti su isto tako ocjenjivali ocjenama od 1 do 5 uslugu savjetovanja, pri čemu je ocjena 1 predstavljala izuzetno loše iskustvo, 2 loše iskustvo, 3 ni loše ni dobro iskustvo, 4 dobro iskustvo te 5 izuzetno dobro iskustvo. Ocjenom 2, kao loše iskustvo, savjetovanje je ocijenilo 13,3 % klijenata, ocjenom 4 njih 40 %, dok je ocjenom 5, kao izuzetno dobro iskustvo, ocijenilo njih 46,7 %. Kad je u pitanju izvor saznanja za Pravno-ekonomsku kliniku, čak 60 % klijenata saznalo je preporukom, 6,7 % putem televizije, isti postotak putem društvenih mreža, dok je njih 26,6 % saznalo na ostale načine (pretraživanjem interneta ili prethodnim studiranjem na Pravnom ili Ekonomskom fakultetu).

Klijenti su ti koji značajno oblikuju daljnji razvoj Pravno-ekonomske klinike zbog čega su bitna i njihova stajališta o pojedinim pitanjima vezanima uz iskustvo savjetovanja. Tako su klijenti ocjenjivali stupanj slaganja, odnosno neslaganja s pojedinim tvrdnjama odabirom odgovora *uopće se ne slažem, uglavnom se ne slažem, niti se slažem niti se ne slažem, uglavnom se slažem i u potpunosti se slažem*. S tvrdnjom da studenti izuzetno detaljno rješavaju predmete dajući tako potpune podatke u potpunosti se slaže 40 % klijenata, uglavnom se slaže njih 46,67 %, uglavnom se ne slaže 6,67 %, a isti postotak ispitanih klijenata uopće se ne slaže s takvom tvrdnjom. Nadalje, 66,67 % klijenata u potpunosti se slaže s tvrdnjom da sigurnost savjetovanja u Pravno-ekonomskoj klinici pružaju i mentori, njih 26,67 % uglavnom se slaže, dok se njih 6,67 % uglavnom ne slaže s time. 33,3 % klijenata u potpunosti se slaže kako im je savjetovanje u Pravno-ekonomskoj klinici uštedjelo mnogo novca, njih 13,33 % uglavnom se slaže s time, 33,3 % niti se slaže niti se ne slaže, dok se 20 % njih uopće ne slaže s time. U slučaju daljnjih pitanja, 46,67 % klijenata u potpunosti se slaže da bi se ponovno obratili za savjetovanje Pravno-ekonomskoj klinici, njih 20 % uglavnom se slaže, 13,33 % niti se slaže niti se ne slaže, 6,67 % uglavnom se ne slaže, dok se 13,33 % uopće ne slaže s takvom tvrdnjom. Međutim, 53,33 % klijenata u potpunosti se slaže kako bi preporučili Pravno-ekonomsku kliniku poznanicima, njih 13,33 % uglavnom se slaže, isti postotak klijenata niti se slaže niti se ne slaže, 6,67 % uglavnom se ne slaže, dok se njih 13,33 % uopće ne slaže.

Grafikon br. 7: Stavovi klijenata o savjetovanju u Pravno-ekonomskoj klinici Osijek

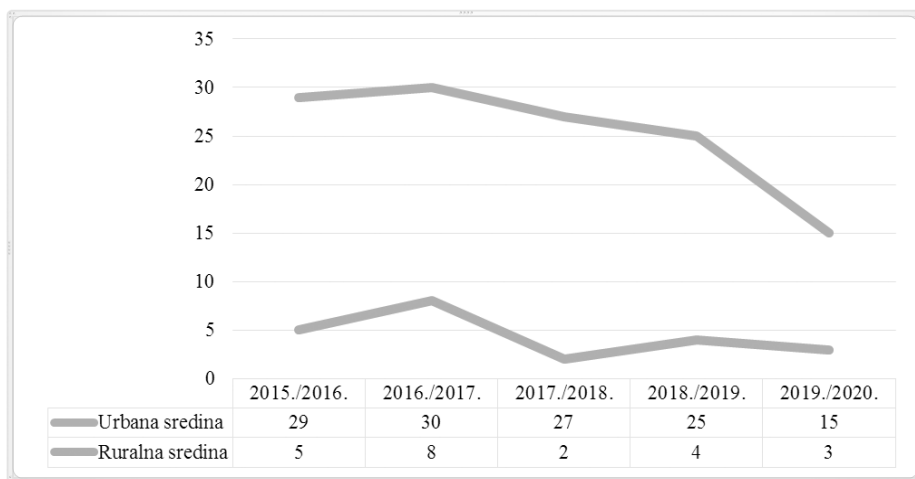
Izvor: obrada podataka prikupljenih anketnim istraživanjem autora rada, rujan 2020.

Na pitanje kako bi Pravno-ekonomska klinika mogla unaprijediti svoj rad i daljnje djelovanje, klijenti navode brojne načine. Tako navode detaljnije istraživanje (što iziskuje i dulje vrijeme za odgovor), bolji marketing, digitalizaciju komunikacije i opciju mrežne stranice s brзом *Question & Answer* sekcijom, izrada letaka i drugo. Općenito, klijenti su izuzetno zadovoljni danim odgovorima s obzirom na *pro bono* djelovanje studenata, no pojedini klijenti predlažu studiozniji rad na predmetima tako da sami studenti *razmišljaju* u ime klijenta i daju i niz drugih vezanih odgovora. Međutim, ono što je izuzetno bitno jest činjenica da su i sami klijenti stekli izuzetno visok stupanj povjerenja u Pravno-ekonomsku kliniku, svjesni su kako studenti pravnoga i ekonomskoga studija nemaju previše mogućnosti za stjecanje praktičnih znanja pa samim time podupiru ovakav način rada vjerujući da će studenti izlaskom na tržište rada biti spremni na niz poslovnih i profesionalnih izazova.

Od akademske godine 2015./2016. do 2019./2020. Pravno-ekonomska klinika imala je 148 klijenata, a izdano je preko 200 mišljenja. Od ukupne brojke dosadašnjih klijenata, njih 85,14 % dolazilo je iz urbanih sredina, dok je 14,86 % dolazilo iz ruralnih sredina. Najveći broj klijenata (38) bio je akademske godine 2016./2017.,

dok je najmanji broj (15) bio akademske godine 2019./2020. što je posljedica krize uzrokovane koronavirusom.

Grafikon br. 8: Kretanje klijenata Pravno-ekonomske klinike Osijek prema mjestu stanovanja od akademske godine 2015./2016. do 2019./2020.

Izvor: interna baza podataka Pravno-ekonomske klinike Osijek

Neki od upita s kojima se klijenti obraćaju Pravno-ekonomskoj klinici vezani su uz likvidaciju trgovačkoga društva, poticaje za zapošljavanje/samozapošljavanje, raskid ugovora, neoporezive primitke radnika i drugo. Međutim, čak 24,32 % klijenata obratilo se Pravno-ekonomskoj klinici u vezi s pokretanjem poslovanja što uključuje odabir pravnoga oblika, izradu poslovnoga plana te brojne druge usluge vezane uz to.

4. ZAKLJUČAK

Djelovanje pravnih klinika na pravnim fakultetima u Republici Hrvatskoj ima ključnu ulogu za razvoj pravničkoga obrazovanja. Naime, osim što pružaju mogućnost primjene stečenoga teorijskog znanja na konkretnim primjerima te stjecanja praktičnoga iskustva uz poznavanje odgovarajućega pozitivno-pravnog uređenja pravnih instituta, pravne klinike omogućuju studentima napredovanje i u brojnim drugim segmentima. Pri tome se posebno naglašava područje govorništa, upotreba stručne terminologije, pravnoga (stručnoga) pisanja i poboljšanje komunikacije s klijentima, koja je neizostavna u radnom profilu pravnika. Sudjelovanje u radu pravnih klinika uvelike pridonosi studentima i pruža im brojne prednosti u odnosu na druge oblike nastavnoga procesa, no bez kojega praktični dio ne bi mogao biti primjenjiv. Značaj i uloga pravnih klinika vidljiva je u sljedećem: unaprjeđenje kvalitete nastavnoga procesa, razvoj stručnih znanja i vještina, rad na praktičnim primjerima, razmatranje pravnih problema, proučavanje pravnih izvora, priprema

i aktivno sudjelovanje, timski rad, veća dostupnost pravne pomoći i učinkovitija pravna zaštita te jasniji uvid društvenoga okruženja u kojem se pravo primjenjuje te jačanje svjesnosti o ulozi pravnika u praksi. Kako je još uvijek prisutno mišljenje o nedostatku (nepostojanju) praktičnih znanja te nedovoljnoj zastupljenosti stručne prakse, kliničke nastave i izravnoga kontakta s poslodavcima, ukazuje se na daljnju potrebu unaprjeđenja postojećih modela funkcioniranja pravnih klinika (osim rada s klijentima, rješavanje konkretnih predmeta). Nadalje, potrebno je razvijati mogućnosti praktičnoga rada u tijelima u kojima poslove obavljaju magistri prava i ekonomije. U odnosu na dodatno vrednovanje rada studenata uključenih u Pravno-ekonomsku kliniku ističu se izneseni stavovi u trećem dijelu rada u analizi rezultata provedenoga istraživanja. Isto tako, važno je naglasiti koji su prijedlozi ispitanika u odnosu na potrebna poboljšanja rada Pravno-ekonomske klinike, jače vidljivosti i boljšega oglašavanja u medijskom prostoru / na društvenim mrežama, suradnje s drugim klinikama, prijave na projekte i financiranje daljnjega razvoja itd. Osobito je pohvalno što se studentima Sveučilišnoga preddiplomskog i diplomskog studija Socijalni rad Pravnoga fakulteta Osijek omogućava izravan uvid u praksu te rad s korisnicima tijekom svih godina studija što predstavlja značajan napredak u ostvarivanju metoda rada u stvarnom okruženju.

Prikazom organizacijske strukture pravnih klinika na hrvatskim pravnim fakultetima razvidno je kako imaju relativno složene ustrojbene jedinice i tijela ovisno o funkcionalnosti i potrebama. Valja istaknuti kako su pojedine pravne klinike registrirane pri Ministarstvu pravosuđa i uprave (PK Zagreb, PK Split i PK Osijek *PRO BONO*), dok određene djeluju u okviru studijskih programa. Stoga se, unutar četiriju pravnih fakulteta u Republici Hrvatskoj, uočava različit pristup određenim elementima poput: postupak upisa pravne klinike visokoga učilišta u Registar prema Zakonu o besplatnoj pravnoj pomoći i Pravilniku o načinu vođenja registra pružatelja primarne pravne pomoći, osnivanje, djelovanje, podnošenje izvješća o radu, prijava projekata i financiranje, nadzor i drugi. U tome smjeru trebalo bi ujednačiti praksu u odnosu na navedene elemente. Također, ključno je naglasiti kako se u rad u pravnim klinikama uključuju studenti viših godina, odnosno od treće godine studija nadalje, sukladno uvjetima natječaja za prijem.

Kako je cilj rada ukazati na iskustva studenata Pravnoga fakulteta u Osijeku, odnosno kliničara Pravno-ekonomske klinike Osijek, najprikladniji način kojim je bilo moguće saznati promišljanja i stavove studenata, mentora i klijenata o radu Klinike uopće jest anketno istraživanje. Na temelju provedenoga istraživanja može se zaključiti kako se studenti priključuju radu Klinike zbog nedostatka praktične nastave, a isti razlog navode i mentori (mogućnost komplementarnosti teorijskoga i praktičnoga dijela obrazovnoga procesa). Kako su studenti Pravno-ekonomske klinike studenti treće, četvrte i pete godine, tako se i njihovi razlozi priključenja radu Klinike razlikuju. Studenti treće godine kao razlog navode stjecanje praktičnih znanja, studenti četvrte godine navode kombinaciju (stečenoga) teorijskoga znanja i stjecanja praktičnih znanja, dok studenti pete godine naglasak stavljaju na stjecanje praktičnih znanja te stjecanje poznanstava u radu s klijentima i mentorima, koja im kasnije mogu koristiti. Prethodno navedeni pokazatelji ukazuju na to kako je

studente potrebno potaknuti na uključivanje u pravne klinike već s početkom njihova pravničkoga obrazovanja jer, uslijed nedostatka vanjskih organizacija u kojima bi mogli stjecati praktična znanja, kao jedina opcija ostaju im pravne klinike koje bi se takvim djelovanjem doista istaknule kao stepenica ulaska u pravnu profesiju. Uz studente, ključni akteri za funkcioniranje pravnih klinika jesu i mentori koji svojim znanjima usmjeravaju studente u rješavanju predmeta i donošenju konačnih rješenja/prijedloga klijentima. Iako u radu pravnih klinika kao mentori sudjeluju i praktičari, akademski mentori su ti koji trebaju ukazivati na komplementarnost u donošenju odluka i pružanju besplatnoga savjetovanja klijentima.

Međutim, da bi pravne klinike postale prepoznatljive u svojem radu i djelovanju, potrebna je i podrška čitave zajednice što bi utjecalo i na jačanje povjerenja u rad pravnih klinika. U globaliziranom svijetu koji zahtijeva djelovanje po principima *multitaskinga* i pravne klinike moraju se prilagođavati i proširivati svoja područja djelovanja što se najbolje oslikava na primjeru Pravno-ekonomske klinike koja, kombinirajući područje prava i ekonomije, nastoji uvoditi suvremene aspekte u obrazovanje pravnika i ekonomista dajući im tako priliku za stjecanje dodatnih znanja. Globalizacija i jačanje društvenih ideja pokazatelji su kako će pravne klinike u budućnosti biti neizostavan segment društva te jamac jednakih mogućnosti primarne pravne pomoći za sve.

Ana Đanić Čeko, Ph. D., Assistant Professor

Iskra Jukić, student

Matko Guštin, student

University of Osijek, Faculty of Law

ROLE AND SIGNIFICANCE OF CLINICAL LEGAL EDUCATION ON FACULTIES OF LAW IN THE REPUBLIC OF CROATIA WITH SPECIAL OVERVIEW OF THE LEGAL-ECONOMIC CLINIC OF THE FACULTY OF LAW IN OSIJEK

Summary

The role of legal clinics is crucial for creating a system of modern legal education. They represent the platform for the application of theoretical as well as the opportunity for gaining practical knowledge referring to law. Legal clinics are undoubtedly the first step towards modernisation of the higher education sector since they provide the possibility for expansion of knowledge along with integration of students whose development in legal practice is achievable only through practical approach in the educational process. Formally speaking, the Republic of Croatia has regulated free legal aid using the legislative framework, which among other things, includes legal clinics as generators for strengthening legal education and civil society. Therefore, the authors will initially, through normative analysis, highlight the relevant provisions of the current Free Legal Aid Act. This legislative framework sets the fundamental determinants for the performance of legal clinics in providing primary legal aid. The significance of organising clinical exercises as a form of practical education is crucial for law students in the Republic of Croatia since it enables them to gain experience in legal knowledge they lack. The organisational system of legal clinics in the Republic of Croatia is, therefore, shortly presented. Clinical performance demands an interdisciplinary approach due to the fact that law nowadays is impossible to observe in only one direction, without introducing other closely related sciences in its application. That type of collaboration is, hence, presented and analysed in the example of the Legal-economic clinic of the Law Faculty in Osijek which connects two mutually overlapping areas – law and economics. Furthermore, the largest proportion of the paper is dedicated to the analysis of the research conducted by using the questionnaire method according to the set parameters. Conclusively, the significance of clinical education in the legal educational process is emphasized as well as certain differences in the organisational structure of legal clinics followed by final considerations regarding the obtained research results.

Keywords: legal-economic clinic, Faculty of Law in Osijek, Faculty of Economics in Osijek, the Free Legal Aid Act, clinical legal education

LITERATURA

Znanstveni i stručni radovi:

1. Bilić, Barbara, Čupić Tena i Havaš, Janko. „Hrvatska pravniklinička iskustva u svjetlu dobrih europskih praksi“. *Pravnik* 53, br. 1 (2019): 101-123.
2. Čizmić, Jozo. „O pružanju besplatne pravne pomoći“. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 31, br. 1 (2010): 389-422.
3. Jelinić, Zvonimir. „Integrirano kliničko obrazovanje studenata prava i ekonomije prikaz projekta Pravno-ekonomske klinike Pravnog i Ekonomskog fakulteta u Osijeku“. *Pravni vjesnik: časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku* 30, br. 3-4 (2014): 285-292.

Pravni propisi:

1. Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 55/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14.
2. Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, Narodne novine, br. 62/08, 44/11, 81/11.
3. Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, Narodne novine, br. 143/13, 98/19.
4. Pravilniku o načinu vođenja registra pružatelja primarne pravne pomoći, Narodne novine, br. 64/14, 80/20.
5. Pravilnik Pravno-ekonomske klinike Osijek. Pristup 25. listopada 2020. PRAVILNIK-PRAVNO-EKONOMSKE-KLINIKE.pdf (unios.hr)
6. Pravilnik o organizaciji rada Pravne klinike Pravnog fakulteta u Osijeku „OSIJEK PRO BONO“. Pristup 27. listopada 2020. Microsoft Word - Pravilnik o radu Pravne klinike Pravnog fakulteta u Osijeku OSIJEK PRO BONO_October2019 (unios.hr)
7. Statut Pravnog fakulteta Osijek, svibanj 2019. Pristup 20. studenoga 2020. Pravni fakultet Osijek, visokoobrazovna ustanova, Stjepana Radića 13, 31000 Osijek, Hrvatska (unios.hr)

Internetski izvori:

1. *Ministarstvo pravosuđa i uprave*. Pristupljeno 23. studenoga 2020. <https://pravosudje.gov.hr/istaknute-teme/besplatna-pravna-pomoc/ovlastene-udruge-i-pravne-klinike-za-pruzanje-primarne-pravne-pomoci/6190>
2. *Ministarstvo pravosuđa i uprave*. Pristupljeno 29. listopada 2020. *Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske – Besplatna pravna pomoć (gov.hr)*
3. *Ministarstvo pravosuđa i uprave*, pristupljeno 29. listopada 2020., *Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske – Ovlaštene udruge i pravne klinike za pružanje primarne pravne pomoći (gov.hr)*
4. *Izvešće o ostvarivanju prava na besplatnu pravnu pomoć i utrošku sredstava za 2019. godinu*, Vlada Republike Hrvatske, Zagreb, rujan 2020., str. 1.-49. Pristupljeno 28. listopada 2020. *IZVJEŠĆE O OSTVARIVANJU PRAVA NA BESPLATNU PRAVNU POMOĆ I UTROŠKU SREDSTAVA U 2019. GODINI.pdf (gov.hr)*
5. *KLINIKA NEWS, Bilten Pravne klinike Pravnog fakulteta u Osijeku OSIJEK PRO BONO*, Osijek, 2018., broj 1. Pristupljeno 20. listopada 2020. *Bilten Pravne klinike OSIJEK PRO BONO – PRAVNA KLINIKA PRAVNOG FAKULTETA U OSIJEKU OSIJEK PRO BONO (unios.hr)*
6. *Pravni fakultet Osijek, visokoobrazovna ustanova, Stjepana Radića 13, 31000 Osijek, Hrvatska (unios.hr); Vijesti | Pravno ekonomska klinika (unios.hr); Pravno-ekonomska klinika (efos.hr)*, pristupljeno 27. listopada 2020.
7. *PRAVNA KLINIKA PRAVNOG FAKULTETA U OSIJEKU OSIJEK PRO BONO – UNIVERSITY LAW CLINIC OSIJEK PRO BONO (unios.hr)*, pristupljeno 27. listopada 2020.
8. *Praxis Iuris*, pristupljeno 30. studenoga 2020.
9. *European Network for Clinical Legal Education*. Pristupljeno 12. studenoga 2020. *Definition of a Legal Clinic (encl.org)*.

Doc. dr. sc. Katarina Marošević, dipl. oec.*
Mihaela Blažević**

ULOGA TEHNOLOGIJE I KVALITETA OBRAZOVANJA TIJEKOM PANDEMIJE VIRUSA COVID-19: PRAVNI FAKULTET OSIJEK

UDK: 004.738.5:37
37:616.92
Primljeno: 4. 10. 2020.
Prihvaćeno: 5. 3. 2021.
Pregledni znanstveni rad

Sažetak

Koncept obrazovanja dinamična je kategorija, a suvremeni aspekt sve je više i češće okrenut ka korištenju alata koje pruža tehnologija. Njezina adekvatna implementacija pruža brojne mogućnosti i pozitivne pomake, kako u svakodnevnom životu, također i u obrazovnom procesu. Nužno je iznimnu pozornost posvetiti i kvaliteti cjelokupnoga procesa obrazovanja. Ipak, bez obzira na gubitak fizičke prisutnosti, kvaliteta obrazovnoga procesa nužno ne mora izostati. Korištenje udaljenoga učenja izvrsna je mogućnost u situacijama kad su svi drugi modeli procesa obrazovanja onemogućeni kao, primjerice, tijekom ratova, elementarnih nepogoda, ali i trenutne situacije koja se dogodila/ događa s pandemijom.

Cilj je ovoga rada analizirati kvalitetu obrazovanja na Pravnom fakultetu Osijek provedenu modelima sustava za udaljeno učenje, a koja se na takav način održavala zbog nemogućnosti klasičnoga održavanja nastave tijekom pandemije virusa COVID-19. Navedena analiza pružit će odgovore na kvalitetu procesa studiranja iskustvima studenata Pravnoga fakulteta Osijek, a koje je provedeno tijekom svibnja 2020. godine.

Ključne riječi: udaljeno učenje i obrazovanje, kvaliteta obrazovanja, tehnologija, Pravni fakultet Osijek.

1. UVOD

Uzimajući u obzir promijenjene uvjete rada, poslovanja i obrazovanja uslijed nemogućnosti uobičajenih aktivnosti, a u ovom slučaju zbog pandemije, nužno je propitati mogućnosti koje nam tehnologija i njezina implementacija pruža u

* Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet Osijek, kmarosev@pravos.hr

** Studentica, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet Osijek, miha.blazevic@gmail.com

određenim procesima. Osim povećanoga korištenja tehnologije, povećan je i interes za istraživanjem utjecaja u različitom okruženju, a time, naravno i u slučaju implementacije i korištenja tehnologije i u obrazovne svrhe. Brojni su autori koji su istraživali/istražuju odnos tehnologije i visokoga obrazovanja (Georgina i Olson, 2008¹; Bates i Sangra, 2011²; Englund, 2017³; Davies, Mullan i Feldman, 2017⁴). Obrazovanje je iznimno dinamično, a suvremeni aspekt sve je više i češće okrenut ka korištenju alata koje pruža tehnologija, posebice, u visokom obrazovanju. Nužan su preduvjet određena stečena znanja korištenja tehnologije. No, brojne prednosti i nedostaci ne bi trebali/smjeli utjecati na kvalitetu obrazovnoga procesa. Stoga je potrebno propitivati načine provedbe i očuvanja kvalitete cjelokupnoga procesa obrazovanja, neovisno o izostanku fizičke prisutnosti. Kako se to ističe u Izvješću *Higher Education Policy Institut* autora Davies, Mullan i Feldman (2017:10), za većinu institucionalnih čelnika više nije upitno treba li se ili ne treba ulagati u učenje s tehnologijom, već umjesto toga, kako i gdje ulagati kako bi se ostvarili najbolji rezultati budući da je došlo vrijeme za korištenje mogućnosti koje studentima i sveučilištima može pružiti tehnološki potpomognuto učenje.

Cilj je ovoga rada analizirati kvalitetu obrazovanja na Pravnom fakultetu Osijek provedenoga modelima sustava za udaljeno učenje uslijed nemogućnosti klasičnoga održavanja nastave tijekom pandemije virusa COVID-19. Analiza je utemeljena na provedenom anketnom ispitivanju studenata Pravnoga fakulteta Osijek tijekom svibnja 2020. godine. Navedena analiza pružit će uvid u kvalitetu procesa studiranja kroz iskustva studenata Pravnoga fakulteta Osijek.

Strukturno je rad podijeljen u četiri poglavlja. Nakon uvodnih napomena, rad je posvećen predstavljanju tehnologije u obrazovanju kao i sustavima e-učenja. Ukratko će se iznijeti povijesni razvoj tehnologije koji je obilježen naglim promjenama koje prate razvoj čovječanstva kao i njegovih potreba. Sukladno tomu, mijenjao se i način korištenja tehnologije naglašavajući kako će tehnologija u obrazovanju biti središnje interesno područje. Stoga se pojašnjavaju razlike u pojmovima e-učenje i obrazovanje na daljinu s obzirom na to kako uvelike utječu na kvalitetu obrazovanja. Treće poglavlje analizira mogućnosti korištenja tehnologije i međusobnoga odnosa s održavanjem kvalitete obrazovanja analizirajući ostvarenu kvalitetu obrazovanja na Pravnom fakultetu Osijek. U četvrtom poglavlju daju se zaključna razmišljanja i napomene oko važnosti korištenja tehnologije.

- 1 David A. Georgina i Myrna R. Olson, „Integration of technology in higher education: A review of faculty self-perceptions“, *The Internet and Higher Education* 11, br. 1 (2008): 1-8. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S109675160700070X>.
- 2 Tony Bates i Albert Sangra, *Managing Technology in Higher Education, Strategies for Transforming Teaching and Learning*, (San Francisco: Jossey-Bass A Wiley Imprint, 2011): 52-130.
- 3 Claire Englund, Anders D. Olofsson i Linda Price, „Teaching with technology in higher education: understanding conceptual change and development in practice“, *Higher Education Research & Development* 36, br. 1 (2017): 73-87.
- 4 Sarah Davies, Joel Mullan i Paul Feldman, „Rebooting learning for the digital age: What next for technology enhanced higher education?“, Higher Education Policy Institut Report 93. https://www.hepi.ac.uk/wp-content/uploads/2017/02/Hepi_Rebooting-learning-for-the-digital-age-Report-93-02_02_17Web.pdf.

2. TEHNOLOGIJA U OBRAZOVANJU I SUSTAVI E-UČENJA

2.1. Povijesni razvoj tehnologije u obrazovanju i sustavi e-učenja

Prisutnost tehnologije neupitna je u suvremenom svakodnevnom životu pojedinca, ali i čitavoga društva. S obzirom na dinamičnost društva i njegovih potreba, sustavno se mijenja i stupanj zastupljenosti tehnologije kao i mogućnosti koje su njome dane. U skladu s navedenim, potrebno je istaknuti povećan interes istraživača i znanstvenika pri korištenju tehnologije u obrazovanju (Dovedan, Seljan i Vučković, 2003; Hutinski, Aurer, 2009; Matasić, Dumić, 2012).

Informacijska i komunikacijska tehnologija (engl. *Information and Communications Technology, ICT*) podrazumijeva sve oblike suvremene elektroničke komunikacije. Dakle, ICT podrazumijeva sva tehnička sredstva koja se upotrebljavaju u svrhu rukovanja informacijama. Začetkom ICT-a smatra se izum tiskarskoga stroja, oko 1000. godine, ali pravi početci bilježe se u 20. stoljeću otkrićem telegrafa, telefona, radija, televizije i filma, dok je procvat zabilježen nakon Drugoga svjetskog rata pojavom prvih računala, početkom 1950. godine. Uz to se razvija i nova grana, mikroelektronika, a uz nju i telekomunikacije. S vremenom se za novonastala područja kao što su mikroelektronika, računalna tehnologija i telekomunikacija počeo upotrebljavati naziv informacijska tehnologija (IT), odnosno danas najčešće – informacijska i komunikacijska tehnologija (ICT).⁵ U skladu s tim razvijaju se različiti oblici obrazovanja kao i platforme za učenje kojima je cilj olakšati učenje te će o istima biti govora u nastavku ovoga rada.

Što se tiče Republike Hrvatske, važnim korakom smatra se osnivanje Sveučilišnoga računskog centra (SRCE) 1971. godine koji predstavlja instituciju za razvoj i unaprjeđenje znanosti te je i danas od velike važnosti za područje obrazovanja.⁶ Nadalje, 1991. godine sa svojim radom započinje i CARNET (engl. *Croatian Academic And Research NETwork* – Hrvatska akademska istraživačka mreža) koji u to vrijeme djeluje kao jedini pružatelj internetskih usluga. Njegova je primarna uloga primjena informacijsko-komunikacijske tehnologije u obrazovanju.⁷ Na spomenutim platformama danas počivaju brojni sustavi za e-učenje. Nastavno na navedeno, potrebno se osvrnuti na pojmove obrazovanje na daljinu i e-učenje. Valja istaknuti da ta dva pojma nisu sinonimi. Stoga će se u nastavku iznijeti njihovo razgraničenje i povijesni razvitak.

Pojam *obrazovanje na daljinu* podrazumijeva da se profesor i učenik fizički ne nalaze u istom prostoru i da se njihova komunikacija odvija putem tehnologije kao posrednika.⁸ Pod pojmom *e-učenje* podrazumijeva se izvođenje obrazovnog

5 Ivana Smiljić, Ivan Livaja i Jerko Acalin, „ICT u obrazovanju“, *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku I*, br. 3-4 (2017): 157-170.

6 SRCE, pristupljeno 9. srpnja 2020., <https://www.srce.unizg.hr/povijest-srca/kronologija-dogadanja>.

7 CARNET, pristupljeno 9. srpnja 2020., <https://www.carnet.hr/o-carnet-u/>.

8 Marija Bušelić, „Distance Learning – concepts and contributions“, *Oeconomica Jadertina 2*, br. 1. (2012): 23-24.

procesa uz pomoć informacijsko-komunikacijske tehnologije te ono predstavlja proces između učenika i profesora koji je potpomognut upotrebom informacijsko-komunikacijske tehnologije.⁹ Navedene se definicije u jednom dijelu preklapaju, ali je ključna razlika u fizičkoj odsutnosti kod obrazovanja na daljinu.¹⁰ Vrlo sličnu definiciju e-učenja moguće je vidjeti i u izvoru SRCE, no uz važan aneks – s ciljem unaprjeđenja kvalitete procesa i kvalitete ishoda obrazovanja. Isti izvor navodi kako u ovisnosti o intenzitetu i načinu korištenja ICT-a razlikujemo nekoliko oblika e-učenja: i) klasična nastava, tj. nastava u učionici (engl. *face-to-face*); ii) nastava uz pomoć ICT-a, tj. tehnologija kao poboljšanje klasične nastave (engl. *ICT supported teaching and learning*); iii) hibridna ili mješovita nastava, tj. kombinacija nastave koja se izvodi u učionici i nastave koja se izvodi uz pomoć tehnologije (engl. *hybrid, mixed ili blended learning*); iv) *online* nastava, tj. nastava uz pomoć ICT-a, koja je u potpunosti organizirana na daljinu (engl. *fully online*).¹¹

Kad se govori o obrazovanju na daljinu i povijesnom razvoju, ono se razvija još od 1700. godine pojavom prvih dopisnih škola. Također, osnivanjem stenografskih tečajeva u 19. stoljeću u Njemačkoj, SAD-u, Velikoj Britaniji i Francuskoj, koji su se provodili putem poštanske službe. Potom u 20. stoljeću pojavom radija i televizije dolazi uistinu do pojave obrazovanja na daljinu, a pojavom današnjih informacijskih i komunikacijskih tehnologija može se govoriti o procvatu obrazovanja na daljinu. Sukladno tomu sve više sveučilišta u svijetu provodi *online* kolegije i tečajeve kao i cijele *online* preddiplomske i poslijediplomske studije te specijalističke *online* tečajeve. Na taj se način pohađaju različiti kolegiji putem korištenja internetske veze bez fizičke prisutnosti u učionici.¹² Što se tiče e-učenja, ono se razvija iz prethodno spomenutoga obrazovanja na daljinu kao posljedica ubrzanoga tehnološkog razvoja. Pojam e-učenje prvi se put spominje 1999. godine na CBT (engl. *Computer Based Training*) seminaru i od tada se naziva i *online* ili virtualno učenje. Započinje 1960-ih godina kad je velik broj američkih sveučilišta počeo koristiti prvi CBT program pod imenom PLATO (engl. *Programmed Logic for Automated Teaching Operations*). Navedeni program zaslužan je za upotrebu *e-maila*, *chata*, foruma i dr. Ovaj program stekao je iznimnu popularnost te se 70-ih godina pojavljuje i u komercijalnoj verziji. Uz to se 90-ih godina osnivaju prve *online* škole, a ulaskom u 21. stoljeće e-učenje ima oblik kakvoga poznajemo danas.¹³ Valja istaknuti da je e-učenje jedan od najbrže

9 Đorđe Nadriljanski, Mila Nadriljanski i Veronika Domitrović, „E-obrazovanje – pitanja i dileme uticaja i rezultata“, *Pedagogija* 71, br. 1. (2016): 16-24.

10 Mila Bulić, *Sustavi e-učenja u promicanju obrazovanja za zdrav i održiv život*: doktorska disertacija (Split: Prirodoslovno-matematički fakultet u Splitu, 2018), 1-10.

11 SRCE, pristupljeno 22. rujna 2020., <https://www.srce.unizg.hr/centar-za-e-ucenje/o-centru/e-ucenje>. Cjelokupna definicija dostupna preuzeta iz Strategije e-učenja Sveučilišta u Zagrebu glasi: „E-učenje je proces obrazovanja (proces učenja i podučavanja) koji se izvodi uz uporabu nekog oblika informacijske i komunikacijske tehnologije, a s ciljem unaprjeđenja kvalitete toga procesa i kvalitete ishoda obrazovanja.“

12 Andrija Nenadić, Aleksandra Krajinović i Dražen Jašić, „Prikaz modela implementacije LMS – Moodle (Learning Management System) sustava u visokom obrazovanju pomoraca“, *Oeconomica Jadertina* 2, br. 1 (2012): 59-71.

13 *E learning, concepts, trends, applications*, pristupljeno 9. srpnja 2020., <https://www.talentlms.com/wp-content/uploads/2018/09/elearning-101-concept-trends-applications.pdf>.

rastućih trendova u visokom obrazovanju.¹⁴ Ono se temelji na stalnim inovacijama, napredovanju te korištenju stečenih spoznaja iz istoga.¹⁵ Iz navedenoga vidljivo je kako se razvitkom suvremenoga društva paralelno razvijaju metode učenja koje ovise o dostupnoj tehnologiji te se u skladu s tim danas susrećemo s različitim sustavima e-učenja.

2.2. Sustavi e-učenja

S obzirom na današnje društvo koje se temelji na uporabi informacijsko-komunikacijske tehnologije, implementiranjem tehnologije u obrazovne svrhe jamči se usvajanje prijeko potrebnih vještina za današnje društvo znanja. Navedeno tvrde autori Capece i Campisi (2013) te Salehi et al (2014). Ono se temelji na stalnom napredovanju čiji je cilj motivacija i poticanje na usvajanje novih sadržaja. Shodno tomu, potrebno se osvrnuti na sam pojam znanja i njegove važnosti – znanje je glavni resurs kojim pojedinac raspolaže.¹⁶

Tijekom povijesti ono je oduvijek bilo jedan od temeljnih instrumenata kojim je cilj bio doprinosa razvoju društvene zajednice i samih nacionalnih gospodarstava.¹⁷ Sukladno tomu, razvojem tehnologije i njezinom svrhovitim upotrebom mogu se postići pozitivni rezultati i polučiti uspjesi u učenju.

Što se tiče korištenja tehnologije na sveučilištima, postoje stajališta o vidljivim pozitivnim stranama korištenja tehnologije u obrazovanju. Primjerice, činjenica da studenti lakše savladavaju gradivo i da pri tome uživaju.¹⁸ No, postoje i oprečna mišljenja, zaključak kojih je kako računala doprinose poboljšanju kvalitete obrazovanja, ali uz napomenu kako ne treba imati nerealna očekivanja od istoga.¹⁹ Nastavno na navedeno, danas postoje različiti sustavi e-učenja. Neki od njih jesu *Moodle*, *Merlin*, *Loomen*, *Claroline*, *Atutor*, *eFront*, *Interact* i drugi. Zajednička komponenta svih navedenih sustava jest činjenica da im je cilj olakšati usvajanje znanja studenata.

Za potrebe ovoga rada u kratkim će se crtama objasniti način funkcioniranja sustava *Moodle*, *Loomen* i *Merlin* s obzirom na to da su ovi sustavi, kako je vidljivo i iz anketnoga ispitivanja studenata Pravnoga fakulteta iz svibnja 2020. godine, jedino što su studenti u danim okolnostima i mogli koristiti i to s iznimnom zastupljenošću na Pravnom fakultetu Osijek.

14 Irena Vuksanović, „Mogućnosti za e-učenje u hrvatskom obrazovnom sustavu“, *Napredak: Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju* 150, br. 3-4 (2009): 452.

15 Petra Pejić Papak i Hana Grubišić Krmpotić, „Poučavanje primjenom suvremene tehnologije u obrazovanju“, *Život i škola: Časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja* 62, br. 3 (2016): 154.

16 Douglas Kellner, „Toward a Critical Theory of Education“, *Democracy & Nature* 9, br. 1 (2003): 51-64.

17 Pavle Jakovac, „Znanje kao ekonomski resurs: Osvrt na ulogu i značaj znanja te intelektualnog kapitala u novoj ekonomiji znanje“, *Tranzicija* 14, br. 29 (2012): 88-106.

18 Arthur Melmed, *The Costs and Effectiveness of Educational Technology: Proceedings of a Workshop* (Santa Monica, California: RAND Corporation, 1995.), 30.

19 Željko Hutinski i Boris Aurer, „Informacijska i komunikacijska tehnologija u obrazovanju: Stanje i perspektive“, *Informatologia* 42, br. 4 (2009): 265-272.

2.2.1. Moodle

Moodle (engl. *Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment*) predstavlja platformu otvorenoga koda (engl. *open source*) izrađenoga za učenje usmjerenoga edukatorima, administratorima i studentima s jednim integriranim sustavom. Sveobuhvatan je, prilagodljiv i posjeduje značajke koje omogućavaju *online* tečajeve. Također, radi se o besplatnom softveru. Koriste ga sveučilišta, škole i druge institucije kojima je potreban.

Prva verzija *Moodlea* nastala je 2002. godine, a razvio ju je Martin Dougiamas.

Treba istaknuti da se navedeni sustav neprestano usavršava i mijenja u skladu s potrebama korisnika te ga je moguće koristiti i na mobilnim uređajima. Na ovom sustavu studenti, učenici i profesori u zajedničkoj interakciji mogu izvršavati različite aktivnosti kao što su stvaranje e-kolegija, upisivanje ocjena, predaja zadaća, sudjelovanje u *online* kvizovima i forumima kao i zajedničkom *chatu* i prikupljanju podataka.²⁰ Prema dostupnim statističkim podacima *Moodle* danas broji 214 000 000 korisnika.²¹ Iz navedenoga vidljivo je kako je ovo vrlo jednostavan i sveobuhvatan sustav e-učenja koji svojom fleksibilnošću omogućava uspješnu interakciju studenata i profesora. 2014. godine iz *Moodlea* se razvio *Loomen* o kojemu će biti govora u nastavku.

2.2.2. Loomen

Loomen je sustav zasnovan na sustavu *Moodle* te donosi određene inovacije u sustav e-učenja. Dakle, on je također sustav za upravljanje učenjem čiji je cilj osnivanje e-kolegija i provedba nastave na daljinu. Temelji se na formiranju virtualnih učionica za pojedini e-kolegij i korištenju materijala za samostalno učenje. Moguće je održavanje nastave i tečajeva uživo, koje kreiraju profesori i sudionici te služe isključivo u obrazovne svrhe. Velika je prednost što se na *Loomenu*, za razliku od klasične nastave, sve nalazi na jednom mjestu. Dovoljno je upisati se na e-kolegij i tad će biti dostupni materijali, obavijesti, rasprave i drugi alati koji mogu služiti provjeri znanja. Također, i ovdje postoji mogućnost predaje zadaće i vrednovanja iste. Provođenje *online* kolokvija i ispita jedna je od koristi koje ovaj sustav nudi.²²

Vidljiva je razlika između *Loomena* i njegovoga prethodnika *Moodlea* u provođenju *online* provjere znanja, organizaciji i inovativnosti. Također, polaznici kolegija na sustavu *Loomen* mogu prije dobiti povratnu informaciju o svom znanju.

2.2.3. Merlin

Merlin je danas najmoderniji sustav dostupan za provedbu e-učenja. Omogućava nastavnicima, studentima i drugim ustanovama visokoga obrazovanja provođenje e-učenja i *online* nastave. Također se temelji na sustavu *Moodlea*. *Merlin* se sastoji od sustava za e-učenje, webinarima i e-portfolio sustava, a uz to povezan je s Informativskim

20 *Moodle*, pristupljeno 10. srpnja 2020., <https://moodle.org/?lang=hr>.

21 *Moodle* statistika, pristupljeno 10. srpnja 2020. <https://stats.moodle.org/>.

22 *Loomen*, pristupljeno 10. srpnja 2020., <https://loomen.carnet.hr/mod/book/view.php?id=358024&chapterid=62769>.

sustavom visokih učilišta (ISVU sustavom). Administratori otvaraju kolegije, a nastavnici i profesori mogu pristupiti istima ako posjeduju odgovarajuće korisničke identitete. Bilješke, slike, videozapisi i zvučni zapisi samo su neke od mogućnosti koje pruža spomenuti sustav. Ocjenjivanje i provjera znanja sastavni su dio *Merlina*.²³

Vidljivo je kako *Merlin* kao najnapredniji dostupni sustav za e-učenje pruža najviše mogućnosti te je njegova upotreba danas vrlo aktualna. Osim toga, sustav *Merlin* sugeriran je za korištenje profesorima u visokom obrazovanju kako ne bi došlo do preopterećenja tijekom korištenja u vidu narušene internetske veze i njezine stabilnosti s obzirom na to da je sustav *Loomen* sustav koji se u Republici Hrvatskoj koristi u obrazovne svrhe, ali primarno u osnovnim i srednjim školama.

3 TEHNOLOGIJA I KVALITETA OBRAZOVANJA

3.1. Dostupnost i korištenje tehnologije u obrazovanju

Potrebno je osvrnuti se i na samu kvalitetu ovakve vrste obrazovanja. Klasičan način provedbe u učionici i fizičke prisutnosti donose određene prednosti, ali isto je moguće istaknuti i za *online* nastavu – dakle, uz određene prednosti bilježi i određene nedostatke. Klasični način provedbe nastave, ali i promjene uslijed razvoja društva i njegovih potreba koje nam postavlja suvremeno društvo sa sobom neminovno donose određene promjene. Stoga je nužno raditi na implementacijama novih sustava ili nadogradnji postojećih određenim novim rješenjima. Jasno je kako u svakom sustavu postoje prednosti i nedostaci istoga te kako bi kombinacija međusobno dostupnih sustava vrlo vjerojatno bila i najbolja opcija. No, u određenim izvanrednim vremenima nije moguće odabrati opciju koju bismo u tom trenutku najviše i priželjkivali. Stoga, uzimajući u obzir kako novine koje koristimo nužno nisu uvijek samo pozitivne, u nastavku ovoga rada iznijet će se pozitivna i negativna zapažanja po pitanju e-učenja te na koji se način isto reflektira na kvalitetu nastavnoga procesa, odnosno procesa obrazovanja.

Što se tiče same evaluacije kvalitete e-učenja, naglasak treba staviti na ishode učenja. Ono je najvažniji kriterij prema kojem se može donijeti primjereni zaključak o kvaliteti. Navedeno se mjeri studentskom/učeničkom povratnom informacijom, formalnim i zbirnim evaluacijama i vanjskom procjenom.²⁴ Treba imati na umu da rezultati uvelike ovise o angažmanu i suradnji profesora, studenata, sustava i samih institucija.²⁵ Dakle, da bi se postigli uspješni rezultati, potrebno je istaknuti važnost zajedničke i svrhovite suradnje. Shodno navedenom, pojedini autori (Castañeda i Selwyn, 2018; Krause i Coates, 2008; Nelson Laird i Kuh, 2005) ističu kako je potrebno veće razumijevanje uloge koju tehnologija predstavlja u praćenju studentskoga angažmana, a istoj je cilj jačanje poučavanja i postizanja napretka kao i pozitivnih ishoda kod studenata pri navedenom načinu izvođenja nastave.

23 *Merlin*, pristupljeno 10. srpnja 2020., <https://moodle.srce.hr/2019-2020/>.

24 Vuksanović, *Mogućnosti za e-učenje u hrvatskom obrazovnom sustavu*, 455.

25 Mei Lick Cheok i Su Luan Wong, „Predictors of E-Learning Satisfaction in Teaching and Learning for School Teachers: A Literature Review“, *International Journal of Instruction* 8, br. 1 (2015): 75-90.

Nadalje, velika prednost uporabe tehnologije jest dostupnost i bogatstvo mnogim resursima kojima mogu pristupiti studenti i profesori. Iznimno laka dostupnost informacija te korištenje računala također su faktori koji doprinose unaprjeđenju obrazovanja. Povećana je učinkovitost i produktivnost studenata, a uz to se ne mijenja temeljna logika prvotnoga obrazovnog procesa koji se postiže klasičnom nastavom. Ujedno, *online* testiranja jamče objektivnost i transparentnost.²⁶ Problematika koja se ovdje javlja jest prenošenje znanja putem medija pa se sukladno tomu razvija komunikacija posredstvom računala (engl. *Computer Mediated Communication*, CMC) koja pruža slobodu komunikacije i prenošenja podataka i znanja. Interaktivne poruke, videokonferencije, zvučni i videozapisi, grupe i forumi. Što se tiče same videokonferencije, različiti autori (Arcabascio, 2001; Johnson, 1997) ističu da ona zahtijeva najviši stupanj pripreme i organizacije u odnosu na ostale. Također, vidljivo je kako je prilikom izvođenja nastave putem videokonferencije razina suradnje studenata i profesora povećana. Samim time bilježi velik broj pozitivnih učinaka budući da je aktivnost studenata veća nego što je u klasičnom izvođenju nastave.²⁷ Posebice, kritičko razmišljanje studenata, samostalna organizacija vremena i motivacija studenata prisutni su u većoj mjeri nego što je to u izvođenju klasičnoga oblika nastave.²⁸ Nadalje, autori (Sinković, Kaluđerčić, 2006; Vukasnović, 2009) su uvidjeli da pri primjenjivanju ovakve vrste nastave dolazi i do povećanoga opterećenja nastavnoga kadra kao i potrebe za reformom i reorganizacijom obrazovnoga sustava. Što se tiče samoga načina izvođenja nastave, istraživanja su pokazala da internet i videoveza mogu poboljšati kvalitetu izvođenja nastave te učenje na takav način ima veliki potencijal za uspjeh.²⁹ Još jedna pozitivna strana koja doprinosi kvaliteti obrazovanja jest činjenica da su studentima i učenicima u svakom trenutku dostupni materijali koje je profesor objavio.³⁰ Također, različiti su autori (Collis, et al; 2013; Giurgiulescu i Turculeț, 2015) uvidjeli da i e-učenje igrama od najranije dobi pozitivno utječe na djecu i razvija njihove kognitivne sposobnosti. Tu su i korištenje e-pošte kao stalnoga oblika komunikacije, debate i rasprave.³¹ Vidljivo je kako tehnologija unaprjeđuje obrazovanje svojom fleksibilnosti i pristupačnosti, a uz to ima motivirajuće djelovanje na studente.

Jedna od negativnih strana ovakve vrste izvođenja nastave jest kontakt, odnosno komunikacija profesora i studenta. Ovdje je i dalje u prednosti klasična komunikacija, odnosno komunikacija licem u lice. Kroz sustave e-učenja studenti se mogu osjećati

26 Vesna Vulić, Manuel Del Vechio i Predrag Zima, „Information technology application in higher education teaching-selected issues“, *Pravni Vjesnik* 24, br. 3-4 (2008): 132.

27 Laura A. Schindler, Gary J. Burkholder, Osama A. Morad i Craig Marsh, „Computer-based technology and student engagement: A critical review of the literature“, *International Journal of Educational Technology in Higher Education* 14, br. 1 (2017): 25.

28 Jaclyn Broadbent i Walter L. Poon, „Self-regulated learning strategies & academic achievement in online higher education learning environments: A systematic review“, *The Internet and Higher Education* 27, br. 1 (2015): 1–13.

29 Lani M. Van Dusen i Blaine R. Worthen, „Can Integrated Instructional Technology Transform the Class?“, *Educational Leadership* 53, br. 2 (1995): 28–33.

30 Smiljčić, Livaja i Acalin, *ICT u obrazovanju*, 166–167.

31 Andrea L. Johnson, „Distance learning and technology in legal education: 21st century experiment“, *Albany Law Journal of Science & Technology* 7, br. 2 (1997): 260.

izolirano i distancirano. Stoga je potrebno raditi na što češćem održavanju kontakta između studenata i profesora kako bi se navedeni problem izbjegao.³² Shodno navedenom, ponekad je pojedine studente teže potaknuti na sudjelovanje u ovom načinu izvođenja nastave.³³ Dakle, bitno je uvidjeti potrebe studenata i osvijestiti ih kako su tehnologija i njezina upotreba interaktivni i pristupačni. Smatra se da će studenti najviše znanja steći ako budu sami radili na zadanim problemskim zadacima, odnosno ako budu sami pokušali doći do rješenja, ali profesori moraju osigurati sve potrebne alate i materijale kako bi studenti mogli doći do adekvatne razine samostalnosti u rješavanju problema.³⁴ Ponekad je zadaća jednostavno prezahtjevna za samostalni rad ili je *online* predavanje konfuzno za praćenje. Moguće je i da ponekad postoji nedovoljna pripremljenost profesora, a tako i studenta.³⁵ Osim navedenoga, ponekad studenti bilježe značajan manjak koncentracije i smatraju da je navedeni oblik praćenja nastave gubitak njihova vremena.³⁶ Uz navedeno, poteškoće pri *online* testiranjima i predavanjima mogu izazvati hardverski i softverski problemi, brzina internetske veze kao i mogući nedostatak računalne pismenosti kod profesora i studenata.³⁷ Govoreći o brzini internetske veze, valja istaknuti kako je ona uvelike različita te da je potrebno težiti uspostavi odgovarajuće infrastrukture.³⁸ Nastavno na navedeno, valja istaknuti da je budućnost današnjega društva nezamisliva bez vrhunske informacijske tehnologije koja je neophodna za stjecanje daljnje znanja.³⁹

Shodno navedenom, vidljivo je kako uporaba tehnologije u obrazovanju ima svoje pozitivne učinke na kvalitetu obrazovanja, koji uistinu doprinose usvajanju znanja i olakšavaju dostupnost materijala studentima. S druge strane, tu su faktori koji otežavaju uspješnu provedbu istoga, primjerice, distanca i manjak kontakta i komunikacije u odnosu profesor – student. U tom segmentu i dalje prednost ima klasični oblik izvođenja nastave. Radi kvalitetnoga utjecaja i uporabe tehnologije u obrazovanju, potrebno je u obzir uzeti prethodno iznesenu problematiku te se nastojati što više prilagoditi istoj kako bi e-učenje bilo što efikasnije. Obrazovanje treba promatrati kao osnovnu stepenicu uspješne primjene nove tehnologije.⁴⁰ Promatrajući

- 32 Johnson, *Distance learning and technology in legal education: 21st century experiment*, 233-243.
- 33 Sogol Talebian, Hamid Movahed Mohammadi i Ahmad Rezvanfar, „Information and communication technology (ICT) in higher education: advantages, disadvantages, conveniences and limitations of applying e-learning to agricultural students in Iran“, *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 152, br. 2014 (2014): 303.
- 34 Johnson, *Distance learning and technology in legal education: 21st century experiment*, 233-243.
- 35 Johnson, *Distance learning and technology in legal education: 21st century experiment*, 260.
- 36 Zamira Gashi Shatri, Advantages and Disadvantages of Using Information Technology in Learning Process of Students, *Journal of Turkish Science Education* 17, br. 3 (2020): 427.
- 37 Vulić, Del Vechio i Zima, *Information technology application in higher education teaching-selected issues*, 133.
- 38 Duvince Z. Dumpit i Cheryl J. Fernandez, „Analysis of the use of social media in Higher Education Institutions (HEIs) using the Technology Acceptance Model“, *International Journal of Educational Technology in Higher Education* 14, br. 5 (2017): 286-291.
- 39 Đorđe Nadriljanski, „Informatička pismenost i informatizacija obrazovanja“, *Informatologia* 39, br. 4 (2006): 265.
- 40 Zdravko Dovedan, Sanja Seljan i Kristina Vučković, „Nove tehnologije i obrazovanje“,

ovo područje u cjelini, ističe se činjenica da je tehnologija izrazito velika pomoć, a ujedno i koristan alat pri obrazovanju, posebice u doba pandemije COVID-19.

3.2. Kvaliteta obrazovanja: primjer Pravnoga fakulteta Osijek

Shodno ranije iznesenom, visoka razina korištenja tehnologije zahtijeva adekvatan stupanj znanja i angažmana oko svladavanja novih vještina, posebice kad je u iznimno kratkom vremenu potrebno u potpunosti svladati osnove korištenja tehnologije kako bi se mogao neometano izvoditi proces učenja i obrazovanja. Pravni fakultet Osijek uspješno je proveo proces udaljenoga učenja i obrazovanja te se donose rezultati anonimnoga anketiranja provedenoga tijekom svibnja 2020. godine naslova *Rezultati istraživanja o zadovoljstvu studenata provođenjem on-line nastave*⁴¹ u kojoj su ispitanici bili studenti svih razina studija Pravnoga fakulteta Osijek, osim poslijediplomskoga (sveučilišnoga) doktorskoga studija Pravo. Dakle, ispitanici su bili studenti sljedećih studija: integriranoga preddiplomskoga i diplomskoga sveučilišnoga studija, sveučilišnoga preddiplomskog i diplomskog studija Socijalni rad, stručnoga upravnog studija, specijalističkoga diplomskoga stručnog studija Javna uprava te poslijediplomskoga specijalističkog studija Ljudska prava. Anketu je osmislio i proveo voditelj Ureda za kvalitetu. Cilj anketnoga istraživanja bile su povratne informacije o dojmovima studenata i općeniti stavovi o provođenju udaljenoga učenja u visokom obrazovanju kao i o određenim konkretnim elementima, a kako bi se Pravni fakultet Osijek i njegovi zaposlenici u slučaju daljnje ili ponovljene potrebe još bolje organizirali i unaprijedili svoje trenutne procedure te razmotrili planove uvođenja nastavnih procesa na daljinu u redoviti nastavni proces u budućnosti. Anketa je provedena korištenjem *online* alata *Google Forms* kojemu su studenti mogli pristupiti putem poziva objavljenoga na mrežnoj stranici Fakulteta što se tad pokazalo kao iznimno brzim i jednostavnim načinom prikupljanja povratnih informacija. Ipak, u isto vrijeme postoje i određene negativnosti. Primjerice, identitet ispitanika – netko je mogao ispuniti anketu, a da nužno nije student Pravnoga fakulteta Osijek. Iako je vjerojatnost takvoga događaja mala (a da nije student barem jednoga od programa koje nudi Pravni fakultet Osijek), nije u potpunosti isključena s obzirom na to da se anketa nalazila na službenoj stranici Fakulteta. Odgovori ispitanika u većoj mjeri ukazuju kako su dobiveni rezultati relevantni, ali je bitno napomenuti kako su povratni rezultati, tj. odgovori u većem udjelu polaznika specijalističkoga studija Javna uprava. Naime, ispitanici su dodatno informirani o istomu te potaknuti na ispunjavanje ankete. Anketa sadržava različite vrste pitanja, od odabira između mogućih opcija, Likertove skale kao iznimno negativne ili iznimno pozitivne opcije na razini numeričkoga ocjenjivanja od 1 – 5, ali i opciju komentara ostavljenih za mogućnosti izraza stavova u vidu opsežnih i detaljnih primjedbi, prigovora, pohvala i prijedloga. Zabilježen je 571 ukupan unos, tj. ispunjena anketa.⁴²

Informatologia 36, br. 1 (2003): 54-57.

41 Cjeloviti upitnik moguće je vidjeti u prilogima.

42 Potpune rezultate ankete moguće je vidjeti u: Rezultati istraživanja o zadovoljstvu studenata provođenjem on-line nastave (2020). Pravni fakultet Osijek, Osijek. http://zakoni.pravos.hr/~marijan/pdf/uzuokvo/on-line_nastava_web_2020.pdf.

U nastavku se donose kratki osvrti i grafički prikazi zadovoljstva studenata različitih programa Pravnoga fakulteta Osijek, pri čemu je bitno naglasiti kako je prema geografskoj lokaciji prema županijama najveći broj ispitanika zabilježen upravo iz Osječko-baranjske županije (27 %), dok kumulativ preostale četiri županije istočne Hrvatske – Vukovarsko-srijemska, Virovitičko-podravska, Brodsko-posavska i Požeško-slavonska – u postotku ispitanika iznosi 31 % što dovodi do zaključka kako broj ispitanika županija istočne Hrvatske iznosi čak 58 %. Iz Grada Zagreba i Zagrebačke županije broj ispitanika je 19 %, a iz preostalih županija Republike Hrvatske 23 %. Prema vrsti studija, najveći udio ispitanika obuhvaćao je studente integriranoga preddiplomskoga i diplomskoga sveučilišnog studija (57 %), zatim studente sa specijalističkoga studija Javna uprava (20 %), stručnoga upravnog studija (15 %) te sveučilišnoga preddiplomskog i diplomskog studija Socijalni rad (7 %). Ono što je bitno napomenuti jest kako po pitanju prethodnoga iskustva s učenjem na daljinu i informatičke pismenosti, relativno najveći udio anketiranih studenata nije imao doticaj s učenjem na daljinu, dok je samo 8 % ispitanika često ili *redovito* imao doticaj s učenjem na daljinu. Ispitanici smatraju kako koncept nastave na daljinu blago olakšava i ubrzava stjecanje znanja te praktičnom olakšavanju studentskoga života evidentnoga u, primjerice, uštedama vremena, troškovima putovanja i sličnim stvarima. Ipak, kad je riječ o samoj kvaliteti tako stečenoga znanja, ona je, prema njihovu stajalištu, nešto manja. Kad je riječ o budućem povećanju obuhvata nastavnih procesa na daljinu, prema rezultatima ispitanika, srednje su skloni uzimajući u obzir kako je objedinjen stav studenata o brzini i kvaliteti nastave s njihovom informatičkom pismenošću i stavovima o modernizaciji i informatizaciji nastave. Treba ipak naglasiti kako vrlo mali udio neutralnih odgovora ukazuje i na drukčije stavove od onih u kojima je *online* učenje iznimno pozitivno.⁴³

Studenti, tj. ispitanici odgovarali su i na pitanja o djelovanju i snalaženju Pravnoga fakulteta Osijek u okolnostima prelazaka na nove načine rada te da uvažava navedeno prilikom davanja svojih odgovora pri čemu su na pitanje usmjereno ocjeni pripremljenosti Fakulteta na prelasku na nove načine rada pitanjem *E3. Molimo Vas da jednom ocjenom ocijenite kvalitetu sveukupnosti djelovanja Fakulteta vezano uz proces učenja i provođenja ispita na daljinu, Vaš ukupni dojam* dali ukupnu ocjenu 3,20 (na skali od 1 – 5). Potrebno je naglasiti kako postoje i pozitivna i negativna iskustva, a u ovisnosti od kolegija koje su slušali ili polagali u razdoblju prelaska na *online* učenje, nastavu i ispita na daljinu pri čemu se ističe neujednačenost u praksi provođenja nastave i ispita na daljinu što i sami studenati kritiziraju.⁴⁴ Potrebno je kao svojevrsno pojašnjenje ipak naglasiti kako se različita praksa provođenja nastave i ispita na daljinu treba promatrati i u kontekstu različitih ishoda učenja koju nastavnici imaju postavljenu na pojedinim kolegijima kao i samom sadržaju kolegija koji je potrebno obraditi te i ranijem načinu izvođenja nastave (rad u grupama, problemski

43 Rezultati istraživanja o zadovoljstvu studenata provođenjem *online* nastave (2020). Pravni fakultet Osijek, Osijek. http://zakoni.pravos.hr/~marijan/pdf/uzuokvo/on-line_nastava_web_2020.pdf.

44 Rezultati istraživanja o zadovoljstvu studenata provođenjem *online* nastave (2020). Pravni fakultet Osijek, Osijek. http://zakoni.pravos.hr/~marijan/pdf/uzuokvo/on-line_nastava_web_2020.pdf.

zadatci, itd.) što, naravno, uvjetuje i samoga nastavnika kao i način na koji će izvoditi, u ovom slučaju, *online* nastavu.

Kad je riječ o potpori studentima prilikom prelaska na nastavu na daljinu evidentnu pitanjem B1. *Uzevši u obzir objektivne uvjete i ograničenja uzrokovana trenutnom krizom, smatram da je Pravni fakultet Osijek studentima propustio izići ususret/pružio svu moguću potporu*, prevladavao je blago pozitivan stav oko sklonosti tvrdnji kako je pružena sva moguća potpora. Iznimno važno pitanje temeljilo se i na informiranju studenata o nastavi i ispitima i postupanju u vrijeme situacije izazvane epidemiološkom situacijom, koje je ocijenjeno nešto pozitivnije negoli pitanje o pruženoj potpori, a evidentno u pitanju B2. *Fakultet je u novonastaloj situaciji studentima informacije pružao zakašnjelo i rijetko/redovito i pravovremeno* – kao najveća zamjerka je potreba o smanjenju broja točaka prilikom davanja informacija. Kad je u pitanju informiranje studenata od strane stručnih službi, vidljivo pitanjem B3. *Kvalitetu uputa dobivenih od stručnih službi Fakulteta općenito smatram nedostatnom/odličnom*, nešto je niže pozitivno od ranijih stajališta, ali i dalje je evidentan pozitivan stav u odgovorima, tj. pozitivna strana.⁴⁵

Promatrajući stavove studenata o kompetencijama i dostupnosti nastavnika, provođenje *online* ispita te spremnost za pomoć u nastavi i održavanju ispita, kompetencije nastavnika ocijenjene su blago pozitivne, dok je u komentarima moguće vidjeti razlike u percepciji kvalitete rada pojedinih nastavnika, dostupnost nastavnika znatno je bolje ocijenjena, dok su studenti bili iznimno zadovoljni pruženom pomoći u nastavi te redovitošću održavanja nastave. Ipak, percepciju o *online* načinu provođenja ispita, u odnosu na dosadašnje blago i izraženo pozitivne stavove, možemo definirati kao više polariziranu, dok je percepcija o pruženoj pomoći u polaganju ispita na nešto višoj razini, ali i dalje nedovoljnoj.⁴⁶ Objašnjenje navedenoga krije se u odgovoru kako je provođenje ispita uvjetovano brojnim objektivnim okolnostima koje, između ostalih, uvjetuju i ishodi učenja kolegija i sadržaj kolegija te su manje elastični, a kod pomoći je riječ o potencijalno većoj lepezi mogućnosti pružanja pomoći, tj. podrške – ipak je potrebno naglasiti kako može postojati i subjektivnost prilikom određenih aktivnosti davanja/pružanja pomoći.⁴⁷

Najvažniji za ovaj rad jesu rezultati percepcije studenata o njihovim ostvarenim rezultatima i ispitima na daljinu. Pri tomu je percepcija studenata kako su usvojili, tj. naučili nešto manje u odnosu na klasičan način, ali uz postojanje i pojedinih izrazito negativnih iskustava, za što bi preporuka bila sistematizirani i ujednačeniji, tj. planirani način provođenja *online* nastave. Navedeni zaključak kreiran je uz pomoć odgovora na pitanje kako E1. *Smatram da sam online nastavom naučio znatno manje*

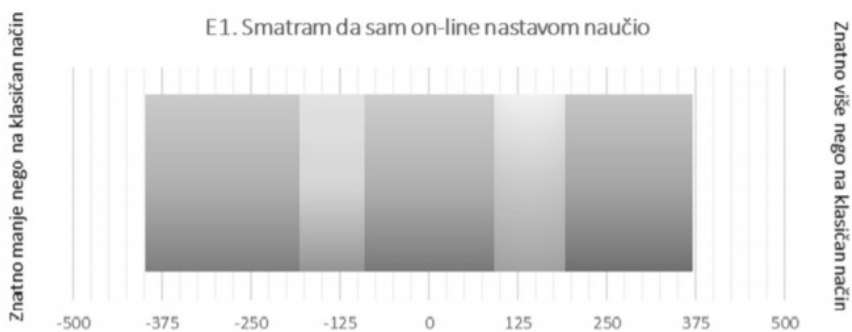
45 Rezultati istraživanja o zadovoljstvu studenata provođenjem *online* nastave (2020). Pravni fakultet Osijek, Osijek. http://zakoni.pravos.hr/~marijan/pdf/uzuokvo/on-line_nastava_web_2020.pdf.

46 Rezultati istraživanja o zadovoljstvu studenata provođenjem *online* nastave (2020). Pravni fakultet Osijek, Osijek. http://zakoni.pravos.hr/~marijan/pdf/uzuokvo/on-line_nastava_web_2020.pdf.

47 Rezultati istraživanja o zadovoljstvu studenata provođenjem *online* nastave (2020). Pravni fakultet Osijek, Osijek. http://zakoni.pravos.hr/~marijan/pdf/uzuokvo/on-line_nastava_web_2020.pdf.

nego na klasičan način/znatno više nego na klasičan način ocijenjeno je s okrenutosti blago negativnim bodovima u iznosu od -28 bodova (Graf br. 1).

Graf br. 1: Znanje usvojeno *online* nastavom

Izvor: Rezultati istraživanja o zadovoljstvu studenata provođenjem *online* nastave (2020). Pravni fakultet Osijek, Osijek. http://zakoni.pravos.hr/~marijan/pdf/uzuokvo/on-line_nastava_web_2020.pdf.

I percepcija ispitanika na ostvarene ocjene uslijed održavanja *online* ispita (E2. *Smatram da su zbog polaganja ispita online moje ocjene znatno lošije/znatno bolje*), pokazuje kako veći broj studenata smatra da je posljedica polaganja ispita na daljinu rezultirala lošijom ocjenom nego što bi je postigli na klasičan način – stoga mala negativna nagnutost, dok samo mali broj studenata smatra da im je polaganje ispita na daljinu omogućilo ostvarenje boljih rezultata na ispitima na daljinu. Ipak, potrebno je istaknuti kako je većina ispitanika neutralna prema utjecaju *online* polaganja ispita (Graf br. 2.).

Graf br. 2: Polaganje ispita putem *online* nastave rezultiralo je znatno lošijim/boljim ocjenama

Izvor: Rezultati istraživanja o zadovoljstvu studenata provođenjem *online* nastave (2020). Pravni fakultet Osijek, Osijek. http://zakoni.pravos.hr/~marijan/pdf/uzuokvo/on-line_nastava_web_2020.pdf.

Među odabranim platformama, dostupnima za učenje na daljinu, na Pravnom fakultetu Osijek tijekom pandemije korišteno je nekoliko različitih platformi koje se navode redosljedom učestalosti korištenja: *Zoom*, *Moodle Merlin*, *Loomen*, *Google Classroom*, *Microsoft Teams*, *Jitsi Meet*. Za prva četiri najkorištenija alata prikazane su brojčane ocjene studenata u rangu od 1 do 5 pri čemu su odabrane tri različite kategorije usporedbe: jednostavnost postavljanja alata, lakoća korištenja alata te svrsishodnost i učinkovitost u *online* nastavi (Tablica br. 1).

Tablica br. 1: Usporedba jednostavnosti postavljanja alata, lakoće korištenja alata i svrsishodnosti i učinkovitosti u *online* nastavi platformi *Zoom*, *Moodle Merlin*, *Loomen*, *Google Classroom*

Platforma/Kategorije	Jednostavnost postavljanja alata	Lakoća korištenja alata	Svrsishodnost i učinkovitost u <i>online</i> nastavi
<i>Zoom</i>	3,90	3,93	3,90
<i>Moodle Merlin</i>	3,71	3,79	3,57
<i>Loomen</i>	3,39	3,34	3,13
<i>Google Classroom</i>	3,65	3,65	3,51

Izvor: izrada autora prema *Rezultati istraživanja o zadovoljstvu studenata provođenjem online nastave* (2020). Pravni fakultet Osijek, Osijek. http://zakoni.pravos.hr/~marijan/pdf/uzuokvo/on-line_nastava_web_2020.pdf.

Zanimljivo je kako su sve četiri platforme u razini ocjene 3, pri čemu razlike nisu prevelike, ali su zabilježene. Ipak, evidentno je kako je percepcija ispitanika o platformi *Zoom* kao najjednostavnijoj u korištenju prema kategorijama postavljanja alata, prema lakoći korištenja kao i svrsishodnosti i učinkovitosti u *online* nastavi u odnosu na preostale tri platforme. Potrebno je istaknuti kako je primjerice *Loomen* učestalije korišten u odnosu na *Google Classroom*, ali su ocjene nešto više prema svim trima kategorijama (jednostavnost postavljanja alata, lakoća korištenja alata i svrsishodnost i učinkovitost u *online* nastavi) kod *Google Classroom* platforme u odnosu na *Loomen* (Tablica br. 1).

U anketi je, između ostalih, ostavljeno i pitanje usmjereno komentarima, pritužbama, pohvalama, prijedlozima ili odgovorima na pitanja koja su eventualno zaboravljena. Unesen je značajan broj (N=226) gdje je moguće zaokružiti nekoliko zaključaka – razumijevanje koje studenti traže za neočekivanu i tešku situaciju u kojoj se *online* nastava i ispiti provode kao i pomnije planiranje provođenja i unaprjeđenja; neujednačenost pravila o načinu izvođenja nastave i ispita; izniman jaz između nastavnika koji su redovito i predano provodili nastavu putem videopoziva te s druge strane, onih koji su samo ostavljali materijale za preuzimanje; razne vrste održavanja

ispita kao i samo izvođenje ispita, a velik broj sugestija odnosio se i na potrebu provođenja ispita na klasičan način; te u konačnici prednost *online* nastave u dijelu kad bi bila dobro zamišljena i nosila prednosti za studente, posebice nedomicilne.⁴⁸

4. ZAKLJUČAK

Mogućnosti koje tehnologija pruža u obrazovnom procesu iznimna je i od presudne važnosti u suvremenom kontekstu obrazovanja – ali i u onima kad je potrebno ili željeno nadograditi klasične oblike nastave. Stoga se u radu osim teorijske analize, prikazuju i rezultati anketnoga istraživanja ispitanika/studenata provedenoga na Pravnom fakultetu Osijek tijekom svibnja 2020. godine. Rezultati su od iznimnoga značaja budući da mogu poslužiti za bazu kreiranja budućih nastavnih procesa kako na Pravnom fakultetu Osijek, također i za druge sastavnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, uz pretpostavku kako će ipak sastavnice društvenih znanosti imati veće mogućnosti implementacije sličnih ili istih kriterija kao što ih je izradio / će ih izraditi Pravni fakultet Osijek.

Kao zaključke anketnoga istraživanja, ponovljenih nekoliko puta u predstavljanim rezultatima, svakako je potrebno naglasiti strukturirana i sistematizirana pravila o pristupu *online* nastavi, a posebice ispitima i kolokviju ili dodatnim ili drugim oblicima ispitivanja. Potrebno je istaknuti kako je u uvjetima potpunoga zatvaranja obrazovnih ustanova te prebacivanja na rad na daljinu kao jedine mogućnosti, potreba brže reakcije i prestrukturiranja svih dosadašnjih aktivnosti uzrokovala i određeni stupanj nezadovoljnih, kako u redovima nastavnika, također i među studentima – s obzirom na izniman pritisak u potrebi svladavanja brojnih novih alata, uz sav sadržaj kolegija koji je trebalo pratiti, a kod nastavnika ovladavanje alatima koji su postali temelj za izvođenje nastave. Nadalje, u budućim anketnim istraživanjima kvalitete *online* nastave svakako bi trebalo u obzir uzeti i dodatna i preciznija pitanja usmjerena načinima provjere znanja studenata i njihova zadovoljstva načinom ocjenjivanja. Dakle, buduća istraživanja svakako bi trebala obuhvatiti prošireno anketno istraživanje uz osvrt na navedena područja.

Trenutne okolnosti ipak su nešto fleksibilnije u smislu mogućnosti održavanja nastave. Stoga je trenutni odabir većine nastavnika Pravnoga fakulteta Osijek tzv. hibridni model nastave. S obzirom na različite preferencije nastavnika u uvjetima kad je moguće održavati tzv. hibridni model nastave, autorice ovoga rada smatraju od iznimne važnosti utvrditi jednoličan i to institucijski pristup virtualnoj nastavi kako se ne bi dogodilo da studenti koji slušaju jedan iza drugoga kolegija, imaju u jednom slučaju *online*, u drugom slučaju nastavu uživo, a iznimno kratak vremenski rok u kojemu bi mogli fizički doći do mjesta održavanja nastave.

Nadalje, s obzirom na percepciju studenata kako pružena pomoć prilikom polaganja ispita nije na zadovoljavajućoj razini, preporuka je oformiti svojevrsnu tehničku pomoć i podršku onim studentima koji za to osjete potrebu, ili jednostavno

48 Rezultati istraživanja o zadovoljstvu studenata provođenjem *online* nastave (2020). Pravni fakultet Osijek, Osijek. http://zakoni.pravos.hr/~marijan/pdf/uzuokvo/on-line_nastava_web_2020.pdf.

neposredno prije svake generacije ili upisivanja više godine, pružiti podršku upoznavanja s platformama koje će se na određenim godinama studija koristiti. Osim toga, nužno je donijeti adekvatna pravila o načinu održavanja *online* ispita kako bi se studente rasteretilo opterećenosti oko tehničke naravi provedbe ispita ili kolokvija, a zadržao fokus na sadržaj onoga što se ispituje i polaže. U tom bi se slučaju osigurao dovoljan stupanj kvalitete nastave na daljinu. Moguće je kreirati i radionice (kako za profesore, također i za studente) kao osnovu za upoznavanje s alatima, a koje bi se održavale u trajanju od nekoliko sati te bi na taj način studenti odmah bili spremni za potencijalno korištenje. Pravni fakultet Osijek već je zabilježio jednu radionicu za nastavnike pri čemu su nastavnici korisnici drugim kolegama predstavili svoje iskustvo izvođenja *online* nastave na platformama *Merlin* i *Zoom*.

Od iznimnoga je značaja osvijestiti i potencijalno korištenje različitih platformi i održavanja *online* nastave i u budućnosti kad sustavi za udaljeno učenje mogu biti od iznimne koristi. Nadalje, studenti vjeruju kako kvaliteta nastave može biti jednaka, ali uz jednak angažman gotovo svih nastavnika što daje dovoljno nade i motivacije da se u određenim opsezima u obzir uzme i daljnje provođenje *online* nastavnih procesa. Uzimajući u obzir potrebu okretanja k budućnosti te mogućnosti kombiniranja već usvojenih klasičnih alata i nastavnih procesa te tehnoloških novina koje je moguće očekivati u budućnosti u sve većem opsegu, implementacija, edukacija i usvajanje tehnoloških novina u/za obrazovne svrhe postaju novi važan preduvjet učenja i poučavanja.

Katarina Marošević, Ph. D., Assitant Professor
Mihaela Blažević, student
University of Osijek, Faculty of Law

THE ROLE OF TECHNOLOGY AND QUALITY OF EDUCATION DURING PANDEMIC OF COVID-19 VIRUS: FACULTY OF LAW OSIJEK

Summary

Concept of education is a dynamic category, and the contemporary aspect is increasingly on the use of tools provided by technology. Its adequate implementation provides numerous opportunities and positive changes, both in everyday life and in the educational process. It is necessary to pay special attention to the quality of the entire education process. However, regardless of the loss of physical presence, the quality of educational process does not necessarily have to be absent. The use of distance learning is an excellent option in situations when all other models of educational process are disabled, for instance, during wars, natural disasters, but also in current situation that happened/is happening with the pandemic.

The aim of this paper is to analyze the quality of education at the Faculty of Law in Osijek conducted through models of distance learning systems, which was done in this way due to "classic" teaching process being impossible because of the COVID-19 virus pandemic. Mentioned analysis will provide answers about the quality of the study process given in the experiences from the students of the Faculty of Law in Osijek, conducted during May of 2020.

Keywords: distance learning and education, quality of education, technology, Faculty of Law Osijek.

LITERATURA

1. Arcabascio, Catherine. „The use of video-conferencing technology in legal education: practical guide“. *Virginia Journal of Law & Technology* 6, br. 1 (2001): 1-25.
2. Bates, Tony i Albert Sangra. *Managing Tecnology in Higher Education, Strategies for Transforming Teaching and Learning*. San Francisco: Jossey-Bass A Wiley Imprint, 2011.
3. Broadbent, Jaclyn i Walter L. Poon. „Self-regulated learning strategies & academic achievement in online higher education learning environments: A systematic review“. *The Internet and Higher Education* 27, br. 1 (2015): 1 –13.
4. Bulić, Mila. *Sustavi e-učenja u promicanju obrazovanja za zdrav i održiv život: doktorska disertacija*. Split: Prirodoslovno-matematički fakultet u Splitu, 2018.
5. Bušelić, Marija. „Distance Learning – concepts and contributions“. *Oeconomica Jadertina* 2, br. 1. (2012.): 23-34.
6. Capece, Guendalina i Domenico Campisi. „User satisfaction affecting the acceptance of an e-learning platform as a mean for the development of the human capital“, *Behaviour & Information Technology* 32, br. 4 (2013): 335-343.
7. CARNET, pristupljeno 9. srpnja 2020., <https://www.carnet.hr/o-carnet-u/>.

8. Castañeda, Linda i Neil Selwyn. „More than tools? Making sense of the ongoing digitizations of higher education“. *International Journal of Educational Technology in Higher Education* 15, br. 22 (2018): 211-230.
9. Cheok, Mei Lick i Su Luan Wong. „Predictors of E-Learning Satisfaction in Teaching and Learning for School Teachers: A Literature Review“, *International Journal of Instruction* 8, br. 1 (2015): 75-90.
10. Collis, Betty A., Gerald A. Knezek, Kwok-Wing Lai, Keiko T. Miyashita, Willem J. Pelgrum, Tjeerd Plomp i Takashi Sakamoto. *Children and Computers in School*. New York: Routledge, 2013.
11. Davies, Sarah, Joel Mullan i Paul Feldman. „Rebooting learning for the digital age: What next for technology enhanced higher education?“. *Higher Education Policy Institut Report* 93. https://www.hepi.ac.uk/wp-content/uploads/2017/02/Hepi_Rebooting-learning-for-the-digital-age-Report-93-02_02_17Web.pdf.
12. Dovedan, Zdravko, Sanja Seljan i Kristina Vučković. „Nove tehnologije i obrazovanje“. *Informatologia* 36, br. 1 (2003): 54-57.
13. Dumpit, Duvince Z. i Cheryl J. Fernandez. „Analysis of the use of social media in Higher Education Institutions (HEIs) using the Technology Acceptance Model“. *International Journal of Educational Technology in Higher Education* 14, br. 5 (2017): 286-291.
14. *E learning, concepts, trends, applications*, pristupljeno 9. srpnja 2020., <https://www.talentlms.com/wp-content/uploads/2018/09/elearning-101-concept-trends-applications.pdf>.
15. Englund, Claire, Anders D. Olofsson i Linda Price. „Teaching with technology in higher education: understanding conceptual change and development in practice“. *Higher Education Research & Development* 36, br. 1 (2017): 73-87.
16. Gashi, Zamira Shatri. „Advantages and Disadvantages of Using Information Technology in Learning Process of Students“. *Journal of Turkish Science Education* 17, br. 3 (2020): 420-428.
17. Georgina, David A. i Myrna R. Olson. „Integration of technology in higher education: A review of faculty self-perceptions“. *The Internet and Higher Education* 11, br. 1 (2008): 1-8. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S109675160700070X>.
18. Giurgiulescu, Mihaela i Alina Turculet. „Digital Technology in Education-Skills Development through Play“. *Research and Science Today* 9, br. 1 (2015): 237-244.
19. Hutinski, Željko i Boris Aurer. „Informacijska i komunikacijska tehnologija u obrazovanju: Stanje i perspektive“. *Informatologia* 42, br. 4 (2009): 265–272.
20. Jakovac, Pavle. „Znanje kao ekonomski resurs: Osvrt na ulogu i značaj znanja te intelektualnog kapitala u novoj ekonomiji znanje“. *Tranzicija* 14, br. 29 (2012): 88-106.
21. Johnson, Andrea L. „Distance learning and technology in legal education: 21st century experiment“. *Albany Law Journal of Science & Technology* 7, br. 2 (1997): 213-268.
22. Kellner, Douglas. „Toward a Critical Theory of Education“. *Democracy & Nature* 9, br. 1 (2003): 51-64.
23. Krause, Kerri-Lee i Hamish Coates. „Students’ engagement in first-year university“. *Assessment & Evaluation in Higher Education* 33, br. 5 (2008): 493–505.
24. *Loomen*, pristupljeno 10. srpnja 2020., <https://loomen.carnet.hr/mod/book/view.php?id=358024&chapterid=62769>.
25. Melmed, Arthur. *The Costs and Effectiveness of Educational Technology: Proceedings of a Workshop*. Santa Monica, California: RAND Corporation, 1995.
26. *Merlin*, pristupljeno 10. srpnja 2020., <https://moodle.srce.hr/2019-2020/>.
27. *Moodle statistika*, pristupljeno 10. srpnja 2020., <https://stats.moodle.org/>.
28. *Moodle*, pristupljeno 10. srpnja 2020., <https://moodle.org/?lang=hr>.
29. Nadrljanski Đorđe, Mila Nadrljanski i Veronika Domitrović. „E-obrazovanje- pitanja i dileme uticaja i rezultata“. *Pedagogija* 71, br. 1. (2016): 16-24.

30. Nadrjljanski, Đorđe. „Informatička pismenost i informatizacija obrazovanja“. *Informatologia* 39, br. 4 (2006): 262-266.
31. Nelson Laird, Thomas F. i George D. Kuh. „Student experiences with information technology and their relationship to other aspects of student engagement“. *Research in Higher Education* 46, br. 2 (2005): 211–233.
32. Nenadić, Andrija, Aleksandra Krajinović i Dražen Jašić. „Prikaz modela implementacije LMS – Moodle (Learning Management System) sustava u visokom obrazovanju pomoraca“. *Oeconomica Jadertina* 2, br. 1 (2012): 59-71.
33. Pejić Papak, Petra i Hana Grubišić Krmpotić. „Poučavanje primjenom suvremene tehnologije u obrazovanju“. *Život i škola: Časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja* 62, br. 3 (2016): 153-162.
34. Salehi, Hadi, Mohammad Shojaee i Susan Sattar. „Using E-Learning and ICT Courses in Educational Environment: A Review“. *English Language Teaching* 8, br. 1 (2014): 63-70.
35. Schindler, Laura A; Gary J. Burkholder, Osama A. Morad i Craig Marsh. „Computer-based technology and student engagement: A critical review of the literature“. *International Journal of Educational Technology in Higher Education* 14, br. 1 (2017): 25.
36. Sinković, Giorgio i Aleksandar Kaluderčić. „E-učenje – izazov hrvatskom visokom školstvu“. *Economic research - Ekonomska istraživanja* 19, br. 1 (2006): 105-113.
37. Smiljčić, Ivana, Ivan Livaja i Jerko Acalin. „ICT u obrazovanju“. *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku* I, br. 3-4 (2017): 157-170.
38. SRCE, pristupljeno 9. srpnja 2020., <https://www.srce.unizg.hr/povijest-srca/kronologija-dogadanja>.
39. Talebian, Sogol, Hamid Movahed Mohammadi i Ahmad Rezvanfar. „Information and communication technology (ICT) in higher education: advantages, disadvantages, conveniences and limitations of applying e-learning to agricultural students in Iran“. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 152, br. 2014 (2014): 300-305.
40. Van Dusen, Lani M. i Blaine R. Worthen. „Can Integrated Instructional Technology Transform the Class?“. *Educational Leadership* 53, br. 2 (1995): 28–33.
41. Vuksanović, Irena. „Mogućnosti za e-učenje u hrvatskom obrazovnom sustavu“. *Napredak : Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju* 150, br. 3-4 (2009): 451-466.
42. Vulić, Vesna, Manuel Del Vechio i Predrag Zima. „Information technology application in higher education teaching-selected issues“. *Pravni Vjesnik* 24, br. 3-4 (2008): 123-138.

PRILOZI

Ilustrativni primjerak ankete koju su studenti ispunjavali:

ANKETA O ZADOVOLJSTVU STUDENATA PRAVNOG FAKULTETA OSIJEK ORGANIZACIJOM I PROVOĐENJEM ONLINE NASTAVE

Poštovani i dragi studenti,

Kako ste se zajedno s nama tijekom ove izvanredne situacije našli u novom okruženju provođenja nastave i ispita na daljinu putem različitih servisa, Ured za kvalitetu želi na ovaj način saznati Vaše dojmove, iskustva i općenite stavove o visokom obrazovanju on-line (kao i nekim njegovim određenim elementima) kako bi Fakultet u slučaju daljnje potrebe mogao bolje organizirati i unaprijediti svoje procedure te razmotriti planove kako u budućnosti potencijalno nastavne procese na daljinu uvesti i u redoviti nastavni postupak.

Ispunjavanje anketnog upitnika je dobrovoljno i u potpunosti anonimno (uz Vaše odgovore bilježi se samo vrijeme ispunjavanja) te zahtijeva oko 10 minuta.

Unaprijed se zahvaljujemo na uloženom vremenu a pogotovo na sugestijama, prijedlozima, komentarima i primjedbama, a molimo i da navedete koje ste i kakve tehničke poteškoće imali prilikom korištenja alata za udaljeno učenje.

Sve oznake rodne pripadnosti smatraju se neutralnima.

Ured za unaprjeđivanje i osiguranje kvalitete visokog obrazovanja

* Required

1. X1. Molimo da navedete iz koje županije dolazite: *

Mark only one oval.

- Osječko-baranjske
 Vukovarsko-srijemske
 Brodsko-posavske
 Virovitičko-podravske
 Požeško-slavonske
 Grad Zagreb ili Zagrebačka županija
 Ostalo

2. X2. Molimo da navedete na koji ste studij upisani: *

Mark only one oval.

- Socijalni rad
 Stručni upravni studij
 Integrirani studij Pravo
 Specijalistički studij Javna uprava
 Poslijeplomski specijalistički studij Ljudska prava

3. X3. Molimo da odaberete na koju ste godinu studija upisani (ukoliko je primjenjivo): *

Mark only one oval.

- 1
 2
 3
 4
 5
 nije primjenjivo (Ljudska prava)

A) Vaši stavovi o učenju na daljinu

Molimo da označite odgovore koji najbolje odražavaju Vaše stavove o općenitim potencijalima učenja na daljinu, ne o fakultetskoj implementaciji sustava učenja na daljinu.

4. A1. Mislim da učenje na daljinu stjecanje znanja *

Mark only one oval.

- 1 2 3 4 5
- Otežava i usporava Olakšava i ubrzava

5. A2. Smatram da učenje na daljinu kvalitetu stječenog znanja *

Mark only one oval.

- 1 2 3 4 5
- Znatno umanjuje Znatno uvećava

6. A3. Alate za učenje na daljinu u prošlosti (prije trenutne krize) sam koristio *

Mark only one oval.

- Nikada
 Nekoliko puta (do 5 puta ukupno)
 Ponekad (nekoliko puta po akademskoj godini)
 Često (nekoliko puta mjesečno)
 Redovito (neizostavan su dio mog studiranja)

7. A4. Smatram da bi se u visokom školstvu nastavom na daljinu nakon krize trebalo koristiti *

Mark only one oval.

1	2	3	4	5	
Nimalo	☐	☐	☐	☐	Gdje god je moguće

8. A5. Svoju informatičku pismenost procjenjujem kao *

Mark only one oval.

1	2	3	4	5	
Nepostojeću ili minimalnu	☐	☐	☐	☐	Odličnu

B) Pravni fakultet Osijek i učenje na daljinu

9. B1. Uzevši u obzir objektivne uvjete i ograničenja uzrokovana trenutnom krizom, smatram da je Pravni fakultet studentima *

Mark only one oval.

1	2	3	4	5	
Propustio izaći u susret	☐	☐	☐	☐	Pružio svu moguću potporu

10. B2. Fakultet je u novonastaloj situaciji studentima informacije pružao *

Mark only one oval.

1	2	3	4	5	
Zakašnjelo i rijetko	☐	☐	☐	☐	Redovito i pravovremeno

11. B3. Kvalitetu uputa dobivenih od stručnih službi Fakulteta općenito smatram *

Mark only one oval.

1	2	3	4	5	
Nedostatnom	☐	☐	☐	☐	Odličnom

C) Nastavnici Pravosa u on-line nastavi i ispitima

Molimo da prema vlastitim iskustvima ocijenite provođenje on-line nastave i ispita od strane nastavnika Pravnog fakulteta.

12. C1. Kompetencije nastavnika za provođenje nastave na daljinu pokazale su se *

Mark only one oval.

1	2	3	4	5	
U potpunosti neadekvatnim	☐	☐	☐	☐	Odličnim

13. C2. Dostupnost, ažurnost i pristupačnost nastavnika smatram *

Mark only one oval.

	1	2	3	4	5	
Neprihvatljivom	☐	☐	☐	☐	☐	Odličnom

14. C3. Upute i pomoć kada su mi zatrebale *

Mark only one oval.

	1	2	3	4	5	
Nisam uopće dobio	☐	☐	☐	☐	☐	Dobio sam vrlo brzo

15. C4. U uvjetima rada na daljinu nastava se održava *

Mark only one oval.

	1	2	3	4	5	
Neredovito	☐	☐	☐	☐	☐	Redovito

16. C5. Zahtjeve i upute za provođenje on-line ispita na Pravosu smatram *

Mark only one oval.

		1	2	3	4	5	
Neprihvatljivim do te mjere da sam zbog njih izuzetno nerado pristupao ispitima	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Provedivim bez previše napora i raz

17. C6. Nastavnici su mi polaganje ispita u objektivno teškim okolnostima *

Mark only one oval.

	1	2	3	4	5	
Učinili znatno težim	☐	☐	☐	☐	☐	Olakšali koliko je bilo u njihovoj moći

D) Vaše mišljenje o
pojedinih alatima za
učenje na daljinu /
održavanje ispita na
daljinu

Molimo da po navedenim kategorijama ocijenite ponuđene alate koji se koriste za učenje i provođenje ispita na daljinu. Ako pojedini alat uopće niste koristili molimo odaberite ocjenu nula kao neutralnu ocjenu.

26. E3. Molimo Vas da jednom ocjenom ocijenite kvalitetu sveukupnosti djelovanja Fakulteta vezano uz proces učenja i provođenja ispita na daljinu, Vaš ukupni dojam: *

Mark only one oval.

- 1
 2
 3
 4
 5

27. E4. Molimo da napišete svoje komentare, pritužbe, pohvale, prijedloge koje imate ili pak odgovore na pitanja koja smo zaboravili postaviti. Hvala Vam još jednom na sudjelovanju u ovom istraživanju!

This content is neither created nor endorsed by Google.

Google Forms

Dr. sc. Matija Miloš, mag. iur. i LL.M*
Luka Brajković**

VRIJEDNOST PODUČAVANJA USPOREDNOGA USTAVNOG PRAVA ZA RAZVOJ KOMPETENCIJA SUVREMENIH PRAVNIKA

UDK: 378.35:342
Primljeno: 7. 12. 2020.
Prihvaćeno: 5. 3. 2021.
Pregledni znanstveni rad

Sažetak

Iako se pravo tradicionalno uzima kao dominantno nacionalna disciplina, suvremeni se pravници sve češće moraju snalaziti u kontekstima koji ne obuhvaćaju nužno samo norme države u kojoj su ostvarili svoje profesionalno obrazovanje. U tom se svjetlu nameće i problem osposobljavanja budućih pravnika za razumijevanje stranoga prava i komuniciranja s profesionalcima koji su uključeni u njegovo stvaranje i primjenu. Svrha je ovoga rada istražiti ima li usporedno ustavno pravo svoje mjesto u tom pothvatu. U literaturi ta je disciplina već bila predmet brojnih kritika i mjestom nastanka različitih metodoloških inovacija. Bez pretenzija iscrpnoga prikazivanja svih tih složenosti usporednoga ustavnog prava, u ovom se radu prvo prikazuju njegova središnja obilježja te se tvrdi da je središnje sporno mjesto discipline izgradnja instrumenata kritičke refleksivnosti kod istraživača. Zatim se pitamo kako bi se u hrvatskom kontekstu moglo dizajnirati obrazovno iskustvo koje bi potenciralo tu kvalitetu. U tom je svjetlu zaključak rada da tek predstoji kvalitetnije iskorištavanje usporednoga ustavnog prava za razvoj metakognitivnih sposobnosti pravnika.

Ključne riječi: usporedno ustavno pravo, pravničke kompetencije, pravno obrazovanje.

1. UVOD

Već će površan pogled na postojeću hrvatsku ustavnopravnu književnost otkriti da domaći autori nisu usmjereni samo na egzegezu tumačenja hrvatskoga ustava. Zaista, još u djelu Ladislava Polića, jednoga od profesora ustavnoga prava iz prvih desetljeća dvadesetoga stoljeća, nalazimo nastojanja da se pojam demokracije rasvijetli upravo prikazivanjem obilježja stranih ustavnih demokracija, poglavito one

* Poslijedoktorand, Sveučilište u Rijeci – Pravni fakultet, mmilos@pravri.hr

** Student IV. godine Integriranog studija pravo, Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet, lbrajkov1@pravri.hr

francuske i britanske.¹ Prebacimo li se na kraj dvadesetoga stoljeća i početak onoga tekućeg, ponovno ćemo zamijetiti zaokupljenost suvremenih autora stranim uzorima, pogotovo onima koje Biljana Kostadinov proziva „razvijenim demokracijama“.² Sjedinjene Američke Države³, Francuska⁴, Ujedinjeno Kraljevstvo⁵ i Njemačka⁶ najčešći su *sumnjivci*⁷ o čijim se uređenjima raspravlja i u odnosu na koje se povlače paralele s hrvatskim stanjem stvari.

Svrha je rada propitati kako se ova izražena prisutnost stranih pravnih poredaka u ustavnopravnoj književnosti treba odražavati na podučavanje ustavnoga prava u Republici Hrvatskoj. Iako se neće svi pravници baviti isključivo ili dominantno ustavnim pravom, ovdje se pitamo kako barem elementarno usporedno istraživanje te pravne grane može doprinijeti razvoju kompetencija pravnika i koliko se takvo što ostvaruje kod nas. S time na umu, prvo opisujemo usporedno ustavno pravo kao disciplinu. (2.) Nakon njezina općeg prikaza u trećem poglavlju tvrdimo da je njezino središnje sporno mjesto potreba za instrumentima osiguravanja kritičke reflektivnosti istraživača. (3.) Ona je prilika za osvještavanje i preispitivanje vlastita načina razmišljanja o pravu. U četvrtom se poglavlju propituje što bi bilo potrebno ne bi li se kritičku reflektivnost ugradilo u obrazovno iskustvo pravnika u hrvatskom kontekstu i zašto bi to bilo korisno u kontekstu vladajuće paradigme pravnoga obrazovanja. (4.)

2. ODREĐIVANJE DISCIPLINE USPOREDNOGA USTAVNOG PRAVA

Usporedno ustavno pravo možemo označiti kao složenu disciplinu jer se sastoji od dviju komponenata: usporednoga i ustavnoga prava. Slikovito rečeno, usporedno je pravo poput broda koji se, iz svoje domaće i dobro poznate luke, mora otisnuti u druga i nepoznata prostranstva kako bi proširio svoje obzore i naposljetku se, s novim i stečenim spoznajama, vratio u svoju matičnu luku iz koje je isplovio. Usporedno pravo se, dakle, bavi proučavanjem načela, instituta i normi prava nastojeći ih usporediti u

- 1 Ladislav Polić, *O razvoju demokratske misli* (Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1918.), 19.
- 2 Vidi, primjerice, Biljana Kostadinov, „Referendum građanske inicijative“, u: *Referendum narodne inicijative u Hrvatskoj i Sloveniji*, ur. Robert Podolnjak, Branko Smerdel (Zagreb: Hrvatska udruga za ustavno pravo, 2014.), 122.
- 3 Biljana Kostadinov, „Načelo jasnoće referendumskog pitanja u Europi i SAD-u“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 65, br. 1 (2015.): 66-82.
- 4 Đorđe Gardašević, „Američka iskustva – promišljanje europske budućnosti“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 66, br. 1 (2016.): 61-86; Biljana Kostadinov, „Ustavni identitet“, u: *Dvadeseta obljetnica Ustava Republike Hrvatske*, ur. Arsen Bačić (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2011.), 310.
- 5 Petar Bačić, „Drugi dom – stanje, poslanje, perspektive“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 44, br. 1 (2007): 87-104.
- 6 Matija Miloš, *Ustrojstvo i učinak građanskih inicijativa u kontekstu koncepta predstavljanja – doktorski rad* (Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, 2019.).
- 7 Značajna je iznimka od ovoga znanstvena monografija Ane Horvat Vuković, koja pruža detaljnu, gotovo ustavno-etnografsku interpretaciju indijskog iskustva s mjerama pozitivne diskriminacije. (Ana Horvat Vuković, *Pravno uređenje pozitivne diskriminacije kroz poseban osvrt na primjer Indije*, Zagreb: Hrvatska udruga za ustavno pravo, 2015.)

različitim pravnim sustavima.⁸ S druge pak strane, ustavno je pravo dobro poznata grana prava uglavnom ograničena na pojedine države.⁹ Njezin je predmet interesa u užem smislu svakako ustav kao najviši politički akt i temelj svakoga pravnog poretka, a u širem i svako ono pravilo koje se dotiče obnašanja i raspodjele državne vlasti.¹⁰ Ovdje ćemo pokazati zbog čega se ono povezuje s usporednim pravom i, u najkraćim crtama, kako to čini.

Usporedno ustavno pravo jest disciplina koja se bavi sustavnim proučavanjem ustavnoga prava, pravne znanosti, sudske prakse i institucija u različitim državnim uređenjima.¹¹ Osnovna metoda kojom se ono služi jest stvaranje koncepata kroz brojne opise, kako je naziva Hirschl, istih ustavnopravnih fenomena u različitim državama.¹² U suštini tu se radi o logičkoj metodi indukcije. Polazi se od zamijećenih ustavnopravnih fenomena u različitim državama, koji se manifestiraju na vrlo sličan način, iz čega se izvode općenitiji pojmovi i koncepti. Primjerice, iz neposrednoga opažanja kako predsjednici u različitim državama imaju vrlo široke ovlasti izvodi se opći pojam predsjedničkoga sustava vladavine.

Ovakvo određenje usporednoga ustavnog pristupa bitno pojednostavljuje izbor koji stoji pred teoretičarom kad odluči povlačiti paralele između ustavnih poredaka. Zapravo se može razlikovati više pristupa usporedbi, koji ovise o cilju istraživanja i razlikuju se po materiji koju uzimaju u obzir. Riječ je o klasifikacijskom, historijskom, normativnom, funkcionalističkom i kontekstualnom te takozvanom *bricolage* pristupu.¹³ Njihove karakteristike u bitnome otkrivaju njihovi nazivi. Klasifikacijski je usmjeren na izgradnju kategorijalnoga aparata koji služi daljnjem istraživanju¹⁴, normativni se bavi potragom za univerzalnom vrijednosnom potkom ustavne vladavine¹⁵, kontekstualni inzistira na uklopljenosti prava u određeno okruženje¹⁶.

8 *Black's law dictionary*, izmijenjeno 4. izdanje, (St. Paul: West Publishing Co., 1968.), 353.

9 Globalni konstitucionalizam nastoji pokazati da ustavne strukture postoje i preko nacionalnih granica, posebno u prostoru međunarodnog prava. (Anne Peters, Klaus Armingeon, „Introduction – Global Constitutionalism from an Interdisciplinary Perspective“, *Indiana Journal of Global Legal Studies* 16, br. 2 (2009): 385.

10 U tu kategoriju, naravno, ubrajamo i temeljna prava koja, uređujući odnos države i onih podložnih njezinom utjecaju, na svoj način doprinosi uređenju legitimne državne prisile. V. Arsen Bačić, *Ustavno pravo Republike Hrvatske*, Drugo izdanje, (Split: Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, 2006.), 18.; Predmet Ustavnoga prava podrazumijeva „juridičko ograničavanje političkih fenomena“, a smisao ustavnoga prava je organizacija miroljubivog supostojanja vlasti i slobode. V. Arsen Bačić, *Ustavno pravo: Teorija i interpretacija*, (Split: Pravni fakultet u Splitu, 1995.), 12. i 18.

11 Ran Hirschl, „The Rise of Comparative Constitutional Law: Thoughts on Substance and Method“, 11. <https://www.jura.uni-hamburg.de/media/ueber-die-fakultaet/personen/albersmarion/seoul-national-university/course-outline/hirschl-2008-the-rise-of-comperative-constitutional-law-pdf.pdf> (pristupljeno 15. listopada 2020.)

12 Ran Hirschl, *Comparative Matters: The Renaissance of Comparative Constitutional Law*, (Oxford: Oxford University Press, 2014.), 120.

13 Michel Rosenfeld i Andrés Sajó, eds., *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, (Oxford: Oxford University Press, 2012.), 56.

14 Ibidem, 59.

15 Ibidem, 61.

16 Jednostavni kontekstualizam samo afirmira uvjetovanost prava kontekstom države u kojoj

Dominantni funkcionalni pristup promatra ustavna određenja kao sredstvo rješavanja određenih, manje ili više univerzalnih problema.¹⁷ *Bricolage*, konačno, promatra pravne poretke kao „kolaže“ koji su nastali tako da tvorcima i tumačima prava u svojem djelovanju posežu za materijalima koji su im dostupni bez neke velike pozadinske teorije.¹⁸ Njega se, kao i sve druge pristupe, može kombinirati s drugima čime se pred istraživačem otvara jedna nova dimenzija složenosti.

Razvidno je kako je usporedno ustavno pravo poprilično izazovno. Usprkos tomu, iz nekoliko razloga privlači pažnju istraživača. Na razini pojedinca moguće je da ćemo posegnuti za stranim ustavnim pravom zbog nužnosti koju nameće problem s kojim se suočavamo, puke znatiželje ili određene političke agende.¹⁹ Na razini intelektualnih zajednica koje se usporednim ustavnim pravom bave, pojačani je interes, kao što ističe Tushnet, dolazio u valovima obično izazvanima dramatičnim ustavotvornim projektima.²⁰ Primjerice, činjenica da su mnogi postautoritarni režimi u Latinskoj Americi, Aziji i dijelovima Afrike morali vrlo brzo prihvatiti i utemeljiti načela suvremenoga konstitucionalizma u njihovoj tranziciji prema demokraciji, pobudila je veliko zanimanje teoretičara za ovu disciplinu.²¹ Nadalje, povećani interes za usporednim ustavnim pravom izazvan je sve većom ekspanzijom interesa za razvojem nadnacionalnoga ustavnog prava kao i sve veća prekogranična relevantnost nacionalnih ustavnih identiteta.²² Konačno, rastuća važnost ustavnoga sudovanja u pravnom i političkom životu država očekivano je osnažila interes za razumijevanjem pristupa koje različiti sudovi zauzimaju naspram istih ili srodnih problema.²³ Rasprava o „migraciji ustavnih ideja“²⁴ ili „sudskoj globalizaciji“²⁵ u koje ovdje ne možemo

se usvaja i primjenjuje, a ekspresivizam promatra pravo kao izraz samorazumijevanja svake pojedinačne nacije. V. Sujit Choudry, ed., *Migration of Constitutional Ideas* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006.), 65.; Jedan primjer ekspresivizma je Hegelovo shvaćanje. Za Hegela je ustav „rad stoljeća, ideja i svijest onog umnog, ukoliko je ono razvijeno u jednom narodu“; V. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, (Sarajevo: Veselin Masleša: Svjetlost, 1989.), 405.

- 17 Mark Tushnet, „The Possibilities of Comparative Constitutional Law“, *The Yale Law Journal*, Vol. 108., 1225.-1309., 1228. <https://core.ac.uk/download/pdf/215559132.pdf> (pristupljeno 29. listopada 2020.)
- 18 Tushnet, „The Possibilities of Comparative Constitutional Law“, 1238.; Kod nas se taj termin prevodi kao krpež i označava vještinu stvaranja novih struktura kombiniranjem različitih simbola i kulturnih elemenata. <http://struna.ihjj.hr/naziv/krpez/25146/>; http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=elhuURc%3D (pristupljeno 29. listopada 2020.)
- 19 Hirschl, *Comparative Matters: The Renaissance of Comparative Constitutional Law*, 148.-149.
- 20 Mark Tushnet, *Advanced Introduction to Comparative Constitutional Law*, 2nd edition, (Cheltenham (UK) i Northampton (USA): Edward Elgar Publishing, 2014.), 1.
- 21 Hirschl, „The Rise of Comparative Constitutional Law: Thoughts on Substance and Method“, 14.
- 22 Sergio Bartole, „Comparative Constitutional Law-an Indispensable Tool for the Creation of Transnational Law“, *European Constitutional Law Review*, vol. 13, br. 4 (2017): 601. (pristupljeno 28. listopada 2020.)
- 23 Tom Ginsburg i Rosalind Dixon, eds., *Comparative Constitutional Law (Research Handbooks in Comparative Law)*, (Cheltenham (UK) i Northampton (USA): Edward Elgar Publishing, 2011.), 3.
- 24 Chourdy, ed., *Migration of Constitutional Ideas*, IX. i dr.
- 25 Anne-Marie Slaughter, „Judicial Globalization“, *Virginia Journal of International Law*, Vol. 40,

ulaziti, izraz je toga razvoja.

Usporedno ustavno pravo, kako će se to i pokazati u nastavku, nije isključivo pravna disciplina, već se u njoj isprepliću i mogu naći primjenu brojne druge nepravne znanstvene discipline. Radi se o vrlo interdisciplinarnome području, na kojem bi svoju primjenu mogle naći, *inter alia*, politička znanost, sociologija, evolucijska biologija itd.²⁶ Učinilo bi se veliku nepravdu usporednom ustavnim pravu kad bi ga se svodilo ili isključivo isticalo samo njegovu čisto pravnu dimenziju. Moramo se, stoga, složiti s Hirschlom i njegovim stajalištem²⁷ prema kojem se problemi, kojima se bavi usporedno ustavno pravo, ne mogu rješavati isključivo pravnom argumentacijom kao da ustavno pravo nastaje, živi i prestaje u akademskom vakuumu. Međutim, teza o otvaranju usporednoga ustavnog prava drugim disciplinama nije naišla na jednoglasni odjek. Način na koji bi se ta disciplina mogla povezati s drugima predstavlja stoga jedno od spornih mjesta usporednih ustavnopravnih razmatranja, a upravo se tim spornim mjestima bavimo u nastavku.

3. ODREĐIVANJE KRITIČKE REFLEKSIVNOSTI ISTRAŽIVAČA: SREDIŠNJI IZAZOV I PROSTOR RAZVOJA USPOREDNOGA USTAVNOG PRAVA

Ovdje pružamo interpretaciju kritika upućenih usporednom ustavnim pravu, tvrdeći da ih povezuje zahtjev osiguravanja kritičke reflektivnosti pojedinca koji razvija usporedni ustavnopravni projekt. Biti refleksivan znači „prepoznati svoj položaj u svijetu kako bi se bolje razumjelo granice vlastitoga znanja i više osvijestilo društvene stvarnosti drugih“²⁸. Poanta je kritičke reflektivnosti razumjeti kako „diskurzivno stvoren društveni svijet utječe“ na stvaranje „znanja i društvenih normi“²⁹. To da je takva kritička reflektivnost isprepletena s usporednim ustavnim pravom razvidno je iz već ranije prikazane Tushnetove rasprave o trima osnovnim pristupima uspoređivanju: funkcionalizmu, kontekstualizmu i *bricolageu*. Iz nje možemo zaključiti da u pristup uspoređivanju uključujemo pretpostavke o načinu na koji ustavnopravna materija nastaje i o mjeri u kojoj je vezana za svoj društveni kontekst.³⁰ Biti kritički refleksivan

Issue 4 (Summer2000), pp. 1103-1124, 1104. i dr. https://heinonlineorg.ezproxy.nsk.hr/HOL/Page?collection=journals&handle=hein.journals/vajint40&id=1108&men_tab=srchresults (pristupljeno 13. studenoga 2020.)

26 Lorenzo Zucca, „Montesquieu, Methodological Pluralism and Comparative Constitutional Law“, *European Constitutional Law Review*, 5: 481-500, 2009., 482. https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4398500/mod_resource/content/2/Montesquieu%2C%20Methodological%20Pluralism%20and%20Comparative%20Constitutional%20Law%20-%20Zucca.pdf (pristupljeno 29. listopada 2020.)

27 Hirschl, *Comparative Matters: The Renaissance of Comparative Constitutional Law*, 281.

28 Stella L Ng, Sarah R Wright i Ayelet Kuper, „The Divergence and Convergence of Critical Reflection and Critical Reflexivity: Implications for Health Professionals Education“, *Academic Medicine* 94, br. 8 (2019.): 1124.

29 Loc. cit.

30 Primjerice, funkcionalist će smatrati da su ustavnopravna rješenja usmjerena na rješavanje problema koje se može poopćiti te će stoga biti naklonjeniji izvođenju prava iz njegovog konteksta. Ekspresivist će smatrati da je pravo usko povezano sa zajednicom u kojoj je usvojeno

znači osvijestiti i artikulirati te pretpostavke i moći ih preispitati.

Kritičari usporednoga prava općenito upozorili su na važnost kritičke reflektivnosti. Legrand tako upućuje kritiku pojednostavljenju koje dolazi s pokušajima „seobe“, „transplantacije“ ili „preuzimanja“ jednoga pravnog instituta iz jednoga poretka u drugi. Legrand je kao kontekstualist naglasio da je važno imati u vidu kako pravo nije nešto što može putovati „neopterećeno povijesnom, epistemološkom ili kulturalnom prtljagom“³¹. Smisao pravila ne može se izvoditi samo iz tekstualnoga traga, već je predmetom konstrukcije koja se uvijek odvija u određenoj zajednici čija se obilježja ne mogu jednostavno poopćiti ili seliti iz jedne jurisdikcije u drugu.³² Poseban je pritom izazov što komparativist ne bi trebao samo biti svjestan okvira u kojima djeluje pravo koje je predmetom njegova interesa, već i okvira u kojima on sam djeluje. Naime, usporedno pravo utjelovljuje se u istraživaču posredstvom pravnoga obrazovanja i s time povezanoga usvajanja određenoga, dominantnoga diskursa, uvjetovanoga kulturom istraživača. Zbog toga i usporedni pothvat odražava osobni senzibilitet onoga koji uspoređivanje vrši.³³ Njime se ne određuju samo dva ili više pravnih sustava uključenih u istraživanje, već i autor koji ne može pobjeći iz svoje kože i s potpuno objektivnoga gledišta razmotriti svoje i drugo pravo kao što bi ornitolog promatrao različite vrste ptica.

Imajući ovo u vidu, razvidno je da istraživanje u domeni usporednoga ustavnog prava ne traži samo pravničke kompetencije, već i promišljanje o načinu na koji kao pravnici razumijemo i konstruiramo društvenu stvarnost. Drugim riječima, usporedno ustavno pravo traži znatnu dozu metakognicije.³⁴ Taj se zahtjev u postojećoj literaturi odražava u metodološkim prijedporima. Primjerice, izboru slučajeva koji se u usporednim ustavnopravnim projektima uspoređuju ne prigovara se samo zbog nedostatne sustavnosti³⁵, već i zbog toga što filtriranje relevantnih primjera skriva nepreispitane pretpostavke o istraživanju³⁶. U tom bi svjetlu uspoređivanje različitih ustavnopravnih poredaka tražilo od istraživača da postane daleko osjetljiviji i na suptilnosti pravnih poredaka u čije sadržaje zadire, ali i vlastita iskustva i karakteristika koje projicira u svoj projekt.

te biti daleko skeptičniji prema povlačenju paralela s drugim poretkom. Zastupnik trećeg pristupa, *bricolage*, polazit će od pretpostavke da se pravni poredak gradi „u hodu“, bez neke velike vizije i sustavnosti te neće nužno skretati u krajnosti koje karakterizira funkcionalizam i ekspresivizam.

31 Pierre Legrand, „The Impossibility of „Legal Transplants““, *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 4, br. 2 (1997.): 114.

32 Loc. cit.

33 Pierre Legrand, „Jameses at Play: A Tractation on the Comparison of Laws“, *The American Journal of Comparative Law* 65, br. 1 (2007.): 80.

34 Metakogniciju se može odrediti kao sposobnost upravljanja vlastitim procesima učenja. (Jennifer A Livingston, „Metacognition: An Overview“, ERIC, dostupno na: <https://eric.ed.gov/?id=ED474273>, pristupljeno 18. studenoga 2020.)

35 Ran Hirschl, „The Question of Case Selection in Comparative Constitutional Law“, University of Toronto Legal Studies Series, Research Paper No. 901700, dostupno na <<http://ssrn.com/abstract=901700>>, pristupljeno 11. studenoga 2020.

36 Günter Frankenberg, „Critical Comparisons: Re-thinking Comparative Law“, *Harvard International Law Journal* 26, br. 2 (1985.): 413.

Upravo kako bi se osiguralo čim sustavnije i pouzdanije rekonstruiranje društvene stvarnosti, pojedini su autori istaknuti zagovornici ranije spomenute interdisciplinarnosti u usporednom ustavnom pravu. Ran Hirschl, pobornik pretvaranja usporednoga ustavnog prava u „ustavne studije“, drži da bi bilo poželjno kad bi došlo do snažnije metodološke konvergencije između prava i srodnih disciplina, posebno političkih znanosti. Na taj se način, smatra on, usporedno ustavno pravo može usmjeriti na utvrđivanje pravno relevantnih uzročno-posljedičnih veza u društvenoj stvarnosti.³⁷ Po Hirschlovu bi sudu usporedno istraživanje ustavnih fenomena time moglo dobiti objašnjavajuću snagu koja mu trenutno nedostaje. Ujedno bi, treba dodati, istraživač mogao dobiti izvanpravno uporište s kojega bi mogao razmotriti pravno rezoniranje bez da istovremeno bude u cjelini uronjen u njega.

Traženje kritičke refleksivnosti tako da se fokus jedne čitave discipline prebaci na empiriju nije prošlo bez kritika. One vjerojatno najuvjerljivije došle su od njemačkih ustavnih teoretičara sklonih pravno istraživanje promatrati kao hermeneutički pothvat usmjeren poglavito na konstrukciju i preispitivanje određenih konceptualnih okvira. Möllers i Birkenkötter tako ističu da konceptualni pristup u pravu nije moguće potpuno isključiti iz istraživanja jer svakom empirijskom radu mora prethoditi promišljanje koje se oslanja na koncepte. Osim toga, konceptualno razmišljanje ima važne prednosti. Pravni koncepti mogu poslužiti kao sredstvo izgradnje alternativne stvarnosti koja, iako je poglavito misaoni konstrukt, može poslužiti kritici postojećega stanja i pružiti smjernice za njegovu promjenu. Za razliku od toga, svođenje usporednih ustavnopravnih istraživanja na empiriju može dovesti do poistovjećivanja onoga što jest i onoga što bi trebalo biti te istraživač ima suženi prostor reagirati kritički i predložiti alternativu.³⁸ Štoviše, kao što ističe Von Bogdandy, pretjerano spajanje ustavnih usporedbi i empirijskih metoda nužno sužava spektar pitanja koja si istraživač može postaviti. Von Bogdandy to ilustrira Hirschlovim propustom da u vlastitoj knjizi pruži razradu teorija po kojima sudovi u svoje odluke unose uzore iz stranoga prava.³⁹ Ista se poteškoća pojavljuje ako za primjer uzmemo bilo koji drugi predmet ustavne teorije. Primjerice, ako želimo protumačiti značenje slobode izražavanja u različitim jurisdikcijama, neće biti dostatno istraživati uzroke i posljedice tih gledišta. Naprotiv, pristup koji bi inzistirao samo na takvom istraživanju možda ne bi uopće registrirao problem tumačenja značenja kao nešto vrijedno našega vremena i pažnje.

Kritičku refleksivnost nije nužno tražiti u drugim disciplinama. Moguće je usmjeriti pažnju na preispitivanje izbora koje vršimo iz intradisciplinarnе perspektive. Jedan je predmet kritike u tom smislu bila usredotočenost teoretičara samo na određene slučajeve, mahom iz *razvijenih* ustavnih demokracija Zapada. Što zbog retoričke i

37 Hirschl, *Comparative Matters: The Renaissance of Comparative Constitutional Law*, Oxford University Press, Oxford, 2014., 227.

38 Christoph Möllers, Hannah Birkenkötter, „Towards a new conceptualism in comparative constitutional law, or reviving the German tradition of the Lehrbuch“, *International Journal of Constitutional Law* 12, br. 3 (2014.): 605 i 607.

39 Armin von Bogdandy, „Comparative Constitutional Law as a Social Science? A Hegelian Reaction to Ran Hirschl’s Comparative Matters“, MPIL Research Paper Series No. 2016-09, dostupno na <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2773738>, pristupljeno 12. studenoga 2020.: 10.

aksiološke snage ideala prosvjetiteljstva, poglavito diobe vlasti i temeljnih prava⁴⁰, što zbog težnje prema njihovoj afirmaciji u desetljećima nakon Drugoga svjetskog rata, zasade nekadašnjih revolucionarnih zbivanja pretvorile su se u „tvorničke postavke“ suvremenih ustavnih demokracija.⁴¹ Uz homogenizirajuće djelovanje funkcionalnoga pristupa usporedbi, koje dominira disciplinom još od pariškoga kongresa iz 1900. godine⁴², usporedno ustavno pravo u bitnome je postalo usporedno zapadnjačko ustavno pravo.

Hirschl ispravno primjećuje da ovakav pristup usporedbi zapravo kao kriterij vrijednosti postavlja konkretne ideale određenoga viđenja konstitucionalizma, koje može biti teško generalizirati.⁴³ Njega prate potke kao što je kozmopolitizam.⁴⁴ Jurisdikcije koje odstupaju od liberalnoga konstitucionalizma⁴⁵ u taj se diskurs uklapaju samo kao nešto drugo, ne kao mjerila sama za sebe. Njih se promatra u svjetlu uspostave ustavne vladavine u *razvijenim* jurisdikcijama. Posljedica je toga da se nešto strano konstitucionalističkoj matici „normalizira“⁴⁶ jer ga se ne priznaje u njegovim posebnostima. Razlike su iritanti koje se preskače, umjesto da upravo oni budu u fokusu pažnje.⁴⁷ Teoretičar se pretvara u konkvistadora tuđega iskustva spreman ovoga odmjeriti samo iz perspektive koju je već dobro uklopio u svoj profesionalni habitus.

Još je jedan prostor za intradisciplinarnu kritičku reflektivnost materija koju se uzima u obzir kad se provodi usporedno ustavno istraživanje. Najveći se broj istraživanja fokusira na „formalne manifestacije konstitucionalizma u praksi“, odnosno tekstove koje stvaraju ustavotvorac, zakonodavac i, posebno, sudovi.⁴⁸ Za razliku od „konstitucionalizma Juga“ koji uvjerljivo portretira Oklopčić, zapadnjački konstitucionalizam nije zabavljen „materijalnim konstitucionalizmom“ kao zbirom „političkih tehnologija koje omogućuju dugoročnost velikog, teritorijalnog političkog projekta“.⁴⁹ Uslijed toga za očekivati je da ovako shvaćena usporedba možda neće biti sasvim spremna adekvatno prepoznati ono što nadilazi formalni konstitucionalizam, barem ako istraživanje ima ambiciju zauzeti kritičku perspektivu. Zbog toga i izbor materije koju se poistovjećuje s pravom traži znatnu dozu samosvijesti.

40 Šire o revolucionarnim stečevinama Prosvjetiteljstva u Hannah Arendt, *On Revolution* (New York: The Viking Press, 1962.), 139-215.

41 Tom Ginsburg, Aziz Z. Hug i Mila Versteeg, „The Coming Demise of Liberal Constitutionalism“, *The University of Chicago Law Review* 85, br. 2 (2018.): 239.

42 Günter Frankenberg, *Comparative Constitutional Studies. Between Magic and Deceit* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2018.), 67.

43 Hirschl, *Comparative Matters. The Renaissance of Comparative Constitutional Law*, 206.

44 Tushnet, *Advanced Introduction to Comparative Constitutional Law*, 8.

45 Riječ je o državama koje ne ulaze u krug zapadnih ustavnih demokracija. Skoro se 90% radova iz domene usporednog ustavnog prava objavljenih na engleskom jeziku bavi s deset istih država. (Ginsburg i Dixon, eds., *Comparative Constitutional Law (Research Handbooks in Comparative Law)*, 13.)

46 Frankenberg, *Comparative Constitutional Studies. Between Magic and Deceit*, 76.

47 Loc. cit.

48 Zoran Oklopčić, „The South of Western constitutionalism: a map ahead of a journey“, *Third World Quarterly* 37, br. 11 (2016.): 2093.

49 Loc. cit.

Imajući u vidu da je u usporednom ustavnom pravu načelno „dopušteno sve uspoređivati sa svim drugim“, ako se usporedbu i njezina ograničenja dovoljno kvalitetno odredi⁵⁰, čini se ispravnim usporedno ustavno pravo promatrati manje kao jasno definiranu disciplinu s dobro razvijenim i homogenim metodološkim aparatom, a više kao slojevito polje koje kao svoj bitan element traži interdisciplinarnu i intradisciplinarnu kritičku reflektivnost.⁵¹ Od presudnoga je značaja način na koji će se teoretičar pozicionirati naspram svojega pravnog poretka, tuđega pravnog poretka, ali i u konačnici samoga sebe. U nastavku rada ćemo istražiti koji su prostori definiranja obrazovnoga iskustva u skladu s opisanim polazištima.

4. KAKO DIZAJNIRATI OBRAZOVNO ISKUSTVO KRITIČKE REFLEKSIVNOSTI U USPOREDNOM USTAVNOM PRAVU?

U prethodnim je dijelovima rada pružen opis usporednoga ustavnog prava te je kao jedan mogući način tumačenja njegovih središnjih problema ponuđen i pojam kritičke reflektivnosti. U ovom ćemo se dijelu rada usredotočiti na obrazovanje pravnika na polju usporednoga ustavnog prava i to u Republici Hrvatskoj. Naš cilj nije uopćeno prikazivati postojeću prisutnost usporednoga ustavnog prava u hrvatskim studijima prava. Neosporno je da trenutno na našim pravnim fakultetima u Zagrebu, Osijeku⁵² i Splitu⁵³ postoji niz izbornih predmeta u kojima je zahvaćena materija koja pripada toj disciplini. Riječka katedra jedina ne održava takve kolegije te su njezini studenti izloženi stranoj ustavnopravnoj materiji samo u okviru općega kolegija, Ustavno pravo. Umjesto kritike tih postojećih pristupa, ovdje želimo propitati kako bi trebalo izgledati obrazovno iskustvo koje uključuje kritičku reflektivnost u okviru usporednoga ustavnog prava.

Na najosnovnijoj razini valja istaknuti da je kritička reflektivnost tek u rudimentarnom obliku priznata u temeljnoj literaturi posvećenoj ustavnom pravu, koja u svoje okvire uključuje i spoznaje o stranim ustavnim demokracijama. Tri se knjige u tom svojstvu koriste na svim hrvatskim pravnim fakultetima: Smerdelovo *Ustavno*

50 Francois Venter, *Constitutional Comparison: Japan, Germany, Canada and South Africa as Constitutional States* (Capetown: Juty & Co, Ltd, 2000.), 44-45.

51 Ova je tvrdnja bliska određenju usporednog ustavnog prava kao „dinamične interpretativne i diskurzivne discipline“. (Ruti Teitel, „Book Review. Comparative Constitutionalism in a Global Age“, *Harvard Law Review* 117, br 8 (2004): 2584-2585.)

52 Puni popis kolegija Katedre za ustavno pravo Pravnog fakulteta u Zagrebu dostupan je ovdje: <https://www.pravo.unizg.hr/USTP/predmeti> (pristupljeno 18. studenoga 2020.). Iz njega je razvidno da Katedra održava niz predmeta koji se bave usporednim ustavnim pravom općenito, ali i niz kolegija koji su usredotočeni na pojedine teme i u sebi uključuju usporednopravni pristup, kao što je predmet Izvanredna stanja u komparativnom ustavnom pravu ili pak Mjere afirmativne akcije u poredbenom ustavnom pravu. Na Pravnom fakultetu u Osijeku održava se kolegij Poredbeno ustavno pravo, i to kao obvezni predmet: <https://www.pravos.unios.hr/katedra-ustavnih-i-politickih-znanosti/poredbeno-ustavno-pravo> (pristupljeno 18. studenoga 2020.).

53 Za više informacija vidi <https://bit.ly/3IVBRJy> (pristupljeno 18. studenoga 2020.).

uređenje europske Hrvatske⁵⁴, Bačićevo *Ustavno pravo: Teorija i interpretacija*⁵⁵ uz pripadajuće *Ustavno pravo Republike Hrvatske*⁵⁶ koje služi kao priručnik za vježbe. U Osijeku se koristi i udžbenik Sokola i Smerdela, *Ustavno pravo*⁵⁷. Svi ti udžbenici koriste iste poteze u svojem pristupu stranim ustavnopravnim poretcima. Prvo, na razini usporedne pravne povijesti, materijal iz drugih država koristi se kako bi se ilustrirao povijesni razvoj političkih ideja i institucija.⁵⁸ Nadalje, primjeri iz drugih jurisdikcija koriste se u sklopu pojedinih cjelina, ne bi li se ilustrirale varijacije pozitivnopravnoga uređenja individualnih pitanja. Primjerice, redovito se uspoređuje ustrojstvo predsjedničkoga režima naspram onoga parlamentarnog te se u tom pogledu kao ogledne primjere koristi Sjedinjene Američke Države i Ujedinjeno Kraljevstvo.⁵⁹ Smerdelov udžbenik iz 2013. godine u prvoj svojoj polovici isto tako koristi usporedni materijal pri čemu Smerdel ističe kako je važno osvijestiti da sudske odluke nisu jedini izvor spoznaje.⁶⁰ Konkretni usporedni pristup koji se ne bi oslanjao isključivo na sudske presude, međutim, nije eksplicitno razrađen. Ovo ne znači da se ne prenose iskustva drugih država, već da ista služe poglavito kao sredstva ilustracije, a ne sustavne komparacije kao i da autor udžbenika ne iznosi kako se metodološki postavlja prema zadatku uspoređivanja.

Ukratko opisana građa svakako ispunjava svoju elementarnu svrhu jer ipak se radi o udžbenicima namijenjenima studentima koji se po prvi puta susreću s materijom ustavnoga prava uopće. Njima osvrt na strano pravo može proširiti elementarno poznavanje discipline. Međutim, ako se inzistira na razvijanju prostora kritičke refleksivnosti, neće biti dostatni čisto povijesni prikazi ili fragmentarne crtice razasute po pojedinim cjelinama. Naime, sa studentima je potrebno istražiti sitne niti koje spajaju i razdvajaju različite pravne sustave pri čemu težište treba biti na tome da studenti mogu samostalno promišljati o materiji, a takvih se pitanja za refleksiju u udžbenicima ne nalazi.

Relativno je jednostavno povećati kvantitativnu prisutnost usporednoga ustavnoga prava, primjerice, uvođenjem novih općih ili specijaliziranih kolegija, organiziranjem seminara ili vježbi i tome slično. Ovo, naravno, pod uvjetom da je nastavnik spreman platiti visoku cijenu koju usporedno ustavno pravo nameće, poglavito u savladavanju stranoga jezika potrebnoga da bi se strano pravo rudimentarno razumjelo, a onda i strane pravne logike te kulture koja se vanjskom promatraču može činiti potpuno neprovidnom.⁶¹ Međutim, kvalitativno snaženje prisutnosti ove discipline drugo je

54 Zagreb: Narodne novine d.d., 2013. U vrijeme pisanja ovog rada izašlo je novo, revidirano izdanje.

55 Split: Pravni fakultet u Splitu, 1995.

56 Split: Pravni fakultet u Splitu, 2005.

57 Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, 2006.

58 Vidi, primjerice, Bačić, *Ustavno pravo: teorija i interpretacije*, 29.-31., 104.-108., 119.-122., 130.-134., 182.-184., 204.-226., 239.-249. i dr.

59 Branko Smerdel, Smiljko Sokol, *Ustavno pravo*, Četvrto izdanje, (Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006.), 327-370.

60 Branko Smerdel, *Ustavno uređenje europske Hrvatske*, Narodne novine, Zagreb, 2013., 228-229.

61 Vicki Jackson, „Comparative Constitutionalism, Legal Education, and Civic Attitudes: Reflections in Reponse to Professors Krotoszynski and Law“, *Alabama Law Review* 66, br. 1

pitanje. Kao što smo ranije već naznačili, ovo je problem i u usporednim ustavnim istraživanjima te je stoga otvoreno pitanje kako se isti može prevladati u dizajniranju obrazovnoga iskustva za studenta.

Kad razmatramo mogućnost razvijanja kritičke reflektivnosti u usporednom ustavnom pravu, treba voditi računa o primjerenosti njezina uvođenja s obzirom na širi kontekst pravnoga obrazovanja u Republici Hrvatskoj. Njega nalazimo u ishodima projekta *Iurisprudentia* čija je svrha bila utvrditi odnos postojećih programa studija prava i zahtjeva tržišta rada.⁶² U tom je smislu dovoljno u najsazetijim crtama istaknuti kako su kompetencije koje se od pravnika očekuju u projektu podijeljene u dvije najveće skupine, opće i stručne.⁶³ Istraživanjem je utvrđeno veće zadovoljstvo općim kompetencijama, kao što je pisanje različitih dokumenata te „kritičko razmatranje tuđih i vlastitih ideja“, dok su ispitani poslodavci bili najmanje zadovoljni razvojem stručnih kompetencija u što se uključuje i slabu sposobnost studenata za snalaženje u međunarodnim pravnim propisima.⁶⁴ Nadalje, važnom je ocijenjena i sposobnost „emocionalnoga rada“, „odnosno upravljanje odnosima s ljudima“⁶⁵. Ovaj ishod projekta korelira s rastućim značajem emocionalne inteligencije koju se kao bitnom i nedostatno istraženom opširnije razlaže u psihološkoj literaturi.⁶⁶ Ovdje se ne možemo tome posvetiti, već nastavljamo s raspravom o usporednom ustavnom pravu. Prateći logiku prethodnoga dijela ovoga rada, osvrnut ćemo se na interdisciplinarnu i intradisciplinarnu mogućnosti unošenja kritičke reflektivnosti u hrvatsko pravno obrazovanje s obzirom na kompetencije koje se od pravnika očekuju.

Interdisciplinarno gledano, bilo bi moguće u studij uključiti predmet koji bi, uz pravnu perspektivu, uključivao metodologiju druge discipline, poglavito političkih znanosti. Takav pristup za sobom povlači dva bitna problema. Prije svega, osim već citirane Hirschlove knjige⁶⁷ ne postoji lako dostupna literatura koja bi studenta uvela u takav tip interdisciplinarnosti. Ovo ne znači da nema istraživanja koja su na taj način provedena⁶⁸, već da nema puno literature uvodnoga tipa koja bi bila prilagođena studentima integriranoga preddiplomskog i diplomskog studija. Takav bi sadržaj stoga bilo lakše uvesti na poslijediplomske studije kao metodološki predmet i uz suradnju nastavnika prava i teoretičara drugih disciplina. Činjenica da bi u najvećoj mjeri studenti nižih razina studija bili isključeni iz takvoga podučavanja ne bi oslabila usvajanje relevantnih pravničkih kompetencija. Polaznici preddiplomskih

(2014.): 159.; Tushnet, *Advanced Introduction to Comparative Constitutional Law*, 5.

62 *Iurisprudentia. Unapređenje kvalitete obrazovanja na pravnim fakultetima osječkog, riječkog i splitskog sveučilišta*, zaključna projektna publikacija, dostupna na: <https://www.pravos.unios.hr/iurisprudentia/-19-07-2016>, pristupljeno 24. studenoga 2020., u daljnjem tekstu: *Iurisprudentia* - publikacija, str. 10.

63 *Iurisprudentia* – publikacija, str. 45.

64 *Ibid.*, str. 45-46 i 100.

65 *Ibid.*, str. 53.

66 Vidjeti primjerice: Daniel Goleman, *Emocionalna inteligencija* (Zagreb: Mozaik knjiga, 1997.); *Id.*, *Working with Emotional Intelligence* (New York: Bantam Books, 1998.); Travis Bradberry, Jean Graves, *Emotional Intelligence 2.0* (San Diego: TalentSmart®, 2009.) i dr.

67 Vidi supra, bilj. 36.

68 Vidi, primjerice Zachary Elkins, Tom Ginsburg i James Melton, *The Endurance of National Constitutions*, (New York: Cambridge University Press, 2009.).

i diplomskih studija u svakom bi slučaju mogli biti izloženi relevantnim ishodima pojedinih interdisciplinarnih istraživačkih projekata u suženom okviru individualnih nastavnih cjelina, posebno seminara iz ustavnoga prava i u mjeri u kojoj se to podudara s ishodima učenja predmeta.

S druge strane, prostori za intradisciplinarno razvijanje kritičke reflektivnosti nisu nužno ograničeni na poslijediplomske studije, iako bi načelno zahtijevali bitno drukčiji pristup stranom ustavnom pravu od postojećega. Kao što smo već ranije vidjeli, druge pravne poretke u postojećoj se središnjoj literaturi opisuje više kao postojeće ishode koje se zatim može uspoređivati. Pristup kritičke reflektivnosti mogao bi se otvoriti tako da se izloži ukorijenjenost tih ishoda u njihovu kontekstu i to ne kao materiju koju treba napamet naučiti, već kao oblik preispitivanja vlastita pravničkog obrazovanja i iskustva s obzirom na ono strano. Pritom bi valjalo prikazati liberalni konstitucionalizam kao jedan postojeći oblik ustavne vladavine i omogućiti jasnu spoznaju njegovih obilježja te njihove uvjetovanosti zapadnjačkim iskustvom, ali i odmaknuti raspravu samo od sudske prakse. Primjer takvoga pristupa nalazimo u Frankenbergovu kritičkom udžbeniku usporednoga ustavnog prava⁶⁹, a istoga bi bilo moguće emulirati i u hrvatskim uvjetima.

Ovakav načelno intradisciplinarni pristup ne traži baratanje metodološkim aparatom druge discipline te je stoga daleko pogodniji i studentima integriranoga preddiplomskog i diplomskog studija prava, a moguće ga je ostvariti u dvama temeljnim oblicima. Prvo, moguće je uzeti pojedine uže teme usporednoga ustavnog prava kao što je govor mržnje te ući u dubinu njegova uređenja u dvjema različitim jurisdikcijama. Ovo bi bilo moguće izvesti već i u okviru općega kolegija ustavnoga prava. Na ambicioznijoj je razini moguće uvesti i izborni predmet koji bi bio motiviran izloženom intradisciplinarnom kritičkom reflektivnošću. Ne bi li se izbjeglo da takav predmet postane puko memoriziranje kritičkih perspektiva usporednoga ustavnog prava, predmet bi trebalo u svakoj akademskoj godini usmjeriti na određeni problem i od samih studenata tražiti da isti postave u okviru komparativnoga konstitucionalizma. Time bi se manje naglaska stavilo na širinu materijala i vrlo općenitu i površnu usporedbu kojoj su studenti i tako izloženi kad se sa stranim ustavnim pravom susreću u okviru općega kolegija iz ustavnoga prava. Puno bi se više naglaska stavilo na kvalitativno udublјivanje u određeni problem.

Imajući u vidu da bi i ovo još uvijek tražilo značajan angažman od svih uključenih u predmet, posebno od nastavnika, ostaje nam za razmotriti koje bi bile očekivane koristi takvoga pristupa. Na jednoj elementarnoj razini, studentima bi se omogućilo stjecanje iskustva u radu s potpuno stranim pravnim izvorima i argumentima. Podsjećamo da je jedan od problema uočenih u projektu *Iurisprudentia* bilo upravo slabo baratanje studenata izvorima međunarodnoga i europskoga prava. Za očekivati je da bi promijenjenim pristupom usporednom ustavnom pravu studenti imali barem nešto više samopouzdanja u oslanjanju na strana pravna vrela. Što se kritičke reflektivnosti tiče, studenti bi mogli očekivati dvije koristi. Prvo, kod njih bi se moglo produbiti razumijevanje vlastitoga prava. Kao što Tushnet ističe, naše

69 Vidi Günter Frankenberg, *Comparative Constitutional Studies. Between Magic and Deceit*, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2018.

je razmišljanje počesto opterećeno lažnom nužnošću, idejom da je za naš pravni poredak konstitutivno ono što ga u konačnici uopće ne održava na životu.⁷⁰ Dubinsko razumijevanje nekoga problema iz perspektive usporednoga ustavnog prava može nam pomoći u razbijanju te lažne nužnosti.⁷¹ Drugo, i možda još važnije, snaženje kritičke refleksivnosti može nas udaljiti od pretjerane poistovjećenosti s našim pravnim poretkom, koju Kommers označava kao jednu vrstu etnocentrizma.⁷² To ponovno omogućuje polaznicima studija promatranje prava s kritičke distance i usprkos tomu što su tijekom čitavoga studiranja kontinuirano i razumljivo izloženi poglavito logici svojega pravnog poretka.

5. ZAKLJUČAK

Središnji je cilj ovoga rada bio određivanje kritičke refleksivnosti kao potencijalne ideje vodilje usporednoga ustavnog prava te propitivanja načina na koji se istu može naglasiti u hrvatskom obrazovnom kontekstu. S ovim je pitanjima bila povezana glavna briga koja je motivirala izradu ovoga teksta. Prenosi li se studentima u postojećem ustavnom usporednom obrazovanju ujedno i osiromašeno razumijevanje stranoga ustavnog prava? Pretpostavljajući da je tomu tako, zanimalo nas je i jesu li gubitci do kojih dolazi neprihvatljivi iz gledišta vladajuće paradigme pravnoga obrazovanja.

Kao što je već naglašeno, trenutno stanje ne daje nam osnove za zaključak da se u hrvatskom podučavanju usporednoga ustavnog prava inzistira na kritičkoj refleksivnosti. Taj se, uvjetno rečeno, propust, čini se, ni ne može prepoznati kao značajan gubitak na razini pravničkih kompetencija koje su već prepoznate kao poželjne. Završeni student prava može interpretirati većinu pravnih izvora i obavljati relevantne stručne poslove bez da se ikad zapitao, primjerice, čemu služi jamstvo republikanske vlasti u francuskom i saveznom američkom ustavu. Usprkos tomu, čini se da hrvatski studenti prava nisu dovoljno otvoreni osvrtnju na neke pravne izvore koji se zapravo i ne mogu smatrati stranima jer se i primjenjivo međunarodno pravo i, posebno, europsko pravo, mogu smatrati dijelom hrvatskoga pravnog poretka.⁷³ Upravo u tome i jest potencijal usporednoga ustavnog prava. Iako teško da može biti cjelovito rješenje problema, svakako je za očekivati da, zbog naglaska na stranom pravu, može pojačati barem te deficitarne kompetencije. U konačnici, ta disciplina može natjerati studenta na napuštanje zone poznatoga i izložiti ga drukčijem načinu

70 Tushnet, *Advanced Introduction to Comparative Constitutional Law*, 1.

71 Hirschl, *Comparative Matters: The Renaissance in Comparative Constitutional Law*, 235.

72 Donald P. Kommers, „Comparative Constitutional Law: Casebooks for a Developing Discipline“, 57 *Notre Dame L. Rev.* 642 (1982) (book review): 655. https://scholarship.law.nd.edu/law_faculty_scholarship/1394/?utm_source=scholarship.law.nd.edu%2Flaw_faculty_scholarship%2F1394&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages (pristupljeno 29. listopada 2020.)

73 Vidi u tom smislu čl. 134 i 141.c Ustava Republike Hrvatske, Narodne novine, broj 56/90, 135/97, 8/98 [pročišćeni tekst], 113/00, 124/00 [pročišćeni tekst], 28/01, 41/01 [pročišćeni tekst], 55/01 [ispravak], 76/10, 85/10 [pročišćeni tekst] i Promjena Ustava RH (narodna ustavotvorna inicijativa), NN br. 5/2014 Odluka Ustavnog suda broj SuP-O-1/2014.

promišljanja o pravu. Nadalje, možda bi suočavanje s drukčijim ujedno pomoglo u informiranijem razmatranju drugoga i drukčijega čime se potencijalno može doprinijeti i socijalnim vještinama budućih pravnika.

Središnja je prepreka uvođenju usporednoga ustavnog prava kao prostora kritičke refleksivnosti, međutim, u tome što je naše pravno obrazovanje usmjereno dominantno na razvijanje profesionalnih kompetencija koje su neposredno iskoristive na tržištu rada. Zbog toga je vjerojatno da će se usporedno ustavno pravo teško afirmirati kao disciplina koja treba snažiti druge, uvjetno rečeno, mekše sposobnosti budućih pravnih profesionalaca kao što je njihov kapacitet promišljanja vlastitoga profesionalnog identiteta. Pitanje je, naravno, i koliko se takvo što može gajiti u trenutnom obrazovnom sustavu. Ono je ipak preširoko da bismo se u njega dublje upuštali.

Matija Miloš, Ph. D., postdoctoral researcher
Luka Brajković, student
University of Rijeka, Faculty of Law

THE VALUE OF TEACHING COMPARATIVE CONSTITUTIONAL LAW IN DEVELOPING THE COMPETENCIES OF CONTEMPORARY LAW GRADUATES

Summary

While the law is traditionally understood as a discipline dominantly restricted to boundaries of individual legal orders, contemporary law professionals are increasingly expected to get their bearings in contexts that may not be reduced only to the law of their native country. In this light, there is a need to educate law professionals who are capable of understanding foreign law and communicating with their colleagues involved in the creation and application of this law. In this paper, we want to explore the role comparative constitutional law may have in this broader project. The rich literature on comparative constitutionalism is already providing ample exciting projects, critiques and methodological innovations. While we are not able to describe all the complexities of this discipline, we point to its central features and argue that the core demand it places before its practitioners is critical reflexivity. We then ask what are the educational experiences that may further this quality in students in the Croatian context. We conclude by arguing that, while law students' metacognitive abilities might benefit from comparative constitutional law, the discipline remains underused in this regard.

Keywords: comparative constitutional law, competencies of law professionals, legal education.

LITERATURA

1. Arendt, Hannah, *On Revolution*. New York: The Viking Press, 1962.
2. Bačić, Arsen, *Ustavno pravo Republike Hrvatske*, Drugo izdanje, Split: Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, 2006.
3. Bačić, Arsen, *Ustavno pravo: Teorija i interpretacija*, Split: Pravni fakultet u Splitu, 1995.
4. Bačić, Petar, „Drugi dom – stanje, poslanje, perspektive“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 44, br. 1 (2007): 87-104.
5. Bartole, Sergio, „Comparative Constitutional Law-an Indispensable Tool for the Creation of Transnational Law“, *European Constitutional Law Review*, vol. 13, br. 4 (2017): 601-610.
6. *Black's law dictionary*, izmijenjeno 4. izdanje, St. Paul: West Publishing Co., 1968.
7. Bradberry, Travis i Jean Graves, *Emotional Intelligence 2.0*. San Diego: TalentSmart®, 2009.
8. Choudhry, Sujit, ed., *Migration of Constitutional Ideas*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

9. Elkins, Zachary, Ginsburg, Tom i Melton, James, *The Endurance of National Constitutions*. New York: Cambridge University Press, 2009.
10. Frankenberg, Günter, *Comparative Constitutional Studies. Between Magic and Deceit*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2018.
11. Frankenberg, Günter, „Critical Comparisons: Re-thinking Comparative Law“, *Harvard International Law Journal* 26, br. 2 (1985.): 411-455.
12. Gardašević, Đorđe, „Američka iskustva – promišljanje europske budućnosti“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 66, br. 1 (2016.): 61-86
13. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*. Sarajevo: Veselin Masleša: Svjetlost, 1989.
14. Ginsbrug, Tom i Rosalind Dixon, eds., *Comparative Constitutional Law (Research Handbooks in Comparative Law)*, Cheltenham (UK): Edward Elgar Publishing, 2011.
15. Ginsburg, Tom, Hug, Aziz Z. i Mila Versteeg, „The Coming Demise of Liberal Constitutionalism“, *The University of Chicago Law Review* 85, br. 2 (2018.): 239-255.
16. Goleman, Daniel, *Emocionalna inteligencija*. Zagreb: Mozaik knjiga, 1997.
17. Goleman, Daniel, *Working with Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books, 1998.
18. Hirschl Ran, *Comparative Matters: The Renaissance of Comparative Constitutional Law*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
19. Hirschl, Ran, „The Rise of Comparative Constitutional Law: Thoughts on Substance and Method“. Pristup 15. listopada 2020. <https://www.jura.uni-hamburg.de/media/ueber-die-fakultaet/personen/albers-marion/seoul-national-university/course-outline/hirschl-2008-the-rise-of-comperative-constitutional-law-pdf.pdf>
20. Hirschl, Ran. „The Question of Case Selection in Comparative Constitutional Law“, *University of Toronto Legal Studies Series, Research Paper No. 901700*. Pristup 11. studenoga 2020. <http://ssrn.com/abstract=901700>
21. Horvat Vuković, Ana, *Pravno uređenje pozitivne diskriminacije kroz poseban osvrt na primjer Indije*, Zagreb: Hrvatska udruga za ustavno pravo, 2015.
22. Hrvatski jezični portal. Pristup 29. listopada 2020. http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=elhuURc%3D
23. Struna – hrvatsko strokovno nazivlje: Krpež. Pristup 29. listopada 2020. <http://struna.ihjj.hr/naziv/krpez/25146/>
24. Kurikul: Parlamentarno pravo Republike Hrvatske i poredbeno – Pravni fakultet u Splitu. Pristup 18. studenoga 2020. <https://bit.ly/3IVBRJy>
25. Popis kolegija koje izvode članovi katedre za ustavno pravo Pravnog fakulteta u Zagrebu. Pristup 18. studenoga 2020. <https://www.pravo.unizg.hr/USTP/predmeti>
26. Kurikul: Poredbeno ustavno pravo – Pravni fakultet u Osijeku. Pristup 18. studenoga 2020. <https://www.pravos.unios.hr/katedra-ustavnih-i-politickih-znanosti/poredbeno-ustavno-pravo>
27. Iurisprudentia. Unapređenje kvalitete obrazovanja na pravnim fakultetima osječkog, riječkog i splitskog sveučilišta - zaključna projektna publikacija. Pristup 24. studenoga 2020. <https://www.pravos.unios.hr/iurisprudentia/-19-07-2016>
28. Jackson, Vicki, „Comparative Constitutionalism, Legal Education, and Civic Attitudes: Reflections in Reponse to Professors Krotoszynski and Law“, *Alabama Law Review* 66, br. 1 (2014.): 155-168.
29. Kommers, Donald P., „Comparative Constitutional Law: Casebooks for a Developing Discipline“, *Notre Dame Law Review*, vol. 57, br. 4 (1982): 642-657.
30. Kostadinov, Biljana, „Načelo jasnoće referendumskog pitanja u Europi i SAD-u“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 65, br. 1 (2015.): 66-82.
31. Kostadinov, Biljana, „Referendum građanske inicijative“. u: *Referendum narodne inicijative u Hrvatskoj i Sloveniji*, ur. Robert Podolnjak, Branko Smerdel, 119-147. Zagreb: Hrvatska udruga za ustavno pravo, 2014.

32. Kostadinov, Biljana, „Ustavni identitet”, u: *Dvadeseta obljetnica Ustava Republike Hrvatske*, ur. Arsen Bačić, 305-337. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2011.
33. L Ng, Stella, Sarah R Wright i Ayelet Kuper, „The Divergence and Convergence of Critical Reflection and Critical Reflexivity: Implications for Health Professionals Education“, *Academic Medicine* 94, br. 8 (2019.): 1122-1128.
34. Legrand, Pierre. Jameses at Play: A Tractation on the Comparison of Laws“, *The American Journal of Comparative Law* 65, br. 1 (2007.): 1-132.
35. Legrand, Pierre. „The Impossibility of „Legal Transplants““, *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 4, br. 2 (1997.): 111-124.
36. Jennifer A Livingston, „Metacognition: An Overview“, ERIC. Pristup 18. studenoga 2020. <https://eric.ed.gov/?id=ED474273>
37. Miloš, Matija, *Ustrojstvo i učinak građanskih inicijativa u kontekstu koncepta predstavljanja – doktorski rad*, Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, 2019.
38. Möllers Christoph i Hannah Birkenkötter. „Towards a new conceptualism in comparative constitutional law, or reviving the German tradition of the Lehrbuch“, *International Journal of Constitutional Law* 12, br. 3 (2014.): 603-625.
39. Oklopčić, Zoran, „The South of Western constitutionalism: a map ahead of a journey”, *Third World Quarterly* 37, br. 11 (2016.): 2080-2097.
40. Peters, Anne i Klaus Armingeon, „Introduction – Global Constitutionalism from an Interdisciplinary Perspective“, *Indiana Journal of Global Legal Studies* 16, br. 2 (2009): 385-396.
41. Polić, Ladislav, *O razvoju demokratske misli*. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1918.
42. Rosenfeld, Michel i Andrés Sajó, eds., *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
43. Slaughter, Anne-Marie, „Judicial Globalization“, *Virginia Journal of International Law* 40, br. 4 (2000): 1103-1124.
44. Smerdel, Branko i Smiljko Sokol, *Ustavno pravo*, Četvrto izdanje, Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006.
45. Smerdel, Branko, *Ustavno uređenje europske Hrvatske*. Zagreb: Narodne novine d.d., 2013.
46. Teitel, Ruti, „Book Review. Comparative Constitutionalism in a Global Age”, *Harvard Law Review* 117, br 8 (2004): 2570-2597,
47. Tushnet, Mark, *Advanced Introduction to Comparative Constitutional Law*, 2nd edition. Cheltenham (UK): Edward Elgar Publishing, 2014.
48. Tushnet, Mark, „The Possibilities of Comparative Constitutional Law“, *The Yale Law Journal*, vol. 108., 1225-1309.
49. Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine, broj 56/90, 135/97, 8/98 [pročišćeni tekst], 113/00, 124/00 [pročišćeni tekst], 28/01, 41/01 [pročišćeni tekst], 55/01 [ispravak], 76/10, 85/10 [pročišćeni tekst] i Promjena Ustava RH (narodna ustavotvorna inicijativa), NN br. 5/2014 Odluka Ustavnog suda broj SuP-O-1/2014.
50. Venter, Francois, *Constitutional Comparison: Japan, Germany, Canada and South Africa as Constitutional States*. Capetown: Juty & Co, Ltd, 2000.
51. von Bogdandy, Armin, „Comparative Constitutional Law as a Social Science? A Hegelian Reaction to Ran Hirschl’s Comparative Matters“, MPIL Research Paper Series No. 2016-09. Pristup 12. studenoga 2020. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2773738
52. Zucca, Lorenzo, „Montesquieu, Methodological Pluralism and Comparative Constitutional Law“, *European Constitutional Law Review*, vol. 5, br. 3 (2009): 481-500, 2009.

Izv. prof. dr. sc. Frane Staničić*
Leo Fel**

ZAKONODAVNO UREĐENJE STUDENTSKOGA PREDSTAVNIŠTVA – PROBLEMI I PERSPEKTIVE

UDK: 378.19-057.87
Primljeno: 24. 11. 2020.
Prihvaćeno: 25. 2. 2021.
Stručni rad

Sažetak

Studentsko predstavništvo u Republici Hrvatskoj uređeno je Zakonom o studentskom zboru i drugim studentskim organizacijama iz 2007. godine, koji do danas nije mijenjan. Polazna je teza autora da je zakonodavno uređenje studentskoga predstavništva neadekvatno i da otvara prostor brojnim problemima i potrebi za (ne)adekvatnim tumačenjima zakonskih odredbi. Autori će u radu ponajprije ukratko analizirati historijat zakonodavnoga uređenja studentskoga predstavništva u Republici Hrvatskoj. Potom će analizirati današnje zakonodavno uređenje i ukazati na njegove slabosti. Posebno će se analizirati izborni sustav te način popunjavanja studentskih zborova (sveučilišnih i onih na sastavnicama). Naglasit će se međusobni odnos sveučilišnih studentskih zborova i onih na sastavnicama kao i problemi koji proizlaze iz neadekvatnoga pravnog uređenja njihove interakcije. Dužnu pažnju autori će posvetiti ovlastima studentskih zborova, koje su značajne u pogledu upravljanja visokim učilištima zbog predstavništva studenata u njihovim upravljačkim tijelima te utjecaja studenata na njihov rad kao i uloge studenata pri imenovanju predstavnika u različite pravne osobe koje su povezane s visokim učilištima. Financiranje studentskih predstavništava predstavlja značajno pitanje koje autori smatraju neadekvatno riješenim jer nije uspostavljen adekvatan mehanizam kontrole načina trošenja relativno značajnih novčanih iznosa kojima raspolažu. Autori će na temelju analize pravnoga uređenja studentskih predstavništava predložiti potrebne zakonodavne izmjene.

Ključne riječi: studentsko predstavništvo, studentski izbori, financiranje, zakonodavni okvir.

* Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu; frane.stanicic@pravo.hr.

** Leo Fel, student V. godine Pravnoga studija Pravnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; leo.fel@student.pravo.hr

1. UVOD

Studentsko predstavništvo ima značajnu ulogu u životu visokih učilišta i u njihovu funkcioniranju jer putem studentskih predstavništava studenti osiguravaju sudjelovanje u odlučivanju u sustavu visokih učilišta ostvarujući na taj način zaštitu svojih prava. Osim sudjelovanja u upravljanju i odlučivanju na visokim učilištima, studentska predstavništva omogućavaju studentima organiziranje i općenito organizirano i fokusirano sudjelovanje u društvenom životu. Primjerice, prilikom javnih rasprava o zakonima koji se tiču studentskoga života, odnosno koji su od posebnoga interesa za studentsku populaciju kao što su Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju¹, Zakon o obavljanju studentskih poslova², Zakon o akademskim i stručnim nazivima i akademskom stupnju³, Zakon o hrvatskom kvalifikacijskom okviru⁴, Zakon o osiguravanju kvalitete u znanosti i visokom obrazovanju⁵, ali i u svim drugim situacijama koje zahtijevaju širu društvenu angažiranost. Primjerice, zašto se studentski zbor ili udruga(e) studenata nekoga visokog učilišta na kojem se studira arhitektura ne bi angažirao u pitanjima struke; ili studentski zborovi ili studentske udruge pravnih fakulteta glede predložene reforme pravosuđa? Prema tomu, studenti svojim predstavništvima mogu ostvarivati i štititi svoja prava i interese, ali mogu djelovati i bitno šire društvenim aktivizmom što bi trebalo biti normalno jer bi zainteresiranost studenata, odnosno studentske populacije, za društvo i procese u društvu trebala biti zadana datost. Polazna je teza da je zakonodavno uređenje studentskoga predstavništva neadekvatno i da otvara prostor brojnim problemima i potrebi za (ne)adekvatnim tumačenjima zakonskih odredbi te se na temelju analize pravnoga uređenja studentskih predstavništava predlažu potrebne zakonodavne izmjene.

2. HISTORIJAT RAZVOJA STUDENTSKOGA PREDSTAVNIŠTVA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Prvi zakon koji je u Republici Hrvatskoj uređivao studentsko predstavništvo bio je Zakon o studentskom zboru⁶ iz 1996. godine. Ovaj zakon donio je Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske na sjednici 28. lipnja 1996. godine, a stupio je na snagu 20. srpnja 1996. godine. Njime su uređeni status, tijela uprave, ustrojstvo i novčana podloga za rad studentskoga zbora, način izbora i rada predstavnika studenata u tijelima uprave visokih učilišta, odnosno ustanova čija djelatnost

1 Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, Narodne novine, br. 123/03., 198/03., 105/04., 174/04., 02/07., 46/07., 45/09., 63/11., 94/13., 139/13., 101/14., 60/15., 131/17. (dalje u tekstu: ZZDVO).

2 Zakon o obavljanju studentskih poslova, Narodne novine, br. 96/18., 16/20. (dalje u tekstu: ZOSP).

3 Zakon o akademskim i stručnim nazivima i akademskom stupnju, Narodne novine, br. 107/07., 118/12.

4 Zakon o hrvatskom kvalifikacijskom okviru, Narodne novine, br. 22/13., 41/16., 64/18., 47/20.

5 Zakon o osiguravanju kvalitete u znanosti i visokom obrazovanju, Narodne novine, br. 45/09.

6 Zakon o studentskom zboru, Narodne novine, br. 57/96.

osigurava cjelovitost i potrebni standard sustava visoke naobrazbe te studentska iskaznica (čl. 1.). Treba naglasiti da je ovim zakonom bilo izrijeком propisano da je studentski zbor pravna osoba (čl. 2. st. 1.). Međutim, propisivanje pravne osobnosti studentskom zboru bilo je vrlo konfuzno zbog činjenice da je zakon propisivao da se studentski zbor ustrojavao kao Hrvatski studentski zbor „koji djeluje kroz studentske zborove sveučilišta i veleučilišta te kroz svoje podružnice na visokim školama ustrojenim izvan sastava veleučilišta ili sveučilišta“ (čl. 5. st. 1.), dok „studentski zborovi sveučilišta i veleučilišta djeluju kao podružnice na fakultetima, umjetničkim akademijama, sveučilišnim i veleučilišnim odjelima te visokim školama“ (čl. 5. st. 2.). Bilo je propisano, dakle, da su jedino Hrvatski studentski zbor te studentski zborovi sveučilišta i veleučilišta pravne osobe, dok su studentski zborovi na sastavnicama bili njihove podružnice, tj. nisu bili pravne osobe (v. čl. 5. st. 3.). Pravnu osobnost stjecali su upisom u upisnik studentskih zborova, koji je vodilo ministarstvo nadležno za znanost i tehnologiju. Unatoč tomu što su djelovali kao podružnice studentskoga zbora sveučilišta, studentski zborovi na sastavnicama samostalno su birali studentske predstavnike u fakultetsko vijeće, odnosno u odgovarajuće vijeće umjetničke akademije, sveučilišnoga ili veleučilišnoga odjela i visoke škole (čl. 17. st. 1.), dok je studentski zbor sveučilišta birao predstavnike u senate i druga tijela sveučilišta (kad je to zakonom ili statutom propisano). Zakon je ustrojavao tijela studentskoga zbora, način izbora i financiranje studentskoga zbora te način sudjelovanja studentskih predstavnika u radu visokih učilišta. Za razliku od današnjega uređenja, studentski predstavnici ravnopravno su sudjelovali u radu fakultetskih vijeća osim u postupcima stjecanja magisterija znanosti i doktorata (čl. 19.). Članstvo u studentskom zboru bilo je obvezno i stjecalo se upisom na studij odnosno prestankom statusa studenta (čl. 2. st. 2.) što je bilo istaknuto kao sporno, o čemu više *infra*. Zakon je uređivao i osnivanje studentskih udruga te je propisivao da studenti mogu osnivati udruge u svezi s kulturnim, sportskim, strukovnim, zavičajnim i ostalim aktivnostima na visokim učilištima. Postupak osnivanja bio je propisan posebnim zakonom, ali je ustrojen poseban upisnik studentskih udruga koji je vodilo tadašnje Ministarstvo znanosti i tehnologije te su mogle početi obavljati svoju djelatnost od dana upisa u taj upisnik (čl. 41.). Studentske udruge imale su mogućnost financiranja iz sredstava državnoga proračuna, ali uz pribavljeno mišljenje Predsjedništva studentskoga zbora sveučilišta glede programa udruge.

Ovaj je zakon ukinut iz formalnih razloga odlukom Ustavnoga suda Republike Hrvatske (dalje u tekstu: Ustavni sud) odlukom U-I-638/1996 od 9. srpnja 1997. godine⁷. Kao zanimljivost treba istaknuti da je prijedlog za ocjenu ustavnosti podnijelo Društvo studenata Pravnoga fakulteta u Zagrebu *Iuridicum*. Kao sporno u prijedlogu navodilo se da osporeni Zakon nije donesen većinom glasova zastupnika zbog sumnje da sjednici nije bila nazočna većina zastupnika.⁸ Ustavni sud navedeni je prigovor

7 Zakon o studentskom zboru, Narodne novine, br. 78/97.

8 Ustavni sud je utvrdio da „zapisnik u dijelu o glasovanju, dakle, ne sadrži Poslovníkom propisane podatke o broju nazočnih zastupnika i broju glasalih „za“ Zakon, pa se iz zapisnički utvrđenih podataka o glasovanju ne može sa sigurnošću zaključiti je li prijedlog Zakona izglasan i običnom većinom glasova zastupnika, a pogotovo se ne može zaključiti je li izglasan većinom glasova svih zastupnika Zastupničkog doma, kako je to propisano u odredbi članka 83.

prihvatio i ukinuo Zakon o studentskom zboru, ali s odgovdnim rokom do 31. prosinca 1997. godine.

Treba istaknuti da iz odluke Ustavnoga suda kojom je ukinut Zakon o studentskom zboru nesporno proizlazi da je zakon kojim se uređuje studentsko predstavništvo organski zakon jer se njime uređuje i sloboda udruživanja iz čl. 43. Ustava, tj. njime se razrađuju Ustavom utvrđene slobode i prava čovjeka i građanina.

Povezano s tim, u prijedlogu za ocjenu ustavnosti navodilo se i da je zbog obvezatnosti članstva u Studentskom zboru (nastupalo je *ex lege* stjecanjem statusa studenta) također povrijeđen Ustav, ali je Ustavni sud istaknuo:

„Udruživanje jeste obvezatno, dapače automatsko, ali time se studenta na ništa ne sili. Da je tome tako slijedi iz više odredbi Zakona. Tako se u odredbi članka 2. stavak 2. navodi da se članstvo u Studentskom zboru stječe ili gubi stjecanjem ili gubitkom statusa studenta dodiplomskog studija. (...) Nema, dakle, niti jedne odredbe koja bi ga na nešto obvezivala ili njegovo neprihvatanje članstva vezivala uz neke posljedice. Može se stoga prihvatiti stajalište Ministarstva da se zapravo radi o tome da Zakon samo utvrđuje krug osoba (studenata) koji mogu biti (bolje rečeno: koji jesu) članovi Studentskog zbora, ali da nijednom svojom odredbom ne obvezuje studente na bilo kakvo činjenje ili propuštanje. Međutim, sve i kada bi se radilo o obvezatnom u članjivanju (što ovdje suštinski nije) smatramo da bi se studente moglo, načelno govoreći, obvezati na obvezatno udruživanje u sveučilišne studentske udruge radi promicanja njihovih zajedničkih interesa.“

Hrvatski je sabor, poštujući odluku Ustavnoga suda, donio novi Zakon o studentskom zboru⁹ na sjednici 12. prosinca 1997. godine, a koji je stupio na snagu 31. prosinca 1997. godine. Ovaj zakon nije se značajno razlikovao od ukinutoga zakona. Međutim, treba istaknuti da među zadaćama studentskoga zbora u novom zakonu nije bilo i davanje mišljenja na prijedloge propisa koji uređuju pitanja statusa, ekonomskoga i socijalnoga položaja studenata što je u novom zakonu zamijenjeno „davanjem prijedloga o praćenju i poboljšanju položaja studenata (ekonomskoga i socijalnoga)“. Dodatno, nije postojao Hrvatski studentski zbor kao zasebna pravna osoba, nego su predsjednici studentskih zborova činili predsjedništvo hrvatskih studentskih zborova kao tijelo koje usklađuje rad svih studentskih zborova na zajedničkim programima, raspravlja o pitanjima od zajedničkoga interesa za studente svih visokih učilišta posebice o aktivnostima u međunarodnoj suradnji (čl. 36.).

3. DANAŠNJE UREĐENJE STUDENTSKOGA PREDSTAVNIŠTVA U REPUBLICI HRVATSKOJ – OPĆA PITANJA

Studentsko predstavništvo u Republici Hrvatskoj danas je uređeno Zakonom o studentskom zboru i drugim studentskim organizacijama¹⁰, koji je Hrvatski sabor donio na sjednici 21. lipnja 2007. godine, a koji je stupio na snagu 17. srpnja 2007. godine i trenutno je na snazi u neizmijenjenom obliku.

stavak 2. Ustava. (...) Ustavni sud je stoga utvrdio da Zakon nije izglasan potrebitom većinom glasova svih zastupnika (članak 83. stavak 2. Ustava).“.

9 Zakon o studentskom zboru, Narodne novine, br. 139/97.

10 Zakon o studentskom zboru i drugim studentskim organizacijama, Narodne novine, br. 71/07. (dalje u tekstu: ZSZ).

3.1 Razlozi za donošenje novoga zakona i pitanja koja uređuje

Razlog za njegovo donošenje jest, prema obrazloženju iz Konačnoga prijedloga Zakona o studentskom zboru i drugim studentskim organizacijama¹¹, činjenica da „neka pitanja nije riješio na kvalitetan način. Temeljni mu je nedostatak taj što su svi studenti samim upisom na visoko učilište postajali članovi Studentskoga zbora, što ograničava pravo na slobodno udruživanje građana. Pitanje studentskih udruga također nije kvalitetno riješeno. Izostanak jasno definiranoga načina financiranja programa studentskih udruga dovodi do toga da je teško uspostaviti i voditi jedinstvenu i transparentnu politiku razvoja i poglavito financiranja studentskih udruga. Naposljetku, samo studentsko predstavljanje riješeno je na vrlo kompliciran način kroz mnoštvo razina delegiranja.“¹² Ovim zakonom uređena su sljedeća pitanja¹³:

1. Uređuje se pravo na predstavljanje studenata u tijelima visokih učilišta, pravo na udruživanje i djelovanje studentskih udruga i drugih organizacija studenata na visokim učilištima te načela studentskih organizacija.
2. Uvodi se pojam studentske organizacije u materijalnom smislu koji obuhvaća studentski zbor, studentske udruge te druge organizacije studenta, neovisno o obliku organiziranja, koje djeluju na visokom učilištu. Studentske udruge i druge organizacije studenata stječu svoj status upisom u evidenciju studentskih organizacija pri visokom učilištu.
3. Uspostavlja se studentski zbor kao studentsko predstavničko tijelo na visokom učilištu (na razini sveučilišta, na veleučilištu i visokoj školi te na sastavnicama ukoliko visoko učilište ima sastavnice), bez pravne osobnosti te se propisuju zadaće, tijela, statut, sastav studentskoga zbora, sjedište i način rada studentskoga zbora.
4. Na razini RH uspostavlja se Hrvatski studentski zbor kao koordinativno tijelo koje usklađuje rad svih studentskih zborova u RH i koji brine o uvjetima u kojima djeluju studentski zborovi na visokim učilištima te se uređuje njegov sastav i zadaće.
5. Propisivanjem uvjeta za članove studentskoga zbora osigurava se bolja kvaliteta predstavnika studenata u studentskom zboru, a istodobno osigurava se jednaka mogućnost kandidiranja za članove studentskoga zbora svim studentima (što uključuje i studente poslijediplomskih studija) na izborima za studentski zbor, koji se vrše putem izbornih lista (neovisno o njihovoj poziciji) čime se povećava razina kvalitete studentskoga predstavljanja.
6. Propisuje se biračko pravo i okviri provođenja studentskih izbora. Povećava se praktičnost i funkcionalnost studentskoga predstavljanja i organiziranja te se ostavlja studentskim predstavnicima da slobodno, sukladno interesima studenata koje predstavljaju, organiziraju studentski zbor na svojem visokom učilištu te da, prema potrebi, statutom studentskoga zbora definiraju dodatne

11 Konačni prijedlog Zakona o studentskom zboru i drugim studentskim organizacijama, https://sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2019-01-18/075527/PZ_636.pdf (pristupljeno 13. studenog 2020.)

12 *Ibid.*, str. 9.

13 Vidi *ibid.*, str. 9-11.

- mehanizme kontrole nad radom studentskoga zbora.
7. Pruža se potpora integraciji visokih učilišta putem više mehanizama.
 8. Općim aktima visokoga učilišta i statutom studentskoga zbora koji donosi visoko učilište na prijedlog studentskoga zbora te drugim općim aktima studentskoga zbora prepušteno je detaljno reguliranje pitanja načina provedbe izbora, tijela studentskoga zbora, financiranja studentskih organizacija (financiranje programa) te druga pitanja od važnosti za uređenje studentskoga organiziranja, a ovisno o ustroju, potrebama i veličini visokoga učilišta te uzimajući u obzir autonomiju sveučilišta i općenito akademsku samoupravu svih visokih učilišta.
 9. Utvrđuju se obveze visokih učilišta prema studentskom zboru, studentskom pravobranitelju i drugim studentskim organizacijama. Propisuje se stegovna odgovornost člnika visokoga učilišta za neispunjavanje obveza utvrđenih Zakonom.
 10. Zakonom se definiraju studentske udruge kao udruge građana čije većinsko članstvo čine studenti i čija je djelatnost usmjerena na zadovoljavanje studentskih potreba na području visokoga obrazovanja, znanosti, kulture, sporta, zdravlja, ekologije i drugih područja od interesa za studente, a koje se osnivaju sukladno Zakonu o udrugama i ovom Zakonu.
 11. Propisuje se okviri financiranja rada studentskoga zbora, studentskih udruga i drugih studentskih organizacija.
 12. Uspostavlja se institucija studentskoga pravobranitelja koji brine o pravima studenata i kojeg imenuje studentski zbor, a koji mora ispunjavati uvjete za člana studentskoga zbora.

3.2. Studentske organizacije i dobrovoljnost članstva

ZSZ nije izrijekom definirao studentske zborove (dalje u tekstu: SZ) kao pravne osobe, za razliku od dotadašnjih zakona, pa se mora postaviti pitanje pravne prirode SZ-a i načina odnosno (ne)moćnosti njegova sudjelovanja u pravnom prometu. Naime, ZSZ definira SZ kao „studentsko izborna predstavničko tijelo koje štiti interese studenata, sudjeluje u odlučivanju u tijelima visokoga učilišta i predstavlja studente u sustavu visokoga obrazovanja“ (čl. 1. st. 2. t. 2.). Dodatno, za razliku od dotadašnjih zakona, ZSZ navodi sve oblike studentskoga predstavništva: SZ-ove, studentske udruge ili druge organizacije studenata neovisno o obliku organiziranja. Izrijekom je istaknuto da je članstvo u svim studentskim organizacijama, pa i u SZ-u, dobrovoljno. Kao novost treba istaknuti i činjenicu da je ZSZ propisao da članovi SZ-a visokoga učilišta mogu biti i studenti posljediplomskih studija¹⁴, dok su do 2007. to mogli biti samo studenti dodiplomskih studija.

SZ kao oblik studentske organizacije ustrojava se na visokom učilištu i to kao SZ sveučilišta, SZ veleučilišta i SZ visoke škole. Ukoliko visoko učilište ima sastavnice, na njima djeluje SZ sastavnice (čl. 4. st. 2.). Ponovno je ustrojen Hrvatski studentski

14 „Sudjelovanje studenata posljediplomskih studija u studentskom zboru visokog učilišta uređuje se statutom studentskog zbora, sukladno ovom Zakonu i općim aktima visokog učilišta.“ (čl. 2. st. 5.).

zbor kao koordinativno tijelo SZ-ova visokih učilišta (čl. 4. st. 3. u vezi s čl. 8.).

SZ na visokom učilištu:

– bira studentske predstavnike u senat i druga tijela sveučilišta te u vijeće i druga tijela drugih visokih učilišta

– bira studentske predstavnike u odgovarajuće organizacije, ustanove i trgovačka društva kojima je osnivač visoko učilište

– donosi plan i program rada SZ-a

– imenuje studentskoga pravobranitelja

– brine o kvaliteti života studenata, a posebice o kvaliteti studijskoga procesa, studentskom standardu, ostvarivanju studentskih prava i drugim pitanjima važnim za studente

– predlaže nadležnim tijelima visokih učilišta plan financiranja studentskih aktivnosti

– potiče izvannastavne aktivnosti studenata

– donosi opće akte SZ-a ako ZSZ-om ili statutom SZ-a nije drukčije određeno

– obavlja druge poslove od interesa za studente visokoga učilišta (čl. 5.).

SZ visokoga učilišta čine studenti visokoga učilišta koje studenti izabiru na izborima između kandidata navedenih na izbornoj listi, a bira ih se najmanje onoliko koliko u senatu odnosno vijeću ima studentskih predstavnika (čl. 9. st. 1. i 2.). Tijela SZ-a su predsjednik kojega zamjenjuje njegov zamjenik. ZSZ je u ovom pogledu iznimno nedorečen pa se u praksi javljaju dvojbe znači li to da zamjenik u slučaju da predsjednik da ostavku ili prestane biti članom SZ-a automatizmom postaje predsjednik? To bi moglo biti najpraktičnije rješenje, posebno jer postoje statuti SZ-ova u kojima je propisano da jedino predsjednik može sazvati sjednicu. Kao posebna tijela mogu postojati predsjedništvo i druga tijela predviđena statutom pojedinoga SZ-a. Mandat članova traje dvije godine i može se jednom ponoviti.

SZ mora imati statut koji na prijedlog SZ-a donosi visoko učilište (čl. 7. st. 1.), sa zaštitnom klauzulom (zbog načina donošenja) da za njega mora glasati većina studentskih predstavnika u senatu odnosno vijeću. Zakon ne rješava mogući sukob ako visoko učilište ne prihvati prijedlog SZ-a ili ako se ne može prikupiti dovoljna većina studentskih predstavnika što može izazivati probleme u praksi.

Uz SZ, na visokim učilištima mogu djelovati studentske udruge koje se osnivaju u skladu s odredbama Zakona o udrugama¹⁵ kao i druge studentske organizacije nastale udruživanjem studenata u okviru visokoga učilišta (primjerice, društva, zavičajni klubovi i sl.) kojima je status priznat rješenjem čelnika visokoga učilišta (vidi čl. 11. st. 2.). Iz teksta ZSZ-a proizlazi da studentske udruge imaju dvostruki status jer su, prvo, udruge u skladu sa Zakonom o udrugama koje su upisane u registar udruga koji vodi Ministarstvo pravosuđa i uprave (ako su upisane u taj registar, onda su i pravne osobe) te su, drugo, studentske udruge koje taj status stječu upisom u evidenciju studentskih organizacija pri visokom učilištu rješenjem čelnika visokoga učilišta. Studentske udruge i druge organizacije studenata slobodno djeluju na visokom učilištu, a visoko učilište, sukladno mogućnostima, osigurava prostorne i materijalne uvjete za rad studentske udruge i druge organizacije studenata (čl. 11. st. 3.).

15 Zakon o udrugama, Narodne novine, br. 74/17., 70/17., 98/19.

4. IZBORI ZA STUDENTSKI ZBOR

4.1. Aktivno i pasivno biračko pravo

Biračko pravo uređeno je člankom 14. ZSZ-a. Zakon je *lex generalis* za neka načelna pitanja biračkoga prava, dok se daljnja razrada daje općim aktima visokih učilišta i SZ-a (čl. 14. st. 1.).

Aktivno biračko pravo ima svaki student bez obzira na status redovitoga ili izvanrednoga studenta ili bilo koji drugi kriterij kao što je uspješnost u studiju (čl. 14. st. 2.). S druge strane, pasivno biračko pravo izričito predviđa jednu negativnu pretpostavku koja je zapreka za kandidaturu na izborima za SZ. Kandidat ne može biti student koji tijekom posljednje dvije akademske godine nije ostvario minimalno 60 ECTS bodova, odnosno koji drugi put ponavlja godinu tijekom studija koji se izvodi prema propisima koji su vrijedili prije stupanja na snagu ZZDVO-a (članak 14. stavak 3.). Cilj odredbe o minimalno ostvarenih 60 ECTS bodova jest da se onemogućí kandidatura studentima koji ne izvršavaju uredno studijske obveze pa takvi vjerojatno ne bi bili uspješni ni u ulozi studentskoga predstavnika. Ipak, takva odredba nije rigorozna jer student u dvjema akademskim godinama upisuje ukupno 120 ECTS bodova pa se zapravo traži da kandidat u tom razdoblju izvrši obveze koje odgovaraju ECTS bodovima u jednoj akademskoj godini. Postoje i studiji na kojima je prolaznost slabija, tj. gdje većina studenata ne uspijeva izvršiti sve obveze u roku. Može se postaviti pitanje je li tada iznadprosječno uspješni studentski predstavnik uistinu reprezentativan, odnosno je li demokratski ograničiti kandidaturu značajnom dijelu studenata. Važeće zakonodavno uređenje ne pravi razliku s obzirom na specifičnost i zahtjevnost pojedinoga studija. U praksi je veći problem što se na pojedinim sastavnicama istoga sveučilišta različito tumači ta odredba. Naime, gramatičkim tumačenjem dolazi se do zaključka kako se studenti prve godine ne mogu kandidirati za studentske predstavnike. Oni ni teoretski ne mogu ostvariti 60 ECTS bodova budući da se izbori održavaju u ožujku, a ispitni rokovi proljetnoga semestra počinju u pravilu u kasno proljeće. Takvim tumačenjem vode se pojedine sastavnice¹⁶ Sveučilišta u Zagrebu, a većina sastavnica, kao i samo sveučilište, prihvatilo je drukčije tumačenje po kojemu se odredba o ostvarenih 60 ECTS bodova ne primjenjuje na studente koji studiraju kraće od dviju akademskih godina, dakle na studente prve i druge godine. Takvo je tumačenje razumnije i životnije. Restriktivnim tumačenjem sporne odredbe došlo bi i do problema političke naravi – prva i druga godina studija ne bi imale svoje predstavnike u SZ-u iako čine velik dio studentske populacije, odnosno pri promjeni vodstva SZ-a novo bi vodstvo prvi put stupilo u mandat i preuzelo najodgovorniju

16 Takva je praksa na Rudarsko-geološko-naftnom fakultetu gdje je 2019. odbačeno pet kandidatura studenata 1. godine preddiplomskoga studija s objašnjenjem da u prethodnim dvjema akademskim godinama nisu ostvarili 60 ECTS bodova, a njihovi prigovori su odbijeni bez obrazloženja i pouke o pravnom lijeku, *Rudarsko-geološko-naftni fakultet*, pristupljeno 6. studenoga 2020., <https://www.rgn.unizg.hr/hr/o-fakultetu/zivot-na-rgn-u/studentske-udruge/studentski-zbor/studentski-zbor-obavijesti/2388-studentski-izbori-za-studentski-zbor-rgn-fakulteta-2019>

dužnost unutar SZ-a bez ikakvoga prijašnjeg iskustva u studentskom predstavništvu.¹⁷

Zakon ovlašćuje SZ da u svom statutu predvidi i druge negativne pretpostavke za kandidaturu (čl. 14. st. 3.). Takva odredba nepotrebno ograničuje odredbu stavak 1. istoga članka u kojoj se govori o općem aktu SZ-a.

Valja upozoriti i na odredbu prema kojoj mandat člana SZ-a traje dvije godine i može se jednom ponoviti (čl. 6. st. 3.). Jasno je da se misli na akademske godine. Problem je taj što su za članstvo zapreka već obnašana dva mandata, ali za kandidaturu to nije izričito navedeno kao zapreka. Dakle, netko bi mogao biti kandidat iako je već bio član SZ-a u dvama mandatima, ali čak i da bude izabran, ne bi mogao postati član u trećem mandatu. Iz toga proizlaze dodatne dvojbe. Primjerice, nejasno je znači li ponavljanje mandata ponavljanje na istoj razini (SZ sastavnice, SZ sveučilišta) ili ponavljanje u istom statusu (preddiplomski, diplomski, poslijediplomski student). Vjerojatno se ide za tim da netko ne bude u trima mandatima u istom SZ-u u istom statusu, npr. član SZ-a Pravnoga fakulteta u trima mandatima kao student integriranoga preddiplomskog i diplomskog studija prava. Praksa o toj dvojbi nije razvijena ili barem nije poznata autorima.

4.2. Modeli kandidature

U slučaju prijevremenoga prestanka mandata, studentskoga predstavnika zamjenjuje njegov zamjenik ili kandidat za studentskoga predstavnika koji je sljedeći na izbornoj listi s koje je student izabran (čl. 14. st. 4.). O načinima prestanka mandata studentskoga predstavnika, v. *supra*.

Razlikuju se dva modela kandidature: jedan je pojedinačni u kojem se jedna osoba kandidira, a drugi uparuje kandidata i zamjenika kandidata.

Primjerice, kod kandidature za SZ-a Pravnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu predviđeno je da se svaki kandidat pojedinačno kandidira bez zamjenika. U slučaju prijevremenoga prestanka mandata, bivšega člana zamjenjuje neizabrani kandidat koji je sljedeći po broju glasova, dakle prvi ispod crte. Takva praksa dovodi u pitanje demokratičnost i volju studenata-birača. Naime, velika je fluktuacija u SZ-u tijekom dviju akademskih godina, brojni članovi u međuvremenu ne uspiju ostvariti 60 ECTS-a, diplomiraju, odustanu i podnesu ostavku i sl.

Događa se, dakle, da novi član SZ-a ima tek neznatan broj glasova i kao takav nema predstavnički legitimitet. Alternativa bi bilo raspisivanje dopunskih izbora na kojima bi se, za svako upražnjeno mjesto u SZ-u, biralo novoga studenta kao člana SZ-a. Organizacijski zahtjevi provođenja dopunskih izbora vjerojatno bi uvelike

17 Za predbolonjske studente koji su u vrijeme stupanja zakona na snagu 2007. bili značajna grupacija, umjesto kriterija ECTS bodova propisana je zapreka da se ne mogu kandidirati ako drugi put ponavljaju godinu tijekom studija koji se izvodi prema propisima koji su vrijedili prije stupanja na snagu ZZDVO-a (članak 14. stavak 3.). Ta je odredba kasnije u potpunosti izgubila smisao te sada predstavlja relict, mrtvo slovo na papiru te je treba brisati. Letimično čitanje te odredbe često urodi tumačenjem kako odredba o ponavljanju iste godine dva puta vrijedi za sve studente pa da je to dodatna ograničavajuća pretpostavka uz onu o ECTS bodovima. Na gramatičkoj razini, odredba o ponavljanju godine dva puta nije najspretnije sročena. Ne radi se o upisu iste godine drugi put, već o upisu iste godine treći put.

opteretili sastavnicu pa se između dviju težnji, demokratičnosti i ekonomičnosti, prednost daje potonjoj.

Takvoga problema ne bi ni bilo kad bi postojao sustav vezanih lista kao što se iz dikcije zakona vidi da je stvarna namjera: „(...) sljedeći na izbornoj listi s koje je student izabran.“ U sustavu samostalne kandidature, na kojima izborne liste formalno ne postoje, ovo se može tumačiti kao izborna lista za pojedino područje – npr. neizabrani kandidat na izbornoj listi za pravni studij mijenja svoga kolegu s pravnoga studija kojemu je prijevremeno prestao mandat, neizabrani kandidat na izbornoj listi za socijalni rad mijenja svoga kolegu itd.

Smisao se te odredbe u tom smislu iskrivljuje. Zakonodavac je predvidio da će na izborima za SZ postojati izborne liste kakve postoje na svim drugim izborima – lista A, lista B, lista C. Prejudicirano je kako će postojati te liste, a iz toga logično proizlazi i proporcionalni izborni sustav. Ostavivši uređenje pitanja sustava lista visokim učilištima, odnosno SZ-ovima, zakonodavac je otvorio mogućnost da njegova namjera bude mimoiđena.¹⁸

Na onim visokim učilištima na kojima postoje sustavi izbornih lista, u smislu kako to razumije zakonodavac, člana SZ-a kojemu je mandat prijevremeno prestao, mijenja neizabrani kandidat s iste liste (čl. 14. st. 4.). Druga vrsta kandidature gdje se u jednoj kandidaturi uparaju kandidat i zamjenik primjenjuje se, primjerice, kod izbora za SZ Sveučilišta u Zagrebu. Kad članu prijevremeno prestane mandat, mijenja ga njegov zamjenik (naravno, pod uvjetom da kod njega ne postoje zapreke za članstvo).

U praksi, zamjenici često služe kako bi se postigao kvorum budući da se oni pozivaju u slučaju spriječenosti kandidata da sudjeluje na nekoj sjednici SZ-a. Takva praksa moguće je suprotna zakonu jer zakon ne predviđa koegzistenciju mandata člana i njegova zamjenika, već bi zamjenik trebao ući u mandat tek kad članu prijevremeno prestane mandat. Drugim riječima, zamjenik treba mijenjati kandidata tako da nastavi njegov prijevremeno prekinut mandat, a ne kao zamjena u slučaju spriječenosti člana da sudjeluje na sjednici nekoga tijela SZ-a. Model kandidature člana i zamjenika jest, za razliku od pojedinačne kandidature, praktičniji i demokratičniji pa bi se kao takav trebao i šire primjenjivati u izborima za SZ. Omogućuje stabilniju strukturu SZ-a tijekom duljega vremena te time olakšava funkcioniranje i obavljanje zakonskih zadaća.

4.3. Provođenje izbora za studentski zbor

Izbori za SZ-ove održavaju se u pravilu između 15. i 30. ožujka svake druge akademske godine (čl. 15. st. 1.). Pod tim izborima, stoji u zagradi, misli se na izbore za članove i zamjenike. To je suvišna pa čak i neprecizna odredba. Suvišna je jer je

18 Takav je slučaj na Sveučilištu u Zagrebu gdje ne postoje formalne liste, već su svi kandidati abecedno poredani. Tako je *de facto* uveden većinski izborni sustav po kojem jedna neformalna lista može ostvariti sva mjesta u studentskom zboru, dok druga neformalna lista, ma imala ona i 40 % glasova, na kraju nema nijednoga člana SZ-a, čl. 15. st. 5. t. 3. *Pravilnika o izborima za Studentski zbor Sveučilišta u Zagrebu i studentske zborove sastavnica Sveučilišta u Zagrebu*, pristupljeno 10. studenoga 2020., <https://szzg.unizg.hr/app/uploads/2019/03/Pravilnik-o-izborima-za-Studentski-zbor-Sveuc%CC%8Cilis%CC%8Cta-u-Zagrebu.pdf>

iz „izbori za studentske zborove visokih učilišta (...)“ više nego jasno da se biraju članovi. Neprecizna je u tome što se ne biraju uvijek zamjenici, v. *supra*.

Vidimo poteškoću u tome što od izbora u ožujku do početka mandata u listopadu postoji vremenski odmak od pola godine. Budući da danas postoje svi preduvjeti za elektroničko glasovanje, ti izbori bi se mogli provesti u nekom kasnijem terminu pa da volja birača bude aktualna u vrijeme početka mandata. Takvim bi se uređenjem uklonila još jedna poteškoća, a to je kandidiranje studenata koji u trenutku izbora u ožujku ispunjavaju odredbu o 60 ECTS bodova, a u listopadu više ne pa se dogodi da izabrani kandidat ni ne stupi u mandat.

Zakon daje instruktivni okvir o terminu održavanja, ali ništa ne govori o tome koliko dana izbori traju. To prepušta SZ-ovima koji posebnim općim aktom (čl. 15. st. 6.) pobliže odlučuju hoće li izbori trajati jedan, dva ili više dana. Minimum ispod kojega se ne smije ići jest taj da glasovanje mora trajati najmanje 12 sati. Ta odredba u praksi ima neobičnu primjenu. Na izborima za SZ-ove Sveučilišta u Zagrebu glasovanje traje dva dana zaredom (utorak i srijeda), a oba dana glasovanje traje po dvanaest sati, od 8:00 do 20:00. Bilo bi u skladu sa zakonom i kad bi oba dana glasovanje trajalo po šest sati što je ukupno dvanaest sati. Veći broj sati u kojima se glasuje povećava izlaznost, no ovakvo cjelodnevno glasovanje nepotrebno opterećuje sastavnice koje moraju osigurati financijske, tehničke i personalne uvjete za provođenje glasovanja. Biračke odbore uglavnom čine studenti demonstratori za što ne dobiju posebnu naknadu. Rješenje ove poteškoće ponovno se nalazi u zakonskoj izmjeni koja bi uvela obvezno elektroničko glasovanje.

Izbore raspisuje čelnik visokoga učilišta najmanje 30 dana prije njihova održavanja (čl. 15. st. 2.).

Zakon daje SZ-u prilično široke ovlasti u pogledu uređivanja izbornoga postupka (čl. 15. st. 6.). Pomalo je nespretna odredba koja govori o *posebnoj općem aktu* koja je na neki način oksimoron, no vjerojatno se misli da se donosi opći akt koji će ekskluzivno uređivati samo materiju izbornoga postupka, a *contrario* izborni postupak ne bi mogao biti uređen statutom studentskoga zbora. U praksi, takav opći akt najčešće je pravilnik o izborima.

Zakonodavac daje, *exempli gratia*, minimum onoga što treba biti uređeno pravilnikom o izborima. Tako se pravilnikom o izborima u potpunosti uređuje izborni postupak pa dolazi do fragmentiranosti izbornoga pravila.

4.4. Izorno povjerenstvo

Čelnik visokoga učilišta imenuje izorno povjerenstvo koje provodi izbore (čl. 15. st. 2.). Sastoji se od pet članova i njihovih zamjenika, od kojih tri predlaže SZ, a dva senat odnosno vijeće visokoga učilišta iz reda nastavnoga osoblja (čl. 15. st. 4.).

Izorno povjerenstvo imenuje biračke odbore i utvrđuje popis birača (čl. 15. st. 4.).

Popis birača objavljuje se na stranicama visokoga učilišta, s tim da je stupanjem na snagu Opće uredbe o zaštiti podataka¹⁹ došlo do anonimizacije pa su vidljivi jedino

¹⁹ Uredba (EU) 2016/679 Europskog parlamenta i Vijeća od 27. travnja 2016. o zaštiti pojedinaca

JMBAG te razina i naziv studija. Fluktuacija studenata posebno je značajna na većim fakultetima pa je lako moguće da se na popisu birača nađe i osoba koja se nedugo ranije ispisala.

Članovi povjerenstva za prigovore i članovi biračkih odbora, kandidati na izborima i članovi SZ-a s važećim mandatom ne mogu biti istodobno i članovi izbornoga povjerenstva (čl. 15. st. 5.). Na prvi pogled, odredba je logična, no u praksi dovodi do određenih problema i nesuglasica.

Naime, *explicite* nije navedeno da zamjenici člana SZ-a s važećim mandatom ne bi mogli biti članovi nekoga od navedenih tijela. Tek ekstenzivnim tumačenjem, a koje opet dovodi do brojnih drugih konzekvenci, moglo bi se konstruirati da se ova odredba odnosi na zamjenika člana, ali tad bi to značilo da i zamjenik ima važeći mandat. To bi bilo *contra* zakonodavčevoj intenciji, ali u skladu s praksom. Stav autora jest da se ta odredba odnosi i na zamjenika člana, ali ne zato što bi on bio u koezgistirajućem mandatu s članom (*supra* je objašnjena priroda njihova odnosa), već stoga što to zahtijeva demokratski izborni proces, a njegova povezanost s članom je tolika da može dovesti do sumnje u neovisnost zamjenika ako se nađe u ulozi člana nekoga od tijela koje je zaduženo za provedbu izbora.

4.5. Povjerenstvo za prigovore

Povjerenstvo za prigovore nadležno je za odlučivanje o prigovorima na tijek i rezultate izbornoga postupka (čl. 16. st. 1.). Navodi se da povjerenstvo postoji na razini sveučilišta, veleučilišta i visoke škole. Očito je došlo do omaške pa su izostavljene sastavnice sveučilišta. Praksa je da se pri svakoj sastavnici imenuje povjerenstvo za prigovore za izbore za SZ te sastavnice.

Glede sastava tijela, broja članova, inicijative za predlaganje i imenovanja (čl. 16. st. 2.) vrijedi *mutatis mutandis* za ono što je izneseno za izorno povjerenstvo. Ipak, postoje dvije razlike. Kod povjerenstva za prigovore jasno stoji da predložnici SZ-a moraju biti iz redova studenata dok to kod izbornoga povjerenstva nije izričito navedeno. Druga je razlika u tome što je čelnik visokoga učilišta naveden kao imenovatelj članova i zamjenika povjerenstva za prigovore dok se to ne može iščitati kod izbornoga povjerenstva. Već je spomenuto kako se pravilnikom o izborima uređuje sastav i djelokrug povjerenstva za prigovore (čl. 15. st. 6.), no možda je to suvišna odredba budući da zakon već to uređuje pa pravilnici često sadrže prepisane zakonske odredbe. Ono što bi pravilnici trebali propisivati jest postupak vezan uz prigovore.

Članovi izbornoga povjerenstva i biračkih odbora, kandidati na izborima i članovi SZ-a s važećim mandatom ne mogu biti istodobno i članovi povjerenstva za prigovore (čl. 16. st. 3.). U praksi se postavilo pitanje što ako se na studentskim izborima kandidira student koji ispunjava sve zakonske pretpostavke, ali je već imenovan u povjerenstvo za prigovore.²⁰ U predmetnom slučaju utvrđeno je da kandidatura za SZ nije valjana

u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka te o stavljanju izvan snage Direktive 95/46/EZ (Opća uredba o zaštiti podataka), Službeni list EU, L119., 4. svibnja 2016.

20 Riječ je o slučaju iz 2019., a vezano za izbore za SZ Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

upravo zato što je student već imenovan u povjerenstvo za prigovore. Nesporno je da kandidat ne može ujedno biti i član ili zamjenik povjerenstva za prigovore. Sporno je ima li prednost kandidatura ili članstvo u biračkom odboru, izbornom povjerenstvu i povjerenstvu za prigovore. Naime, ako je student prvo imenovan u neko od tri potonje navedena izborna tijela, a zatim bi se ipak kandidirao na izborima, autori smatraju da bi takva kandidatura bila valjana (naravno, ako ispunjava ostale zakonske pretpostavke) i da bi time došlo to prestanka članstva studenta-kandidata u nekom od izbornih tijela. U opisanom slučaju došlo je do pretjeranoga formalizma i u pogledu toga što je navedeni student mogao učiniti svoju kandidaturu valjanom tako da je prvo podnio ostavku u izbornom tijelu, a zatim se kandidirati na izborima. Volja se ne izražava samo izričito kao što je podnošenje ostavke, već i implicitno kao što je kandidiranje za SZ. Dakle, kandidatura ima prednost pred članstvom u izbornim tijelima. To je izraz načela dobrovoljnosti (čl. 2. st. 1.). Iako se ono ponajprije odnosi na članstvo u studentskim organizacijama, SZ-ovima i udrugama, logično je da element dobrovoljnosti mora postojati i pri kandidaturi za SZ te pri sudjelovanju studenata u izbornim tijelima. Nitko ne može biti član ili zamjenik u nekom tijelu ako je to protivno njegovoj volji.

5. FINANCIRANJE STUDENTSKIH ZBOROVA

SZ-u su, za ostvarenje njegovih zadaća, visoka učilišta dužna osigurati prostor za rad, sufinancirati djelatnosti i pružiti administrativno-tehničku pomoć (čl. 3. st. 1.).

Financiranje SZ-a prvenstveno se ostvaruje iz proračuna visokoga učilišta na kojem djeluje (čl. 12. st. 1.), ali je financiranje moguće i iz proračuna visokih učilišta, od zaklada, fundacija i darovnica, od udjela u prihodu pravnih osoba koje posreduju pri studentskom zapošljavanju sukladno općem aktu ili odluci nadležnoga tijela te pravne osobe i, konačno, iz drugih izvora ako su u skladu sa zadaćama studentske organizacije te ako to nije u suprotnosti sa zakonom ili statutom visokoga učilišta (čl. 12. st. 2.).²¹ Visoko učilište dužno je omogućiti studentskim organizacijama autonomno raspolaganje sredstvima za njihov rad koja se vode na računima visokoga učilišta u skladu sa zakonom i općim aktom visokoga učilišta (čl. 3. st. 3.). Budući da SZ-ovi nemaju pravnu osobnost, posluju putem računa visokoga učilišta na način da imaju posebnu računovodstvenu stavku (čl. 12. st. 8.).

Studentica je prvo imenovana zamjenicom člana u povjerenstvo za prigovore (činjenica da je zamjenica, a ne članica je irelevantna u ovom kontekstu), a zatim je podnijela kandidaturu. Izorno povjerenstvo je odlučilo kako je kandidatura nevaljana odnosno da je to što je studentica imenovana kao zamjenica u birački odbor zapreka za kandidaturu, *Odluka o utvrđivanju kandidatura koje nisu valjane za SZ Pravnog fakulteta u Zagrebu*, pristupljeno 3. studenoga 2020., https://www.pravo.unizg.hr/_news/26450/Odluka%20o%20utvrđivanju%20kandidatura%20koje%20nisu%20valjane%20%20za%20SZ%20Pravnog%20fakulteta%20u%20Zagrebu.pdf

21 Ta odredba se *prima facie* odnosi na studentske udruge i druge studentske organizacije kako stoji u zakonu, ali praksa pokazuje da se i SZ-ovi financiraju na taj način, štoviše, čak u statutima SZ-ova se mogu pronaći navedeni ti načini financiranja, npr. čl. 25. Statuta Studentskog zbora Sveučilišta u Zagrebu.

Proračun SZ-a sastoji se od sredstava za vlastite troškove i sredstava za financiranje studentskih programa koje provode studentske organizacije ili studenti pojedinci (čl. 12. st. 3.). SZ u tome postaje svojevrsno *studentsko ministarstvo financija* budući da ima odlučujući utjecaj na odluku koji će studentski programi biti financirati. Javni natječaj za financiranje studentskih programa raspisuje SZ (čl. 12. st. 3.), a sve pojedinosti vezane uz natječaj (proračunski fondovi, kriteriji i način vrednovanja) propisuju se općim aktom²² koji predlaže SZ, a donosi senat sveučilišta odnosno vijeće visokoga učilišta (čl. 12. st. 6.).

Povjerenstvo za provedbu natječaja osniva SZ, a sastav je toga tijela takav da većinu članova čine studenti koje imenuje SZ, a ostatak članova nastavno osoblje koje imenuje visoko učilište (čl. 12. st. 4.). Broj članova povjerenstva i način njihova odabira određuje se općim aktom visokoga učilišta (čl. 12. st. 4.), s tim da zakon prilično jasno daje okvire toga izbora pa opći akt može jedino urediti neke postupovne detalje. Povjerenstvo provodi natječajni postupak te podnosi prijedlog raspodjele financijskih sredstava, a odluku donosi visoko učilište na prijedlog SZ-a (čl. 12. st. 5.).

Prepoznata je i mogućnost da dođe do sukoba interesa kad bi studentski član povjerenstva bio ujedno član studentske organizacije prijaviteljice (čl. 12. st. 4.) pa se to izričito onemogućuje. U praksi, kad do takve kolizije dođe, članovi se povjerenstva mogu na to oglušiti, a mogu se izuzeti od vrednovanja programa studentske organizacije čiji su članovi. Nijedan od tih dvaju načina rješavanja spomenutoga problema, zapravo, nije ispravan.

Primjera radi, SZ Sveučilišta u Zagrebu putem svoga natječaja za 2020. dodijelio je ukupno 1.238.740,87 kn.²³ To pokazuje da se radi o značajnim financijskim sredstvima, a za sam postupak vrednovanja i dodjele istih nije predviđena sudska kontrola što potencijalno može dovesti do brojnih nepravilnosti u tom postupku. Ne manje važno, drugi dio proračuna vezan uz vlastite troškove SZ-a, a koji je potvrđen na sjednici Senata u srpnju 2020., nije javno objavljen.²⁴

Hrvatski studentski zbor financira se iz proračuna visokoga učilišta pri kojem je njegovo sjedište (čl. 12. st. 7.).

Usvajanjem Zakona o obavljanju studentskih poslova, studentski programi dobili su dodatan izvor financiranja. Propisano je da 0,5 % od neto naknade studentu predstavlja naknadu posredniku kojom se financiraju kulturne, sportske, znanstvene i edukacijske aktivnosti koje isključivo provode studenti i studentske organizacije te su isključivo namijenjene studentima (čl. 12. st. 4.). Raspodjela tih sredstava vrši se putem

22 Vidi tako: *Pravilnik o financiranju rada studentskog zbora, studentskih udruga i drugih studentskih organizacija Sveučilišta u Rijeci*, pristupljeno 14. studenoga 2020., <http://sz-ri.com/wp-content/uploads/2015/01/Pravilnik-o-financiranju-rada-Studentskog-zbora-studentskih-udruga-i-drugih-studentskih-organizacija-Sveuc%8Di%8Dili%C5%A1ta-u-Rijeci-pro%C4%8Di%C5%A1%C4%87eni-tekst-17.-lipnja-2015.-g..pdf>, pristupljeno 14. 11. 2020.

23 *Konačni rezultati Natječaja za sufinanciranje studentskih programa za 2020. g.*, pristupljeno 8. studenoga 2020., <https://szzg.unizg.hr/app/uploads/2020/07/kona%C4%8Dni-rezultati-Natjecaja-2020.pdf>

24 *Zapisnik 11. redovite sjednice Senata od 14. srpnja 2020.*, pristupljeno 8. studenoga 2020., http://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/O_Sveucilistu/Tijela_sluzbe/Senat/Odluke/2019-2020/Ad_4_Zapisnik_11_red_sjednice_Senata_14_07_2020_god_.pdf

javnoga poziva²⁵ koji raspisuje studentski centar, a naknadu raspodjeljuje peteročlano povjerenstvo od kojih tri člana imenuje SZ visokoga učilišta osnivača posrednika, a dva člana imenuje studentski centar (čl. 14. st. 4.). Preciznije, Studentski centar u Zagrebu javnim je pozivom za 2020.²⁶ dodijelio ukupno 2.919.175,86 kn.²⁷ Zbrojimo li sredstva sveučilišta i studentskoga centra, dolazimo do iznosa od oko 4 milijuna kuna godišnje o čijoj dodjeli glavnu i, *de facto*, konačnu riječ ima SZ sveučilišta, dok je prostor za eventualnu kontrolu nad raspodjelom tih sredstava prilično sužen i nejasno određen.

6. MEĐUSOBNI ODNOSI STUDENTSKIH ZBOROVA

Kao što je već rečeno, postoje SZ-ovi sveučilišta, ali na sveučilištima koja nisu integrirana sveučilišta postoje i SZ-ovi na sastavnicama (na sveučilištima u Zagrebu, Splitu, Osijeku i Rijeci). Na ostalim sveučilištima djeluje samo SZ na razini sveučilišta. Posljedica ovakvoga uređenja jest da su kod neintegriranih sveučilišta članovi SZ-a izabrani članovi na izborima, ali i predstavnici SZ-ova sastavnica (čl. 9. st. 3. ZSZ), pri čemu broj predstavnika ne može biti veći od dvije trećine svih članova (čl. 9. st. 4.), dok su kod integriranih sveučilišta svi članovi SZ-a izabrani na izborima. Kad promotrimo odredbe ZSZ-a, vidjet ćemo da ni na koji način ne propisuju uređenje međusobnih odnosa SZ-a na razini sveučilišta i SZ-ova na sastavnicama. To je prepušteno statutima SZ-ova pa statuti SZ-ova sveučilišta u pravilu sadrže određene odredbe kojima se uređuju međusobni odnosi. Međutim, postavlja se pitanje zakonske utemeljenosti takvih odredbi jer, kako je već istaknuto, ZSZ o tome šuti. Primjerice, Statut Studentskoga zbora Sveučilišta u Zagrebu²⁸ sadrži odredbu o nužnoj suglasnosti sveučilišnoga SZ-a na statute svih SZ-ova sastavnica (čl. 20. st. 3.) što ni na koji način ne proizlazi iz ZSZ-a. Jednako tako, Statut Studentskoga zbora Sveučilišta u Splitu²⁹ propisuje ovlast sveučilišnom SZ-u da obustavi od izvršenja odluke SZ-ova sastavnica ako je protivna zakonu, Statutu Sveučilišta u Splitu, drugim općim aktima

25 SZZG raspisuje javni natječaj, a SCZG javni poziv u istu svrhu – studentske programe. Iako postoji razlika u nazivu, u praksi ni kod natječaja ni kod poziva ne postoji sudska kontrola, već je jedino kod natječaja moguće izjaviti žalbu o kojoj odlučuje isto povjerenstvo koje je i predložilo privremene rezultate, dok se kod poziva ne predviđa čak ni takva mogućnost. U tom smislu, nije jasan doseg i primjena odredaba prema kojima nadzor nad obavljanjem djelatnosti studentskih organizacija obavlja visoko učilište (čl. 14. 6. ZSZ), odnosno nadzor nad korištenjem naknade za posredovanje provodi ministarstvo nadležno za visoko obrazovanje (čl. 14. st. 6. ZOSP).

26 Valja primijetiti kako se i javni poziv i javni natječaj raspisuju za kalendarsku, a ne akademsku godinu. Vjerojatno je tome tako zbog računovodstvenih razloga.

27 *Odluka o dodjeli financijskih sredstava*, pristupljeno 8. studenoga 2020., http://www.sczg.unizg.hr/media/uploads/studentski_centar/zposlovi/odluka_o_dodjeli_financijskih_sredstava_31.01.2020..pdf

28 *Statut Studentskog zbora Sveučilišta u Zagrebu*, pristupljeno 14. studenoga 2020., <https://szzg.unizg.hr/app/uploads/2019/03/Statut-Studentskog-zbora-Sveuc%CC%8Cilis%CC%8Cta-u-Zagrebu.pdf>

29 *Statut Studentskog zbora Sveučilišta u Splitu*, pristupljeno 14. studenoga 2020., <http://www.szst.unist.hr/wp-content/uploads/2019/08/STATUT-SZST-a-2019-.pdf>

SZ-a Sveučilišta u Splitu i Sveučilišta u Splitu ili na njima utemeljenim odlukama (čl. 60. st. 2.). Odluka o obustavi mora biti pisana i obrazložena, ali protiv nje nije propisan nikakav pravni lijek. Iznimno je upitna zakonitost ovakve ovlasti gdje o obustavi odluke o izvršenju odlučuje isto tijelo koje sumnja u njezinu ispravnost. U usporedivim situacijama takvu odluku donosi sud (Visoki upravni sud Republike Hrvatske), a prema ZZDVO-u rektor, ali odluku mora potvrditi senat većinom svih članova (v. čl. 57. st. 8.). Dodatno, prema Statutu Studentskoga zbora Sveučilišta u Splitu, taj SZ može pisano upozoriti SZ sastavnice na nezakonitost ili nestatutarnost njihovih planiranih ili donesenih odluka (čl. 60. st. 1.) pa je posljedica ogluhe na upozorenje obustava od izvršenja. Jednako tako, SZ Sveučilišta u Zagrebu svojim Pravilnikom³⁰ uređuje način provođenja izbora i za SZ na sastavnicama. ZSZ propisuje da se izborni postupak uređuje posebnim općim aktom studentskog zbora. Ovu odredbu čitamo na način da to za sebe radi svaki studentski zbor zasebno, odnosno da nema zakonskoga uporišta za drukčije uređenje. S druge strane, statuti SZ-ova Sveučilišta u Rijeci i Sveučilišta u Osijeku ne sadrže odredbe kojima bi se regulirali odnosi između tih studentskih zborova i SZ-ova na sastavnicama. Općenito govoreći, potpuno je nejasan odnos SZ-ova sveučilišta i SZ-ova sastavnica, odnosno postoji li uopće zakonom uspostavljen takav odnos te, ako postoji, je li hijerarhijski ili ne. Kad promotrimo odredbe ZSZ-a o Hrvatskom studentskom zboru, vidjet ćemo da je propisano da je HSZ, koordinativno tijelo koje, *inter alia*, usklađuje rad svih SZ-ova visokih učilišta u Republici Hrvatskoj na zajedničkim programima (čl. 8. st. 1.), a čine po jedan predstavnik svakoga SZ-a sveučilišta te jedan predstavnik SZ-ova svih veleučilišta i visokih škola kojega izaberu njihovi SZ-ovi (čl. 9. st. 5.). Dakle, u Hrvatskom studentskom zboru uopće nema predstavnika SZ-ova sastavnica, koji nemaju nikakav utjecaj na stvaranje zajedničkih programa SZ-ova.

7. OVLASTI STUDENTSKIH ZBOROVA PRI UPRAVLJANJU VISOKIM UČILIŠTIMA

Studenti institutom studentskoga predstavništva ostvaruju utjecaj na upravljanje visokim učilištima. Naime, ZSZ propisuje da SZ na visokom učilištu, *inter alia*, bira studentske predstavnike u senat i druga tijela sveučilišta, u vijeće i druga tijela drugih visokih učilišta te studentske predstavnike u odgovarajuće organizacije, ustanove i trgovačka društva kojima je osnivač visoko učilište (čl. 5. al. 1. i 2.). Način izbora predstavnika studenata u tijela visokoga učilišta propisan je statutom svakoga SZ-a (čl. 7. st. 2. al. 5.). ZZDVO propisuje da studentski predstavnici u senatu čine najmanje 10 % članova senata iz redova studenata preddiplomskih i diplomskih studija te najmanje 5 % iz redova studenata poslijediplomskih studija (čl. 58. st. 2.). Što se studentskoga predstavništva u fakultetskim vijećima tiče, propisano je da oni čine najmanje 15 % ukupnoga broja članova (čl. 63. st. 5.). Zanimljivo je napomenuti da ZZDVO

30 *Pravilnik o izborima za Studentski zbor Sveučilišta u Zagrebu i studentske zborove sastavnica Sveučilišta u Zagrebu*, pristupljeno 14. studenoga 2020., <https://szzg.unizg.hr/app/uploads/2019/03/Pravilnik-o-izborima-za-Studentski-zbor-Sveuc%CC%8Cilis%CC%8Cta-u-Zagrebu.pdf>

propisuje određena pitanja koja su od posebnoga interesa, a koja se određuju statutom sveučilišta za koja prilikom odlučivanja u senatu studentski predstavnici imaju pravo suspenzivnoga veta (čl. 61.).³¹ U skladu s navedenim, studenti sudjeluju u donošenju odluka iz nadležnosti senata odnosno sastavnice (primjerice, sudjeluju u izboru rektora/dekana, donošenju proračuna sveučilišta itd.). Kao sporno pitanje pojavilo se koga SZ može imenovati u senat odnosno vijeće sastavnice pa je Odbor za statutarna pitanja Sveučilišta u Zagrebu 2017. godine dao mišljenje prema kojemu SZ može u senat, odnosno Fakultetsko vijeće može imenovati i studenta koji nije član SZ-a, odnosno koji ne ispunjava pretpostavke za članstvo u SZ-u.³² Takvo gledište suprotno je zakonodavčevim intencijama da studente predstavljaju oni koji nemaju legitimitet, odnosno koji nemaju za to uvjete te koji se ne mogu kandidirati za članstvo u SZ-u. Stoga bi SZ trebao moći kandidirati samo one studente koji jesu njegovi članovi i/ili one koji zadovoljavaju zakonom propisane uvjete za članstvo u SZ-u.

Bilo bi korisno na određen način suziti ovlasti studenata pri odlučivanju u senatu odnosno u vijeću sastavnice posebno glede akademskih pitanja (stjecanje doktorata, izbori u znanstvena i znanstveno-nastavna zvanja). Naime, ovakvim se, posve inkluzivnim načinom sudjelovanja studenata u upravljanju visokim učilištem, a koje može biti i presudno u određenim pitanjima zbog ipak velikoga broja studenata u senatu ili vijeću sastavnice (najmanje 15 % ukupnoga broja članova), studente postavlja u nezgodan položaj. Naime, moraju glasovati o stvarima o kojima nemaju, niti mogu imati, dovoljno znanja (primjerice, o kvaliteti doktorske disertacije ili o stupnju zadovoljenja uvjeta za izbor u znanstveno-nastavno zvanje). Dakako da studenti moraju imati mogućnost utjecaja na upravljanje visokim učilištima u svim stvarima koje se odnose na studente. Ovisno o ustroju pojedinoga sveučilišta sudjeluju u radu raznih tijela sveučilišta (primjerice, prema Statutu Sveučilišta u Zagrebu u radu Sveučilišnoga savjeta, Vijeća područja (koji čine 15 % članova), zatim u radu Rektorskoga kolegija u širem sastavu, Odbora za upravljanje kvalitetom itd.; prema Statutu Sveučilišta u Splitu u radu Etičkoga povjerenstva i sl.; prema Statutu Sveučilišta u Rijeci u Sveučilišnom savjetu). Uz sudjelovanje u radu senata odnosno vijeća, studenti sudjeluju i u upravljanju ustanovama, trgovačkim društvima i sl. kojima je vlasnik odnosno osnivač sveučilište ili sastavnica. Tako, primjerice, prema statutima Sveučilišta u Splitu i Sveučilišta u Rijeci SZ imenuje svoga predstavnika u upravno vijeće Studentskoga centra. Ako promotrimo prijedloge odluka SZ-a Sveučilišta u Zagrebu³³, vidjet ćemo da su predstavnici studenata zastupljeni u upravnim vijećima studentskih centara i računskoga centra Srce. Dodatno, treba istaknuti da Zakon o osiguranju kvalitete u znanosti i visokom obrazovanju propisuje

31 ZZDVO, primjerice, navodi: pitanja vezana za promjenu sustava studija, osiguranja kvalitete studija, donošenje nastavnih programa, utvrđivanja izvedbenih planova i studentski standard. Dakako, statutom se mogu odrediti dodatna pitanja koja su od posebnoga interesa za studente. Ako studenti uloze suspenzivni veto, nova se odluka mora donijeti natpolovičnom većinom svih članova senata odnosno vijeća i na nju se ne može uložiti dodatni suspenzivni veto.

32 Izvod iz zapisnika 1. sjednice Odbora za statutarna pitanja Sveučilišta u Zagrebu u ak. god. 2013./2014., pristupljeno 14. studenoga 2020., <https://szzg.unizg.hr/app/uploads/2019/03/Izvod-iz-zapisnika-1.-sjednice-Odbora-za-statutarna-pitanja-6.2.2014.pdf>

33 Pristupljeno 14. studenoga 2020., <https://szzg.unizg.hr/dokumenti/>

da je jedan član upravnoga vijeća Agencije za znanost i visoko obrazovanje student kojega imenuje Hrvatski studentski zbor (čl. 8. st. 3. al. 6.). Temeljem navedenoga zakona SZ može predložiti Agenciji za znanost i visoko obrazovanje provedbu tematskoga vrednovanja rada visokoga učilišta. Na temelju provedenoga postupka izrađuje se izvješće s ocjenom, koje se prosljeđuje podnositelju prijedloga i objavljuje na mrežnim stranicama Agencije. U slučaju negativne ocjene Agencija može pokrenuti postupak reakreditacije po službenoj dužnosti ili na prijedlog ministra (v. čl. 24.).

7. ZAKLJUČAK

Ovaj rad pokazuje, ponajprije, način na koji je danas zakonodavno ustrojeno studentsko predstavništvo u Republici Hrvatskoj. Koliko nam je poznato, ovo je prvi takav rad u našoj pravnoj znanosti, pa je logično da pati od određenih nedostataka zbog manjka referentnih točaka i mogućnosti usporedbe zauzetih gledišta. Međutim, ovim radom prikazana je neadekvatnost današnjega zakonodavnog uređenja studentskih predstavništava, odnosno primjetan broj zakonskih odredbi čija se primjena pokazala problematičnom u praksi. Dakako da je ovaj zakon značio određen iskorak u odnosu na dotadašnje zakonodavno uređenje posebno zbog napuštanja dotadašnjega iznimno složenoga delegatskog tipa izbora u SZ-u. Međutim, treba razmisliti o potrebi izmjene i dopune ili donošenja potpuno novoga zakona o studentskim predstavništvima zbog svih razloga navedenih u ovom radu koje ne bismo na ovom mjestu ponavljali. Naime, uloga je studenata u funkcioniranju visokih učilišta ključna i zato bi bilo nužno osigurati da studentska predstavništva budu popunjena na najbolji mogući način, da njihovo financiranje bude potpuno transparentno i da međusobni odnosi SZ-ova budu jasno omeđeni. Osim toga, moglo bi se razmisliti o potrebi omogućavanja da predsjedniku SZ-a i njegovu zamjeniku na sveučilištu i sastavnicama, na njihov zahtjev, miruju studentske obveze (mirovanje godine) kako bi se mogli gotovo pa profesionalno posvetiti zaštiti studentskih prava. Vrlo je mali broj studenata koji bi ovu mogućnost mogli koristiti, a i broj mandata zakonski je ograničen te ne bi predstavljala anomaliju u sustavu. Dodatno, potrebno je razmisliti i o izmjenama u načinu sudjelovanja studenta u radu visokih učilišta na način da se a) smanji broj njihovih predstavnika u senatu odnosno vijeću sastavnice ili b) da se točno odrede pitanja iz nadležnosti senata odnosno vijeća sastavnice u čijem rješavanju mogu sudjelovati studenti (bilo bi dobro razmisliti da to budu pitanja glede kojih studentski predstavnici imaju pravo suspenzivnoga veta). Na ovaj bi se način osiguralo da studenti svoju pažnju mogu posvetiti isključivo pitanjima koja se odnose na njihovu populaciju (u slučaju preciziranja pitanja u kojima sudjeluju u odlučivanju), odnosno da nisu predmetom lobiranja i da se izbjegne nužnost njihova svrstavanja (u slučaju smanjenja broja studentskih predstavnika).

Frane Staničić, Ph. D., Associate Professor
Leo Fel, student
University of Zagreb, Faculty of Law

LEGISLATIVE REGULATON OF STUDENT REPRESENTATION - PROBLEMS AND PERSPECTIVES

Summary

Student representation in the Republic of Croatia is regulated by the Student's council and other student's organizations Act from 2007, which is in force today, unamended. The set thesis of the authors is that the legislative regulation of student's representation is inadequate and that it paves the way for many problems and brings the need for (in)adequate interpretations of the legal norms. The authors will firstly analyze the historical development of legislative regulation of student's representation in the Republic of Croatia. Then they will analyze today's legal regulation and show its flaws. The electoral system and the manner of filling student councils (university and constituent) will be analyzed in particular. The relationship between university student councils and those on constituents will be emphasized, as well as the problems arising from the inadequate legal regulation of their interaction. The authors will pay due attention to the powers of student councils that are important in terms of managing higher education institutions due to student representation in their governing bodies and the influence of students on their work, as well as the role of students in appointing representatives to various legal entities associated with higher education institutions. The financing of student representations is a significant issue that the authors consider inadequately resolved because an adequate mechanism for controlling the manner of spending relatively significant amounts of money at their disposal has not been established. Based on the analysis of the legal regulation of student representative offices, the authors will propose the necessary legislative changes.

Keywords: student representation, student elections, financing, regulatory framework.

LITERATURA

1. *Izvod iz zapisnika 1. sjednice Odbora za statutarna pitanja Sveučilišta u Zagrebu u ak. god. 2013./2014. Pristupljeno 14. studenoga 2020. <https://szzg.unizg.hr/app/uploads/2019/03/Izvod-iz-zapisnika-1.-sjednice-Odbora-za-statutarna-pitanja-6.2.2014.pdf>*
2. *Konačni prijedlog Zakona o studentskom zboru i drugim studentskim organizacijama. Pristupljeno 13. studenoga 2020. https://sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2019-01-18/075527/PZ_636.pdf*
3. *Konačni rezultati Natječaja za sufinanciranje studentskih programa za 2020. g. Pristupljeno 8. studenoga 2020. <https://szzg.unizg.hr/app/uploads/2020/07/kona%C4%8Dni-rezultati-Natjecaja-2020.pdf>*

4. *Odluka o dodjeli financijskih sredstava*. Pristupljeno 8. studenoga 2020. http://www.sczg.unizg.hr/media/uploads/studentski_centar/zposlovi/odluka_o_dodjeli_financijskih_sredstava_31.01.2020.pdf
5. *Odluka o utvrđivanju kandidatura koje nisu valjane za SZ Pravnog fakulteta u Zagrebu*. Pristupljeno 3. studenoga 2020. https://www.pravo.unizg.hr/_news/26450/Odluka%20o%20utvrđivanju%20kandidatura%20koje%20nisu%20valjane%20%20za%20SZ%20Pravnog%20fakulteta%20u%20Zagrebu.pdf
6. *Pravilnik o financiranju rada studentskog zbora, studentskih udruga i drugih studentskih organizacija Sveučilišta u Rijeci*. Pristupljeno 14. studenoga 2020. <http://sz-ri.com/wp-content/uploads/2015/01/Pravilnik-o-financiranju-rada-Studentskog-zbora-studentskih-udruga-i-drugih-studentskih-organizacija-Sveu%C4%8Dili%C5%A1ta-u-Rijeci-pro%C4%8Di%C5%A1%C4%87eni-tekst-17.-lipnja-2015.-g..pdf>
7. *Pravilnik o izborima za Studentski zbor Sveučilišta u Zagrebu i studentske zborove sastavnica Sveučilišta u Zagrebu*. Pristupljeno 14. studenoga 2020. <https://szzg.unizg.hr/app/uploads/2019/03/Pravilnik-o-izborima-za-Studentski-zbor-Sveuc%CC%8Cilis%CC%8Cta-u-Zagrebu.pdf>
8. *Rudarsko-geološko-naftni fakultet*. Pristupljeno 6. studenoga 2020.
9. <https://www.rgn.unizg.hr/hr/o-fakultetu/zivot-na-rgn-u/studentske-udruge/studentski-zbor/studentski-zbor-obavijesti/2388-studentski-izbori-za-studentski-zbor-rgn-fakulteta-2019>
10. *Statut Studentskog zbora Sveučilišta u Splitu*. Pristupljeno 14. studenoga 2020. <http://www.szst.unist.hr/wp-content/uploads/2019/08/STATUT-SZST-a-2019-.pdf>
11. *Statut Studentskog zbora Sveučilišta u Zagrebu*. Pristupljeno 14. studenoga 2020. <https://szzg.unizg.hr/app/uploads/2019/03/Statut-Studentskog-zbora-Sveuc%CC%8Cilis%CC%8Cta-u-Zagrebu.pdf>
12. Uredba (EU) 2016/679 Europskog parlamenta i Vijeća od 27. travnja 2016. o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka te o stavljanju izvan snage Direktive 95/46/EZ (Opća uredba o zaštiti podataka), Službeni list EU, L119., 4. svibnja 2016.
13. Ustavni sud Republike Hrvatske, Odluka U-I-638/1996 od 9. srpnja 1997.
14. Zakon o akademskim i stručnim nazivima i akademskom stupnju, Narodne novine, br. 107/07., 118/12.
15. Zakon o hrvatskom kvalifikacijskom okviru, Narodne novine, br. 22/13., 41/16., 64/18., 47/20.
16. Zakon o obavljanju studentskih poslova, Narodne novine, br. 96/18., 16/20.
17. Zakon o osiguravanju kvalitete u znanosti i visokom obrazovanju, Narodne novine, br. 45/09.
18. Zakon o studentskom zboru, Narodne novine, br. 57/96.
19. Zakon o studentskom zboru, Narodne novine, br. 139/97.
20. Zakonom o studentskom zboru i drugim studentskim organizacijama, Narodne novine, br. 71/07.
21. Zakon o udrugama, Narodne novine, br. 74/17., 70/17., 98/19.
22. Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, Narodne novine, br. 123/03., 198/03., 105/04., 174/04., 02/07., 46/07., 45/09., 63/11., 94/13., 139/13., 101/14., 60/15., 131/17.
23. *Zapisnik 11. redovite sjednice Senata od 14. srpnja 2020*. Pristupljeno 8. studenoga 2020. http://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/O_Sveucilistu/Tijela_sluzbe/Senat/Odluke/2019-2020/Ad_4_Zapisnik_11_red_sjednice_Senata_14_07_2020_god_.pdf

Doc. dr. sc. Emina Jerković, dipl. iur.*
Doc. dr. sc. Biljana Činčurak Erceg, dipl. iur.**
Tanja Žiroš***

FINANCIRANJE VISOKOGA OBRAZOVANJA I PRAVNE NAOBRAZBE U EUROPSKOJ UNIJI I REPUBLICI HRVATSKOJ

UDK 34:378.3(497.5)
378.3::061.1EU
Primljeno: 30.11.2020.
Prihvaćeno: 15.3.2021.
Stručni rad

Sažetak

Visoko obrazovanje predstavlja važan dio razvoja svakoga društva. Osiguravanje kvalitete sustava visokoga obrazovanja, koje uključuje i obrazovanje odraslih u sustavu cjeloživotnoga obrazovanja, pretpostavka je razvitka države povećanjem konkurentnosti i produktivnosti na tržištu rada koje se temelji prvenstveno na znanju i inovativnosti.

Modeli financiranja visokoga obrazovanja u državama Europske unije razlikuju se po izvorima. U pitanju je javno financiranje, financiranje iz vlastitih izvora visokih učilišta i financiranje iz različitih međunarodnih fondova. U posljednje vrijeme u državama Europske unije uz financiranje visokoga obrazovanja, a samim time i pravne naobrazbe iz javnih izvora, sve značajnije postaje financiranje i iz drugih izvora. Tu možemo navesti školarine, financiranje na temelju ugovora s privatnim sektorom, donacije, financiranje pružanjem usluga, financiranje iz fondova Europske unije, financiranje iz investicijskih aktivnosti i sl.

Glavni cilj ovoga rada jest usporedba modela financiranja u sustavu visokoga obrazovanja unutar pojedinih zemalja Europske unije. Nakon analize financiranja visokoga obrazovanja u odabranim državama Europske unije prikazat će se i modeli koji se koriste u Republici Hrvatskoj na primjeru Pravnoga fakulteta Osijek Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Prikazat ćemo i pokazatelje uspješnosti u visokom obrazovanju kojima se ostvaruje kvaliteta i omogućuje povećano zanimanje budućih studenata za pojedine studijske

-
- * Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet Osijek, emina.jerkovic@pravos.hr
** Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet Osijek, biljana.cincurak@pravos.hr
*** Studentica IV. godine Integriranog preddiplomskog i diplomskog sveučilišnog studija, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet Osijek, tanja.ziros@gmail.com

programe pravne struke.

Na temelju postavljenih ciljeva u ovom će se radu koristiti metoda klasifikacije, induktivna i deduktivna metoda, statistička metoda, metode sinteze i analize te metoda komparacije.

Ključne riječi: modeli financiranja, pravna naobrazba, javno financiranje, reforme.

1. UVODNA RAZMATRANJA

Reforma pravnoga obrazovanja i više je nego nužna. S obzirom na dinamičnost suvremenoga vremena i konstantan razvoj i promjene u svim područjima društva rasprava o reformama pravnoga obrazovanja konstantna je i neće nikad prestati, odnosno može se s vremenom samo dodatno intenzivirati. Takva reforma u prvom redu mora ići u smjeru koji podrazumijeva osuvremenjivanje studijskih programa i njihovo prilagođavanje potrebama tržišta rada.

Reforma obrazovanja povlači i pitanje održivosti trenutnoga modela financiranja visoke naobrazbe, a samim time i pravne naobrazbe. Iako je Republika Hrvatska članica Europske unije, postoje različiti modeli i tendencije financiranja visokoga obrazovanja i pravne naobrazbe. Određene zajedničke karakteristike postoje, ali postoje i neke različitosti kojima se unutar postojećih zajedničkih politika visokoga obrazovanja nastoji postići isti cilj. Takav različit pristup rezultat je utjecaja pravne tradicije, gospodarskih elemenata i mnogobrojnih drugih aspekata društva.

U javnom diskursu često se nameće teza o podfinanciranosti visokoga obrazovanja iako statistički pokazatelji ukazuju da smo unutar prosjeka Europske unije.¹ Ipak, to ne znači da je stanje idealno s obzirom na to da je zapošljavanje nakon završenih pojedinih smjerova fakulteta problematično i nije na razini drugih europskih država. Također, problem zapošljavanja širi je društveni problem čije rješenje sustav visokoga obrazovanja, između ostalih, treba tražiti konstantnim prilagođavanjem i reformom tržišta rada u široj društvenoj problematici.

Trendovi financiranja nisu više usmjereni na jačanje društvenih i humanističkih smjerova pa tako ni pravne naobrazbe. Mnogobrojne države usmjerile su se prema deficitarnim zanimanjima i studijima, a posebno prema STEM područjima (eng. *fields of science, technology, engineering and math* – programi biotehničkih, tehničkih, biomedicinskih i prirodnih područja) i s ciljem proizvodnje kadra koji je nakon završenoga studija lako zaposliti čime će država, direktno sustavom poreza, doprinosa i drugoga što donosi zaposlenje, osigurati korisne članove društva te na

1 *Nezavisni sindikat znanosti i visokog obrazovanja*, Nacrt prijedloga politike u znanosti i visokom obrazovanju, Sedmi sabor sindikata, 12. lipnja 2010., str. 6., pristupljeno 24. studenoga 2020., http://www.nsz.hr/novosti-i-obavijesti/vijesti_iz_znanosti_i_obrazovanja/nacrt-prijedloga-politike-u-znanosti-i-visokom-obrazovanju/; kao i *Jutarnji list*, Nova inicijativa predsjednika: „Bolonja nije dobra, hitno treba mijenjati visoko školstvo“, pristupljeno 4. kolovoza 2020. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/josipovic-za-jutarnji-bolonja-nije-dobra-hitno-trebamo-mijenjati-visoko-skolstvo-704077>.

taj način ujedno osigurati oblik vraćanja troškova studija koji većinom proizlaze iz javnih izvora financiranja.

Državni proračun i proračuni jedinica lokalnih i regionalnih samouprava i dalje predstavljaju dominantne javne izvore financiranja bez obzira na pravno nasljeđe, društvene i druge okolnosti. Neke države imaju veći udio sekundarnih izvora financiranja u odnosu na primarne (državni proračun).

Pravna naobrazba u narednim će razdobljima morati proći kroz mnogobrojne promjene. Činjenica je da postoji trend smanjenja broja studenata. U nekim državama poput Republike Hrvatske to je zbog smanjenoga zapošljavanja studenata nakon završenoga studija, a u drugima zbog prevelikoga interesa takvoga kadra kojemu sama država unutar sustava visokoga obrazovanja ograničava pristup, odnosno otežava ga. Dakle, jedno od pitanja koje se nameće održavanje je kvalitete većim procesom selekcije. S jedne strane, to će možda rezultirati smanjenjem izvora financiranja i proizvodnjom manje količine kadra koji je trenutno teže zaposliti. S druge strane, rezultat može biti prilagodba studija potrebama suvremenoga tržišta rada i osiguravanje jednakoga broja studenata ili čak olakšavanje upisa na sam studij.

Pravnu naobrazbu u budućnosti očekuju reforme, a sukladno tomu i prilagođavanje modela njezina financiranja.

2. KARAKTERISTIKE FINANCIRANJA VISOKOGA OBRAZOVANJA U EUROPSKOJ UNIJI I REPUBLICI HRVATSKOJ

2.1. Društvene okolnosti i važnost visokoga obrazovanja

Republika Hrvatska članica je Europske unije (u daljnjem tekstu: EU) kao supranacionalne zajednice *sui generis* od 1. srpnja 2013. zajedno s još 26 država članica. Ulaskom u EU Republika Hrvatska odrekla se dijela svoga suvereniteta te je time postala dio jedne šire zajednice velikoga broja država koje imaju velik broj područja unifikacije i harmonizacije.² Područje visokoga obrazovanja i pravne naobrazbe, s obzirom na broj država članica EU-a, ali i pravnu prirodu takve zajednice, nije područje unifikacije jer nije realno očekivati jedinstvena rješenja. Teži se formiranju zajedničkih politika s ciljem relativne harmonizacije, među ostalim i u području pravne naobrazbe. Jedan od važnijih ciljeva jest i otklanjanje najvećih problema, a istovremeno preuzimanje pozitivnih iskustava drugih država i visokoobrazovnih sustava.³ Dakle, neizbježan je zaključak da će različite države

2 Vidi više, Branko Smerdel, Smiljko Sokol, *Ustavno pravo* (Zagreb: Narodne novine d.d., 2009.), 426.-433.

3 Suradnja EU-a u području obrazovanja i osposobljavanja (ET 2020.), Preporuka Vijeća od 26. studenoga 2018. o promicanju automatskoga uzajamnog priznavanja kvalifikacija visokoga obrazovanja i srednjoškolskoga obrazovanja i osposobljavanja te ishoda razdoblja učenja u inozemstvu, Erasmus+, Obzor 2020. samo su neki od programa i zajedničkih politika kojima se nastoji na području cjelokupne EU pa tako i Republike Hrvatske preuzeti pozitivna iskustva te eliminirati negativna, a sve usmjereno na veću funkcionalnost između ostalog i pravne naobrazbe.

članice EU-a imati različite sustave visokoga obrazovanja i pravne naobrazbe pa samim time i modele njihova financiranja neovisne o članstvu u EU-u i politikama kojima se nastoji ostvariti relativan stupanj unifikacije. Ipak, to ne znači da ne postoje određene sličnosti, posebno uzevši u obzir temeljna načela, institute i općenite principe financiranja pravne naobrazbe te među ostalim i zajedničku tradiciju europskoga-kontinentalnoga pravnog kruga.

Jedan od najvećih izazova prilagodbe obrazovnih politika suvremenih visokoobrazovnih sustava jest odgovoriti na dinamiku suvremenoga vremena koja je sveobuhvatna, a odnosi se na učestale i brze društvene promjene tržišnih odnosa i okolnosti, progresivni i rapidni napredak tehnologije, utjecaj sveprisutne globalizacije i velikih demokratskih promjena.⁴ Kako bi se na navedene izazove adekvatno odgovorilo, stvorena je Europa znanja koja pretpostavlja povezivanje svih europskih zemalja na temelju znanja s ciljem povećanja kvalitete rada i kvalitete života. Na razini visokoga obrazovanja Europa znanja podrazumijeva otkrivanje Europskoga prostora visokoga obrazovanja (eng. *European Higher Education Area* (EHEA)) i Europskoga istraživačkog prostora (eng. *European Research Area* (ERA)). Dakle, visoko se obrazovanje nastoji staviti kao primarni način borbe s ranije spomenutim izazovima kao javno dobro i javnu odgovornost u stvaranju Europe budućnosti koja je najsposobnije i na znanju temeljeno najdinamičnije gospodarstvo na svijetu, sposobno za održiv razvoj s većim brojem i kvalitetom poslova kao i većom socijalnom kohezijom.⁵ Nesporno je da visoko obrazovanje ima ključnu ulogu u gospodarskom razvoju i kreiranju studijskih programa koje će na odgovarajući način osigurati potrebna znanja i vještine kako bi studenti bili spremni za suvremene izazove tržišta rada. Naravno da kvaliteta sustava visokoga obrazovanja utječe na generalnu konkurentnost nacionalne ekonomije čime je učinkovit sustav naobrazbe, a samim time i pravne naobrazbe, od imperativne važnosti.⁶

S obzirom na važnost visokoga obrazovanja, kao i pravne naobrazbe, te izazove suvremenoga vremena potrebno je osigurati i njihovu učinkovitost što nije moguće bez kvalitetnoga modela financiranja. Naime, dobar model financiranja temeljna je pretpostavka za ostvarivanje kvalitetnoga obrazovanja kvalitetne pravne izobrazbe.

Uzevši u obzir prethodno navedeno, nužno je naglasiti da postoje određene sličnosti između različitih modela financiranja, a one se u prvom redu ogledaju u temeljnim pojmovima i načelima koji se primjenjuju.⁷

- 4 Zvonimir Jelinić, „Izgradnja modernog i konkurentnog studija prava kao odgovor na zahtjeve tržišta sutrašnjice (u cilju promocije interesa studenata, društva i ekonomije) – između zadržavanja postojećeg stanja i aktiviranja raspoloživih potencijala“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 37, br. 3 (2016).
- 5 Zvonimir Lauc, *Moralitet, legitimitet, legalitet: zbirka radova* (Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet Osijek, 2016.), 66. Vidi i *European Higher Education Area and Bologna Process*. Pristupljeno 9. ožujka 2021. ehea.info.
- 6 Zdenko Babić, Teo Matković i Matko Šošić, „Strukturne promjene visokog obrazovanja i ishodi na tržištu rada“, *Privredna kretanja i ekonomska politika* 16, br. 108 (2006.): 28.
- 7 Postoje 4 modela financiranja visokog obrazovanja: 1. europski model po kojem je obrazovanje svima dostupno, a sveučilišta se financiraju iz državnog proračuna; 2. američki model po kojem su sveučilišta većinski u privatnom vlasništvu te se financiraju prvenstveno putem školarina, donacije i pokroviteljstava; 3. britanski model po kojem sveučilišta nisu ni u državnom ni u

Potrebno je naglasiti da postoje različite tendencije glede broja studenata i njihova povećanja u pojedinim državama. Tako je, primjerice, u Njemačkoj u zimski semestar 2019./2020. godine bilo upisano 2 897 300 studenata što predstavlja povećanje od 1 %, odnosno 29 000 studenata u odnosu na zimski semestar 2018./2019., a u odnosu na desetogodišnje razdoblje, dakle zimski semestar 2010./2011. predstavlja povećanje od 37 % s obzirom na to da je u zimski semestar 2010./2011. bilo upisano 2 121 200 studenata.⁸ S druge strane, u Republici Hrvatskoj 2012./2013. godine studiralo je ukupno 160 180 studenata⁹, a u zimskom semestru 2019./2020. upisano je 155 939 studenata što predstavlja neznatni pad u odnosu na prethodna razdoblja.¹⁰ Potrebno je naglasiti da različiti društveni procesi i kretanja mogu utjecati na smanjenje broja studenata pa tako ne treba izostaviti da je još 2010. predviđeno da bi zbog negativne stope nataliteta trebalo doći do pada broja studenata što se u Republici Hrvatskoj i dogodilo.¹¹

2.2. Temeljni pojmovi u sustavu financiranja visokoga obrazovanja

Temeljna podjela visokoobrazovanih ustanova koja je primjenjiva na gotovo sve države EU-a i ostale visokorazvijene europske države jest podjela na javne i na privatne.¹² Temeljni kriteriji za ovakvu podjelu jest osnivač same ustanove, a posljedica je odabira određenoga tipa način ostvarivanja financiranja ustanove. Također, treba naglasiti da se radi o temeljnoj podjeli koja je prisutna u gotovo svim sustavima, dok postoje određene specifičnosti svakoga pojedinog sustava glede različitih tipova vrsta visokih učilišta.¹³ Zajednička su im obilježja da je i dalje primarno dominantan sustav javnoga obrazovanja i da najveći broj studenata studira upravo na javnim institucijama visokoga obrazovanja.¹⁴ Na primjeru Republike Hrvatske susrećemo istu podjelu. Naime, prema čl. 49. st. 1. Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju (u daljnjem tekstu: ZZDVO) visoka učilišta mogu biti javna i privatna.

Iako postoje načelne razlike među državama EU-a, posebno u onom dijelu koji

-
- privatnom vlasništvu, a financiraju se i iz državnog proračuna i od školarina i donacija; 4. australski/japanski model po kojem su sveučilišta u potpunosti u privatnom vlasništvu te se financiraju iz školarina studenata. Vidi više, Valentina Hegedić, završni rad, *Modeli financiranja visokog obrazovanja i primjena u Hrvatskoj*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, ožujak 2017.
- 8 DeStatis, *Statistisches Bundesamt*, Press release No. 453 of 27 November 2019., pristupljeno 4. kolovoza 2020., https://www.destatis.de/EN/Press/2019/11/PE19_453_213.html.
- 9 *Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske*, Studenti upisani na stručni i sveučilišni studij u zimskom semestru ak. g. 2012./2013., pristupljeno 5. kolovoza 2020. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2013/08-01-07_01_2013.htm
- 10 *Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske*, Studenti upisani na stručni i sveučilišni studij u zimskom semestru ak. g. 2019./2020., pristupljeno 5. kolovoza 2020. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2020/08-01-07_01_2020.htm.
- 11 Babić, Matković i Šošić, *Strukturne promjene visokog obrazovanja i ishodi na tržištu rada*, 21.
- 12 Ivan Vuković, *Financiranje visokoškolskog obrazovanja u Europi, ulaganje u ljudsku inteligenciju* (Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor, 1995.).
- 13 Vidi više, Karin Doolan, Danijela Dolenc i Mladen Domazet, *Hrvatski sustav financiranja visokog obrazovanja u europskom kontekstu: komparativna studija*, (Zagreb: Institut za razvoj obrazovanja, 2012.), 19.
- 14 Cf. *ibid.*, 20.

se odnosi na postotak iznosa koji se izdvaja za financiranje visokoga obrazovanja iz pojedinoga izvora, sličnost između izvora financiranja javnih i privatnih ustanova osnovanih radi pružanja visokoga obrazovanja postoji, odnosno oni se u najvećoj mjeri preklapaju kod različitih država EU-a. Najveći dio sredstava za financiranje namijenjen sveučilištima, veleučilištima i visokim školama dolazi iz državnoga proračuna, ali isto tako postoji i niz drugih izvora financiranja poput proračuna jedinica lokalne i regionalne samouprave, školarina, prihoda od znanstvenih istraživačkih, umjetničkih i stručnih projekata, elaborata, ekspertiza i dr. Iako je primarni izvor financiranja privatnih institucija školarina, privatna visoka učilišta mogu se uz određene uvjete financirati iz državnoga proračuna.¹⁵

Također ne treba zanemariti temeljna načela financiranja i funkcioniranja sveučilišta koja se u većoj ili manjoj mjeri primjenjuju na sva visoka učilišta u EU-u, a značajno utječu, između ostaloga, i na modele financiranja pojedinih visokih učilišta. U prvom redu to su načelo samostalnosti, načelo kontinuiteta, načelo nemerkantilnosti, načelo autonomije sveučilišta, ali i mnoga druga načela.¹⁶ Pojedina načela u relativnoj su oprečnosti, ali i predmetom zlouporabe što može predstavljati značajne probleme i u području raspodjela financija, no zbog opširnosti problematike načela autonomije, ona neće biti predmetom obrade u ovom radu. Potrebno je naglasiti da ostvarenje pojedinih načela kao i općenito uspješnoga ustrojavanja i funkcioniranja sustava visokoga obrazovanja može biti ugroženo djelovanjem politike od koje ovisi iznos sredstava financiranja koji će biti dodijeljen s obzirom na to da većinski izvori financiranja proizlaze iz državnoga proračuna. U Republici Hrvatskoj državni proračun donosi Hrvatski sabor. Ista problematika može se preslikati i na manju, uvjetno rečeno, supsidijarnu razinu gdje o proračunu sveučilišta na prijedlog rektora odlučuje senat, odnosno proračun veleučilišta i visoke škole izglasava stručno vijeće na prijedlog dekana (čl. 109. st. 3. ZZDVO). Dakle, ostvarivanje pojedinih načela, kao i samo financiranje, može ovisiti, a u suštini i ovisi, i o političkim odlukama u užem i širem smislu.

3. PREGLED MODELA I TENDENCIJA FINANCIRANJA VISOKOGA OBRAZOVANJA POJEDINIH DRŽAVA EUROPSKE UNIJE

Za komparativni prikaz modela financiranja visokoga obrazovanja odabrano je nekoliko država članica Europske unije i to Njemačka, Austrija, Slovenija i Italija. Slovenija i Italija kao susjedne države svakako su zanimljive za usporedbu. Austrija i Njemačka odabrane su jer su njihovi sustavi obrazovanja i povijesno utjecali na hrvatski. Osim toga, naš pravni sustav temelji se na kontinentalnom pravnom sustavu, a rad obuhvaća i prikaz pravne naobrazbe. Zanimljivi su i rezultati analize izvješća

15 *European Commission*, EACEA National Policies Platform, Eurydice, pristupljeno 24. studenoga 2020. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/higher-education-funding-14_hr.

16 Vidi više Ksenija Grubišić, „Kriteriji određivanja i sistematizacija pravnih načela u visokom obrazovanju i znanosti“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Zagrebu* 69, br. 4 (2019).

sudionika mobilnosti Erasmus+ po kojem su studenti iz Republike Hrvatske najčešće na mobilnost odlazili u Njemačku, Španjolsku, Poljsku, Austriju i Italiju, odnosno u države s kojima postoji tradicionalna suradnja u području visokoga obrazovanja.¹⁷

3.1. Njemački model financiranja visokoga obrazovanja

Njemačka je poslužila kao uzor Hrvatskoj na mnogobrojnim područjima, a posebno na područjima uređivanja samoga prava i pojedinih njegovih područja. Naravno da je teško uspoređivati pojedine iznose i modele financiranja s obzirom na gospodarsku razvijenost Njemačke i Republike Hrvatske, ali pojedina njemačka rješenja treba sagledavati i prilagođavati hrvatskom društvenom, gospodarskom i obrazovnom kontekstu.

U 2018. godini Njemačka je izdvojila 138,8 milijardi eura za obrazovanje općenito što predstavlja povećanje od 4,6 milijarde odnosno 3,5 % u odnosu na 2017., a od toga ukupnog iznosa 30,6 milijardi eura, što predstavlja ukupno 22,1 %, izdvojeno je za visoko obrazovanje.¹⁸ Ovakva tendencija povećanja logična je i prirodna uzme li se u obzir da se proces omasovljenja nastavio te se broj studenata nastavio povećavati.¹⁹ Također statistički podatci pokazuju da postoji eksponencijalni rast iznosa financiranja javnoga obrazovanja na svim razinama vlasti. U 2019. godini predviđeno je ulaganje u cjelokupno obrazovanje od 4,3 % ukupnog BDP-a Njemačke što je i dalje 0,3 % manje od prosjeka EU-a.²⁰

Dio iznosa financiranja javnih učilišta u Njemačkoj dolazi iz državnoga proračuna, a javna visoka učilišta sastavljaju prijedlog proračuna koji im predstavlja temelj za pregovore oko određenoga iznosa novčanih sredstava koji bi im se iz proračuna doznačio.²¹ Njemačka pak ima dobar sustav zaštite javnih učilišta od eventualnih većih deficita u proračunu i to putem ugovora koji se sklapaju sa saveznom pokrajinama kako bi se osigurala financijska stabilnost barem tijekom trajanja jednoga političkog mandata od 4 – 5 godina.²² Treba naglasiti da najveći dio iznosa kojim se financira visoko obrazovanje zapravo proizlazi iz proračuna pokrajina i drugih jedinica lokalne samouprave, dok je manji dio osiguran izravno državnim proračunom.²³

U pravilu, drugi najveći izvor financiranja privatna su sredstva i to sredstva privatnih institucija ili studenata i njihovih obitelji. Tako su 2017. godine treće osobe

17 Agencija za mobilnost i programe EU, Rezultati analize izvješća sudionika mobilnosti - Erasmus+, ključna aktivnost, pristupljeno 17. studenoga 2020., https://www.mobilnost.hr/cms_files/2017/12/1513240330_izvjestaj-analiza-izvjesca-sudionika-mobilnosti-za-objavu.pdf: 49.

18 DeStatis, Statistisches Bundesamt, Press release No. 480 of 27 December 2019., pristupljeno 4. kolovoza 2020., https://www.destatis.de/EN/Press/2019/12/PE19_480_217.html.

19 Vidi *supra*, 2.1. Društvene okolnosti i važnost visokog obrazovanja.

20 DeStatis, Statistisches Bundesamt, Expenditure (basic funds) of public budgets on education, 12 December 2019, pristupljeno 4. kolovoza 2020. <https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Education-Research-Culture/Educational-Finance-Promotion-Education-Training/Tables/expenditure-public-budgets-education.html>.

21 Valentina Hegedić, završni rad, *Modeli financiranja visokog obrazovanja i primjena u Hrvatskoj*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, ožujak 2017., 24.

22 *Ibid.*

23 *Loc. cit.* (bilj 24).

visokim učilištima stavile na raspolaganje u prosjeku 266 200 eura po profesoru što predstavlja povećanje od 3,2 % u odnosu na 2016.²⁴ Takav iznos predstavlja prilično velik iznos sekundarnoga financiranja koji je daleko od zanemarivoga, a iz navedenoga su isključeni medicinski fakulteti što je opravdano objektivnim razlozima. Najveći iznos koji su prikupile treće osobe ostvarilo je sveučilište RWTH *Aachen University* koje je 2017. prikupilo ukupno 294 milijuna eura.²⁵ Ovo predstavlja zaista impresivan iznos za jedno sveučilište uzevši u obzir da je to sekundarni iznos financiranja koji očito preuzima sve važniju ulogu u financiranju sveučilišta te predstavlja potencijalan model i za druge države u kojima je ovakav tip financiranja zanemariv.

Njemačka će se u narednih deset godina usmjeriti prema značajnom povećanju ulaganja u digitalizaciju, visoko obrazovanje i istraživanje. Velika pažnja usmjerit će se na razvoj i promjene vještina radne snage putem različitih digitalnih inicijativa kao i preusmjeravanje sredstava u obrazovanje odraslih.²⁶ Između ostaloga, državne vlasti su postigle sporazum s pokrajinama u lipnju 2019. godine da će se godišnje osigurati više od dvije milijarde eura za visoko obrazovanje i istraživanje, a doznačena sredstva bit će namijenjena jačanju kvalitete studija i promicanju inovativnosti i učenja u visokom obrazovanju.²⁷ Također, postignut je dogovor da će za potrebe istraživanja i inovacija u desetogodišnjem razdoblju od 2021. – 2030. biti alocirano 150 milijuna eura što predstavlja značajna ulaganja i to za stvaranje novih entiteta i odjela unutar postojećih, usmjerenih isključivo za razvoj inovacija u visokom obrazovanju. Kao jedan od značajnijih problema visokoga obrazovanja prepoznat je manjak profesora u sustavu visokoga obrazovanja zbog čega je kao jedan od temeljnih uvjeta za ostvarivanje kvalitetnoga visokog obrazovanja zapošljavanje većega broja profesora.²⁸

Isto tako, nastoji se usmjeriti visoko obrazovanje i njegov razvoj prema obrazovanju odraslih osoba, a istovremeno je u siječnju 2019. u Njemačkoj donesen zakon koji postavlja temelje i olakšava pristup visokom obrazovanju studentima s lošijim socio-ekonomskim statusom i to povećanjem stipendija koje će im se odobravati.

Naglasak na razvoju obrazovanja odraslih potvrđen je Zakonom o razvoju kvalifikacijskih mogućnosti (*Qualifizierungschancengesetz*) usvojenim 1. siječnja 2019. usmjerenim na lakši pristup obrazovanju i financijskoj potpori za to obrazovanje svim onim radnicima čiji su poslovi ugroženi novim tehnologijama, strukturalnim promjenama i dr.²⁹ Isto tako 12. lipnja 2019. donesena je Nacionalna strategija o daljnjem obrazovanju (*Nationale Weiterbildungsstrategie*) kao odgovor na sveopću digitalizaciju, a svi programi usmjereni su na stvaranje kulture učenja

24 *DeStatis, Statistisches Bundesamt*, Press release No. 345 of 10 September 2019., pristupljeno 5. kolovoza 2020., https://www.destatis.de/EN/Press/2019/09/PE19_345_213.html.

25 *Ibid.*

26 *European Commission*, Education and Training, Monitor 2019., Country analysis, Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2019., 14.

27 *Cf. ibid.*, 115.

28 *Ibid.*, 112.-115.

29 *Federal Ministry of Labour and Social Affairs*, National skills strategy, 5. rujna 2019., pristupljeno 5. kolovoza 2020. <https://www.bmas.de/EN/Our-Topics/Initial-and-Continuing-Training/national-skills-strategy.html>.

odraslih.³⁰ Upravo u okviru tih programa koji se mogu definirati kao ekvivalent našega cjeloživotnog učenja predviđeno je povećanje financiranja od 350 milijuna eura upravo za programe višega obrazovanja.³¹

Dakle, iako je i dalje najdominantniji izvor financiranja proračun pokrajina te državni proračun, kao što je ranije navedeno, sve veću ulogu imaju treće osobe čije je financiranje daleko od zanemarivoga. Reforma obrazovanja usmjerena je na digitalizaciju i inovacije u visokom obrazovanju što je, uzimajući u obzir razvoj tehnologije i utjecaj globalizacije, od imperativne važnosti. Sukladno tomu, velik dio sredstava nastoji se usmjeriti na cjeloživotno obrazovanje i tako osposobiti odrasle osobe za nove poslove i tehnologije, a istovremeno razvijati kulturu učenja.

3.2. Austrijski model financiranja visokoga obrazovanja

Promatrajući s povijesnoga aspekta, kao i Njemačka, Austrija je također izvršila veliki utjecaj na hrvatski sustav obrazovanja kao i na pravno uređenje Republike Hrvatske. Kao i u njemačkom sustavu visokoga obrazovanja najveći iznos financijskih sredstava za javna učilišta koja su dominantna u sustavu visokoga obrazovanja jest državni proračun.³² Austrija se po ulaganju u obrazovanje nalazi u sredini država EU-a te je u pravilu malo iznad prosjeka s obzirom na to da su 2017. u proračunu predviđeni troškovi za obrazovanje u iznosu od 4,8 % ukupnog BDP-a što predstavlja 0,2 % više od prosjeka EU-a. Od ukupnih ulaganja u obrazovanje 15 % odlazi na visoko obrazovanje.³³

Dominiraju javni izvori financiranja sustava obrazovanja pa je tako 2015. godine ukupno 93,3 % sredstava dolazilo iz javnih izvora financiranja dok je 6,7 % bilo osigurano od strane privatnih izvora. Od ukupno 6,524 milijuna eura uložениh u visoko obrazovanje 94 % je bilo alocirano iz javnih izvora financiranja što ukupno predstavlja 6 130 300 eura dok je 6 % osigurano iz privatnih izvora što ukupno predstavlja 393,7 milijuna eura.³⁴ Dakle, nedvojbeno je i dalje najdominantniji javni sektor glede financiranja visokoga obrazovanja.

Sam teret financiranja sustava obrazovanja načelno je raspoređen između jedinica lokalne i regionalne samouprave kao i same države. Državni je proračun i dalje dominantan pa je tako 2016. godine 52,9 % odnosno 9 943 400 eura osigurano od strane države, odnosno Vlade; jedinice regionalne samouprave osigurale su 34,6

30 *Federal Ministry of Labour and Social Affairs and the Federal Ministry of Education and Research*, National skills strategy, Continuing education and training as a response to digital transformation, , 2019. pristupljeno 5. rujna 2020., https://www.bmas.de/SharedDocs/Downloads/EN/Topics/Initial-and-Continuing-Training/national-skills-strategy.pdf?__blob=publicationFile&v=1.

31 *Ibid.*, 8.

32 *European Commission*, Funding in Education, pristupljeno 16. kolovoza 2019., https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/funding-education-1_en.

33 *European Commission*, Education and Training, Monitor 2019., Country analysis, Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2019., 8.

34 *European Commission*, Funding in Education, 16. kolovoza 2019, https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/funding-education-1_en.

% odnosno 6 497 800 eura, dok su jedinice lokalne samouprave kao i lokalni odbori za edukaciju osigurali 12,5 % odnosno 2 344 100 eura.³⁵ Dakle, država je dominantna iako uloga pojedinih jedinica lokalne i regionalne samouprave ima veliki značaj za financiranje različitih razina obrazovanja te je njihov utjecaj daleko od zanemarivoga.

Uspješnost austrijskoga sustava visokoga obrazovanja vidi se i u činjenici da zapošljavanje nakon završenoga visokog obrazovanja iznosi visokih 88,6 % što, između ostaloga, ukazuje na tržište rada koje zahtijeva visoko obrazovanu radnu snagu. Takav je visok postotak i iznad prosjeka EU-a. Također, radnici sa završenim visokim obrazovanjem imaju do 46 % veću plaću od onih s nižom razinom obrazovanja, dok osobe koje završe doktorski studij ostvaruju i do 74 % veću plaću. Kvaliteta visokoga obrazovanja vidljiva je i u činjenici da 15,1 % ukupnoga broja studenata u 2015. godini nisu bili građani Austrije čime je Austrija bila četvrta država u EU-u po broju stranih studenata.³⁶

Jedan od načina poboljšanja kvalitete jest povećanje omjera profesora na broj studenata zbog čega je Austrija u razdoblju od 2019. – 2021. spremna izdvojiti 1,3 milijarde eura s ciljem zapošljavanja dodatnoga osoblja kako bi se u konačnici postigla veća razina kvalitete.³⁷ Ipak, kao određene slabosti prepoznate su upisne kvote na određene društvene studije poput prava, studija jezika i studija pedagogije, odnosno odgojno obrazovnih studija te su planirane restrikcije kako bi se osigurali uvjeti i kvaliteta studija čak pristajući na smanjenje broja studenata kao eventualnu posljedicu.³⁸ Isto tako, uz određene restrikcije za pristup pojedinim, među studentima, popularnim studijima kao što je pravo, povećavaju se kvote i otvaraju nova mjesta na studijima informatike, matematike, prirodnih znanosti i tehnologije kao dio inicijative MINT (matematika, informatika, prirodne znanosti, tehnika)³⁹.

Sličnost s njemačkim modelom financiranja vidljiva je u financijskoj ovisnosti javnih učilišta o prihodima iz državnoga proračuna i proračuna jedinica lokalne i regionalne samouprave, s razlikom u postotku sudjelovanja. Također im je zajednička i usmjerenost na digitalizaciju i STEM područja, a jasno je vidljiva i tendencija za smanjenjem kapaciteta na određenim popularnim društvenim studijima radi zadržavanja kvalitete. Pretpostavka je da će takvo smanjenje uzrokovati i smanjenje financijskih sredstava što bi potencijalno moglo značiti da će veću ulogu u financiranju imati sekundarni izvori kao donacije, odnosno ulaganja trećih osoba kao i drugi izvori financiranja.

3.3. Slovenski model financiranja visokoga obrazovanja

Kao i kod prethodnih dvaju modela financiranja sustava visokoga obrazovanja i u Sloveniji su dominantni javni izvori i to primarno državni proračun. Za razliku od prethodnih modela, nema pojedinačnih pregovora i sastavljanja proračuna, već

35 *Ibid.*

36 *European Commission, Education and Training, Monitor 2019., Country analysis, Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2019., 12.-14.*

37 *Cf. ibid., 13.-14.*

38 *Ibid.*

39 *MINT- Mathematik, Informatik, Naturwissenschaft und Technik.*

se financijska sredstva osiguravaju proračunom, a rashodi predviđeni za visoko obrazovanje predviđaju se na temelju dodijeljenih sredstava u prethodnoj fiskalnoj godini.⁴⁰ Slovenija se po financijskim davanjima izdvaja od prosjeka EU-a s obzirom na to da su u 2018. godini ukupni troškovi za obrazovanje iznosili 2,264 milijuna eura odnosno 5,3 % BDP-a što je prilično iznad prosjeka. U odnosu na 2017. godinu predstavlja povećanje za 3,9 % iz čega jasno proizlazi neizbježan zaključak o tendenciji većega ulaganja u obrazovanje u narednim razdobljima.⁴¹

Struktura je samih izvora takva da su od ukupnih 2,264 milijuna eura 86,3 % javna sredstva, odnosno sredstva iz proračuna, 12,5 % sredstva iz privatnih izvora i trećih osoba, dok je 1,3 % osiguran iz međunarodnih izvora. Od ukupno 86,3 % javnih sredstava njih 77 % osigurano je iz državnoga proračuna, dok su ostatak osigurale jedinice lokalne i regionalne samouprave. Od ukupnih troškova koji se izdvajaju za obrazovanje 19,6 % se izdvaja za visoko obrazovanje. Također, od ukupnih javnih i privatnih ulaganja otprilike isti postotak odlazi na visoko obrazovanje, dok se jedino ulaganje u visoko obrazovanje izdvaja po pitanju međunarodnih ulaganja gdje je taj postotak puno veći u odnosu na druge razine obrazovanja.⁴²

Slovenija je uspjela postići nacionalno postavljene ciljeve te prijeći postotak od 40 % građana koji imaju završeno visoko obrazovanje pa je tako u 2018. godini 42,3 % građana imalo završeno visoko obrazovanje što je predstavljao čak i pad u odnosu na 2017., a što je i dalje značajno više od prosjeka EU-a koji iznosi 39,9 % ukupnoga stanovništva.⁴³

Iako je Slovenija u zadnjih nekoliko godina bilježila pad broja studenata, taj pad je sve manji i manji pa je tako 2017. godine bio samo 1251 student manje u odnosu na prethodnu godinu, 2016./2017.⁴⁴ Isto tako, kao jedan od razloga uzima se činjenica da je mala razlika u postotku zapošljavanja između osoba sa završenim visokim obrazovanjem (2018. g.: 85,3 %) te osoba s nižim stupnjem obrazovanja (2018. g.: 84,5 %) što je najmanja razlika u EU-u, ali u svakom slučaju oba su postotka iznad prosjeka EU-a.⁴⁵

Uspješnost slovenskoga modela visokoga obrazovanja i visoke stope zaposlenosti

40 Hegedić, *Modeli financiranja visokog obrazovanja i primjena u Hrvatskoj*, op. cit., 25.-26.

41 *Republic of Slovenia Statistical Office*, Expenditure for formal education, Slovenia 2018., pristupljeno 6. kolovoza 2020 <https://www.stat.si/StatWeb/en/News/Index/8563>

42 *Ibid.*

43 Uzrok pada visoko obrazovanih u cjelokupnom udjelu stanovništva može biti promatran i kroz prizmu činjenice da su stariji studenti do 2016. morali završiti studiji po predbolonjskom programu što je vjerojatno utjecalo na veći postotak diplomiranih u 2016 *European Commission*, Education and Training, Monitor 2019., Country analysis, Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2019., 258.

44 Razlog tome osim demografskih kretanja mogu biti i politika uvedena 2012. kojom se nastojalo spriječiti fiktivna upisivanja, *ibid.*; Ovo pitanje može biti relevantno i za politiku upisa na studije u Republici Hrvatskoj jer se zbog povoljnih uvjeta rada sve češće događa da studenti upisuju studije kako bi mogli ostvarivati studentska prava posebno glede obavljanja poslova posredstvom studentskih servisa. Dobar korak za rješavanje zlouporabe studentskih prava je Zakon o obavljanju studentskih poslova, a ovoj problematici potrebno je pridodati veću pažnju.

45 *European Commission*, Education and Training, Monitor 2019., Country analysis, Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2019., 259.

nakon završenoga visokog obrazovanja nije slučajna. Slovenija je razvila model praćenja karijere osoba sa završenim visokim obrazovanjem radi stjecanja inputa glede potreba na tržištu rada, a sve s ciljem da se mogu oblikovati obrazovne politike i da bi visoka učilišta, ali i studenti, mogli donijeti informiranu odluku o upisu na studij, kvotama i slično.⁴⁶ Ovakav je model dobar primjer kako je moguće oblikovati upisnu politiku i na taj način osigurati veću stopu zapošljavanja nakon završenoga visokog obrazovanja. Ovakvom inicijativom moguće je pratiti potrebe tržišta rada te sukladno tomu proizvoditi sposoban obrazovani kadar koji će se lako zaposliti što predstavlja temelj za uspješno gospodarstvo, ali ima utjecaj i na cjelokupno društvo.

Slovenija je 2016. godine uvela upitan model financiranja koji se temelji na uspjehu pojedinih institucija. Naime, prvenstveno takav model zadire u načelo sveučilišne autonomije te se na takav način jača utjecaj politike na visoko obrazovanje. S obzirom na navedeno, potrebno je pronaći pravu mjeru, odnosno balans između ograničavanja financiranja na temelju postignutih rezultata koje će nepristrana tijela mjeriti objektivnim kriterijima kako bi se postiglo zadovoljavajuće rješenje. Tek na temelju takvih rezultata može se govoriti o pravilnom utjecaju na obrazovne politike, politike upisa kao i definirati prioritete u sustavu visokoga obrazovanja bez nepotrebnoga zadiranja u autonomiju visokih učilišta.

3.4. Talijanski model financiranja visokoga obrazovanja

Italija je svojim ulaganjem u sustav visokoga obrazovanja 2017. godine bila značajno ispod prosjeka EU-a. Naime, ulaganje u cjelokupno obrazovanje iznosilo je 3,8 % BDP-a. Predviđena sredstva alocirana su na način da je financiranje nižih razina obrazovanja u granicama EU standarda, dok je financiranje visokoga obrazovanja daleko ispod prosjeka EU-a te iznosi samo 0,3 % BDP-a, dok je prosjek EU-a 0,7 %.⁴⁷

Da se doista radi o zabrinjavajućem stanju, ukazuju i specifične preporuke Vijeća Europske unije kojima se nastoji ukazati Italiji na podfinanciranost visokoga obrazovanja i nedostatak osoblja za provođenje kvalitetnoga visokog obrazovanja. Također, predlaže se poboljšanje ishoda učenja te precizna ulaganja usmjerena prema digitalizaciji.⁴⁸

Jedan od prioriteta talijanske politike visokoga obrazovanja jest povećanje standarda povećanjem ulaganja u sveučilišta i istraživanja financijskim planovima za zapošljavanje asistenata kao i stvaranje uvjeta za povratak talijanskih profesora iz inozemstva.⁴⁹

Sustav visokoga obrazovanja u Italiji ima mnogobrojne probleme. U 2018. godini Italija je bila predzadnja zemlja u EU-u po broju ljudi sa završenim visokim

46 *Ibid.*

47 *European Commission*, Education and Training, Monitor 2019., Country analysis, Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2019., 154

48 Council Recommendation on the 2019 National Reform Programme of Italy and delivering a Council opinion on the 2019 Stability Programme of Italy, COM/2019/512 final, Brussels, 5. lipnja 2019., t. 19-20.

49 *OECD (2017)*, Education Policy Outlook: Italy, 6, pristupljeno 5. kolovoza 2020. www.oecd.org/education/policyoutlook.htm,

obrazovanjem između 30. i 34. godine i to samo 26,9 % što je značajno manje od prosjeka EU-a koji je 39,9 %.⁵⁰ Dva su temeljna razloga ovakvoga stanja prema istraživanjima: prvo, značajno manja zaposlenost nakon završetka studija od prosjeka EU-a i to 62,8 % u 2018. godini, za razliku od prosjeka EU-a od 85,5 % zbog čega velik broj studenata nakon završenih studija visokoga obrazovanja traži zaposlenje izvan Italije. Drugi problem su visoke školarine koje plaća oko 90 % studenata i to za prvi dio visokoga obrazovanja i to u prosjeku 1345 eura, dok za drugi 1520 eura. U akademskoj godini 2016./2017. postotak studenata koji su primili stipendije na temelju ekonomskih potreba i akademskih postignuća iznosio je samo 11,6 %.⁵¹ Postoje i djelomično financirani studentski krediti, ali uzevši u obzir stanje na tržištu rada Italije i činjenicu da postotak zapošljavanja nije visok, isplativost takvoga modela financiranja visokoga obrazovanja i više je nego upitan.

Nova tendencija financiranja visokoga obrazovanja jest alociranje dodatnih sredstava za formiranje posebnih programa visokoga obrazovanja po uzoru na Njemačku gdje je stvoreno četrnaest trogodišnjih programa usmjerenih na stjecanja profesionalnih znanja u područjima inženjeringa, izgradnje i okoliša, energije i transporta u uskoj povezanosti s profesionalnim udruženjima. Predviđeni su programi na principu dvije godine akademskoga učenja, dok je treća godina predviđena za stjecanje praktičnih znanja i vještina što je poznat model u Njemačkim administrativnim studijima. Sveučilišta mogu ponuditi najmanje tri smjera, a najviše do 10 % ukupnoga broja smjerova.⁵² Radi se o pilot-inicijativi kojom se nastoji povećati zapošljavanje nakon studija imajući u vidu konkretna područja u kojima postoji potražnja za poslom ili se ista predviđa.

4. PREGLED MODELA FINANCIRANJA VISOKOGA OBRAZOVANJA I PRAVNE NAOBRABZE U REPUBLICI HRVATSKOJ

Kad govorimo o visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj, visoka učilišta, prema čl. 3. Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, jesu sveučilišta, visoke škole i veleučilišta. Visoko obrazovanje u Republici Hrvatskoj temelji se, kako je navedeno u čl. 4. st. 2. spomenutoga Zakona, na akademskim slobodama, akademskoj samoupravi i autonomiji sveučilišta. Upravo ovi temelji važni su i za financiranje. Naime, akademska samouprava obuhvaća, među ostalim, upravljanje resursima kojima raspolažu visoka učilišta, a autonomija sveučilišta obuhvaća i financijsku autonomiju.⁵³ Sveučilišta u svom sastavu imaju fakultete i umjetničke akademije. Prema čl. 47. st. 3. Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju,

50 *European Commission*, Education and Training, Monitor 2019., Country analysis, Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2019., 154.

51 *European Commission*, Education and Training, Monitor 2019., Country analysis, Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2019., 157.

52 *Ibid.*, 158.

53 Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, Narodne novine, br. 123/03., 198/03., 105/04., 174/04., 2/07., 46/07., 45/09., 45/09., 63/11., 94/13., 139/13., 101/14., 60/15., 131/17., 96/18.

sveučilište, fakultet i umjetnička akademija organiziraju i izvode sveučilišne, a mogu organizirati i izvoditi i stručne studije. Za razliku od njih, veleučilišta i visoke škole sukladno čl. 47. st. 4. izvode stručne studije.

4.1. Općenito o financiranju visokoga obrazovanja u Republici Hrvatskoj

Iako se često apostrofiraju teza o podfinanciranosti visoke naobrazbe u Republici Hrvatskoj, statistički pokazatelji ukazuju na to da je Republika Hrvatska u okviru prosjeka EU-a. Tako je 2017. godine na obrazovanje potrošeno 4,7 % BDP-a što je 0,1 % više od prosjeka EU-a. U ukupnoj strukturi rashoda države potrošnja na obrazovanje iznosi 10,5 % ukupne potrošnje države čime je Republika Hrvatska opet u okviru prosjeka EU-a koji iznosi 10,2 %, dok udio same potrošnje na visoko obrazovanje iznosi 21,5 % što je iznad prosjeka EU-a i to za 6,5 %.⁵⁴

Jedan od većih problema hrvatskoga sustava visokoga obrazovanja jest velik broj upisanih studenata, ali mali broj onih koji završe određeni stupanj visokoga obrazovanja pa je tako 2018. godine broj studenata koji je završio studij iznosio 34,1 % što je povećanje u odnosu na broj studenata iz 2017., ali i dalje znatno ispod prosjeka EU-a koji iznosi 40,7 %.⁵⁵

Hrvatsko visoko obrazovanje posljednjih godina usmjereno je na STEM područja na što ukazuje i projekt Dodjela stipendija studentima u prioritetnim područjima (STEM), Operativnoga programa Učinkoviti ljudski potencijali 2014. – 2020. Ideja je da se poveća udio studenata u STEM područjima s obzirom na to da su društveni i humanistički studiji dominantniji kako po broju studija i smjerova tako i studenata.⁵⁶ Svrha je projekta veći interes studenata i učenika za STEM područja koja omogućuju značajno lakše zapošljavanje nakon završetka studija i trebala bi generirati veći gospodarski rast. Razdoblje provedbe samoga projekta jest od kolovoza 2017. do rujna 2022., odnosno pet godina unutar kojih će biti godišnje podijeljeno 3400 stipendija odnosno 17 000 tijekom svih pet godina. Iznos stipendije jest 1200 kuna u devet mjeseci, a projekt financira EU u iznosu od 85 %, odnosno 158 158 012,50 kuna, dok će Republika Hrvatska osigurati 15 % odnosno 27 910 237,50 kuna čime ukupna vrijednost projekta iznosi 186 068 250,00 kuna. Takav projekt s tolikim iznosom predviđenih sredstava predstavlja značajno ulaganje u STEM područja i pokazuje trend kretanja financiranja hrvatskoga visokoga obrazovanja.⁵⁷

Temeljni zakon kojim se, među ostalim, uređuje i financiranje sustava visokoga obrazovanja jest Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju. Sukladno odredbama čl. 107. ZZDVO-a izvori financiranja visokih učilišta, instituta i drugih znanstvenih organizacija jesu: 1. sredstva osnivača, 2. državni proračun Republike

54 *Ured za publikacije Europske Unije*, Pregled obrazovanja i osposobljavanja za 2019, pristupljeno 8. kolovoza 2020., https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/document-library-docs/et-monitor-report-2019-croatia_hr.pdf: 5.

55 *Ibid.*

56 Prema podacima Ministarstva znanosti i obrazovanja od 1781 studijskog programa, 38,9% je STEM programa. *Ibid.*

57 *Ministarstvo znanosti i obrazovanja*, STEM stipendije, pristupljeno 8. kolovoza 2020., <https://stem.mzo.hr/>.

Hrvatske, 3. proračun županija, općina i gradova, 4. školarine, 5. prihodi od znanstvenih, istraživačkih, umjetničkih i stručnih projekata, znanstvenih i stručnih elaborata i ekspertiza, 6. zaklade, donacije i pomoći, 7. prihodi od nakladničke djelatnosti, 8. prihodi ostvareni na tržištu, 9. prihodi od imovine, udjeli u trgovačkim društvima, prihodi ostvareni od pravnih osoba, kao i prihodi od ulaganja fizičkih i pravnih osoba te 10. ostali izvori.

Postupak raspodjele sredstava ide kroz više instanci. Prema čl. 108. st. 1. ZZDVO-a, Nacionalno vijeće za znanost, visoko obrazovanje i tehnološki razvoj utvrđuje kriterije za raspodjelu proračunskih sredstava za znanstvenu djelatnost i visoko obrazovanje na temelju prijedloga Savjeta za financiranje znanstvene djelatnosti i visokoga obrazovanja.⁵⁸ Temeljem utvrđenih kriterija ministar izrađuje prijedlog proračuna za financiranje znanosti i visokoga obrazovanja. Takav prijedlog ministarstva obuhvaća ukupne iznose za pojedina sveučilišta, veleučilišta, visoke škole, znanstvene institute i druge znanstvene organizacije te iznose za financiranje znanstvenih projekata, kolaborativnih znanstvenih programa, umjetničkoga istraživanja i s njima povezanih skupova, suradničkih radnih mjesta i nabavku znanstvene opreme te iznose troškova rada Nacionalnoga vijeća za znanost, Nacionalnoga vijeća za visoko obrazovanje, Agencije za znanost i visoko obrazovanje i drugih tijela. Sredstva za razvoj sustava znanosti i visokoga obrazovanja, znanstvene, umjetničke i istraživačke projekte i programe, znanstvenu, umjetničku i istraživačku infrastrukturu i opremu, znanstveno izdavaštvo, znanstvene konferencije te znanstvene i znanstveno-stručne udruge na temelju javnoga poziva i mišljenja odgovarajućih povjerenstava koje imenuje ministar, raspoređuje ministar.⁵⁹

Prema čl. 109. st. 1. ZZDVO-a javna učilišta, visoka učilišta i visoke škole primarno se financiraju iz državnoga proračuna uzimajući u obzir utvrđene kapacitete pojedinoga visokog učilišta, cijenu pojedinih studija te ocjenu o njihovoj kvaliteti. Sredstva iz državnoga proračuna doznaju se korisnicima u ukupnom iznosu, a korisnici ih svojim proračunom raspoređuju za pojedine namjene sukladno statutu i drugim općim aktima.⁶⁰ S obzirom na to da je proračun temeljni izvor financiranja, može se zaključiti da je financiranje visokoga obrazovanja u Republici Hrvatskoj u skladu s europskim standardima i uzorima. Uz ispunjavanje uvjeta⁶¹ i privatna visoka učilišta mogu se financirati iz državnoga proračuna. Spominjemo još da se u skladu s čl. 109. st. 6. ZZDVO-a dio djelatnosti javnih sveučilišta može financirati i sukladno posebnim ugovorima sklopljenima između Ministarstva i javnih sveučilišta.

58 Savjet za financiranje znanstvene djelatnosti je stručno tijelo Nacionalnog vijeća za znanost, visoko obrazovanje i tehnološki razvoj. Čini ga 15 članova i to u sastavu od 3 člana znanstvena instituta, 6 članova sa sveučilišta, 2 člana s veleučilišta, 2 predstavnika sindikata te 2 predstavnika koje u savjet imenuje ministar. ZZDVO, čl. 14., st. 1.

59 ZZDVO, čl. 108., st. 2. i st. 3.

60 ZZDVO, čl. 109., st. 3.

61 ZZDVO u čl. 109., st. 2. propisuje da moraju a) obavljati djelatnost u kojoj društvene potrebe nadilaze raspoložive mogućnosti javnih visokih učilišta ili je njihova djelatnost od posebnoga državnog interesa, b) ispunjavaju uvjete propisane ZZDVO-om, c) udovoljavaju kriterijima i prioritetima koje utvrđuje Nacionalno vijeće za znanost, visoko obrazovanje i tehnološki razvoj, uzimajući u obzir raspoloživa sredstva i kvalitetu tih učilišta.

4.2. *Financiranje pravne naobrazbe u Republici Hrvatskoj*

Veliki napredak u sustavu financiranja visokoga obrazovanja, a samim time i pravne naobrazbe jesu programski ugovori koji su kao pilot-projekt uvedeni 2012. godine kao ugovori kojima se uz financijska sredstva definiraju i razvojni ciljevi javnih visokih učilišta, ali i indikatori kojima bi se pratilo njihovo ostvarivanje.⁶² Prethodno se radilo o ugovorima koji su sklapani na razdoblje od tri godine, ali je sada riječ o razdoblju od četiri godine. Vlada Republike Hrvatske donijela je Odluku o financiranju javnih visokih učilišta u Republici Hrvatskoj u akademskim godinama 2018./2019., 2019./2020., 2020./2021., 2021./2022. dana 27. rujna 2018. godine kojim su određeni ciljevi, aktivnosti i rezultati, pokazatelji ostvarenja rezultata i drugo. Ciljevi koji se nastoje ostvariti programskim modelom financiranja jesu: 1. relevantnost u odnosu na sadašnje i buduće potrebe tržišta rada te razvoja gospodarstva i društva, učinkovitost i internacionalizacija visokoga obrazovanja, 2. izvrsnost znanstvenoga i umjetničkoga rada, 3. znanost, umjetnost i visoko obrazovanje kao pokretači promjena u društvu i gospodarstvu.⁶³ Dvije su temeljne kategorije financiranja, a to su temeljno financiranje i financiranje na temelju rezultata. Puno veća sredstva osigurana su za STEM područja u odnosu na društvene i humanističke studije što opet ukazuje na tendenciju financiranja visokoga obrazovanja usmjerenoga prema STEM područjima. Općenito, za programske ugovore osigurana su poprilična sredstva financiranja u državnom proračunu i to za 2018. godinu 35 000 000,00 kuna, dok za razdoblje od 2019. – 2022. nije osigurano manje od 430 000 000,00 kuna po godini.⁶⁴ Opći cilj koji se nastoji ostvariti financijskim sredstvima osiguranim programskim ugovorima jest okrupnjavanje studijskih i znanstvenih kapaciteta u Republici Hrvatskoj te razvoj novih programa u deficitarnim područjima.⁶⁵ Iako se radi o značajnim sredstvima osiguranim za visoko obrazovanje u sustavu financiranja pravne naobrazbe, programski ugovori ne predstavljaju velik udio ukupnoga proračuna.

4.3. *Financiranja pravne naobrazbe na primjeru Pravnoga fakulteta Osijek*

Prema podacima iz Obrazloženja financijskoga plana 2020. – 2022. Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera, Pravnoga fakulteta Osijek najveći iznos sredstava predviđen je iz proračuna i to za financiranje redovite djelatnosti za 2020. godinu u iznosu od 15 845 889 kuna, dok se projekcijama za 2021. i 2022. predviđa rast sredstava. Planirani novčani iznosi osigurani temeljem programskih ugovora za 2020. iznose 1 271 559 kuna, dok se blago povećanje predviđa 2021. i 2022. godine. Mentorstvo i kapitalna

62 *European Commission*, Financiranje visokog obrazovanja, Hrvatska, siječanj 2018., pristupljeno 10. kolovoza 2020., https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/higher-education-funding-14_it?2nd-language=hr,

63 Odluka o programskom financiranju javnih visokih učilišta u Republici Hrvatskoj u akademskim godinama 2018./2019., 2019./2020., 2020./2021. i 2021./2022., Narodne novine br. 87/2018, čl. 5.

64 *Ibid.*, čl. 15.

65 *Ibid.*, čl. 16.

oprema predstavljaju značajno manji izvor prihoda.⁶⁶

Velik je dio financiranja osiguran iz namjenskih sredstava za 2020., a pritom je najveći iznos planiran od prihoda za financiranja redovite djelatnosti i to u iznosu od 13 105 000 kuna, a pritom se misli na prihode od školarina i pripadajućih usluga te od doktorskoga studija, dok se za naredne dvije godine planira blagi rast. Projekti iz Fonda Sveučilišta i nefinancijska imovina predstavljaju neznatan dio ove skupine izvora financiranja.⁶⁷

Jedna od skupina izvora financijskih sredstava jesu između ostalih i EU-projekti za koje je projektiran za 2020. godinu iznos od 482 900 kuna.⁶⁸ Isto tako, manja skupina izvora financiranja vlastiti su prihodi poput onih od prodaje knjiga i časopisa, cjeloživotnoga obrazovanja, najamnine, poslijediplomskoga specijalističkog studija te kotizacija za konferencije i savjetovanja. Prema projekcijama u samom planu Fakulteta predviđen je iznos od 315 000 kuna uz blagi rast naredne dvije godine.⁶⁹

Dakle, dominantan i primaran izvor financiranja pravne naobrazbe jasno je vidljiv na primjeru plana financiranja Pravnoga fakulteta Osijek, a to su sredstva iz državnoga proračuna i prihodi od financiranja redovite djelatnosti. Financijski izvori i njihova potrošnja usmjerena je na ostvarivanje određenih strategija, a sve s ciljem poboljšanja cjelokupne pravne naobrazbe koja se na primjeru Pravnoga fakulteta Osijek može generalizirati barem glede raspodjele postojećih izvora financiranja.

Cjelokupni Strateški plan za razdoblje 2015. – 2020. godine Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera, Pravnoga fakulteta Osijek⁷⁰ može se podijeliti na nekoliko područja: 1. strategija nastavnih djelatnosti, 2. strategija znanstveno-istraživačkih djelatnosti, 3. strategija međunarodne suradnje, 4. strategija pozicioniranja u okruženju, 5. strategija razvoja ljudskih i materijalnih resursa, 6. strategija obnove i razvoja, 7. strategija osiguranja i unaprjeđenja kvalitete.⁷¹

Nastavne djelatnosti usmjerene su na povećanje omjera profesora na broj studenata što bi se, u prvom redu, trebalo ostvariti povećanjem broja nastavnoga osoblja i to posebno mladih znanstvenika, a ciljani omjer je 1:30.⁷² Jedna od temeljnih tendencija jest osuvremenjivanje studijskoga programa kako bi se studenti pripremili što bolje za tržište rada te bi se tako osigurala veća zaposlenost, ali i veće

66 Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet Osijek, Obrazloženje financijskog plana 2020-2022., Klasa: 400-02/19-01/7, Ur.broj: 2158/95-03-19-3, 12. studenog 2019., 18-19.

67 *Ibid.*, 19-20.

68 *Ibid.*, 20.; predviđa se smanjenje obzirom da su određeni projekti realizirani kroz višegodišnje razdoblje te će neki poput EUFAMS 2 projekta prestati, odnosno biti završeni.

69 *Ibid.*, 20.-21.

70 Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet Osijek, pristupljeno 15. studenoga 2020., <https://www.pravos.unios.hr/propisi>.

71 Detaljan pregled pojedinih strategija razrađen je kroz Obrazloženje financijskog plana 2020. – 2022.; *ibid.* 2.-18.

72 Postoje i alternativna rješenja koja su primjenjiva uz prethodno navedeno, a to može biti kroz restriktivniji pristup pravnoj naobrazbi obzirom da su pravni fakulteti u Republici Hrvatskoj posljednjih godina olakšali pristup kroz ukidanje prijamnog ispita na Pravnom fakultetu u Zagrebu dok je Pravni fakultet u Osijeku uklonio kao uvjet za upis na studiji prava izborni predmet Politiku i gospodarstvo na državnoj maturi.

kompetencije, a samim time i pozicija Pravnoga fakulteta na tržištu rada, ali i u akademskoj zajednici.⁷³

Znanstveno-istraživačka djelatnost trebala bi se usmjeriti na unaprjeđenje izvođenja poslijediplomskih studija kako bi se time ojačao kredibilitet pojedine znanstvene ustanove, a samim time i doprinijelo razvoju pravne znanosti i prava općenito pri čemu se pretpostavlja veća zastupljenost objavljenih radova u međunarodnim publikacijama, sustav nagrađivanja te osiguranje visokih kriterija izvrsnosti radi osiguranja prepoznatljivosti.

Međunarodnim razmjenama, javnim tribinama i okruglim stolovima ostvaruju se ciljevi strategije za razvoj međunarodne suradnje. U prvom redu treba poticati razvoj i suradnju na projektima EU-a čime se jača međunarodna prepoznatljivost, ali i povećanje izvora financiranja koji trenutno zauzimaju mali postotak u ukupnom proračunskom iznosu pravnih fakulteta.⁷⁴

Za jačanje kredibiliteta, a posljedično tome i veće prepoznatljivosti fakulteta pa i bolje mogućnosti zapošljavanja nakon fakulteta, potrebno je dobro pozicionirati pravne fakultete. To se, između ostaloga, odnosi na pitanja unutar pojedinoga sveučilišta gdje je nužno da su pravni fakulteti pravni autoriteti posebno u pitanjima iz nadležnosti odbora za statutarne pitanja, ali i druga pravna i tehnička pitanja. Povezivanje fakulteta s civilnim sektorom, ali i specijalizacija izvrsnosti u određenom području može značajno doprinijeti boljem pozicioniranju fakulteta, a samim time i privući više sredstava iz privatnoga sektora. Time se direktno utječe na specijalizaciju za pojedina područja, ali ujedno se mogu privući dodatni izvori financiranja.

Strategija na području ljudskih i materijalnih resursa usmjerena je na jačanje edukacije nastavnoga i administrativnoga osoblja te osiguranja praćenja troškova za službena putovanja u svrhu povećanja efikasnosti, a sve s ciljem poticanja mobilnosti, sustavnoga povećanja prihoda iz EU-fondova kao potencijalno velikoga izvora.

Konstantna obnova i održavanje opreme, zgrada te cjelokupne infrastrukture moraju biti prioritet s obzirom na brojnost studenata pravnih fakulteta. Takva nastojanja zahtijevaju značajna financijska sredstva te bi se većim povezivanjem s lokalnom i regionalnom zajednicom moglo osigurati i financiranje određenoga dijela izvan samoga proračuna i EU-fondova.

Uz sve navedeno ostaje još pratiti cjelokupni razvoj i implementaciju rješenja pojedinih strategija te njihove rezultate kako bi se osigurala dostatna razina kvalitete, ali i inovacije pravne naobrazbe što u konačnici treba rezultirati većom prepoznatljivošću u akademskoj zajednici, boljom pozicijom na tržištu rada, a posljedično tome i novim izvorima financiranja ili povećanjem postojećih.

73 Dinamika suvremenoga vremena uvjetuje konstantno prilagodavanje prava pa tako i pravne naobrazbe. Nastaju nova područja koja zahtijevaju novu i kompleksniju pravnu regulaciju, a o kojima se ne uče ni osnove te ih nema u trenutnoj pravnoj naobrazbi dok se postojeća područja sve više razvijaju i samim time postavljaju nove zahtjeve kojima trenutni program ne može adekvatno odgovoriti. Mnogobrojni primjeri se javljaju u okviru novih oblika poslovanja poput Ubera i Bolta, sve kompleksnijega bankarskog prava kao i kriptovaluta i slično.

74 Npr. u proračunu Pravnoga fakulteta Osijek u 2018. financijska sredstva osigurana putem EU-projekata iznosila su ukupno 1,8 % proračuna.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Problem pravne naobrazbe specifičan je u pojedinim državama. Za razliku od, primjerice, Austrije koja zbog velikoga interesa planira ograničiti pristup studiju prava, Republika Hrvatska ima problem s padom broja studenata prava. S obzirom na to da je većina pravnih fakulteta u Republici Hrvatskoj olakšala upis uklaňjanjem određenih dodatnih uvjeta za upis, slaba zapošljivost pravnika nakon završenoga studija značajan je faktor koji utječe na upis budućih studenata. Tako, primjerice, Pravni fakultet Osijek bilježi značajan pad upisanih studenata pa za razliku od akademske godine 2016./2017. kad je bio upisan 341 student, u akademskoj 2019./2020. taj je broj iznosio 103 od čega samo 37 gimnazijalaca koji i jesu primarna skupina na koju se cilja prilikom upisa.

Ovakav trend sigurno će se odraziti i na izvore financijskih sredstava koji će u budućnosti biti dodijeljeni za pravnu naobrazbu. Kako bi pronašli adekvatan odgovor na nadolazeće izazove, potrebno je prilagoditi studij i reformirati ga tako da su studenti nakon završenoga studija spremniji za tržište rada i to specijalizacijom za posebna područja, posebno nova koja se razvijaju ili postojeća koja postaju sve kompleksnija. Veća prepoznatljivost pravnih fakulteta dovest će do njihove bolje pozicioniranosti u akademskoj zajednici i na tržištu rada uz istovremeno zaustavljanje trenda pada popularnosti studija prava.

Takva reforma pojedine bi fakultete mogla približiti i poslovnim subjektima koji bi kao takvi svojim donacijama i daljnjim ulaganjima ili eventualnim stipendiranjima studenata mogli značajno u budućnosti doprinosti financiranju pravne naobrazbe. Financiranje upisa doktorskih studija nije nova ili neuobičajena pojava, već je za određene poslovne subjekte postala i praksa, posebno s područja elektrotehnike, no ne postoji razlog zašto takav model ne bi bio primjenjiv na pravnu naobrazbu. Upravo bi se specijalizacijom fakulteta ovakav model dodatnoga financiranja lakše ostvario te mogao imati značajan pozitivan utjecaj na sve sfere fakulteta bez zadiranja u neovisnost i autonomiju obrazovne institucije, dakle sve u skladu s odredbama ZZDVO-a.

Da bi se navedena reforma mogla provesti, potrebno je obrazovanje novoga nastavničkog osoblja, posebno mlađega kadra, kako bi se mogao osigurati kontinuitet i usklađenost s tradicionalnim pravnim vrijednostima i osnovama koji su nužni uz razumijevanje suvremene problematike novih i posebnih područja koja se mogu definirati kao deficitarna za pravnike. Takva bi mjera podrazumijevala dodatne financijske izdatke, a upravo jedan od izvora mogao bi biti iz sfere poslovnih subjekata jer bi im atraktivnost novih programa i obrazovanje mladih ljudi – studenata koje stipendiraju ili područja za koja financiraju određena istraživanja i razvoj mogla imati velik značaj za regrutiranje budućih zaposlenika.

Iako su i dalje dominantni javni izvori financiranja, pojedine države imaju veći postotak financiranja iz sekundarnih izvora poput donacija i slično, a ovaj trend treba bi slijediti i sustav visokoga obrazovanja i pravne naobrazbe Republike Hrvatske, naravno, pritom vodeći računa o autonomiji. Time bi se, između ostaloga, i poticala izvrsnost kako nastavnoga osoblja tako i studenata te pozitivna kompetitivnost među njima, a koja bi rezultirala većim stupnjem kvalitetne pravne naobrazbe u cjelini.

*Emina Jerković, Ph. D., Assitant Professor,
Biljana Činčurak Erceg, Assitant Professor,
Tanja Žiroš, student,
University of Osijek, Faculty of Law*

FINANCING OF HIGHER EDUCATION AND LEGAL EDUCATION IN THE EUROPEAN UNION AND THE REPUBLIC OF CROATIA

Summary

Higher education is an important part of the development of any society. Ensuring the quality of the higher education system, which includes adult education through the lifelong learning system, is a prerequisite for the development of the state through increasing competitiveness and productivity in the labor market based primarily on knowledge and innovation.

Models of financing higher education in the countries of the European Union differ according to sources. These are public funding, funding from the own sources of higher education institutions and funding from various international funds. Recently, in the countries of the European Union, in addition to the financing of higher education, and thus legal education from public sources, funding from other sources has become increasingly important. We can list tuition fees, financing on the basis of contracts with the private sector, donations, financing through the provision of services, financing from European Union funds, financing from investment activities, etc.

The subject of research in this paper are models and trends that finance higher education and their application.

The main goal of this paper is to compare the funding models in the higher education system within individual European Union countries. After analyzing the financing of higher education in selected European Union countries, we will try to show the models used in the Republic of Croatia on the example of the Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. We will also present indicators of success in higher education which achieve quality and enable increased interest of future students in certain study programs in the legal profession.

Based on the set goals, the classification method, inductive and deductive method, statistical method, synthesis and analysis methods and comparison method will be used in this paper:

Keywords: financing models, legal education, public financing, reforms.

LITERATURA

1. *Agencija za mobilnost i programe EU*. Rezultati analize izvješća sudionika mobilnosti - Erasmus+, ključna aktivnost. Pristupljeno 17. studenoga 2020. https://www.mobilnost.hr/cms_files/2017/12/1513240330_izvjestaj-analiza-izvjescia-sudionika-mobilnosti-za-objavu.pdf
2. Babić, Zdenko, Teo Matković i Matko Šošić. „Strukturne promjene visokog obrazovanja i ishodi na tržištu rada“, *Privredna kretanja i ekonomska politika* 16, br. 108 (2006): 26-65.
3. Council Recommendation on the 2019 National Reform Programme of Italy and delivering a Council opinion on the 2019 Stability Programme of Italy, COM/2019/512 final, Brussels, 5. lipnja 2019.
4. *DeStatis, Statistisches Bundesamt*, Expenditure (basic funds) of public budgets on education, 12 December 2019. Pristupljeno 4. kolovoza 2020. <https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Education-Research-Culture/Educational-Finance-Promotion-Education-Training/Tables/expenditure-public-budgets-education.html>.
5. *DeStatis, Statistisches Bundesamt*, Press release No. 345 of 10 September 2019. Pristupljeno 5. kolovoza 2020. https://www.destatis.de/EN/Press/2019/09/PE19_345_213.html.
6. *DeStatis, Statistisches Bundesamt*, Press release No. 453 of 27 November 2019. Pristupljeno 4. kolovoza 2020. https://www.destatis.de/EN/Press/2019/11/PE19_453_213.html
7. *DeStatis, Statistisches Bundesamt*, Press release No. 480 of 27 December 2019. Pristupljeno 4. kolovoza 2020. https://www.destatis.de/EN/Press/2019/12/PE19_480_217.html
8. *DeStatis, Statistisches Bundesamt*. Press release No. 453 of 27 November 2019. Pristupljeno 4. kolovoza 2020. https://www.destatis.de/EN/Press/2019/11/PE19_453_213.html.
9. Doolan, Karin, Danijela Dolenc i Mladen Domazet. *Hrvatski sustav financiranja visokog obrazovanja u europskom kontekstu: komparativna studija*. Zagreb: Institut za razvoj obrazovanja, 2012.
10. *Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske*. Studenti upisani na stručni i sveučilišni studij u zimskom semestru ak. g. 2012./2013. Pristupljeno 5. kolovoza 2020. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2013/08-01-07_01_2013.htm
11. *Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske*. Studenti upisani na stručni i sveučilišni studij u zimskom semestru ak. g. 2019./2020. Pristupljeno 5. kolovoza 2020. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2020/08-01-07_01_2020.htm.
12. *European Higher Education Area and Bologna Process*. Pristupljeno 9. ožujka 2021. eha.info.
13. *European Commission*, EACEA National Policies Platform, Eurydice. Pristupljeno 24. studenog 2020. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/higher-education-funding-14_hr
14. *European Commission*, Education and Training, Monitor 2019., Country analysis, Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2019.,
15. *European Commission*, Financiranje visokog obrazovanja, Hrvatska, siječanj 2018. Pristupljeno 10. kolovoza 2020. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/higher-education-funding-14_it?2nd-language=hr.
16. *Federal Ministry of Labour and Social Affairs and the Federal Ministry of Education and Research*, 2019, National skills strategy, Continuing education and training as a response to digital transformation. Pristupljeno 5. rujna 2020. https://www.bmas.de/SharedDocs/Downloads/EN/Topics/Initial-and-Continuing-Training/national-skills-strategy.pdf;jsessionid=326C9E393CDA62C01A53A9F185FFC2AF.delivery2-master?__blob=publicationFile&v=1.

17. Federal Ministry of Labour and Social Affairs, National skills strategy, 5. rujna 2019. Pristupljeno 5. kolovoza 2020. <https://www.bmas.de/EN/Our-Topics/Initial-and-Continuing-Training/national-skills-strategy.html>.
18. *Funding in Education*, 16. October 2019. Pristupljeno 5. kolovoza 2020. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/funding-education-1_en.
19. Grubišić, Ksenija. „Kriteriji određivanja i sistematizacija pravnih načela u visokom obrazovanju i znanosti“. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Zagrebu* 69, br. 4 (2019): 521-552.
20. Hegedić, Valentina, završni rad, *Modeli financiranja visokog obrazovanja i primjena u Hrvatskoj*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, ožujak 2017.
21. Jelinić, Zvonimir. „Izgradnja modernog i konkurentnog studija prava kao odgovor na zahtjeve tržišta sutrašnjice (u cilju promocije interesa studenata, društva i ekonomije) – između zadržavanja postojećeg stanja i aktiviranja raspoloživih potencijala“. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 37, br. 3 (2016): 1349-1374.
22. *Jutarnji list*, Nova inicijativa predsjednika: “Bolonja nije dobra, hitno treba mijenjati visoko školstvo“. Pristupljeno 4. kolovoza 2020., <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/josipovic-za-jutarnji-bolonja-nije-dobra-hitno-trebamo-mijenjati-visoko-skolstvo-704077>.
23. Lauc, Zvonimir. *Moralitet, legitimitet, legalitet: zbirka radova*. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet Osijek, 2016.
24. *Ministarstvo znanosti i obrazovanja*. STEM stipendije. Pristupljeno 8. kolovoza 2020. <https://stem.mzo.hr/>.
25. *Nezavisni sindikat znanosti i visokog obrazovanja*, Nacrt prijedloga politike u znanosti i visokom obrazovanju, Sedmi sabor sindikata, 12. lipnja 2010., str. 6. Pristupljeno 24. studenog 2020. http://www.nsz.hr/novosti-i-obavijesti/vijesti_iz_znanosti_i_obrazovanja/nacrt-prijedloga-politike-u-znanosti-i-visokom-obrazovanju/
26. Odluka o programskom financiranju javnih visokih učilišta u Republici Hrvatskoj u akademskim godinama 2018./2019., 2019./2020., 2020./2021. i 2021./2022., Narodne novine, br. 87/2018.
27. OECD (2017), Education Policy Outlook: Italy, 6, Pristupljeno 5. kolovoza 2020. www.oecd.org/education/policyoutlook.htm.
28. *Republic of Slovenia Statistical Office*, Expenditure for formal education, Slovenia 2018. Pristupljeno 6. kolovoza 2020. <https://www.stat.si/StatWeb/en/News/Index/8563>.
29. Smerdel, Branko i Sokol, Smiljko. *Ustavno pravo*. Zagreb: Narodne novine d.d., 2009.
30. *Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet Osijek*, Obrazloženje financijskog plana 2020-2022., Klasa: 400-02/19-01/7, Ur.broj: 2158/95-03-19-3, 12. studenog 2019.
31. *Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet Osijek*, Strateški plan za razdoblje 2015.-2020. Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera, Pravnog fakulteta Osijek. Pristupljeno 15. studenog 2020. <https://www.pravos.unios.hr/propisi>.
32. *Ured za publikacije Europske Unije*. Pregled obrazovanja i osposobljavanja za 2019. Pristupljeno 8. kolovoza 2020. https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/document-library-docs/et-monitor-report-2019-croatia_hr.pdf.
33. Vuković, Ivan. *Financiranje visokoškolskog obrazovanja u Europi, ulaganje u ljudsku inteligenciju*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor, 1995.
34. Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, Narodne novine, br. 123/03., 198/03., 105/04., 174/04., 2/07., 46/07., 45/09., 45/09., 63/11., 94/13., 139/13., 101/14., 60/15., 131/17., 96/18.

Zbornik koautorskih radova nastavnika i studenata sa znanstvene konferencije

uredili: Loris Belanić i Dana Dobrić Jambrović

ISBN 978-953-8034-36-7

9 789538 034367